

Проф. Євген Онацький

УКРАЇНСЬКА
МАЛА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Книжка V. Літерик - Ком.

Наказом Адміністрації
УАПЦеркви в Аргентині

Буенос Айрес - 1959

ЄВГЕН ОНАДЬКИЙ

дійсний Член НТШ і УВАН

У К Р А І Н С Ь К А М А Л А
Е Н Ц И К Л О П Е Д І Я

Л І Т Е Р І :

К

З. Євровид

Накладом Адміністрації УАНЦ в Аргентині

БУЕНОС-АЙРЕС 1959

diasporiana.org.ua

Тираж 1000 примірників.

Друкарня «Чемпіон», с. Mercedes 2163/67. Buenos Aires. **Argentina.**

К

КААБА — кубічна святиня Мекки, в стіні кої вмурований **ЧОРНИЙ КАМІНЬ** — великий метеорит. За легендою, Каабу побудував ніби ще Мохаммед — ця легенда вказує на глибоку думку про святині. Вона мала в собі, крім Чорного Камня, багато різних ідолів. Мохаммед, опанувавши Мекку в 630 р., понишив усі ідоли, залишивши тільки Чорний Камінь, наказавши вірним, при молитві, де б вони ні знаходилися, звертатися в напрямку до Кааби, як найбільшої святині.

Про забобони, зв'язані у нас з метеоритами, дивись **КАМІНЬ**. Також **КІБЕЛА**. Див. також **ІСЛЯМ КОРАН**.

КАБАК — див. **ГАРБУЗ**

КАБАКА — розтертий порошок до нюхання.
СТЕРТИ НА КАБАКУ — сильно когось побити.
ІАТИ КАБАКИ — покарати.

КАБАЛА — досл. градиція; езотеричне трактування Біблії, передаване в жидів, за легендою від Адама чи від Авраама через ініційованих, себто небагатогох обранців, і списане в книгах Езіра і Согар. Кабалістична теорія вбачала всі сили всесвіту символізовані в десяти перших числах та в 22 літерах жидівської абетки, розкладених відповідно до дуже складної гієрархії вартостей. На підставі чисельної вартости літер знаходилися нові трактування Святого Письма. Для цього складалися також нові слова з акростихів та анаграм. У Середніх Віках кабала зробилася особливо мистецтвом викликати духів. Комбінації деяких літер як от славнозвісна Абракадабра, допомагали протаяти демонів і робили людину для них нечутливою. Знання таємних чисел допомагало також толкувати сни (це мистецтво передається ще досі в Італії при грі в льотежію) та ворожити на картах. Звідти і в нас **КАСТАНИ КАБАЛИ** — ворожити на картах.

КАБАЛА — рабство, панщина в московській державі.

КАБАН, ВЕПР — самець свині. Властиво, **ВЕПР** — це мав би бути дикий кабан, а **КАБАН** кастрований самець свині, годований на заріз, але в пізніших часах в українській мові, як засвідчує словник Б. Грінченка, розрізнення затерлося.

Археологічні дані виказують, що кабанячі ікла та кістки відігравали значну роль в житті стародавніх мешканців України. Передивляючись матеріяли, що оточували жертovníк Матронинського городища скитської доби на Київщині та жертovníк коло ритуальної будівлі в Кисві в садибі Петровського, археологи констатували невідмінну присутність кабанячих ікл та кісток, і з цього зроблено висновок, що кабан був жертвною твариною. Кабанячі проверчені ікла були за давніх часів дуже поширені в Україні — їх уважали за талісмани. Про це свідчить розкопаний інвентар. У 1909 р. в Десні знайдено дубовий стовбур із вправленими в ньому чотирма кабанячими скілками. Всі вчені, які студіювали ту знахідку, одноголосно визнали що той стовбур мав належати якомусь «святому дубові» (див. **ДУБ**). Цікаво, що свиня та поросся мають досі почесне місце на великодньому столі в українців, чого на Московщині не спостерігається. (В. Козловська в «Перв. Громад.» 1928 р. I. ст. 100-01).

Кабан був святим звірем у Галлів, які вбивали його голову на монетах Вішну, індуський бог, в одному з своїх утілень, приймає вигляд дикого кабана який підносить землю, що була провалилася в море.

КАБАРГА, КАБАРДА, ПИЖМОВЕЦЬ — великий ссавець із породи оленів без рогів, те-гер живе в горах середньої Азії, де його шкіру гкивають на кожухи. Але був час що ця тварина водилася і в Україні як то видно з «Чорної Раци» П. Куліша: «Гасав і я як боженільний, по степах за кабардою» (ст. 91).

КАБАРДА — це назва Передкавказзя над горішнім Тереком заселена **КАБАРДІНЦЯМИ**, черкесами могоммеданської віри.

КАБАТ — одностріш австрійської армії, в якій служили українці західних земель: «Ой виїду я з хати та й стану гадати: коби то не зброя, не білі кабати...» (Фецькович). Також — олюзка у жінок.

КАБАТИНА — довга шовкова, чи перкалева сукня галицьких міщанок, зимою — підлога бавовною. Також **КАБАТ** (Сл. Грінч.).

КАБАЧКИ — рід малих гарбузів, а також горошове насіння. «Їстанеться на кабачки» буде комусь лихо, буде битий.

КАБИЦЯ — піч у землі для готування страв (див. БУРДЮГ). Бували кабиці, як невеличкі глиняні пічечки й по селянських хатах: ними користувалися, коли треба було щось зварити не розтоплюючи великої печі. Іноді кабицю ставили й в сінях (Вовк «Студії» 100). В «Енеїді» Котляревського: «Опучі інші полоскали, другії лежа розмовляли, а хто трудився у кабиць» (IV, 20). І у Т. Шевченка: «Горить огонь тихенько на кабині».

КАБЛУК — лука в сідлі; також дуга, частина кола, прилад для лякання риби.

КАБЛУЧКА — всяке кільце, а тому також ПІРСТІНЬ (див.) і ОБРУЧКА (див.).

КАБОТАЖ — прибережна плавба

КАБУТКА — гра, в якій кидають палицю так щоб вона горкалася землі то одним то другим кінцем

КАВА — напюток з дзернят рослини, що походять із Абесінії, росте кущем і має широкі листя. Дзерна мають в собі кофеїну (1.07%), яка й надає каві смак та підносить діяльність серця.

Каву п'ють з давніх часів З легенд, що збереглися серед народів сходу, першими людьми, що помітили дивні властивості кави, були абесінейські пастухи які дивувалися, чому корови коли наїдяться кавового листя, не можуть спати Ченні одного абесінейського монаха почали використовувати цю властивість кави, щоб переборювати втому під час нічної служби Гажі. З Абесінії звичка пити каву перейшла в XIV ст. до арабів а від них до Європи

Якщо зловживати кавою себто пити її забагато, вона шкодить. Не можна її пити людям, що терплять на високий тиск крові та на артерioskлерозу, але величезній більшості людей вона допомагає жити. Коли в XVIII ст. дискусії про те, чи кава й чай — недавно введені в Швецію — шкодять здоров'ю, набрали деякої гостроти шведський король Густав III (1771 — 1792) що вів війну з Росією в рр. 1788—1790), після вирішення проблеми вжив дуже радикальний спосіб що відповідає сучасним методам

шведського дослуду. Саме тоді два близнюки, фізично цілком подібні один на одного, були засуджені за якийсь злочин на кару смерті. Король замінив їм кару смерті на досмертне ув'язнення з тим, що один із них мав щодня пити багато чаю, а другий багато кави. Брати прожили багато років, не виявляючи ніякого шкідливого впливу тих напютків на їх організми. Нарешті, один із братів помер, коли йому було 83 роки — але це був той, що пив чай. Тенер Швеція одна з країн, що вживає багато кави (див. КАВАРНЯ).

У нас кава згадується вперше в XVII ст.: залюбки пив її вже Богдан Хмельницький. Спочатку назва її не була усталена: Як. Маркович з її «кафе», Орлик — «каффа».

КАВ' (див. ВОРОНА: »За дівчиною всі зронили за очима а за козаченьком всі кавки навчили» (Голов. I, 106).

КАВАРНЯ — приміщення, де люди п'ють каву та інші напютки, грають у шахи, читають газети й інші призначать побачення для полегшення різних справ тощо. Перші каварні з'явилися в Мекці в XVI ст. Перша каварня в Європі з'явилася в Венеції в 1645 р. У 1671 році відкрито було першу каварню в Марселі. Перші каварні в Європі були собі звичайними крамничками де продавалося каву Але 1675 р. сцилійський Франческо Прокопіо де Кольтеллі відкрив каварню в Парижі: він вкрив стіни дзеркалами, що було тоді великою розкішшю, — причепив до стелі велику блискучу люстру, розставив фарфорові столики, порозвішував на пічці листки з новинами тия: створив той тип каварні, що втримався до наших днів за винятком листків із новинами що їх заступили часописи... Це був великий успіх: в 1716 р. було вже в Парижі 300 каварень, в 1788 — 1.800, в 1807 — 1.000.

У Німеччині перші каварні з'явилися в Лейпцигу та в Регенсбургу 1696 р. Завдяки українцеві Юрієві Францеві Кульчицькому, купцеві в Самборі (помер у 1692 р.) ще перед тим з'явилася перша каварня в Відні У 1683 р., коли турецький султан Соліман облягав Відень польський гетьманецький і арестантський за турецького кушя, польський разів порочив з обложеного міста розчаровані закликати допомоги від графа Штаргемберга що боровив Відень, до німецького війська, яким провочив Ян Собеський король польський Коли з допомогою того війська, а головню зорочення під проветом гетьмана КУНИЦЬКОГО (див.), що були з Собеським, турків прогнало і вони втікаючи залишили всяке добро. Кульчицький зчайшов 300 торб. повних якихось зеленістатих зерен Йому було дуже легко здобути їх собі в нагороду, бо ніхто, крім нього, не знав про властиво з тими зернами робити Але Кульчицький що бував у Туреччині, вмів готувати з них каву Перше він продавав ту каву просто на вулиці але ця його торгівля так доб-

решла, що в скорому часі Кульчицький відкрив у Відні першу каварню з 14 вітринами, і за прикладом Кульчицького, повідкривалися інші каварні. Віденські каварні в скорому часі стали славні на всю Європу небувалою розкішню і комфортом, які давали своїм клієнтам.

За заслуги Кульчицького в обороні Відня проти турків, його іменем названо одну вулицю в дільниці Фаворіток, недалеко від славної Терезіанської Академії, і поставлено йому окремих пам'ятник. Але найбільший його пам'ятник створення в Відні першої каварні, що відкрила в житті австрійської столиці цілком нову оліскучу сторінку.

Французький письменник Едмонд Жалю так описував велику суспільну роль каварень в ХІХ і початку ХХ ст.: «Вони дають дуже багато згод. Вони дозволяють одночасно зберігати інкогніто і підтримувати відносини. Вони створюють звичку людям, що мають потребу в звичках, щоб жити. Вони дають захисток людям, що почувують себе зле дома, а таких дуже багато, особливо в середніх класах, що мають надто маленькі й незручні помешкання. Вони дозволяють на повну безвідповідальність: ніхто тут не зобов'язаний приймати гостей, ані їх запрошувати. Якщо частування, яке пропонується товаришеві зустрічі, виявляється нижчої якості, вистачає покликати кельнера і його засваржити. В каварню кожний іде, як на видозвище, не думаючи, що сам служить відовищем для інших... Це — комедія за яку плагиється дуже мало...»

І Петро Карманський зі свого боку, ніби ілюструючи останнє твердження Едмонда Жалю, сказав у своїх «Сторінках учорашнього»:

«Каварня це винахід ХІХ століття, винахід тих часів коли міське життя стало терниги від розстрою нервів, і коли люди збідніли, тобто втратили змогу сходитися в дорогих пивних і гиларнях, на що можуть дозволити собі хіба поенгаги біржі і деякі гарно-ситуовані емерити.

Для нашого брата, бідного поета, чи публіциста, якому, як рибі вода, потрібне широке та мудре товариство, де він знаходить іжерело творчих спонук і кощценій, залишається хіба модерна, недорога, не гомінка, дискретна каварня. Це найбільш економна установа, на яку спромоглася сьогочасна міська цивілізація. Тут бідний український мистець, що звичайно мешкає в найнідлішій норі — без світла, без повітря і без тепла зимою, — знаходив у довосяних часах комфорт: вигідне сплження, тепло, чимало світла, багато часописів і журналів у кількох мовах, лексикони й інші лексиконові публікації, а врешті цікаве товариство, розумну конзервацию і розвагу та хвилеве забуття невеселої дійсности — все за ціну кільканадцятьох сентиків, які він платив за чай чи каву. За ціну цих кільканадцятьох сентиків він впродовж цілих годин міг грати ролю справжньої людини і мав змогу працювати інтелектуально».

КАВКАЗ — країна гір між Чорним морем на заході, Каспійем на сході, сточищами Манича на півночі і Кури та Арасу на півдні. Заселюють його різні дрібні народи, як дагестанці, чечено-інгуші, осетини, черкеси, лезгини, кабардинці а між ними найбільші — грузини, азербайджанці та вірмени. Майже всі вони мали в минулому свої власні держави, яких початки губляться в сивій давнині, далеко перед нашою ерою. У ІV столітті перебувають сюди перші християнські проповідники, і грузини та вірмени стають християнами. Так, Грузія прийняла християнство в 324 р., за царя Міріяна, що піддав під вплив св. Ціни. Але в VII ст. тут з'являються араби, і азербайджанці та майже всі народи півн. Кавказу приймають мохаммеданство. Ключеве значення Кавказу для турецької перської й московської імперії, між якими він знаходився викликало довгі й затяжні війни, що вплинули на історію кавказьких народів у ХVІІІ і ХІХ ст. У 1801 р. Москва, ламаючи договір з Грузією, підступно займає цю країну. У 1830 р. приходить черга Вірменії, потім протягом 30 років точиться кривава, героїська оборона гірняків під проводом відважного Шаміля, в якого військах брали участь не тільки північні кавказці, але й грузини та азербайджанці. Московський історик Фадеев твердить, що війна на Кавказі забрала в Москви стільки війська що з ним можна було б перейти тріумфальним маршем від Єгипту до Японії. На жаль, серед того московського війська було й чимало українців сплю забраних до підбиття вільних народів а в тому числі й приятель Т. Шевченка граф Я. ДЕ ГАЛЬМГЕН (див.), якому напост присвятив свою поему «Кавказ», повну такої симпатії до вільнолюбних кавказців і горюча та ненависти до імперіялістичної західної Москви. Підбиття Кавказу довершилося в 1861 р. вже після смерги Т. Шевченка — тим часом у своїй поемі, писаній в 1845 р., звергався до кавказців з закликом не піддаватися московським загароникам:

Борітеся — поборете!

Вам Бог помагає:

За вас сила, за вас воля

І правда святая...

На жаль, сила була таки на стороні Москви але правда святая як була, так і залишається при народах Кавказу, що не запереставляють змагатися за своє визволення, як то виказують криваві повстання 1921 р. в Азербайджані і Вірменії, в 1924 р. в Грузії, в 1926 р. в Азербайджані та на Півн. Кавказі, де знову було повстання в 1931 р., в 1937 і в 1942 д.

23. лютого 1944 р., саме того дня, як советська армія мала святкувати 26-ліття свого незалежного всім пригніченим Москвою не-російським народам «доблесного» існування, вона зпочала, вкупі з військами МВД, МГБ та советською міліцією збройну «ліквідацію» Чечено-Інгуської Автономної Республіки (6.000

кв. км. з 700.000 людности за офіційними відомостями 1939 р.), Карачаївської Автономної Области (4.000 кв. км. з 150.000 людности) і Кабардино - Балкарської Области (1.750 кв. км. з 360.000 людности), присланих, за «постановою Державного Комітету Оборони і советського уряду», безпосередньо до північнокавказьких теренів Російської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки (РСФСР). Ця акція означала поголовну примусову депортацію всієї кавказької людности зазначених вище країв — не виключаючи на цей раз ні членів компартії, ані місцевих советських урядовців — на примусову працю до Сибіру й Центральної Азії — і була проведена блискавично за кілька днів, щонайбільше — тижнів. В той самий спосіб були «зліквідовані» трохи раніше (наприкінці 1943 р.) Калмицька і Кримська Автономні Республіки, а ще раніше — восени 1941 р. — Автономна Республіка Німців Поволжя.

За свідченням очевидців, ті масові депортації на Північному Кавказі відбувались за допомогою безприкладно кривавих і варварських засобів — з безоглядним вистрілюванням значної частини призначеної до депортації людности при найменшому натяку — або й просто під претекстом — абиякого непослуху, ба навіть усної відмови виїжджати, із систематичним розлученням членів родини, з масовим гвалтуванням жіноцтва, з фактичним позбавленням депортованих абиякого рухомого майна, крім одягу що на тілі, з цілковитим нищенням місцевих релігійно-культурних і загальнокультурних установ (як от книгозбірень).

За Хрущова, під час т. зв. «відлиги», не в биткам тих народів було дозволено повернутися на Батьківщину, але скільки з них змогло скористати з того дозволу?

За горами гори, хмарами новиті,

Засіяні горем, кровію політі!

Отам-то Милостиві Ми,

Ненагодовану і голу,

Застукали сердешну волю

Тай шькуємо... Лягло кістьми

Людей муштрованих чимало.

А сліз? А крови?... (Т. Шевченко).

КАБОС КАТАРІНО (1776—1840) — композитор італійського походження, диригент опери в Петербурзі. Сприятелювавши з українцем С. Давидовим, написав разом із ним оперу «Лесга — Дніпрова Русалка», а також музику до оперети кн. Шаховського «Козак - стихотворець», та варіації для піано до пісні «Їхав козак за Дунай».

КАВ'ЯР — солена ікра деяких риб, як осетр білуга. В Європі кав'яр усе був дуже дорогий, але невідмінно фігурував під час прийомів по советських посольствах та консульствах. Тому політиків комунофілів та москвофілів що

вчащали до представників советської влади, часто звали зневажливо ІКРОЇДАМИ.

КАГАЛ — жидівська віроісповідна громада, що визначається великою солідарністю своїх членів, завжди готових на допомогу і в оборону тих із них, хто тої допомоги й оборони погребус. **УСІМ КАГАЛОМ** — усі разом.

КАГАН — володар Хозарської держави. Наші давні предки, київські русичі, залежали колись ще в до-християнських часах, від хозарів, а звільнившись від тої залежності, охоче й своїх великих князів, як от Володимира Великого (в «Слові» митропол. Іларіона) титулювали каганами, прогиставлячи цей титул, як різнозначний, титулові візантійського імператора.

КАГАНЕЦЬ — примітивний світильник череп'яний куклик із лосем, в якому плаває корковий поплавець із гнотом. «Жити, як каганець без лоя» — жити в великих злиднях. **КАГАНЦІ В ОЧАХ** іскри від отриманого удару: «Як заїхав пошотиліці, так аж каганці ввіччу засвітілися» (Номис, ч. 3982). Загаслий каганець вичує смерть комусь із мешканців хати (Чубинський I, 103). У цьому віруванні знаходимо ототожнення душі з вогнем, чи світлом. Бойки базали, що в каганці живе Дідько, себто **ДОМОВИК** («Маяк» 1843, XI, 47). Це вірування — пережиток давнього культу вогню.

КАГЛА — отвір в димоході, який засикається **КАГЛЯНКОЮ** — затичкою з ганчірки, щоб утримати тепло в печі.

Гуцули перед тим, як казали яке замовляння проги хвороби, підходили під каглу і вклонялися їй тричі (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 56, 66).

Вірили також, що, коли б хто украв каглянку і вкинув у річку, то була б повінь і злива. Але при тому мусить він, як кине каглянку, заводити «гей би за чоловіком, який би топився» (Мат. у етн. НТШ, XI, 3). Тут треба вбачати слід давнього культу печі, як осідку святого вогню, але збережені уривки давнього обряду вже втрачали посередні звена давніх асоціацій думки.

КАДИЛО — металева посудина, підвішена на трьох ланцюжках, в якій на розжареному вугіллі горять запашні ладан і смірна, — нею священник, чи дякон кадить у церкві.

Кадило — символ молитви. Як кадильний дим підноситься до неба, так і наші молитви мають підноситися під престол Всевишнього. Кадило також — символ пошани, і тому в церкві священник (чи дякон) кадить перед святими іконами, перед престолом, перед жертівником, і також перед усіма вірними, які, коли перед ними каються, повинні також вклонятися. Але **КАДИТИ КОМУ** (словами) — підлещуватися.

КАДРИЛЬ — танець із початку XVIII ст., що його радо танцювали в Україні ще й на початку цього XX в. Походить він із Франції. В ньому 4 пари разом роблять різні паси, вимінюючись місцями.

КАДУЦЕЯ — лаврова, або оливкова, паличка з двома крилами нагорі, обвита двома переплетеними між собою вузами. Як атрибут Гермеса - Меркурія вона символізувала мир і торгівлю; вузі — символ мудрости, розважності, а крила визначають діяльність. Грецька міфологія оповідає, що Гермес одного дня розняв своєю паличкою двох змій, що билися одна з другою. З того часу кадуцея, що виникла з тої палички і двох змій, стала емблемою згоди.

КАЖАН, ЛИЛИК, ПЕРГАЧ — рукокрилий ссавець, що літає дуже швидко, ловлячи й поїдаючи на лету силу різних комах. Ця дуже корисна в боротьбі з шкідливими нічними комахами тваринка, не користується в нас симпатіями: чортам надаються кажанові крила, і дуже поширене вірування що ПОТЕРЧАТА, себто діти, померлі неохрещеними, приймають вигляд кажанів. В Галичині, в Скалатському пов. також вірили, що, «коли закопати живого лилика в муравлище, і він там полежить 9 днів, то з нього виробиться чорт». (Гнатюк «Знадобн..» II, IX, ст. 3).

Законування живого лилика на 9 днів у муравлище практикували для здобуття чарівного засобу для приваби: «Якщо закопати живого лилика в муравлище, то треба загадати, на що законеш і гикати швидше, бо, якщо лилик почне кричати, то від того крику відразу осліпнеш і оглухнеш. На дев'ятий день від нього залишаться грабельки й вилочки, якими можна привертати до себе всяку річ, на яку загадаєш, законуючи (лилика), — чиго жінок, воли, коні, і т. д. Але можна загадувати тільки одну річ, для якої вони й матимуть силу..» (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, ст. 165).

Вірування в вилочки, та грабельки, чи гачок кажана було дуже поширене й на Білорусі, де казали: «Як потягти гачком, то до тебе кожна людина так і загориться, а як відштовхнути вилочками, то захолоне й не чіплятиметься..» Шейн здогадувався, що це вірування пішло мабуть із книг відомого альхіміста й філософа середньовіччя Альбертуса Великого (1193-1280), в якого писаннях було багато подібних забобонів.

У Зах. Європі вживано кажана проти злих чар, відвертаючи йому голову та вішаючи над вхідним дверей, чи над вікном. У нас так само якби кому щастило спіймати кажана, то «прибивав його за крила над дверима стайні, то тоді вже ніяке лихо не буде докучати худобі» (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 175). Крило кажана вживано в нас також, як амулет. (Кузеля, «Діти-на..» I 12). Вірили також, що дим від палення кажана особливо неприємний пропасниці, і

ним обкурювали хворого (Сумцов в К. Ст. 1889, XI, 302 - -08). Вірування в магічну силу кажана виявлялося також у твердженні, що «Як хто йде до суду, а візьме під паху лилика, то за ним усе право піде» (Франко «Припів..», III, 185).

Загально в Україні вірили, що коли миша поїсть крохи з свяченої пасхи, то робиться кажаном. Тому казали, що гріх кропити свячену паску на долівку. (Мат. у. етн. НТШ. XVIII, 81: Зап. ЮЗ. Огд. 1874. II, ст. 356, 383. Чубинський I 55).

На Карпатській Україні казали, що, як убити лилика, та помастити його кров'ю вуса, вони дуже швидко від того ростимуть. (Зап. НТШ. IV, 232).

У «Попелі Імперій» Ю. Клена кажан - уособлення червоної Москви, що жахливим маревом укрила Україну:

Над краєм велетень-кажан
повис на крилах нерухомих,
і ледве чути крил тих помах,
і кажуть люди: то шайтан.
Здається, вітер горовий
ворушить крила ті помаду.
Від них, немов би з піддувала,
струмує холод крижаний.
Все обертаючи на лід,
він цвіт вишень і кров морозить,
і смерті, сині, мов стрекози,
від квіту пурхають на квіт.
Мов смок, затує він світ
у те своє закладе коло,
що закрутилось, мов колода,
і повертає неоліт.
Коли хто тут чи там зникає,
то затує його до гавр:
кажан гі жертви пожирає,
страшний, як давній Мінотавр..

КАЗАХСТАН — Казахська чи Кіргізька Советська республіка, частина ССРС у півд. зах. частині Сибіру, що складається з пустельних рівнин, в яких буває дуже мало дощу. Лісу тут тільки 4%, а ріллі — 1%. Кочовики кіргізи займаються скотарством. Оцю ту пустельну країну вибрала Москва для масового переселювання сюди українців, накладаючи на них обов'язок перетворювати ці пустелі на ниви — річ неможлива, з огляду на брак дощів.

КАЗАРМА — незугарна будівля для приміщення війська (символ непривітного одноманітного життя що часто протиставляється життю в родині. У Т. Шевченка: «Із казарми нечистої..»

КАЗЕМАТ — мурований льох у твердинях, часто з стрільницями для оборони: також тяжка в'язниця в мурованому льоху.

КАЗИБРІД, КАЗИДОРОГА — народня назва місяця лютого: «Аби в січні не знати які морози, а в лютім мусить переломитися: звичай

но буває відгаль, і сання дорога псується. То лютий і називається казибрід, або казигорога.» (Етн. Зб. НТШ. V, 206. Я. Головацький «Твори», III, I. 278). Також казали в нас: «Відьми чинять опирів тоді, як казибрід передає службу на марія», — а роблять їх вони, підкидаючи цієї ночі свої діти, а людські собі забираючи» (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, ст. 106). Див. ВІДМІНА.

КАЗКА — народне фантастичне оповідання без виразно заложеної в ньому моралі. Таке визначення казки дав ще Ів. Франко в томі I Етн. Зб. НТШ за 1895 р. В основі казки лежить пережиток вельми давнього життя, давніх вірувань, давніх звичаїв, і тому вона служить тепер об'єктом наукових студій. Та наскільки сама казка, як утвір народної творчості, стара, настільки історія її студіювання молода. Від класичної давнини, ані від довгої доби середньовіччя до нас не дійшло ані одного збірника казок. І художня література давніх народів і церковна письменність середньовіччя ставилися до багатого світу казки дуже зневажливо, а то й вороже. Перша нехтувала казками, як творами грубого смаку неосвіченого проголоддя; друга ставилася до них із недовір'ям і навіть побоюванням, як до пережитків давніх поганських вірувань.... Лише звіривний епос, без грудношів перетворений в моралізаторську алегорію, та легенда знаходили признання в літературі і значне поширення. Популярності байок ЕЗОПА (див.) в давньому світі відповідала не менша популярність оповідань про звірів то особливо словозвісного роману про Лиса, найдавніша об'єкція якого виникла десь коло 910 р.

Античний світ зійшов зі сходу, не змінивши свого відношення до казки. Натомість християнський світ у певному моменті, що звичайно тяжкуть із Хрестовими походами, почав виявляти зацікавлення казкою. До ще перше охристіанізованого (VI — VII ст.) оповідання про Будду під назвою «Роман про Варлаама та Йосафата», присднуються тепер ще «Сім мудреців» або «Делапагос» (коло 1.200 р.), «Каліла й Дамна», або «Сіндібад» та інші. Виникають й інші історії в східньому стилі. З'являються славнозвісні «Геста Романорум»... Але дослідників народної творчості казка починає цікавити в новітніх часах. Перше казкою заволоділа т. зв. мітологічна школа, що шукала в казках відбиття загально-індоевропейського сонячного або громового мітологічного світогляду; потім прийшла їй на зміну школа літературно-порівняльна, що шукала шляхів культурних впливів та запозичень, рахуючи безчисленні маси варіантів, і нарешті вже при кінці минулого століття виникла школа соціологічна, що шукає в казці пережитків давнього суспільного життя. Для цієї школи народні казки цікаві не так своїм сюжетом, як особливо цікавилася школа літературно-порівняльна, як тими чужістертими слівцями давніх звичаїв вірувань, побуту та права,

що в них зосереглися. «Слід припустити, — писав Глядківський в київському «Перв Громадянстві» (1927 ст. 158), — що в далекому минулому існувала сила образів, що мала на увазі не тільки ілюструвати тогочасне життя, але й давати йому певне обґрунтування. Це тим певніше, що на перших щаблях культури угилітарний момент у художній творчості висунув із більшою яскравістю і мав найголовніше значення. Певний художній образ, створений з елементів оточення, давав цьому самому оточенню самооправдання або самозатвердження: він або вихваляв певні факти з життя, або забороняв їх, давав імпульс до виконання різних приписів, плямував переступників закону, убивав авреолею героя чи особу, яка, борячися з умислами від тогочасного соціального ладу, підносилася, як ідеал людини. Казка, як думка такої далекої від нас щодо часу людини, одягнена в поетичний образ, пройшла силу поколінь і може через зручність вислову, а може через своє виховне значення, принесла аж до нас стади про факти з життя соціального, загалом давно забуті...»

Більші збірники українських казок: Куліша 1856 р., Рудченка 1869, Драгоманова 1876, Чуоинського 1878, Кольберга 1882, Мошинської 1885, Манжурн 1890, Ясгребова 1894, Б. Грінченка 1895, Роздольського 1895, Рокосовської 1897, Гнатюка від 1898, Малинки 1902, Шухевича 1908... Параховують коло 2000 друкованих варіантів українських народніх казок, коло 1.800 московських, коло 1500 білоруських.

Літературні казки, побудовані на народніх традиціях, складали у нас Ів. Франко, Ст. Руданський, Ів. Липа, Леся Українка.

Найдавніші з писаних казок — стишегська про двох братів із XIII ст. до Р. Хр.; далі йдуть індуські збірники Панчагантра, Магаогарата та інші; арабський збірник «Тисячі і однієї ночі» Шехерезади, китайський «Шан-Хой-Кін» та інші.

КАЗНЬ — сільська в'язниця в Україні XV — XVI вв.: «Казнь громадська, замкнена дручком і засовками, де перетримували злочинців.» (М. Грушевський «Іст. УР». V. 368).

КАЗУІСТИКА — хитре мудрування при вирішуванні сумнівних, чи надто складних проблем у застосованні до окремих випадків. Кожен випадок повинен мати свою ідеальну розв'язку, і ця знаходиться в установленні точного відношення між цим випадком і вічними правдами, а не відношення всғановлюється завдяки застосуванню до тих випадків формальних правил, чи норм. Не лише моральні й правні проблеми вирішуються таким чином: казуїстика панує в безчисленних інших галузях людської діяльності. По всіх усюдах, де стиль і форми видаються істотними речами, тріюмфує казуїстика, особливо ж у справах етикету та церемоніялу, де

можливи окремий випадок визначається згідно з очікуваннями минулого та з формальними правилами. У середніх віках те саме відносилось не тільки до турнірів і полювання, але також до справ кохання, що вважалось свого роду гарною говариською грою зі своїми стилізованими формами й правилами і тому вимагало розвинутої казуїстики. Голлянд. історик культури Гуїлінга в своїй «Осені Середньовіччя» стверджує, що вже з часів грубадурів велика частина розмов вищого суспільства була присвячена казуїстичці кохання. Арбітрами бували звичайно пані, що зберегли нам про це згадки в своїх дворах вирішуючи напр., що менше співчуття повинна викликати пані, яка втрачає свого коханця в наслідок його смерги, ніж пані, що втрачає його через його зраду.

В пізніші часи казуїстика зробилася спеціальністю католицького духовенства, особливо єзуїтів, що присвячували велику увагу її студіям, у застосуванні до моралі, особливо в випадку конфлікту різних обов'язків, напр. у випадку обов'язку видати злочинця правосуддю і обов'язку бути гостинним та милосердним. Варієтність казуїстики залежить від вартости того, хто її практикує.

КАІН — найстарший син Адама й Єви, вбивця брата АВЕЛІА (див.). І наклав Бог кару на Каїна: «Отже ж проклят сєи прогоном із землі, що розз'явила уста свої пияи кров брата свого з руки твоєї. Як поратимеш землю, не дадимє вже з цього часу вона тобі ніякої користи. Волоцюгою й утікачем будеш на землі...» «І положив Господь знак на Каїнові, щоб не вбивав його, хто зустріне його...» Звідти й вираз

КАІНОВА ПЕЧАТЬ. Дм. Донцов писав у «Підставах нашої політики» (1921): «Українська інтелігенція здавна носила на собі подвійну Каїнову печать: власного духовного каліцтва та історичного каліцтва нації. Нація була лмиготорана, позбавлена більшої частини своїх вищих клас. Інтелегенція терпіла на духонне каліцтво, будучи — в найвищих проявах свого інтелектуального життя, змосковщеною до пені-вання.» (127) (див. ІНТЕЛІГЕНЦІЯ).

КАЙДАНИ, — окови, заліза; символ поневолення: «Ой дала ж, дала славним запорожцям та парця заплати: ой, понабиввали на ноги кайдани дали в руки лонати...». «Угору руки відіймали, кайданами забряжчали...» (Сл. Грінченка).

ПОДВІЙНІ КАЙДАНИ — кайдани на руки й ноги: Коли після Любечського з'їзду 1097 р. князі Святополк і Давид схопили князя Василька Ростиславича, «наложивши подвійні кайдани замкнуті на ніч». (М. Груш. «Іст. РУ». II, 92).

КАЙМАН, КАЛЬМАН — кухар і господар артемі гуцульських дроворубів.

КАЙОРА — човен із плоским дном.

КАЙНДЛЬ РАЙМУНД ФРІДРІХ (1866 — 1930) — німецький історик і етнограф, професор університету в Чернівцях і в Грацу, дійсний член НТШ, знавець Гуцульщини й Буковини, автор монографії про Гуцулів (Відень 1891), і буковинських українців (1889) р.) та багатьох менших розвідок, уміщених у німецьких фахових журналах, де він постійно доповідав про новіші українські видання.

КАКАО — напйток із зерен какаоового дерева. Європа не знала какао до відкриття Америки, але в тропічних (підрівникових) країнах Америки його пили з незапам'ятних часів і єспанці навчилися пити какао від ацтеків в Мексико, від інків з Перу та бразілійців. Аж до 1828 р. продавали какао в цеголках, які робили з мелених зерен і цукру. Цей напйток був дуже поживний, бо в ньому знаходилось все какаоє масло, що знаходиться в зернятах. Але те масло плавало по поверхні, і не кожний міг таке пити. — декому ж надмір товщу шкодив, — отже вичерпували товщу ложкою, і потім пили. Від 1828 р. почали видушувати масло з зерен і продавати для пиття макух, що з того видушування зоставався. Виявилось, що з такої видушеної макухи напйток привабливіший для ока і багато сприятливіший для організму. З какаоового порошку роблять шоколяду, з какаоової луски дуже цінний лік — теоброміну. Какаоє масло іде теж на виріб шоколяди, але його вживають також на виріб багатьох інших цінних речей, як нахонці помади, лікарські маслі, тощо.

КАЛАБУХІВ о. ПЕТРО — український священник, громадський діяч на Кубані. У 1919 р. денікінці повісили його в Катеринодарі за «мазенинство». Був завзятим оборонцем незалежності Кубані від Москви.

КАЛАВЕРЦІ — чоботи з відвернутими халцями

КАЛАВУР — варта, сторожа. У «Енеїді» Котляревського: «Для ночі вдвос калавури на всіх поставили баштах.» І в народній пісні співається: «Ой кругом церкви січевої калавури стали...» Звідти **КАЛАВУРНІЙ** у Квітки — вартовий. «Віля дьохтярної лавки (крамниці) стоїть з оружжям калавурний...»

КАЛАЙДОВИЧ КОСТЯНТИН (1792 - 1832) — видавець старослов'янських та старо-руських пам'яток. Він знайшов м. ін. Галицьке Євангеліє з 1144 р., Ізборник Святослава з 1073 р. Він видав твори Кирила Туровського з XII ст.

КАЛАМАЙКА — рід тканини. В «Енеїді» Котляревського: «Юбка в її була з байки, а спідниця з каламайки». У Квітки: «Жушан на ньому синій і китаєва юбка, поясом з аглицької каламайки підперезаний.»

КАЛАМАР — чорнильниця, невідривна приналежність всякого писаря; «Шп живе з ольгаря, а писар — з каламаря..» (Номис, ч. 212). У Шевченка в поемі «Сон» каламар робиться символом усіх тих землячків, що, пішовши на царську службу, «по московськи так і чешуть...» «П'явки, п'явки! Може батько останню корову жидам продав, поки вивчив московської мови...» Тимто, коли один із тих «землячків» пропонує показати йому «за полтінку» (50 копійок) царські палати, поет вибухає обуренням:

— Цур тобі, мерзенний Каламарю!..

КАЛАМУТНА ВОДА — в народніх піснях символ суму: Гече вода з-під города та скаламучена.

Яка в тої Парасочки хата засмучена!

(Мат. у. етн. НТШ, V, 176).

Купалась мене, мамко, в каламутній

воді.

Не далась мені, мамко, ні щастя, ні

долі...»

«Коли сниться каламутна вода — то це значить — сльози» (І. Франко «Прип.» III, 135).

У суспільному житті каламутна вода — символ хаосу, нерозберихи, беззаконня: «У каламутній воді добре рибики ловляться», — під час всяких заворушень можна легко обдурювати простодушних людей.

КАЛАННИКИ — закріпощені селяни Галичини та інших українських земель литовського права в XV і XVI ст., що не мали права виходу, але не платили даней та не мали ніяких особливих повноважень (Груш. «Іст. УР». V, ст. 146—147).

КАЛАТАЙЛО, КАЛАТАЛО — див. КЛЕПАЛО. Також — дерев'яний дзвінок, який вішають волам на шию. В Нечуя - Левицького: «Тільки десь далеко в гаю стукало калатайло на шні ватажка вола» (т. I ст. 206).

КАЛАЧИКИ (мальва ротундіфолія) — рослина, що її маленькі плоди солодкуватого смаку дуже охоче їдять діти в Україні (Хв. Вовк. 79).

КАЛГАН — рослина, багата на етеричні олійки. Нею заправляли горілку, т. зв. КАЛГАНКУ. В «Енеїді» Котляревського:

З кубками пили слив'янку

...горілку просту і калганку.

КАЛЕВАЛА — величя фінська народня епопея що виникла в до-християнських часах у Карелії. Вона складається з окремих пісень («рун»), які об'єднав в цілу епопею народній співець ЛЕНРОТ. На українську мову переклав її Євген Тимченко.

КАЛЕНДАР — спис днів у році, упорядко-

ваний за тижнями й місяцями із зазначенням імен святих, що припадають на ті дні, і важливіших подій у громадському й церковному житті. Назва «калевдар» — староримська: вона означала первісно боргову книжку позичальників, які на КАЛЕНДИ — перше число кожного місяця — виплачували відсотки, але «календарний» поділ року на дні й місяці ще давніший і поширений в усьому світі: його знали доколумбійські ацтеки. Єгиптяни рахували 360 днів в році. Проте, вони завважили, що насправді соняшний рік має 365 днів, і в цьому зміслі зреформували свій календар в 727 р. до Р. Хр., і цей рік був початком ери Навуходоносора.

Давні греки мали спершу також рік із 360 днів поділених на 12 місяців з 30 днів кожний. Кожний місяць мав три декади: це єдиний приклад в давньому світі «тижня» з 10 днів.

Старозавітні жиди ніколи не мали соняшного року: їхній рік мав тільки 354 дні, а при кінці року додавали деколи ще 12 днів, а деколи й цілий місяць, щоб погодити той свій рік із соняшним роком. Жидівський календар було зреформовано в IV ст. по Р. Хр., і тепер жиди святкують свої свята й релігійні церемонії за цим реформованим календарем.

Римський календар походить від царя Нуми який орієнтувався не на сонце, а на місяць: він мав 355 днів, поділених на дванадцять місяців. За Юлія Цезаря цей календар надто вже відбігав від соняшного календаря, і тому Юлій Цезар його зреформував, з допомогою астронома Сосігена: було вирішено, що рік повинен мати 365 днів і 6 годин. — інакше кажучи, кожні три роки повинні мати 365 днів, а четвертий — переступний рік — 366. Потім Август надав своє ім'я восьмому місяцеві, віднявши один день у лютого, і додавши його до свого місяця щоб він не був коротший за липень («юлій» на честь Юлія Цезаря), а це привело до того, що й жовтець та грудень мусіли мати по 31 дні.

Але цей новий (юліанський) календар, що запанував був у всьому християнському світі, був на 11¼ хвилини довший від соняшного року і тому, що дає різницю на один день за 128 років розпочалися пізніші студії й проекти щодо його належного скорочення. Нарешті папа Григорій XIII буллою з 21. II. 1581 р. наказав вважати 5 жовтня 1582 р. за 15 жовтня, і щоб уникнути дальших розходжень із соняшним роком приймати під увагу що Юліанський календар відстає кожних 100 років на 18 годин, 37 хвилин і 10 секунд, і тому кожний сотий рік, що не ділиться на чотири, не повинен бути переступним роком. Цей ГРИГОРІАНСЬКИЙ календар був прийнятий в усіх католицьких країнах, але країни грецької та протестантської віри не прийняли тоді тих змін, і далі вживали Юліанський календар.

Так, Англія вживала календар старого стилю ще сімдесят років себто до 1752 року, Ру-

мунія до 1919 року, а Туреччина аж в 1927 році перейшла на новий стиль.

В Америці як і в Англії, вживали Юліянського календаря до 1752 року.

КАЛЕНДАРНА СПРАВА стала дуже гостро спеціально на українських землях, де григоріанський календар відзначав католиків поляків, а юліянський — православних українців. Вона набрала пристрасно національного характеру: оборона календаря старого стилю ототожнювалася з боротьбою проти ополячення і окатоличення українського народу. М. Грушевський в «Іст. УР» (т. VI ст. 163) про це пише:

«Ця реформа (папи Григорія XIII).. опиралася на вловні об'єктивних, астрономічних підставах. Але тому, що була проголошена папською курією в такий повний релігійної виключності час і з певною конфесійною закраскою, вона викликала опозицію в сферах, настроєних вороже до папства, і не була прийнята ані в православних, ані в протестантських краях та кругах. .. Стараючися прихилити православну Церкву до прийняття реформи, папа вислав своїх послів до папр. Єремії і через свого нунція Посевіла звернувся також до кн. Конст. Острозького, щоб той від себе вплинув у сім напрямі на папріарха... Собор, скликаний Єремією в осінь 1583 р., рішучо висловився проти реформи на тій підставі що святкування великодня по новому календарю входить у суперечність з постановами нікейського собору (напр. Великдень може припасти на одня час із жидівською Пасхою, чого не дозволяє Нікейський собор)... Це рішило справу для православних Польщі. Примус і насильства, якими потім хотіли місяцями змусити православних до нового календаря, тільки загострили відносини й зробили справу дражливою. Архієпископ Соліковський на різдвяну вілію 1583 р. заборонив православним відправляти святочне богослуження по старому календарю, вислав свого брата з ксьондзами і горною озброєних слуг на православні церкви і ті під час богослуження силоміць повигнали духовенство й людей з усіх львівських православних церков, церкви запечатали архієпископовою печаткою й заборонили в них служити. Подібні насильства чинилися й в інших місцях викликаючи з боку православних страшне обурення роздуваючи календарну справу до незвичайних розмірів, до принципіального значення, до готовності потерпіти й страждати за старий календар...» (ст. 164).

Натурально календарна справа відбилася дуже різко в тодішній полемічній літературі, але — не тільки в літературі, вона як писав той же М. Грушевський, погоряла всією суспільністю й викресала з неї нові запаси енергії. Як електрична гечія пройшла вона по всіх землях українських і білоруських, викликаючи, разом із реакцією почуття єдності інтересів і координації сил.

«Таке марне саме по собі календарне пи-

тання стало справжнім прологом тої культурно-релігійної й національної боротьби, яка степенується потім тільки справою унії...» (там же, ст. 166-67).

Уніятська Церква, разом із східним обрядом заримала й старий календар, і, нема сумніву, цей факт в великій мірі спричинився до того, що Греко-Католицька Церква в пізнішій Галичині зробилася національною українською Церквою, що зберегла маси українського гамгешнього населення від ополячення. Про це «Хвртц» я ьняэарард .К .п егедип одл.оод эжл'у' Перемоги», з приводу поновлення календарної проблеми в колах української еміграції, що з неї деяка частина змагає якнайскорше злитися з чужинецьким оточенням, не відбиваючись від нього «відсталим» календарем:

«Зміна календаря святкування українських релігійних свят частиною українців на еміграції, безсумнівно належить до зради української традиції, бо руйнує те, що нам передавали з покоління в покоління вже скоро 1.000 років, але ще гірше те, що ця зміна це й національна зрада, інспірована в усякому разі не людьми, яким лежить на серці добро України.

«Українці всієї Галичини віками боролися проти денационалізації в першу чергу з тим, щоб утримати свою національну Церкву — саме відстоюючи свій національний календар і назву Церкви, бо на це ішов за часів польської окупації найбільший наступ (обряд можна було утримати легше). Ніодия щирий українець не був би погодився, щоб у якомусь його документі, це згадувалося віровизнання, було пропущено греко-католик, а змінити для греко-католика час святкування на римо-католицький було настільки порушенням української традиції але було рівнозначне із зміною свого віровизнання і національності...

«Відкаємося, що українців в Америці та в інших церквах не хочуть називати українцями тільки росіянами, або поляками, але мер міста Гемтремку в США, підкреслює, що різдвяні прикраси міста лишає для українців, які святкують 2 тижні пізніше, а по телевізії передають нам побажання на наші свята, підкреслюючи, що в цей день святкують українці. А ми соромимося і всіми силами намагасмося якнайскорше зрівнятися з усіма!» (Див. КОНФОРМІЗМ).

О. Жданович теж писав в паризькому «Українському Слові» в репортажі з США в 1957 р.:

«...Якщо нас переконують, що ми не повинні нацто прив'язуватись до календарної традиції і йти за вимогами часу й науки, то чому не зроблять того самого римо-католики, і їхня церковна ієрархія не погодиться на реформу теж їхнього календаря і введення в усьому світі зовсім нового календаря? Адже відомо, що окрема календарна комісія ООН вже кілька років тому ввирцювала нову, модерну систему календаря, найкраще достосовану до стану сьогоденної науки та до сучасного стану господарського

життя, і введення нового календаря спинилося тільки із-за сирогіву церковних зверхників католицької церкви викликаного мотивами потреби зберігання церковної традиції. Отже, чому для римо-католиків церковно - календарна традиція має таке величезне значення, що із-за неї вони спиняють введення календарної реформи в усьому світі, а для нас має бути та ж традиція такою маловажною?»

За свідченням П. Мірчука в «Гомоні України» (Торонто, р. 1957):

«То тут, то там — українсько - католицькі та православні парафії (в Канаді і в США) переходять на новий календар і до словної полеміки прилучують справи практичного значення. Розсварюють громади, розсварюють парафії, змінює дехто навіть обряд ізза зміни календаря в його парафії. Наступає хаотизація, що створює не раз дуже чудацькі ситуації».

«Засадниче питання, чи українці на чужині повинні в святкуванні церковних свят держатись старого календаря, чи перейти на новий, повинна вирішувати компетентно і для всіх зобов'язуючо — церковна влада українських Церков».

«Величезну вагу має в тому вимога, щоб те авторитетне рішення було спільним і однозгідним рішенням українських Церков, — української - католицької і української - православної — а не рішенням однієї тільки з них. Бо, якщо б рішення обох Церков були різні, то це тільки ще більше поглибило б поділ і ворожнечу між українцями і стало б згубним для обох Церков: в такому випадку поодинокі вірні, або й цілі парафії одного обряду, які не погоджувались б з рішенням влади своєї Церкви, просто — змінили б віровчення, і різниця стилів святкування церковних свят обома українськими Церквами стала б постійно діючою спонукою змінювання Церкви залежно від погляду на стиль календаря. Щоб зліквідувати таку шкідливу можливість — конечно дійти до того, щоб рішення нашої календарної проблеми було однозгідним рішенням обох українських Церков, а в випадку загального плебісциту всіх вірних — спільним рішенням вірних обох українських Церков».

«Спільне вирішування календарної проблеми церковними властями обох українських Церков і їх однозгідність у вирішуванні розв'язали б остаточно справу й поклали б кінець всяким спорам у зв'язку з тією проблемою, а крім того — причинились би до загального підйому як будуючий приклад гідного вияву почуття національної єдності».

КАЛИГВА — рід взуття, що його надягали на Буковині мерцеві, замість панчів. Шили їх з гарного лляного полотна, скраєного у квадрат реблячи з нього такий трикутник що був зшитий тільки з одного боку. Другим боком вшивали ноги щоб на тім світі не пекло «як буде перескакувати огонь». Поверху надівались ще

обув'я — ноги зв'язували, щоб не розхлювалися, але розв'язували їх, як клали в домовину. (Зап. НТШ, т. 122, ст. 147-48).

КАЛИМ — викуп за молоду у східних народів монгольського й турецького походження, що в багатьох околицях набрав уже значення тільки символічного обряду.

КАЛЕНИК — хліб з калиновими ягодами.

КАЛЕНИЦЯ — посудина, в якій готують глину до мазання хати.

КАЛИНА — кущ з лапчастим листям, білими квітками та червоними соковитими ягідками. З огляду на свої червоні ягідки, калина часто виступає, як символ червоності взагалі: «Червоне, як калина», «Молода, як ягода, червона, як калина, солодка, як малина...» (Чубин-IV, 267, 132). Червону барву дуже люблять в Україні тому червона калина фігурує, як символ краси: «Ой у лузі та і при березі червона калина, породила гая удівонька хорошого сина...» «Цвіт-калину ламала, до личенька рівняла: Ой як би я, серденько, така, ой, якби я, рибонько, така, як калина, серденько, жаркая...» Або: «Дай же мені, Боже, таке личенько як калиночка» (Голов. IV, 132).

Краса людини залежить в великій мірі від її здоров'я тому калина й виступає, як символ здоров'я. На хрестинах баба роздавала гостям пучечки калини, щоб дитина була здорова. (Бузеля, «Дитина» I, 158).

При ЗІНВІАХ баба клала в миску з водою ягоди калини: «Щоб породіля була здорова і красива» (К. Ст. 1898, V, 266).

Означає калина й радість, що її дає край здоров'я:

Ой у лузі калина весь луг прикрасила.

Породила бідна вдова хоронного сина...

Луг — символ смутку. Отже, зміст цих двох рядків пісні такий: було горе, вдовство, але прийшла радість — народження сина і те вдовство скрасило. Прогляне відношення видно з іншої пісні:

Та червона калина увесь світ прикрасила.

Лише моя дівчинонька усіх засмутила...

Себто, була любов, була радість, але, як видно з дальшого, дівчина вмерла і тим усіх засмутила.

Ой зацвіла калинонька в лузі (себто, в мугку виникла радість).

Чогось має серденько в тузі (бо, як видно з дальшого вороги перешкоджають тій любові).

Ой зацвіла калинонька в лузі,

Чогось моя головонька в тузі:

Поламалась полиця в плузі...

А чи мені полицю чесати.

Чи до тівчини на всю ніч чесати?

З одного боку любов, радість кличе, але з другого боку гребя б і плуг направити, звідти вагання: «головонька в тузі...» (О. Потебня).

Калина цвіте біло, а ягоди в неї червоні, і це сполучення білого з червоним відновідає в нас уявлення дівочої краси, — тому калина зробилася дуже вживаним символом дівчини і дівочтва:

Червоная калинонька на яр-воду схилялася,

...Там дівчина зажурилася...

Або:

Ой під лісом битая доріженька,
А серед лісу рублена криниченька.
Боло криниці червона калинонька:
Ой гуди їхав Іванко з боярами,
Йому калина дорогу заступила.

Йвіняв шабельку, став калину рубати,

Та стала йому калина промовляти:

«Ой не для тебе ця калина саджена,

Тільки для тебе Маруся параджена...

«Сікти калину», «ломити калину», тощо, значить позбавляти дівчину дівочтва, — байдуже законним, чи незаконним шляхом, через шлюб, чи інакше. З другого боку «стратити» чи «згубити калину» — втратити дівочтво:

Темного дугу калина,

Доброго батька дитина:

Хоч сама по ночах ходила,

Та калину при собі носила.

Купували купиці — не продала,

Прохали хлонці — не давала.

Шовком ніженьки зв'язала,

За всіх тому Іванкові держала...

Або:

Ізсікли калиноньку, зрубали,

Уже нашу дівоньку звінчали...

У зв'язку з цією символікою калина невідмінно фігурує на весіллі: нею прикрашали коровай і шаблю; нею прикрашали тильце. Після КОМОРИ пляшку з солодкою горілкою, забарвлену на червоно, прикрашали теж калиною і слали її, з пшеничним хлібом, перев'язаним червоною ленткою, до матері молодой з почесною депутатською що несла з собою й сорочку молодой із знаками її дівочтва, що теж звалися «каліною» (Вовк «Студії...» ст. 203). Можливо, що співа-ли голі й пісню записану у Чубинського:

Дала мене моя мати замуж,

Дала мене за Дунай бистрий,

Дала човничок плисти,

Дала мені й веселечко:

- Пливи, доню, мор сердечко!

Дала мені калинову вітку:

- Заткни, доню, за білу намітку,

Щоб калину да не поламити,

Ягідок да не подавити,

Свого роду не прогнівити...

За цю пораду й відповідне суворе тримання доньку делегація родичів тепер і йшла дякувати матір.

На Кривинні звали калиною не тільки зна-ки дівочтва на сорочці але й саму дівочу плів-ку (Мат у епн VIII 100, 120).

Плобираючи поволі ширшого значення, ла-мання калини почало означати не тільки пору-

шення дівочтва, але взагалі акт кохання, чи ті-лесної любові:

Калиноньку ломлю, ломлю,

А ви, віти, одхилітеся!

Удівоньку люблю, люблю,

А ви, діти, розійдітеся!

Те ж саме й в інших піснях:

Калиноньку ломлю, Калинонька гнеться,

Чужі жінки люблю, Горілочка п'ється.

Або:

Ломни калиноньку, ломни її віти:

Любиш удівоньку, люби й її діти...

У процесі все більшого абстрагування та дальшої символізації, калина означає вже не тільки тілесну любов, але й любов взагалі, в ве-ликій мірі одуховлену.

«Ой у полі могила, на могилі калина,

Аж додолу гілля гнеться,

А під тою калиною стояв козак з дівчи-ною

Дівчину благає, за дружинку жадає»...

Як символ такої одуховленої любові, вона з'являється на могилах улюблених людей, і то не тільки нареченої, чи жінки, але й сина, чи доньки:

Посадила синові червону калину,

А невістці червону шипшину...

Тому й просять, на знак любові:

Насип мені високу могилу

Та посади мені червону калину...

Козак Запорізької Січі, загинувши в Мо-горщині при копанні каналів над Невою. (1708 — 1722), співали:

Ой поїхав козак в Московщину та там і загинув, Свою рідну Україну навіки покинув.

Казав собі насипати високу могилу,

Казав собі посадити в головах калину.

Будуть пташки прилітати калиноньку їсти,

Будуть мені приносити з України вісти»...

У зв'язку з цим, так би мовити одуховленим значенням калини, виступає й її здатність за-спокоювати жаль, чи біль, серця:

Я по саду ходила,

Цвіт-каліну ломила,

До серденька пхала,

Бо-ч тяжкий жаль мала...

Як бачимо, навіть і «ламання калини» вже далеко туг відбігло від свого первісного, більш конкретного значення.

Мабуть, завдяки своїм червоним ягодам, виступає іноді калина, і як символ всевидючо-го сонця (замість ВЕРБИ, див.):

Ти калино червона,

Ти при лузі стояла,

Ти чувала видала,

Що у Кисві дзвонять,

А на ринку говорять...

Ясно, що тільки символічна, а не справж-ня калина, стоячи в лузі, може чути й бачити, що робиться в Кисві.

На Херсонщині настій калини з листям, з перем'я або з білим імбирем, та з медом пили проги кашлю (Ястребов «Летоп.», III, 108).

Підводячи підсумки, треба визнати, що калина в українському народньому світогляді має яскраво радісне, бадьоро-життєве значення. Нагостить у московському народньому світогляді калина, навпаки, символізує гірке замужнє життя бо тим часом, як український нарід звернув увагу на красу її червоних ягід, московський нарід відмінив головне їх гіркість: — «Какова горька да калинка, таково мне, молоденькой со старим то мужем жити». Розлука з коханим порівнюється з гіркістю калини: — «Какова горькая та калина, таково раставанье не с милым». На Московщині калинник, себто місце, де росте калина часто фігурує, як місце, злочину (Автамонов в ЖМНП. 1902, XI, ст. 52 — 56).

Калина представляється нам, огже, як рослина чисто національного українського культу, і тому дехто вбачає в ній символ самої радісної й сонячної України, що, проте, знайшовшись на роздоріжжі між Сходом і Заходом, знає часто сумної долі, як то видно з такої пісні:

Калина-малина над лугом стояла,
Над лугом стояла від сонця зів'яла.
Калино малино, чого посихаєш,
Чи жары боїшся, чи дощу бажаєш?
— Жары не боюся, дощу не бажаю. —
Від буйних вітрів я сама посихаю»...

КАЛИНОВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ перший український етнограф, в 1777 р. видав у Петербурзі «Описание свадебных обрядов в Малой Росии і в Слободской украинской губернии».

КАЛИТА — Корж, помащений медом і з діркою біля одного краю, який пекли під Андрія (30 листопада ст. ст.) на Україні. Його підвішували на червоній бинді до сволока. Біля нього ставав один із парубків із черенком сажі. Його звали на Херсонщині — пан Калитовський. Всі інші хлопці й дівчата, що брали участь в грі, товпилися біля печі, де по черзі вбравши на себе рядно або кожух, вивернутий шерстю наверх, сідали верхи на коцюбу і «їхали» до калити:

— Здоров, пане Калитовський!
— Здоров, пане Коцюбинський!
— Я приїхав калиту кусати...
— А чому буду по зубах кресати!
— Ой будеш, а може й ні, бо я їду на воронім коні...
— Засмійся!
— Не хочу!
— Засмійся! і т. д.

Всі гамагаються роземішити Коцюбинського, як він силкується вкусити калиту, підвішену так високо, що треба підскакувати, щоб її дістати. Але якщо він роземіється, то Калитовський вимастить йому обличчя сажею, і він з ганьбою мусить вертатися до печі і виключається з гри. Хто ж не роземіється і вкусить калиту, стає знову в чергу, щоб їхати «калиту

кусати». Гра кінчається, коли у всіх обличчя вимазані сажею, або калита буває надто обкусана.

М Грушевський вважав, що калита — різдвяний хліб, що його колись пекли під Різдво і роздавали колядникам. Відірвавшись від новорічних звичаїв він забіг наперед до самого початку зимового повороту сонця, що відбувається під Андрія («Іст. у, лгт.» I, 146, 162).

В. Щербаківський вбачав в обряді кусання калити символічно — магичне рятування сонця. Солодкий корж мав би бути символ сонця («найсолідшого»). Коцюбинський — символ злої сили, а викликання в неї сміху означає її ослаблення. Вимащення сажею — символізація її знищення (Праці Іст. Філ. Т-ва в Празі 1926 р. с. 118). В. Щербаківський зближував цей наш звичай із західно-європейським «танцем шабель», що теж стоїть у зв'язку з культом сонця: в ньому сонце — білий лицар — борониться проти злих сил — чорного лицаря. Різниця лише та, що в нашій калиті ніколи не доходить як у бою шабель, до фізичної боротьби (обмежуючись на взаємне висмівання та вимащування сажею. (Доповізь на II З'їзді слов'янських географів та етнографів в Польщі в 1927 р.).

М Грушевський, відмітивши, що подекуди калита зветься в нас «королем» (Чубинський, III 357-62), зв'язував цей наш звичай з різдвяними забавами в «короля» відомими на заході.

КАЛИТКА — шкіряний гаманець: «Скупий збірас, а чорт калитку шне». (Номис.).

КАЛІБАН — діва особа «Бурі» Шекспіра: карлик-потвора, символ звірюки, збунгованої проти ринної сили, якій мусить служити.

КАЛІКИ — люди з ушкодженими, чи спаралізованими членами тіла, або й без якоїсь частини тіла. Наш український нарід ставився з забобонним страхом до вродів — дітей, що народжуються каліками: «Кого Бог назначив, того стережися» (Ів. Франко »Прип.» I.79). Звичайно таке вроджене каліцтво приписували нещасливості свята. На Гуцульщині про це так говорили: «Кожний чоловік і жінка, або парубок і дівка, що любляться, якщо розумні, то дуже вважають, щоб дитину не зачати калікою, стережуться головних великих свят та неділь. На велике свято і в неділю, і з нього на будні днини не можна бути з жінкою, навіть із своєю бо якби зав'язалась тоді дитина, то може бути калікою за ту кару...» (Мат. у. етн. НТШ XVIII 88).

У «Правах, по яким судиться український народ» (1713 р.) калік та вродків обмежувало в правах взагалі а в спадковості зокрема: «Каліки що не можуть виконувати військову службу, божевільні, німі, сліпі; ті, що народились без руки або без ноги або до одержання

спадщини такими стали. також гермафродити, тобто чоловіча й жіноча стать в одній особі, та карли й карлиці й інші виродки, спадкують батьківські й матірні тільки рухомі речі, а в нерухомих спадкових, даних за службу маєтках, поділу з іншими братами не одержують; але все, що на них мало б прийти, то перейде до здібних до служби спадкоємців... Коли б же так сталося, що вони скалічилися після того, як одержали спадщину, то вони спадщини не тратять; також коли б у калік, чи у виродків, народились діти, цілком здібні до військової служби, то такі діти будуть спадкувати й в надалих за службу маєтках...» (ЗНТШ, т. 159, ст. 197).

Калік, що ставали такими на війні, відрізняли від калік, що такими народилися, або стали такими через якесь нещастя: перших поважали, других побоювалися: других пазивали «ВИРОДКАМИ», про перших казали: «Каліка не родиться, — робиться» (Номис 1663).

Таке відношення до калік відоме і в інших народів. В Італії майже всіх калік побоюються, як зурочників, і А. Тільгер пояснює таке відношення до калік у своїй книжці «Моральність»:

«Чому людей, фізично ненормальних, уважається майже завжди за зурочників? Для примітивної людини відповідь логічна: очевидно, в них діє якась зла сила, що зробила їх такими; діючи на них, вона може подіяти й на інших...» (ст. 135).

Заобочене побоювання виродів у багатьох випадках заперечується історією видатних людей, в яких усе дух брав гору над тілом, перемагаючи й компенсуючи фізичні вади. Так виродом був великий філософ Платон, який мав величезний вплив на розвиток людської думки: він був горбатим, так само, як і великий творець байок Езон, як німецький філософ Ліхтенберг, італієць Пегро Аретіно... Славний Леонардо да Вінчі, що творив архитвори мистецтва і розвинув техніку та інженерію, як ніхто перед ним і мало хто після нього був кулявий, як і геніальні музиканти Гендель, Вебер, Гуно та славний романист Вальтер Скотт. Байрон, що був дуже гарний на обличчі, мав теж скривлену ногу. Творець найвищого розквіту Атен Перікл був таким невиростком, що його прозивано «головою цибулі». Цезаря опоганила природа величезною гулею на голові, а Олександр Великий мусів усе своє життя хилити голову на бік, бо мав скривлену шию. Наполеон, що йому портретисти все надавали величну поставу, насправді маючи тільки 151 смт. заввишки, був карликом із круглим хребтом, як були карликами Бенвенуто Челліні та Гольбайн. Немічне тіло не змогло перешкодити всім цим людям здобути славне ім'я в історії людства та його культури, бо не дурно писав Ів. Франко:

У вродовому тілі і здорова душа,

Та часто буває не варта гроша:

В уломному тілі буває душа,

Що красою світ весь і Бога втіша!

КАЛІКИ ПЕРЕХОЖІ — прочани, паломники давньої Русі-України, напівосвічені духовні люди, що вживали, щоб легше йти, спеціальне взуття КАЛІКЕ (з латинської). Вони ходили по святих містах України, відвідували Київ, Чернігів, Галич, Володимир Вол., а часто запускалися і в чужинецькі землі — до Царгороду, а го й Єрусалиму. Коли ж Царгород захопили турки, подорожі Калік Перехожих припинилися, і сам їхній тип змінився: замість здорових витривалих подорожніх, що, з гусями в руках а то й з лірою, подорожували, співаючи релігійних пісень, які часто самі й творили, вислів КАЛІКІН, як ми вище бачили, почав означати людей немічних, безногих, безрукіх, сліпих, гопо, — не стільки вже співаків і творців так званої духовної пісні, як — прохачів милостині. Первісно, Каліки Перехожі такими не були, — навпаки, як оповідається в поемі про «Сорок калік» були це «дородні добрі молодці» (М. Груш. «Іст. у. л.» IV, ст. 231).

КАЛІНОВСЬКИЙ МАРТИН — польський польний гетьман за Хмельницького Під Корсуком потерпів страшну поразку від козацького війська і попав у полон. Загинув у бою з козаками на р. Багогом на Поділлі в 1652 р.

КАЛІОПА — «гарноголоса» — муза епічної поезії, мати славного співака Орфея. Її зображують звичайно з табличкою до писання й різцем у руках.

КАЛІПІДИ — погребені скиги, жили в околицях Ольбії.

КАЛІСТО — в грецькій мітології донька аркадського царя Лікаона, стала матір'ю від Зевеса. Гера з заздрощів перемінила її в ведмедицю, але Зевес взяв її на небо де вона стала сузір'ям Великої Ведмедиці, себто нашого ВОЗА У Квітки: «Глянув на зорі, аж Віз уже цокочується геть-геть...»

КАЛІФАТ — арабська держава, яку утворив Мехаммед, а поширили його наступники, що називали себе заступниками пророка, або КАЛІФАМИ. Багдадський Каліфат існував до 1258 р. кордобський до 1492 р., єгипетський до 1538 р., турецький до 1922 р.

КАЛІЧЕННЯ ЯК КАРА — не було знане в давній Україні-Русі. М. Грушевський писав: «Русь майже не знала судових кар на тілі. — тим часом в Візантії вони були широко розвинені. Через церковні сфери вони переходили на Русь але ніяк не могли закоренитися. У церковних судах вони практикувалися: митр. Іоан в своїх поученнях каже чарівників «суворо карати»... але не убивати і не калічити, — очевидно й це практикувалося в церковному суді, як це видно з процесу новогородського єп. Луки, де його холопові за неправдиве обвинувачення,

очевидно — за рішенням митрополита, обтяжи руки; ростовському єп. Федору... по засуду церковного суду. вигляли очі...» (Іст. УР». III, 358). Проте, ця практика церковних судів не вкоренилася. і наші суди воліли грошові кари, ніж кари на тілі. а калічення взагалі не вживали...

Натомість у пізніших часах ми все частіше зустрічаємо і в Україні випадки калічення за кару що його особливо практикували супроти українців поляки й москалі. Коли москалі захопили підступом у полон гайдамаків, тих, що походили з Лівобережжя тяжко покарали: 250 гайдамаків засуджено було на смерть, але частину їх було «помилувано»: їх біли кнутом виривали піздря, п'ятнували білим залізом чола й остаточно заслали на каторжні роботи в сибірських козальнях. Усім селянам, запідозреним у повстанні проти Польщі за Семена Палія на пропозицію гр. Потоцького, виводили кийвського, відрізували ліве вухо і, за свідком сучасника, було тоді так відзначено 70 000 люду. (див. ВУХО).

Під впливом наших сусідів, і в «Права, по яких судиться малоросійський нарід» були внесені кари каліцтвом: «Злодії, шахраї, що в день крадуть різні речі і явно беруть, чи втікають: за першим разом спійманих на такому злодійстві бити у стовпа різками, за другим — вухо утяти, за третім — носа утяти або на чолі залізом знак випекти, а поверх такої кари за другим і третім приводом у стовпа прив'язаних у публічному місці бити різками, або канчуками, а хто б із них після триразового покарання знов був спійманий у злодійстві, той має висіти...» (ЗНТШ, т. 159 ст. 202).

Таке калічення потягало за собою втрату честі і так звану ПОЛІТИЧНУ СМЕРТЬ (див.)

«Хто побував у руках ката з урізанням вуха, або іншого члена, або переніс публічну кару биттям на тілі, або був позначений залізом той тратить честь і місце серед добрих людей, не має права на очищуючу присягу, бути свідком, не має права на службу й ранги, до компанії добрих людей не допускається, не одержує сатисфакції за обезчещення і побої... Хто побував у руках ката невинно, не тратить честі...» (ЗНТШ, т. 159 ст. 153).

КАЛІЧЕВСЬКИЙ ЮХИМ — (1892 — ?) єпископ УАПЦеркви. Висвячено його було 6 II. 1922 р. і був він єпископом в Черкасах, пізніше в Одесі. У 1936 р. був заарештований, і дальша доля його невідома.

КАЛІШЕВСЬКИЙ ЯКІВ — (1856 — 1923) — дуже популярний український диригент при Софійському соборі, а від 1919 р. Державної Капелі Виховав цілі покоління співаків і диригентів, написав кілька церковних композицій.

КАЛКА, тепер **КАЛЕЦЬ** — річка, що разом із КАЛМУСОМ. впадає до Озівського моря. Вона славна нещасливою для українського війська битвою 1224 р. з татарами, які прийшли з Азії й напали в 1222 р. на половців і їх погромили. Половці звернулися по допомогу до українських князів. На з'їзді в Києві, українські князі з небувалою ознозгідністю вирішили поставити новим пришельцям із Азії спільний фронт. На збірне місце біля Хортиці з'явився весь цвіт українського лицарства. були князі кийвські, чернігівські, смоленські, волинські й галицькі. Не з'явилися тільки суздальські князі з півночі... Даремно намагалися татари, через своїх послів, порізнити українських князів із половцями: «Ми вашої землі не займали.

казали вони — ми прийшли з Божого попусту, на наших рабів і конюхів половців, що й вам чимало ляха накоїли...» Але українські князі розуміли що коли вони дадуть пропасти половцям, то потім прийдеться однаково, але вже самим, витримувати татарську навалу. Отже прийшло до бою. На жаль, у військових операціях не було між українськими князями тої погодженості що виявилася в загальному рішенні, і — бій на Калці, що тривав три дні, скінчився страшною катастрофою: літописець твердить, що пропало тоді дев'ять десятих усього українського війська, при чому згинуло 6 князів і самих киян — 10.000.

Ця нещаслива битва на Калці вразила народню фантазію і відбилася в епічній творчості про те, як вигинули богатирі в Україні. (Див. Котян Плоския).

Про те, де була та Калка, досі точно не встановлено але загально приймають, що Калка це Калець.

КАЛКАН — круглий вишуклий щит в Україні козацьких часів.

КАМЛИКИ — **КОМЛИКИ** — монгольський нарід перше буддійського пізніше мохаммеданського віровизнання, що прийшов на початку XVII ст. з китайського Туркестану і осів на Волзі Підступна Москва вміла подарунками, обіцянками й титулами при царському дворі ніквилляти провідників калмицького народу поволі поширювати свій вплив. Під тиском Московви хан Аюка уклав договір із Петром I, за яким Калмикія знайшлася в васальній залежності від Москви в справах зовнішніх стосунків, залишаючись незалежною щодо внутрішніх справ. Але Катерина II вже поставила Калмикію в повну залежність від Росії, знесла в 1771 р. титул хана десяткуючи тих хто наважувався на спротив. Чисельні калмики покинули тоді свої землі й переселилися за кордон Росії. Ті ж, що залишилися (50 000), мусіли терпіти страшний визиск пограбування своїх кращих економічних районів і В. Ленін в проклямації з 2. VII. 1919 р. правдиво констатував:

«Брати Калмики, усе минуле Вашої істо-

рії — це безнастанний ланцюг страждань. Завдяки економічній та політичній відсталості, Вашарід завжди був об'єктом визиску від сильніших сусідів. Уряд, що поширив свою владу кривавим упокоренням багатьох чужих народів, подібно закував у кайдани рабства й вільнолюбний калмицький нарід»...

У 1940 р. Советська Москва створює Автономну Калмицьку Провінцію, що в 1933 р. була перетворена в Автономну Калмицьку Республіку з населенням у 200.000 чоловік, з котрих 70 % — калмики. Але Москва, під плащиком соціальної боротьби клясе, винищує провідну частину населення, а указом із 27 грудня 1943 року Автономну Калмицьку Республіку було скасовано і включено в Астраханський край. Столицю її Елісту перейменовано в Степную, а рибаче місто Лаган — в Каспійське, населення ж виселено до Сибіру. Так червоні московські імперіялісти докінчили те, що розпочали калмицькі білі.

КАЛЬМБУР — жарг. побудований на грі слів, на подібності звуків що фактично зливає дві фрази з ріжним змістом в одну двозначну фразу.

У Франції вкорочують суконки, а в СРСР життя.

Або:

Казали поляки запорожцям: — Ми шляхетське військо воюємо завжди за честь, а ви, зачервоні, воюєте за гроші.

А запорожці їм: — Чого кому бракує, той з. те й воює.

Або:

Це негарда, що уряди сателітних держав не свободні. Вони мають повну свободу виконувати накази Москви. Тут одне й те саме слово «свобода» має цілком відмінний зміст.

КАЛЬВАРІЯ — в латинській Церкві імітація Голготи з розп'яттям і стаціями.

КАЛЬВІНІЗМ — протестантське віровизнання що носить ім'я ЖАНА КАЛЬВІНА (1509 — 1561). Його основника й пронагатора. Кальвіністи відкидають усю зовнішню обрядовість, не визнають ні святих ні священиків, ні культу хреста. Приймають тільки два таїнства — хрещення й Євхаристію. Але головний пункт кальвінізму — вчення про довічне визначення долі людини від Бога якого ніщо не може змінити: праведники визначені бути праведниками а грішні — грішниками навіки засудженими. Для Кальвіна між Богом і людьми існує непрохідна безодня: Бог — не все, людина — ніщо, людина живе тільки для того, щоб славити Бога, і, якщо вона цього не робить, то її жде вічна смерть, вічний осуд. Бог визначив тільки незначну частину людськості до вічного раювання — величезну ж більшість — призначив на вічний осуд, не залежно від того, що б вони ні робили, які б заслуги не мали. Ця догма до-

вічного визначення людини, як її формулював Кальвін, повинна була б засудити людину до повної бездіяльності: нащо змагатися й трудитися, коли вже все наперед визначено, коли я і так буду порятований для вічного життя, або, навпаки, однаково буду засуджений навіки. Адже Бог не міняється, і його присуд не може бути відмінений моїми тими чи іншими вчинками. Але насправді, ця догма витворила найбільш релігійних й одночасно найбільш енергійних людей історії. Адже ніхто не певний того, на що він призначений, і засудженим може вважати себе саме той, хто зовсім не цікавиться своєю смертною долею; той же, хто нею цікавиться, той, хто за неї турбується, вже тим самим виявляє свою приналежність до числа «вибраних». І ця віра в свою «вибраність» може йому приходити тільки з внутрішнього відчуження, з власного досвіду. Для кальвініста добрі діла не рятують, але вони служать доказом обраності. І ясно чому: той, хто відчуває себе обраним від Бога, живе тільки для Нього, робиться знаряддям Його волі, підказку якої знаходить у власній душі, у власних добрих поривах і починах. З другого ж боку, ця віра в обраність ніколи не може досягнути ступня цілковитої переконаності: душу кальвініста мучать сумніви, а часом і розпуки, від яких він рятується в гарячковій діяльності, що заспокоює його й зроджує нову віру в власну обраність.

Кальвініст не робить жадних компромісів із тим, що вважає злом. — він його поборює в ім'я Боже, як воєк правди Божої, і, як воєк, він не хоче знати ніяких сантименталізмів, — він не має справді християнської любови до ближнього, що в його очах найчастіше заслугоює на призиство й зневагу, як тварина, негідна свого Творця, засуджена довічно на віки вічні. (див. Інквізиція)

Кальвінізм вказує, що всі повинні працювати, бо праця — служба Божа. Але працювати треба не для того, щоб насолоджуватися багатством, як наслідками тої праці, не для того, щоб потім відпочивати, насолоджуючись заслуженим відпочинком, але для того щоб, співпрацюючи з Богом, творити царство Боже на землі. На думку італійського філософа А. Тільгера, баварського філософа Г. Кайзерлінга та інших, саме з цього погляду на працю виникає й розвивається те, що ми зовемо тепер капіталістичною цивілізацією.

У Франції кальвіністів називали ГУГЕНОТАМИ і їх переслідували. В Англії з кальвінізму виник пізніше ПУРИТАНІЗМ, що мав великий вплив і в пізніших Сполучених Штатах Америки.

КАЛЬНИЩЕВСЬКИЙ ПЕТРО (1690 — 1803) — останній кошовий отаман Війська Запорізького, який дбав про економічне незалеження Запорозжжя і бгг. зробив для колонізації його земель: «Маніфест» Катерини II, даний з приводу знищення Запорозжжя, обвинува-

чував його між іншим у тому, що Запорозжя дало притулок 50.000 «московських підданих», себто, очевидно українцям, що тікали від панщини, яка за Катерини II поширилася по всіх усюдах в Україні, за винятком, власне Запорозжя, що протиставилося кріпацтву, дарма, що запорозька старшина — були люди все можливі: у Кальнишевського москалі, по зруйнуванні Січі 1775 р., забрали, крім земельних маєтків, десятки мішків з срібними грішми, ще більше з мідними, жупани, пояси, штани, кожухи, сукна, полотна, зброю, 638 коней-стригунів, 115 корів, 440 бузівків, 12.840 овець, 1063 кіз, 107 пар волів, 18 бугаїв, 96 свиней і до 500 кіл ріжного збіжжя. Самого Кальнишевського запроваджено в Соловеський монастир, на Білім морі, і він там замкнений в самотній келії, не бачучи людського лиця, прожив ще 25 років. Очевидці — прочани, що бачили його, як пише М. Грушевський в своїй «Ілюстр. Історії України», оповідали, що його випускали три рази в рік у монастирську трапезу — на Різдво, на Великдень і Спаса, в перших роках XIX ст., себто незадовго до смерті. Він питався людей, хто тепер царем, і чи все добре в Росії. Але сторожа не дозволяла багато розмовляти. Схуд і здохся від старости, був увесь сивий, вбраний по козацькому в синій жупан китайчастий з двома рядками гудзиків. Умер, маючи 112 літ, переживши свого військового писаря Глобу, що був теж засланий до одного північного монастиря, де помер 1790 р., і суддю Павла Головатого, засланого на Сибір, до Тобольського Знаменського монастиря, в якому помер у 1795 р.

Український нарід, згадуючи останнього запорозького кошового склав пісню:

Та встань, батьку, ой встань, Петре,
кличуть тебе люди —

Ой як підеш на Україну, по-прежньому
буде.

Ой піди ж ти до столиці прохати цариці,
Чи не вступить царство землі по перші
границі?

Чи не верне стени й поля всі клейноди
наші?

Ой царине наша мати, змилуйся над нами,
Оддай же нам наші землі з темними лугами.
— Не на те ж я, Запорозжці, москаля
заслала.

Ой, щоб твої луги й землі назад повертала!
Не на те я, Запорозжці, Січ розруйнувала,
Щоб назад вам степи й луги й клейноди
вертала!

Текла річка із-під саду та й упала з кручі,
Заплакав же наш кошовий від цариці
йдучи.

Текла річка невеличка, заросла лозами —
Заплакав же кошовий дрібними сльозами.
»Ой великий світ, царине, і всім ти
владаєш.

А все ж ти нас, Запорозжців, з місця
споміщаєш.

Та все ж ти тих вражих панів та все
награждаєш». —
Та легниь крячок та на гой бочок та,
летячи, кряче —
Та усе військо запорозьке та на Кальниша
плаче....

КАЛЬНОФОЙСЬКИЙ АТАНАСІЙ — український письменник XVII ст.: видав 1638 р. у польській мові «Тератургима, або чуда в Печерському монастирі та в печерах» і «Панергон чудес св. образа Пречистої Богородиці в Куп'ятницькому монастирі», — твори цікаві своїм фольклорним матеріалом. Так, описуючи чуда Печерського монастиря, Кальнофойський оповідав, що «знани зем'яни, як тільки приходять до дому печерського, »зараз починають розпитувати «з великими інстанціями» особливо про І.І.Ю МУРОМЦЯ (див.), називаючи його, не знати чому, ЧОБОТЬКОМ (чому вже не Бріяреем!) і кенче хочуть бачити його велику довжину. — ніби другого Поліфема». (М. Груш. Іст. у. і.» IV. 65).

КАЛЬОКАГАТІЯ - «краса й доброта» — гармонійне поєднання зовнішньої краси з високими культурно - мистецькими та моральними ідеалами. Це був ідеал досконалості давніх греків що його перейняла київська школа неокласиків в писаннях якої цей термін досить часто зустрічається.

КАЛЬЯН — прилад до курення тютюну, в якому дим переходить через воду і, очищений, іде руркою до вуст. Він був свого часу досить поширений в Україні за козацьких часів. Гільдебрант (див.) писав, що в українців «в хатах біля дверей стоїть звичайно (як на Угорщині великий жбан) горщик із руркою, в ньому всередині внизу є вода, зверху вгорі — маленькі дірочки. Там лежить тютюн, який вони заналюють вуглем. І коли хто чужий прийде в хату бере цю дивну люльку, потягне раз, то має його повну губу». (Січинський «Чужинці...» 101). Кальян — слово турецьке, і до козаків кальян прийшов через татар з Туреччини.

КАМБУЛА, ПЛОШАНКА — костиста, їстівна риба що живе в європейських морях, отже і в нашому Чорному морі. Може служити символом людини, що хотіла б проникнути в таємниці вищого, потустороннього світу, але, через обмеженість свого розуму, не може цього досягнути.

— — —
В неглибокій воді, коло самого берега, плавала риба камбула що її часто й площанкою звуть бо тіло її таке вузьке-вузьке, ніби сплющене що й триматися воно просто не може, а все на один бік лягає... Тому вона усе вгору дивиться. Бо і пощо було б їй униз дивитися?

Там же — дно! — твань, болото, всякі покидьки

А наша камбула романтичну душу має, — хочеться їй чогось вищого, чистого, прозорого.

Тому- то вона все вгору дивиться, де, понад водою, щось чисте й прозоре простилається, щось у високості так гарно блакитніє...

Хотілося б камбулі пізнати той другий світ, що понад водою. Багато дечого приходилося їй уже про нього чувати, але то все якесь неясне, неймовірне, незрозуміле, на все тутешнє неподібне...

Ще раз приходилося камбулі чувати й глузливі дотепи всіляких рибацьких скентиків та релігістів, що просто так заперечують той другий світ... Правда не могли вони заперечити сонця, вогняної кулі, що не знати чому й для чого їде щодня понад водою, коли й так по всіх усюдах світло і тепло. Не могли заперечити вони й місяця, що не так часто, як сонце, і ніколи з ним одночасно, теж ходить понад водою, і все годі віби сріблився, і буває тихо й затишно але ніколи так тепло, як коли ходить сонце.

І не могли вони заперечити появи на воді різних незрозумілих речей, одних істинних, інших зовсім неістинних, що звідкись на воді з'являються, мов ті привиди незваного, незрозумілого світу.

Так, були безумовно речі, яких, з точки погляду підводного світу, не можна було ані заперечити, ані зрозуміти, але — чи варто було над тим сніятися й думати?

Чи варто було ломати собі голову над тим, чи є там десь ще якийсь вищий, інший світ, коли тут кожної хвилини треба думати про боротьбу за існування, про невідкладні потреби щоденного життя, такого важкого й небезпечного?

Проте камбула не дурно має очі, звернені вгору — їй цікавлять проблеми другого світу.

І от раз, коли вона плавала в неглибокій воді коло самого берега якась швидко тінь блискавкою пробігла над нею, мало їй не торкнувшись.

Камбулі здалося що то була якась дивна летюча риба, якої вона ще ніколи не бачила, — гіло їй було вкрите якоюсь чудернацькою лускою, а з боків камбула помітила довгі вузькі плавники.

Але то була ластівка, що, погнавшись за комашкою, почала шугати над самою водою.

— Хто ти? — спитала здивована і напівзлякана камбула. — Які в тебе дивні плавники, і як ти ними швидко плаваєш!...

— Я не плаваю, — гордовито відповіла ластівка: — Я літаю! може бути, ти цього не розумієш, але я ніколи не плаваю, а тільки літаю понад водою, в повітрі, де ти не можеш жити.

— Дивна річ! — сказала задумливо камбула. — Я вже чула про ваше існування, але мені було неможливо у нас повірити. Дехто з наших, кажуть також може літати, але тільки на коротку віддадь. Вони ж оце й оповідають, що за гої короткий час, що вони знаходилися понад водою, вони встигали помічати якісь дивні, не-

знані їм істоти, що дуже швидко рухаються і не знати, де зникали. Але ми їм не вірили. Вони нам також оповідали, що, завдяки своєму короткому летові, вони мали можливість зазирнути в будучність і відчути бурю, що взбиває море в хвили. Але ми їм і в цьому не надто йємо віри, бо вони занадто часто помиляються...

Ластівка зауважила:

— Як ви ще мало знаєте про наш чудесний світ!

— А ви, — запитала камбула, — ви, в вашій безмежній свободі рухів, мабуть, знаєте все? Пануєте, мабуть, над усім, що під вами?

— О, ні, — відповіла ластівка. — Це правда, ми знаємо далеко більше від вас, бо наш світ більший і багатший від вашого. Але ж багато речей залишається й нам незаними й незрозумілими не тільки в вашому світі, для нас неприступному, що ми його можемо тільки згорі споглядати, але й в самому нашому світі... Тут так багато всяких дивних, чудесних речей... Тут так багато всього трапляється, що охопити того всього ми не можемо. Це — більше за нас. Але ти цього, певно, не зрозумієш. Хіба ти можеш зрозуміти, яка в нас краса? Хіба ти можеш зрозуміти, як пахнуть квіти весною, і які гарні дерева під осінь, коли листя з зеленого робиться різнобарвним, і які величні гори, коли за них сідає сонце, або коли їх вкрив блискучий сніг?.

— У нас теж є свої квіти, і дерева, і гори, — образилася камбула. — І, як добре подумати, мабуть, не гірші вони від ваших...

— Так, певно, у вас теж є своя краса. Це правда... але, вір мені, вона така відмінна від нашої! Ти не знаєш, яку красу всьому може дати світло — яскраве соняшне світло, що про нього ти можеш ледве-ледве мати легеньке уявлення там, під водою... А потім — тут ще є люди... це — такі дивні, незрозумілі істоти, що в нашому світі творять якийсь ще особливий світ... міняють його зовнішній вигляд, керують-ся зовсім не нашим розумом... Вони будують собі величезні прегарві житла, і під дахами тих жител та церков ми, ластівки, найчастіше й літимо собі наші кубелечка... Там затишно і спокійно.

— Церков кажеш ти? А що то таке ті, церкви?

От бачиш! Ти запитала мене про річ мені самій незрозумілу. Це — така велична гарна будівля, як найкраще людське житло, але в тому житлі ніхто не живе, а тільки час-до-часу до нього сходяться багато людей, щось там співають, щось грають, про щось дуже урочисто розмовляють і урочисто рухаються... Чула я, віби та церква має бути образом якогось іншого, ще вищого світу, про який я нічого не знаю...

— Ти говориш занадто неясно й заплутано — незатоволено сказала камбула. — Я тебе зовсім не розумію... Що то за вищий світ понад вищим світом? Коли б я почала переповідати своїм товаришкам вони б мене висміяли. Та я

й сама не можу собі цього уявити. Це все якесь таке неподібне до нашого... таке якесь дивне... І ці люди... не знаю, що це таке! Ти кажеш мені про красу свого світу, про привабливу красу того сонячного світла і тих якихось людських жител та незрозумілих церков, а мені тільки страшно робиться, коли я подумаю, що всі ті, хто з нашого світу, якоюсь незрозумілою силою попадали у ваш світ ніколи вже назад не верталися... Там є щось нам страшне і незрозуміле.. Ні краще дійсно над цим не думати!

Камбула махнула хвостом і поринула глибоко в воду.

КАМБРОНН ПІЄР (1770—1842) — французький генерал що командував в бою при Ватерлоо одним із останніх відділів старої гвардії Оточений зо всіх сторін величезними масами ворогів, які запропонували йому здатися, бо мовляв далі змагання безцільне. Камбронн дав героїчну відповідь, що зробила славним його ім'я: «Стара гвардія вмирає, але не здається!»

КАМЕНИ віщі русалки джерел, яких латинські поети ототожнювали з грецькими музами. М. Зеров назвав збірку своїх поезій «Камени»

КАМИЛАВКА — високе накриття голови в православного духовенства, що дістає його, як відзнаку за заслуги, і носить його під час Служби Божої. У черців камиланка чорна, у білого духовенства — фіолетова. У Печуя - Левницького: «...Катедральний протоєрей... з високою камилавкою на голові»...

КАМІЛЛА — королева Вольськів одна з героїнь «Енеїди». була славна своєю надзвичайною легкістю бігу. Вергілій писав що вона «бігла по колосках не згинаючи їх».

В «Енеїді» Ботляревського Камілла так описано:

Тут ще наїзниця скакала
І військо не мале вела,
Собою всіх людей лякала
І все мов помелом, мела.
Позвалась діва — цар Камілла,
До пупа жінка, там — кобила,
Кобилячу всю мала стать:
Чотири ноги, хвіст з прикладом,
Хвостом моргала, біла задом,
Могла і говорить і ржать.
Коли чував хто о Поклані,
То це була його сестра;
Найбільш блукали по Кубані,
А рід їх вийшов зза Дністра.
Камілла — страшна войовниця
І знахурка і чарівниця,
І скоро на бігу була;
Чез горі і річки плигала,
Із лука мітко в піль стріляла. —
Багачько крові пролила... (IV. 131—32).

КАМЕРАРІЙ див. КОМОРНІЦЬ.

КАМІНЬ — шматок твердого мінералу, уламок скелястої породи. Тому, що скелі й гори створив чорт (див. ГОРИ), то й камені для українського селянина, хлібороба, що мусить чистити від них своє поле, чортівська вигадка: «Що Бог створив, те рівне, чисте. А вже що ідолове, так саме каміняча і гори, і всякі викрутаси» (Драгоманів «Мал. Нар. Пред...» 15). У зв'язку з цим стоїть, мабуть, і галицький звичай ХРЕСТИТИ КАМЕНІ, які кидають у піч, щоб потім ними золити білизну: «Як кидають каміння в піч то треба кожному камінь перехрестити і ім'я йому дати: тому Василь, тому Іван, тому ще як кожного так називають та й тоді в піч кладають: бо як інша забуде, не поназгає, то почнуть лускати розпукатися, аж коли піч не розсадять. А є такі жінки, що ще й двері хрестять тим каменем, перше ніж його в піч вкинуть...» (Етн. Зб. НТШ. У. 79).

На каміні піщого родить, як це сконстатовано і в Євангелії (Марк. IV, 5), і в нашій народній приповідці: «Не ведеться, як на каміні» (Ів. Франко «Прип.» II, 241).

Українські народні пісні підносять цю неплідність каменю для визначення чогось неможливого, підкреслюючи його й сіянням неплідного піску:

«І зьми ти сестро, пещу у білу ручку; поїй ти, сестро, його на камені: коли той буде пісок на камені зісхати синім цвітом процвітаєти хрещатим барвінком біленький камінь устипає...» аж тоді (себто, ніколи!) сповниться щось У зв'язок із неплідністю каменя треба поставити записане в Галичині вірування про ГОЛОДНИЙ КАМІНЬ: «Є такі камінці, бувають білі або чорні, а кругленькі: Якби хто його взяв із землі і носив при собі, то все буде голодний, віколи не буде міг насититися...» (Етн. Зб. НТШ. V, 164).

Камінь — твердий, тому й кажуть: «Тверде, як камінь». У с. Ходоровичі Стрийського пов., коли гримів перший грім, брали люди камінь, били ним три рази до чола, і за кожним разом промовляли: «Камінь — голова, камінь — голова!» — себто ніби й голова буде вже тепер такою твердою, як камінь не буде боліти (Етн. Зб. НТШ. V, 77). На галицькому Підгір'ю, як сиділи на Святий Вечір до вечері, давала господиня всім перед вечерею глотати камінь. Коли той камінь обходив уже всіх при столі, господиня промовляла, ніби здивована: «Ов, тільки вас їло а він ще непочатий!» А всі підповідали: «Та бо не можемо!» На це господиня казала: «Та щоб так і миші, кетипі і всякі іриці не могли гризти збіжжя, ані полотно, ані нічого в нашій дмї!» (там же ст. 165)

Камінь — нерухомий. Тим-то і всяка тварина що вграчас здатність рухатися, — ніби «кам'яне» — стає камнем: «Я, мов камінь, каменю» «Сядь каменем і сиди на місці» (Ів. Франко «Прип.» II, 240). У Ганни Барвінок:

«Синку, мов з каменю тесаний». «Трудно вийти з біди, як каменю з води» (Номіе 2757).

Завдяки твердості та нерухомості, камінь натурально робиться символом непохитної віри, на якій будуватиметься християнська Церква: «...Ти сси Петр (камінь), і на цім камені збудую Церкву мою, і ворога пекельні не подужають її...» (Матв. XVI, 13). На козацькій корогві, що переховувалася в Ермітажі, в Петербурзі, по кутках розміщено було по маленькому картушу з малюнками і написами: вгорі, ліворуч — три червоних камені, а між ними сині. На білій стрічці напис слов'янськими літерами: «Осно-ваніє непоколебімо» (М.Макаренко в «Україна», 1921, III, 28).

В рдість каменю — символ жестокосердно-сти, нездатності до почувань. «Камінна душа», «Серце як камінь». «Камінь би здригнувся, а йому байдуже» (Ів. Франко. «Прип.» II, 239, 241) «Як із каменю води не витиснеш, так із нього доброго слова». (там же, 240).

Був камінь і символ важкого тягару: «На душі в мене камінь лежить». — говорять, коли хто має докори сумління. «Якби мені камінь із серця упав!»

Як і в символізації неплідності, камінь, як символ важкості, вживається в піснях, на визначення чогось неможливого: «Як білий камінець наверх сплине, а легке пірейко наспід у паде тоді, сестрице, гостем в тя буду» (Голов. II 55). Для посилення образу в цих випадках часто уживається, як символ важкості, МЛИНОВИЙ КАМІНЬ (з епітетом «млиновий», або й без нього): «Як павине пір'я на спід потоне, і млиновий камінь наверх ізплине.» (там же). Наскільки цей образ давній, видно з того, що його вже зустрічається в літописі: «...Коли камінь начнеть плавати, а хмель почнесть грязнущи...» (Лавр. 82).

У зв'язку з цією символікою стоїть і пісня:

Я того старого од роду не любила.

По його слідочку каменем да покотила:

Ой, як тяжко-важко старому да женитися.

Про звичай котити каменем по сліду див. СЛІД.

В українських народніх віруваннях деякі камні відіграють ролю оберетів: «Трапиться часом знайти в полі камінь круглий або подовгастий, гладкий і з діркою в середині. Такий камінь треба сховати. Як у кого є задавка, а дати йому крізь той камінь води напиться, то зараз легше стане.» (Етн. Зб. НТШ, V, 165) Як свідчить Іван Франко, що бачив два такі камні, сирвава тут іде про давні неолітичні виробні, мольки або покотильця від веретена (там же). У багатьох європейських народів пі колишні прилади що їх знаходять у землі, користуються заобовною шапою. Люди вірять, що ті камні похотять з неба, або виникають у наслідок дії небесних сил, напр. блискавки. Тому у нас їх іноді називали ГРОМОВИМИ СТІЛКАМИ. Відома також що метеорити часто служать предметом культу Найбільш відомий з них зна-

ходиться в Мекці (див. КААБА). Милорадович у К. Ст. (1903, II, 192) подавав, що на Київщині камінь служив охороною на пасіці від злих людей — «яким вуста мало склепіти каменем, коли вони помислили щось злого». Тому в пасіці замовляли над каменем.

Не можна не згадати тут також предвічного «БІЛОГО КАМЕНЮ», що на ньому виростає в колядках світове дерево:

Ой що ж нам було з нащадку світу?

Ой та була ж нам хіба синя вода,

Синя вода та й білий камінь.

І прикрив Господь сиров землицев,

Виросло на нім кедрове дерево,

Барз височеньке і барз сличеньке

(Етн. Зб. НТШ, XXXV, 196).

Цей «білий камінь» зустрічається, як загальноепічне місце в багатьох піснях і відповідно мрамуровому, чи білому камневі замовлянь, а то не тільки в нас, але й у німців (мармелшайн) та в італійців (пістра мармореа). На ньому звичайно сидить Богородиця, або Ісус Христос, або ще хтось із святих. У легендах про сотворення світу теж оповідається: «То ще Христа не було тільки була синя вода і білий камінь, і Отець Предвічний на тім камені спочивав...» (Етн. Зб. НТШ, XII, ст. 5). Можна думати, що на створення епічного образу «білого каменю» вплинули не тільки «мрамурові» камні Заходу, але й власне уявлення «білого», як святого.

З часом, цей образ губить релігійне значення і замість Бога, Христа, Богородиці, з'являється на «білому камені» й прості смертєльники. У такому разі сидіння на білому камені як зазначив акад. А. Веселовський, символізує сумний задумливий настрій: «Ой на морі камінь мрамуровий на нім сидить хлопець чорнобровий.» гірко йому на серці, і він думає - гадає, що дружини не має... (Журн. УНПр. 1889, V, 53).

КАМІНЬ НАРІЖНИЙ — головний камінь підмурівку, на якому покоїться весь будинок. Символ Ісуса Христа, що на ньому тримається Христова Церква: «Приступаючи до Нього, до каменя живого, від людей відкинутого, від Бога ж вибраного, дорогого, і самі, як жини каміння будуйте дім духовний, священство святе, щоб приношено духовні жертви любоприсмні Богу через Ісуса Христа. Тим-то й стоїть в писанню: (Ісаї): «Ось, кладу в Сіоні камінь наріжний, вибраний, дорогий, і віруючий в нього не осоромиться» (Посл. Петра, II, 4-7)

Кирило - Методіївські Братчики в своєму «Маніфесті» проголосили Україну тим «каменем» що має стати «во главу угла» нового ладу й братерства між народами.

КАМІНЬ МУДРОСТИ, ЧИ ФІЛОСОФІЧНИЙ КАМІНЬ — таємнича субстанція, якої вперто шукали середньовічні альхіміки, щоб перетворювати з її допомогою оцні метали в ін-

ші, звичайно т. зв. «нешляхетні» метали в золото. В наші часі цей гаємничий камінь мудросли знайдено в атомовій енергії. Шляхом «обстрілювання електронів» можна витворити із двох фунтів живого срібла сто міліграмів золота. Але це золото надто дороге в порівнянні з природним золотом, і тому в практиці цей виріб золота не застосовується. Проте, мрію давніх алхіміків, що викликала глум скептиків, здійснено...

КАМІНЬ — міра ваги, що дорівнює 32 фунтам. («Іст. Укр. Культури» Тиктора 104). Один нюрнберзький купець з другої половини XIV ст. залишив записки, в яких зазначив, що «в Тані важать на кантари, а цей кантар відповідає у Львові 4½ каменям, а на нюрнберзьку вагу це дає центнар без 4½ фунтів. (Мих. Грушевський, VI, 29).

Див. ще САМОЦВІТІ.

КАМКА — міцна шовкова матерія (перська «камха»), звичайно з кольоровими vzорами, часто ткана золотом, або сріблом. Була вона в XVI ст. різних сортів: «Бурска» (від Бурси на малоазійському березі), куктер чи кахтир, особливо сильна сорта камки, та гірша «клевна». (М. Грушевський «Іст. УР», VI, 15).

Звали камкою й жіночий головний стрій:

Зелена сукня слід замітає,

Золотий перстень на руці сяє,

Перлога камка голову клопить.

(Чубин. III, 318).

КАМОРРА — таємне товариство злочинців організоване в Італії в кол. Неаполітанському королівстві, що затрималося аж до часів фашизму, провадячи грабунки, шантажі та всякі інші протизаконні вчинки та жорстоко мстяться на тих хто наважувався ставити йому спротив, чи доносити на його членів властям і поліції. Звідси назва «каморри» для всяких таємних організацій антисуспільного, злочинного характеру. Каморра ніколи не мала на увазі ніяких політичних цілей, а переслідувала виключно економічні інтереси свого членства.

КАМПЕГАУЗЕН БАЛЬТАЗАР (1746 — 1808) — німецький секретар Потьомкіна. Він відвідав Україну і залишив «Замітки про Росію... wraz із короткою історією запорозьких козаків».

КАМПЕСІНО — комуністичний генерал, що визначився в еспанській громадській війні, після перемоги ген. Франка, втік до ССР, де зайшов політичний захист. Прийнятий, як герой, пізнавши совєтську дійсність, вилікувався від свого москвофільства і написав книжку «Життя і смерть в ССР» (1939 — 1949) — в якій щиро описав свої враження. «Я, — говорив він у Парижі під час процесу Руссо, — вважаю за шпигуна кожного, хто говорив зле про

Росію, але тепер клею себе за це своє мшуде наставлення». Кампесіно дуже живо змальовує життя в тому величезному концентраку, що зветься ССР, і в якому бачив страждання мільйонів людей. «Коли б комуністи всього світу могли пізнати правду, комунізм перестав би існувати по цьому боці залізної застави». Говорячи на ст. 90 про політику Москви супроти поневолених народів, Кампесіно зазначає:

«Кремль усвідомив собі, що в війні проти демократичних потуг, ці останні могли б знайти в сепаратизмі цих народів найкращого союзника. І він хотів їх замучити та знищити, депортувати вповні або частинно, і засуджуючи їх на примусову працю та смерть. Чи ж немає в тому доказу повної невдачі політики Кремля й брехливого характеру так званої федерації народів ССР?».

КАМ'ЯНИЙ (КАМІННИЙ) ЗАТОН — затока на Дніпрі в околиці Великого Лугу біля Нікополя. Тут, за свідомством Лясоти переправлялися взимі через Дніпро татари, і тут відбувався викуп у них полонених. Збереглися тут рештки укріплень, побудованих 1696 р., а відбудованих 1736. Тут Богдан Хмельницький в 1648 р. ніби промовляв до реєстрових козаків (зоунували реєстровиків люди Хмельницького, сам він там не був): «Ми підняли повстання не для користи якоїсь, а єдино на оборону батьківщини нашої життя нашого і дітей наших. Нашо нам, браття, тягати тяжкі пута рабства у ганебнім невільничстві на власній своїй землі?» Тоді реєстрові козаки счинили рух — вбили своїх старших Ілаша і Барабаша й перейшли під проводом Джелалія до Хмельницького.

Провадячи наступ проти Запорозжя, Петро I наказав Мазепі вибудувати в 1701 р. фортецю Кам'яний Затон. Вже перед тим на запорізькій території було вибудовано дві московські фортеці — Новобогородицьку (1688) та Ньосергіївську (1689). Звичайно твердилося, — як завважує Б. Круницький, — ніби ці фортеці збудовано тільки для охорони від татар. Насправді ж вони були виявом зле прихованих імперіалістичних намірів Москви, скерованих безпосередньо проти Запорозжя (як польський Ко ІАК, див.). Але й запорожці добре зрозуміли, що означає для них фортеця Кам'яний Затон: вона, як твердить Б. Круницький, стала «безпосередньою причиною того, що січове військо перейшло на чолі з кошовим Костем Гордієнком на бік Карла XII і Мазепи».

КАМ'ЯНЕЦЬ ПОДІЛЬСЬКИЙ — місто й фортеця, що згадується вже в XII в. За Коріятовичів належав до Литви. По смерті Витовта перейшов до поляків. Мурований замок побудовано в ньому в XIV ст. Мав він аж 11 башт і колодязь 36 метрів завглибшки. За козацьких часів поєвлений на високій скелі над Смотричем вважався неприступним, але Петро Дорошенко турецьким султаном Мухаммедом IV

взяв його 26 серпня 1672 р. по 12-дневній облозі. У мурах замку до останніх часів залишалися великі круглі стрільна від турецьких гармат. Тут у 1681 р. турки страгли Юрася Хмельниченка, невдалого сина великого гетьмана Богдана.

Москва скасувала кам'янецьку фортецю в 1808 р. і запровадила в ній пізніше в'язницю. У 1919 р. тут був осідок українських урядів, і залізна дивізія УНР відбила З. VI. 1919 тут наступ червоних військ.

Юрій Ліпа присвятив Кам'янцю короткий алегоричний вірш:

Стрелець заснув. Упав додолу лук.
Фортеці обрис думає в тривозі:
Чи ще Стрільця розбудять дальні грози,
Пожари сел і гарб турецьких стук?
А Він заснув. І Він давно вже спить
Під Смогрича сіпого голос змінний.
Сплять ящірки на мурах. День дзвенить.
Сміються в місті діти, і пвітуть яемінн...

КАМ'ЯНЧАНИН ЯКІВ (ЧЕРНЕЦЬ ІСАІЯ)

український літературний діяч. Попав у Московщину і там, заідозрений у еретицтві (а якже!) просидів понад 20 літ по в'язницях, де й написав кілька творів. Помер 1652 р.

КАНА — місто в Палестині, що згадується в Євангелії : тут Христос учинив своє перше чудо, перетворивши воду в вино на весіллі, на просьбу Матері своєї, яка сконстатувала, що господарям вина забракло. (Івана, II, 3-10).

КАНАДА — британська домінія від 1867 р. (перед тим була колонією) зі столицею Оттавою. Від кінця XIX ст. приймає в склад свого населення українців, головно галичан. За останнім переписом 1951 р. українців у Канаді було 395 043 особи, себто 2,8% всього населення. Вони займають четверте місце після британців (17,9%), французів (30,8%) та німців (4,4%). Найбільше українців (90,4%) живе в провінціях Онтаріо, Манітобі, Саскачевані і Алберті 9% в провінціях Квебек і Британська Колумбія, а решта, тобто, 0,6% розсіяні по чотирьох атлантійських провінціях і північних територіях.

Два перші українські переселенці — Іван Пилипів та Василь Єлиняк, селяни з Небилова, Зах. України, — прибули до Канади 1891 р. І. Пилипів помер 1939 р. В. Єлиняк дожив до святкування 60-ліття початків української еміграції в 1951 р., маючи 92 роки життя, і в 1947 р. канадський уряд відзначив його, як одного з передових громадян Канади нарівні з своїм прем'єром.

Проф. П. Юзик на антенах Канадського радіо 5. IX. 1951 р. констатував, такі досягнення українських емігрантів у Канаді:

«Ці відважні люди доклали своїх зусиль до створення сіл і розвитку міст. У своїх околицях вони створили громадські управи, порядок і доб-

роут. Багато з цих околиць носять українські назви, як: Україна, Тернопіль, Стрий, Зелена, Петлюра, Новий Київ, Новий Сокаль, Січ, і багато інших. Українські назви сіл, околиць, шкіл і вулиць по містах є тривалими свідками великого вкладу українців у розвиток і добробут Канади.

«За 60 років українці зробили величезний поступ на економічному полі, який заслуговує на більшу увагу, коли зважити, що переважна більшість започатковувала своє життя в Канаді без гроша. Тепер зачисляють їх до найкращих фермерів у цій державі, багато з яких посідають 350 моргів землі або більше, і які є власниками модерної машинерії, авт. і прекрасних великих домів з електрикою. Українці в Канаді плекають найкраще збіжжя в світі. Наприклад Василь Складан і Павло Павловський з Алберти кілька разів були світовими чемпіонами вівса. Українці регулярно виграють перші нагороди в плеканні худоби, в молочарстві, городництві і в продукції меду. Багато створили власні промисли, тисячі є крамарями, сотні власниками готелів і багато є фабрикантами. Наприклад у Вінніпегу знаходяться дві з найбільших фабрик автобусів у Західній Канаді, які є власністю двох українців, що на початках створили ці заводи з маленьким вкладом капіталу.

«Сини й дочки цих підприємливих піонерів скористали з найкращої освіти, що її Канада має. Коло двох тисяч українців — уродженців Канади працює учителями. Є багато лікарів, адвокатів, інженерів, музик і письменників. Є кілька професорів університету, а два є суддями. Українці розгалужуються у всіх напрямках професійного життя, в яких вони висуваються на чоло.

«Канадські українці відіграють важну роль у владі Канади. Багато муніципалітетів, члнівів у степових провінціях очолюють українські війти, посадники й радні. У провінційних парламентах Манітоби, Саскачевану й Алберти українці в цю пору мають тринадцять своїх послів. І з 17-ти українців, які були послами до Манітобського парламенту, Микола Бачинський, учитель, має за собою 29 років як посол, і тепер є предсідником парламенту. У всеканадському парламенті засідало 4-ох здібних українських послів: Михайло Лучкович, Федь Залітний, Антін Глинка й Іван Дикур; останній тепер представник Канади до Об'єднаних Націй. Отже українці мають безпосередній і важливий голос у правлінні Канади.

«Демократичний спосіб життя в Канаді, що ринить свободу одиниці й організації, дав змогу українцям зберегти й плекати свою багату культуру. Понад 400 українських греко-католицьких церков свобідно продовжують свої релігійні традиції й звичаї. Українська греко-православна церква начислює 250 церков. Сотні українських народних домів, деякі з них вміщують і 3.000 людей, є осередками культурно-

мистецької праці. Їхні хори, оркестри, вистави, танкові гуртки, вишивки й писанки їхніх членів — здобули признання широких канадійських кол. Українські часописи, журнали і книжки, що тут постійно виходять, збагачують рідну культуру. Українську мову вчать не тільки в рідних школах, але і в п'ятих університагах».

КАНАЛЬНІ ЧИ КАНАЛЬСЬКІ РОБОТИ — примусові роботи над проведенням каналів в Росії, що їх мусли робити українці, починаючи з часів Петра I.

Полковник Черняк, що був при роботі на Ладозькім каналі так описував цю козацьку біду в рапорті з 2. VIII. 1722 р. до російського сенату: «При Ладозі у каналній роботі многес число козаків хорих і померших знаходиться, і що раз то більше умножаються тяжкі хороби — найбільше вкоренилася гарячка і опух ніг, і мруть з того, одначе приставні офіцери, не вважаючи на таку нужду бідних козаків, за повелінням господіна бригадіра Леонтиєва без жадного бачення немилостиво б'ють при роботі палицями, хоч і так вони її не тільки вдень і вночі, а навіть і в дні недільні і празничні одправляють — без спочинку приганяють. Боюся отже, щоб козаків тут не погубити, як торік, що їх хіба третя частина в минулім році додому вернулася, тому попереджаю сенат цим покоргішим моїм писанням і рабськи (!) прошу: благовольт не допустити моїй команді погинути кінця при каналній роботі, і аби не була переведена на інші місця для зачинання іншої роботи — сам Бог видить, нема ким її робити. Бо всі козаци в силі своїй дуже ослабли і ледве живі. — але щоб пустити їх додому пррнаймні в первих числах септемврия, не заводячи в глибоку осінь...» (М. Грушевський «Ілюстр. істр. Укр. »390 — 91).

Про роботу українських козаків на каналі Ладозькім читаємо і в літописі, відомім під назвою «Краткоє описаніє Малороссіи» (перекладаю:) «В 1721 р. послані були за указом, не єдиним шляхом Полуботок, полковник чернігівський в командирах да Маркович, полковник лубенський да Іван Сулима хорунжий генеральний, з 12.000 війська козацького до Ладозької роботи канала для обходу суднами Ладозького озера, до Петербургу.... Не доїхавши, Сулима на дорозі помер і його тіло було перевезено до Переяслава на Сулимовку...»

Згідно з посвідченням Черняка, з тих 12.000 козаків, «хіба третина», себто 4.000 повернулися додому, а 8 000 загинули.

Тоді ж (в1722 р.) на каналну роботу до Ладозької хотів полковник полтавський Черняк з козаками (літописець Рігельман подавав число його козаків теж на 12.000, Є. О.), сам через Москву, а інше військо іншими шляхами...»

Про ці каналські справді каторжні роботи писав Орлик січовикам в 1734 р.

«Хотячи Москва Войсько Запорозьке городове не тільки обезсилити, але й вигубити,

внайшла оула на це спосіб — копання якогось там, у далекій своїй стороні, каналу й фундаменту в Персії фортець, на які місця, такі далекі, по кількадесят тисяч козаків указами своїми сировадивши, одних тяжкими й незвичайними роботами помордовали, других голодом поморили, а інших борошном гнилим, струхлим, з ящурками і з вапном помішаним, потруїли...» (К. Ст. 1882, IV, 113).

В народніх піснях український нарід теж згадував «добрим словом» ту «каналську справу»:

Ой дали хлопцям широкі лопати,
Та послали хлопця молодого та канали копати.

Ой летів ворон да із чужих сторон,

Та, летючи, кряче;

Ой сидить хлопець та над канавою

Та жалібно плаче.

Ой летів ворон та із чужих сторон

Та, летючи в гору, крикнув:

«Це ж бо хлопець, хлопець молоденький,

Ой тутечки не привикнув!

Ой продай же, тату, та вороні коні

Та викупи мене, хлопця молодого,

Із темної неволі...

За большевицьких часів Москва відновила «каналну справу», провадячи руками засланих політичних в'язнів, з котрих щонайменше 80% складали українці, роботи над з'єднанням Білого моря з Балтійським, Волги з Доном, Казанки з Запоріжжям і т. д.

В яких умовах працювали ті політичні каторжани кожний, може собі уявити. Скільки там наших людей загинуло про це ми, певно ніколи точно не дізнаємося: можна бути певним, що й третина їх звідти не повернулася. А ця робота над цими каналами провадилася примусово силами наших політичних в'язнів, засвідчує сама Москва: в 1933 р., коли був закінчений Балтійсько-Біломорський канал, московський уряд офіційно подякував ГПУ, себто поліг. поліцію за її цінну допомогу. — відомого Ягоду тодішнього керівника ГПУ, та його помічника Круглова було нагороджено орденом Леніна. Так само, після закінчення каналу Волга-Дон в 1937 р. в списку спеціально винагороджених за цей «осяг», усланий трупами політичних заціпів, фігурують такі визначні енкаведисти, як С. Круглов, що був правою рукою Берія і порядкував всією робочою силою, що її поставили Москві концтраки з політичними в'язнями; Ів Серов, відомий блискучими «операціями» в Україні, в Литві та пізніше в Угорщині; В Рясной що був міністром внутрішніх справ УССР і кілька разів звертався до вояків УПА з закликами піддатися органам безпеки, та інші відомі енкаведисти, як Ст. Мамулов, В. Обручников то що.

■ ■ ■

КАНАРІС ВІЛЬГЕЛЬМ, — адмірал, замордований в Гестапо в 1945 р., шеф німецької розвідки. Він був великим прихильником

сильної й незалежної України, як рівноважника між Німеччиною й Росією. Підтримував зв'язки з полк. Є. Коновальцем, а пізніше з полк. А. Мельником.

КАНАРКА — пташка з Канарійських островів, на волі — зелена, в неволі — жовта. Гарно співає. В Україні, за Денікіна українські банкноти по 25 карбованців, в народі називали «канарками», мабуть, за барву.

КАНДИБА ОЛЕГ — див. ОЛЬЖИЧ.

КАНДИБА ОЛЕКСАНДЕР — див. ОЛЕСЬ О

КАНДИГА ХВЕДІР — корсунський полковник (прибл. від 1670 р.) 1671 р. їздив на доручення П. Дорошенка до Криму по татарську допомогу. 1675 р. переселився на Лівобережжя а в 1681 р. став конотопським сотником, брав участь в кримських походах, 1701 р. був в Москві як піженський полковий обозний. Микола Возняк уважав його автором літопису Самовидця (Зап. НТШ, т. 153).

КАНДИЙКА — миска з трохи вгнутими краями.

КАНДЬОР — річка каша без товщу з іншою, або з гречки.

КАНІКУЛИ — літні ваканції, перерва від шкільної праці під час літньої спеки. Так звано в давнину зірку Сіріус, поява якої припадала в римському календарі на 26 липня, себто на час найбільшої спеки. З часом назву канікул перенесено на весь літній ваканційний час, вільний від шкільних занять. (Проф. Ів. Огієнко в «Рідн. Мова», 1936, ст. 123).

КАНОВА АНТОНІО (1757 — 1822) — славний італійський різбар, чільний представник неокласицизму. Працював звичайно в Римі де залишив найбільше своїх творів, як пам'ятник папі Климентові XIII, в особі св. Петра нагробок Стюартам, там же, і інші. У Римі в нього вчився український талановитий скульптор Іван МАРТОС (1751 — 1834). І в Україні Капова був відомий: від нього залишилися тут дві його праці: нагробок Кирила Розумовського в батуринській церкві, та пишаний нагробок грецького князя Ісіданді, що помер у Києві 1816 р.

КАНОН — правило, норма, припис. У мистецтві-встановлені пропорції, що мають бути зразком для наслідування.

КАНОН СПІВАНИЙ — церковний гімн, що складається з 9, 8, 4, 3 чи 2 пісень, зведених в одне ціле. Канон, який складається з 9 пісень, служить образом 9 чинів Небесної Церкви і зветься ПОВНИМ канопом. У кожному

каноні розкривається якась одна думка — прославляється чи то Воскресення Христове, чи Хрест Господній, чи Пречисту Богородицю, чи цілий сонм святих, чи окремого святого і т.д. У V і VI вв. під канонами розуміли збірку відомих псалмів що їх по монастирях та церквах співали під час Богослужень. Цією ж назвою називалися і 9 біблійних пісень, що були найстаршими піснями християн. Ці біблійні пісні поклали в основу своїх 9 канонів перший св. Андрій Критський. Його слідами пішли потім Косьма Мокмський та Іван Дамаскин. У VIII ст. вже замість біблійних пісень ввійшли в церковне Богослуження канони свв. Отців. (о. П. Калинович, «Літургіка», ст. 69, 72). Кожна пісня канону складається з ІРМОСА, ТРОНАРІВ і КАТАВАСІЇ.

КАНОНИ ЦЕРКОВНІ — церковні закони, встановлені вселенськими соборами. Не треба змішувати їх з догмами, зібраними в символі віри та в заповідях Божих. Митрополит Вас. Липківський в проповіді у XV неділю по Трійці сказав:

«Ми, браття, повинні бути свідомі, повинні ясно відрізнити заповіді Божі — незмінні, вічні, від наук і переказів людських у справах віри, що є тимчасові і підлягають змінам; повинні йти за Христом, а не за законниками, і коли ми додержуємо заповіді Божі, ніхто нам не сміє докоряти сретництво, порушення віри, хочби ми й порушували, чи змінювали закони людські як це робили й ученики Христові й Він сам... Але які в Церкві заповіді, чи перекази, чи закони людські? Це ті закони, що їх звать «канонами», що їх сама Церква в особах своїх Соборів, чи окремих отців, утворила для свого керування на протязі свого життя під різними його вимогами. З таких канонів найдавніші стали відомі під назвою «Правил Св. Апостолів». Ніхто, навіть найбільш невідомий, не може твердити, що правила ці написані, чи словесно передані, як переказ, самими Апостолами, бо це було б явною неправдою. Ні! Ці правила — просто збірка постанов, законів, вимог, що видавалися у різних місцях, в різні часи різними керівниками Церкви під вимогами церковного життя для попередження ухилів від нього, для спрямування його до кращого виконання заповітів Христових на протязі трьох перших віків по Р. Хр. Вони названі Правилами Св. Апостолів тільки через те, що ті незвідомі керівники Церкви, що цю збірку склали, думали, що правила ці відповідають духові Христової науки, і назвою «Апостольських» хотіли надати їм більшої ваги.

«Збірка цих правил припинилась, коли за складання церковних правил-канонів взялися відомі церковні Собори, чи окремі Св. Отці. Тільки VI Вселенський Собор 680 р. зробив підсумки канопічної творчості попередніх часів, точно і означив скільки правил, які передані під назвою «Апостольських», і які правила Соборів і Св. Отців він вважає дійсним і для життя Церк-

вн корисними, заборонивши надалі під назвою Апостолів, чи Св. Отців, додавати до них ще нові правила, або їх змінити. Але й цей Собор не тільки не заборонив дальшої канонічної творчості Церкви, а ще й сам подав приклад тієї творчості, дещо відкинувши із старих канонів що він уважав за підроблене і невідповідне по-божності й вимогам життя. Так, він зовсім відкинув теж давні т. зв. «Апостольські постанови», як підроблені, змінив п'яте й сорокове правило св. Апостолів про подружнє життя єпископів, заборонивши надалі одруження єпископів і додав до попередніх ще своїх нових 102 правила: VII Всесвітній Собор, хоч підвищив пошану до попередніх канонів (майже додав їм значення св. Письма), визнав їх творами св. Духа і підтвердив заборону їх замінити, чи підробляти, — але й він не припинив канонічної творчості, склавши сам 22 нових канони. Та й визнавши церковні канони творчістю св. Духа, VII Всесвітній Собор ні в якому разі не міг цим сказати, що творчість Духа Св. вже з ним припинилась, бо св. Дух вічно перебуває в Церкві, — значить Він вічно буде творити, вічно нахилити Церкву й окремих її керівників до Божої творчості в усіх галузях церковного життя, і в галузі утворення нових канонів. Церква ж на своїх Соборах час від часу повинна тільки робити підсумки цієї творчості, і корисне й відповідне вимогам церковного життя стверджувати до вжитку, а те, що «затмарює дивну красу Божественної науки» (Пр. II, VI Всесв. Собору) виключити з ужитку, як те, що вже відоудло свій час...» («Церква й Життя» 1958, у VIII ст. 3 - 4).

Митрополит В. Липківський говорив далі: «...Поки Церква Христова живе й існує, доти в ній працює й найвищий Каноніст, що не рахується ні з якими законниками... Коли душею Церкви є св. Дух животворчий, що завжди діє й невинно творить життя, то яка може бути мова про незмінність канонів? Ті ж законники, що кричать про незмінність канонів, вони — ніщо інше, як гасителі Духа, що про них ап. Павло сказав: «Духа не гасить!» (Сл. У, 19)... Коли людська байдужість і подігика не дають можливості церковним Соборам збиратись, то ясно, що єдиним чинником канонічної творчості в Церкві мають бути церковне життя. У московській Церкві, напр., Собори не збирались більше 300 років, а Всесвітні Собори, або навіть Собори всієї Сх. Церкви, більше як 1.000 років, і невідомо, коли ще зберуться, — то не вже церковне життя повинно припинитись. На них ждати? Так і думали московські законники, і змертвіли закопали життя церковне, довели його до нерухомості, до паралічу, як визнали й їхні письменники. Отже, порушення церковних канонів за вимогами життя й утворення нових, особливо коли вони робляться волею й згодою всієї Церкви, ні в якому разі не може вважатись порушенням віри, чи моралі, позбавленням Церкви Божої благодаті, коли це пору-

шення і творчість ґрунтуються на заповідях Божих про любов до Бога і до брата свого, на яких, згідно слову Христа, стверджується весь закон і пророки. І стара московська Церква, навіть будучи в стані паралічу, все ж у постуші свого життя відкинула з свого вжитку більшу половину старих церковних канонів, навіть т. зв. Апостольських Правил, і ввела в своє життя оагато нових. Власне навіть не вона сама їх ввела, бо своїм життям вона не керувала, а керувала Церквою і вводила в її життя нові канони держава. Церковні керівники лицемірно втішали себе лише тим, що ніби неохотно Церква тримається старих церковних канонів, хоч у самому Синоді російському від них залишились лише палятурки, а по церквах — проїдьте ви хоч з одного краю до другого — ніде їх не знайдете, і рідко котрий із священників їх навіть і бачив, а ще рідше їх читав...» (там же ст. 4).

Архископ Ніканор Абрамович, пізніший митрополит УАПЦ, писав 7. II. 1947 до єпископа Григорія: «... (Григорій Богослов, архископ Константинопольський, 329 - 389) був сином св. Григорія, єпископа Нізіянського і його законної жінки св. Нонни, яка жила з своїм чоловіком-єпископом аж до самої смерті, а не «розійшлася», як того вимагають канони (Шост. 98), загрожуючи «ізверженієм» («Аще же усмотрен будет сіе творящий, да будет ізверже»). (Шост. 12)... Рукоположен був св. Григорій одним лише єпископом (св. Василем Вел.), що також заборонено канонами (Ап. I, Перш. I Сьом. 3. «Аще же інако поступлено будет, да не імієт нікакой сили поставленіє» - Ант. 19). Таким чином, наші московські «блудослови» мали б назвати цього Вселенського Учителя «неканонічним самосвятом», «лжеєпископом, лішошим всякої благодаті» — позбавити його молитовного єднання та настрахати його всіми іншими московськими «жупелами». А Церква Вселенська надає йому епітеги: благочестія поборник, сіятель правих догматів, всечудний, отгонитель сретичествующих, зіло кріпчайший, великий учитель Церкви Христової, світлий світильник вселенної, слава православія... («Православний Українець» 1953, II. 1).

У тому ж «Православному Українцеві» (1953, III. ст. 8) читаємо: «В єдність збирають Церкву не канони, а благодать св. Духа — Христова любов. Коли ж нема любови, а її засунає злоба то і користування канонами перетворюється в засіб для виправдання й маскуванія своєї злости, що подвійно шкідливе, бо це одночасно й поглиблення злости і компромітація канонів»

КАНОНІЗАЦІЯ — втягнення в канон (спис) святих католицької Церкви: на наказ наші відбувається перше канонізаційний процес, в якому стверджується святе життя кандидата і його заслуги перед Церквою. Тоді його перше беатифікують, себто проголошують бла-

ленням (оєагус), а по якомусь часі канонізують, себто проголошують свягим. Ця церемонія відбувається дуже урочисто (як і беатифікація) в соборі св. Петра в присутності папи, кардиналів та іншого духовенства і маси вірних.

КАНОНІК, КРИЛОШАНИН, — священик української греко-католицької (а тепер католицької) Церкви, вписаний до канону, себто кляду соборної (катедральної) церкви.

КАНОНІЧНЕ ПРАВО — наука про церковні канони, частинно покривається з ЦЕРКОВНИМ ПРАВОМ, яке, проте, ширше.

КАНТАР — давня вага. В XIV ст. він відповідав у Львові $1\frac{1}{2}$ каменям, що на пурму-серську вагу дає центнар без $1\frac{1}{2}$ фунтів (М. Груш. «Іст. УР.» VI, ст. 29). «Книга Знання» У. Заг. Енцикл.) каже, що кантар, «вага, вживана на Сибирському морем, б. $1\frac{1}{2}$ клг. У Туреччині тепер (1927 р.) 100 клг.» У Зах. Україні кантар, або КАНТАРКА, — уздечка з орязкальцями: «Сивий коник, кантар на ніч...» (Голов. III, 136).

КАНТАРЕМ, чи **КАНТУРЕМ** називали в нас і невеличку важницю, яку відрізняли від БЕЗМИНА (див.): «Безмина ти не положиш у кипеню, а кангур положив та й ходи» (Сл. Гринч.). Тим часом «Книга Знання» змішує кантар з безміном.

«Словник чужоземних слів» Скалозуба пояс: «Кангар — вага 3 фунти».

КАНТАРЖЕЙ, КАНТАРІЙ — запорожський урядник, що оглядав за вагами й мірами, і збирав оплати на Січовому базарі.

КАНТАТА — первісно всякий співаний гвір у прогледжності до твору інструментального — СОНАТИ. Пізніше в кантаті чергувалися сольові та хорові частини з інструментальним супроводом. Тепер кантатою називають кожний гвір для хору з солями та супроводом, оскільки він — не духовна ораторія. З нагоди століття народження Т. Шевченка, К. Стеценко написав кантату «Шевченко». Написав він і інших чолри кантати. Відома також кантата Павла Печеніги-Углицького «Б'ють пороги» на слова Г. Шевченка, яку виконували на фестивалі в Нью Йорку в Карнегі Голл 21 червня 1959 р. з участю американської симфонічної оркестри. Звичайно пишуть і виконують кантати з нагоди якогось урочистого моменту в житті нації.

КАНТЕМІР ДМИТРО 1673 - 1723 — син молдавського господаря Константина (1685), сам був молдавським господарем (1710 р.) і зав'язав союз із Петром I (в 1711 р.), а потім прийняв російське підданство, дістав титул князя і мастки на Харківщині. Написав, поміж іншими творами, історію Туреччини в англій-

ській мові, в якій описав українсько-гурацькі відносини за Хмельницького й Дорошенка. Але ця його праця повна вигаданих промов і, вимагає дуже обережного підходу в усіх тих місцях, де його інформації не знаходять потвердження в М. Грушевського та інших наших істориків, що користувалися джерельним матеріалом. Про це писав в «Америці» (24. VII, 1953) Б. Круницький.

КАНТИ, ПСАЛЬМИ — пісні релігійного змісту, дуже поширені в Україні XVII ст. Їх музична форма й сутність має багато спільного з Лавді Спірітуалі, що їх завів в Італії в процесіх конгрегації Ілліин Нерійський (1515 - 1595), композитор їх Дж. Анімуччія. Діставалась ця форма в Україну не одним шляхом. Вперше через Чехію (часи гуситів, укр. князі Корнбутовичі) та через Польщу, де вони звалились «КАНТИЧКИ». В Україні канти мали вже посестр у вигляді псалм та лірницьких пісень. Канти (їх форму) як «преіскреніє іскуство» використали славні Братства, як Львівське, Луцьке і особливо Київське. Скоро канти стали всеукраїнським добром і їх бачимо з текстами колядок («Народився нам Спаситель», «Ірод цар»), побожних пісень, в «Пасіях» шкільних «Драмах», «Трагедіях», у вертепах. В стилі канти пишуться панегірики, вівати барокової доби. Найбільшими їх розсадниками були студії (студенти) Києво-Могилянської Академії, братства, духовні та Києво-Печерська Лавра. Ці ж люди понесли кант і в Московію, де він спричинився особливо в розбудові культурного життя. Визначними канто-творцями були: Св. Дмитрій Ростовський (Туптало), М. Дилецький, Феоф. Прокопович, В. Тредіаковський, П. Сковорода, автори «Богосланика» і др. Не уникли впливу канту і такі визначні музиканти як М. Березовський, Дм. Бортнянський, А. Ведель, Турчаннін і, зрозуміло, їх наслідувачі, з москвинів Глінка, П. Чайковський і вся «могучая кучка» — Римській-Борсаков, Бородин і інші. У нас: М. Лисенко, О. Кошиць, К. Стеценко, М. Леонтович Яциневич, Гончаров та їх послідовники. Значення канту в розвитку нашої культури особливе. Москалі, по своїй історичній звичці, привласнили й наші канти. Наш славний «Богосланик» також Московія привласнила. (др. П. Маценко «Тредіаковський і українські канти»)

Ол. Кошиць у своєму «Короткому огляді української музики» писав:

«Канти відіграли не тільки величезну роллю в бурхливій релігійній життю України в XVI-XVII ст., але й стали чинником переведення в народні маси засад європейської музики, бо самі були найпростішим і найкращим до сприймання її зразком. З боку музикального канти оригінальне своєрідне вживання й пристосовання до українського європейських засобів музикальної композиції XV-XVII ст. Хоч в європейській музиці, світській і релігійній, нема цілком схожих

до кантів зразків, але й без порівняння видно, як канти користуються засобами європейської композиції того часу, що стали вже стандартними, типовими й популярними на кінець XV ст. Це помітно особливо в мелодійно-гармонічних зворотах церковного характеру, фігураційних дрібницях в каденціях ясно підкреслюючих мажор і мінор, (в той час, як вони (і мажор і мінор) виявлені дуже хитко в середині композиції) та в голосоведенню з дуже рухливим басом, інструментального характеру, при шлком простій основній мелодії, переведеній терціями в теноровій секції. Цілком як в нашій церковній музиці того часу. В подібність з німецькими народними піснями XVII ст. та хоралом, канти є строфічні, і мелодія симетрично поділена каденціями. Канти зложено на три голоси дуже просто, і це улекнувало можливість їх співу та давало шлях і спосіб до передачі їх усною традицією й сприяло їх популяризації. Багато кантів перейшло в нарід (особливо тих що взяли були з народної релігійної пісні чи мелодії), і там вони улягли новій переробці: пародичає з них все ненародне і вони стали знов чи колядкою чи релігійною народною піснею, хоч з невеликими наверствуваннями, які говорили про шлях, пройдений кантом («Свобо.» 14. VII. 1911).

КАНТИЧКИ — див. КАНТИ.

КАНТОР — провідник хору, або співак соліст у протестантській церкві і в синагозі.

КАНТОРГИ — вкриті прикрасами металеві коробочки на пахощі, що їх в давній Україні жінки носили на грудях.

КАНУН — мед, який варили на храмове свято: »Пішов на канун, та там і втнув« (Номіс 10929).

На Чернігівщині кануном називали також похорончу страву, що робилася з бубликів, меду й воци. Ставили її в мисці на столі біля мерця. Канун усі, хто приходив до мерця, кошгували. Біля миски з кануном лежала звичайно ще й низка бубликів, якими канун поповнювався. (Етн. Зб. XXXII, ст. 391). Те саме й на Курщині, де на другий день після похорон баби залишалася ще на одну ніч «канун доїдати»: тут кануном називали «кутю з медом». (там же, ст. 423).

КАНЦЕЛЯРИСТ — службовець канцелярії. В Українській Козацькій Державі — службовець Генеральної Військової Канцелярії, або Полкової або Сотенної Канцелярії, або Канцелярії Генерального Суду.

КАНЦЕЛЯРІЯ ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА — центральна установа гетьманської держави XVII - XVIII вв., через яку гетьман здійснював свою повільну й військову владу. Тут ґотувалися й зберігалися державні акти. Керував нею ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАР, а з ним, за свідченням В. Ломиковського («Словар»), засідали часто й Генеральний Обозний та Генеральні Осавули. Під час відсутності гетьмана Генеральній Військовій Канцелярії належала вся влада по керуванню державою. Року 1720 (царським указом із 17 листопада) її було реорганізовано: московська влада обмежила її компетенції, переобравши в свої руки низку адміністративних функцій. Із скасуванням гетьманату в 1764 р. було скасовано і Генеральну Військову Канцелярію.

Належати до канцеляристів Ген. Військової Канцелярії було великою честю: набиралися їх з поміж козацької аристократії, головне з тих, що поціпили Київську Академію. Військові канцеляристи жили разом у курені під доглядом СТАРНОГО КАНЦЕЛЯРИСТА, що знаходився в безпосередній залежності від Генерального Писаря його рахували в класі полкової старшини і він був рангом вище сотника. Часто на Військових Канцеляристів накладувало ріжні комісії і вони мусли виїздити на місця для розгляду справи. З 1735 року до Генеральної Військової Канцелярії почали поступати на розгляд і судові справи (Лазаревський «Суди..» в К. Ст. 1898, VII 91), отже і в тих справах треба було багато знання й хисту. Із Військових Канцеляристів потім призначували на сотників, бунчукових товаришів, полкових старшин тощо. За нехтування службою та ріжні провини Військових Канцеляристів карано СЛІДЖИНИМ НА ГАРМАТУ. Ця кара вважалася ганебною але й фізично вона була важкою бо мало хто міг просидіти на гарматі більше за 3 години. Всі Військові Канцеляристи, за свідченням Ломиковського, служили безплатно за діяння та можливості доброї кар'єри в майбутньому (Див. КАНЦЕЛЯРІЯ МІНІСТЕРСЬКА).

КАНЦЕЛЯРІЯ ЕКОНОМІЧНА ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО — придворна гетьманська канцелярія яка відала все, що належало до особистих справ гетьмана його палацу, маєтків, гоцо. В ній працювали службовці з призначення гетьмана переважно бунчукові товариші, які мали під собою кілька значкових товаришів. З Ген. Військ. Канцелярією Економічна Канцелярія Ясновельможного зносилася промеморіями а до полкових канцелярій, хоча і рідко, слала ордера. (В. Ломиковський «Словар.» 16).

КАНЦЕЛЯРІЯ МАГІСТРАТСЬКОГО ПРАВДЛІННЯ МАЛОРОСІЙСЬКИХ СПРАВ — судова установа XVIII ст. в Україні якій були підпорядковані суди в містах з повним Магдебурзьким правом та магістратським устроєм, що до 1730 р. підлягали полковим сотенним судам (А. Яковлів в ЗІТН. т. 159, ст. 19).

КАНЦЕЛЯРІЯ МІНІСТЕРСЬКА — гмчавий уряд, який імператриця Анна наставила в Україні після смері гетьмана Апостола, у 1731 р. Він називався офіційно **ПРАВЛЕНІЄ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ** (Див). Але у вужчому значенні **МІНІСТЕРІЯЛЬНОЮ КАНЦЕЛЯРІЄЮ** називалась у нас та страшна московська катівня, що за часів царниці Анни була прототипом пізнішої большевицької ЧеКи, чи ЕНКВЕДЄ, чи ГеПеУ, і що в Московщині офіційно називалась «Тайна Канцелярія», яку створив в 1699 р. пімець Бірон, улюбленець імператриці. До неї брали людей на муки й тортури по одному тільки доносу. До нїть було доповідкові сказати «знаю» на цього чоловіка «слово діло» як бідолаху ханали тягли до тої Канцелярії і там іноді закатовували на смерть. Багато безневинного народу тоді згинуло, як і за часів пізнішої ЧеКи Московські поєнаки, що зашли в Правленіє Гетьманського Уряду вирішили зачрвати і в Україні ту «Міністерську Канцелярію», чи «Тайну Експедицію». Доповідники швидко знайшлися. М. Аркас у своїй «Історії» пише: «Втікачі - москалі та інші бродяги ніякшні не задоволені ким-небудь, або й по добі показували на того чоловіка страшно слово і діло» і його ханалт без усякого суду вели до канцелярії і там оддавали на люті муки або ж вимагали щоб заплатив великого ханаря то тоді пустиєть на волю. Так, до одного з чернігівських багатих дідичів приїхав раз московський офіцер Геркалунов і, коли дідич не доволив його, як слід, доніс у канцелярію, що дідич той «палить на печі герб государственний». Зараз схопили того дідича і привезли на пошт. Як він не впевняв, що го у нього зложена піч із кахель і ті орли, що були на них, зовсім не схожі на «герб государственний», і що піч була зложена ще давно і що орлів та інших птахів, і звірів і таке інше ганчарі виробляють на кахлях задалегідь і продають уже готові, — нічого не помагало, і тільки габуном коней, червикою корів та чималою готівкою одкупився він од катування. Багато таких доносів було в канцелярії, і роботи в неї не бракувало: людей мучили й катували, і вона, як важкий гніт, давила Україну». — каже старе оповідання, — перстом Божим виїняти частину землі на тому місці де стояла та канцелярія то кров людська приснула б з неї, як водемет (фонтан)». А М. Аркас додає: «Як бачимо, і Україну не минула Біронопщина, що люгувала в російській державі. В Україні стояв постосм з військом московським а Стародубі Біронов менший брат — кривий, дуже негожий і ще лютіший од свого старшого брата. Він жив, як кажуть, так пишно, як султан який: бабирав силою дівчат і жінок у свій гарем а тих жінок у котрих були немовлята силував годувати своїм молоком цуценят із свого гарегі. Оповідання про нього довго переказували в Стародубщині...» («Історія...» 457-58).

КАНЦЕЛЯРІЯ ПОЛКОВА — адміністратив-

на установа, що кермувала всіма справами на території полку. До її компетенції належали всі справи військові, державні, цивільні й кримінальні, що траплялися на території полку. Засідали в ній під головуванням полковника, обозний, суддя й писар, а іноді й осавул та хорунжий. Кермував полковою канцелярією **ПОЛКОВИЙ ПИСАР**, якому допомагали канцеляристи. Число їх було різне в різних полках: були канцелярії, що мали 16 канцеляристів, були такі, що мали 10 і менше. На чолі канцеляристів стояв **РЕЄНТ**, головний помічник писаря, який приймав людей і доповідав писареві про справи. Жили всі канцеляристи в особливій «канцеляристській курені». В 1727 р. гетьман Апостол встановив платню для канцеляристів — по 20 рублів на місяць, до того служба в канцеляріях була звичайно безплатна. (Ломиковський. «Словар.» II; Слабченко «Полк» ст. 157). Але — не даремна: канцеляристи одержували великі прибутки з різного роду справ, які проходили через їх руки.

Які були взаємовідносини між Канцелярією Полковою й Канцелярією Генеральною Військовою? У XVII ст. полкових канцелярій ще не існувало — були тільки канцелярії того чи іншого полковника. При самостійному становищі полковника, компетенція центральних і полкових установ суворо не розмежувалася, і тому справи одного й того ж характеру вирішувалися го в Генеральній Військовій Канцелярії, то в канцелярії полковника. Але з часом полковники, що перешли зветалися в різних справах безпосередньо до гетьмана починають звертатися не до нього а до Генеральної Військової Канцелярії, і та в свою чергу починає домагатися від полковників різних відомостей, для задоволення яких виявляється необхідність в перетворенні канцелярії полковника в справжню Полкову Канцелярію, що відбувається протягом XVIII ст. Через Полкову Канцелярію Генеральна збирає необхідні їй відомості про рух населення, проведення шляхів, стан міст і містечок, про ярмарки, тощо. За дослідями М. Слабченка («Полк») взаємовідносини між Полковою Канцелярією й вищими властями дуже добре визначив свого часу «Словник Укр. Старини» В. Ломиковського, який писав: «У військових справах залежала вона безпосередньо від гетьмана, чи Військової Генеральної Канцелярії. Щодо полкової арматти, то вона вимагала звітів від полкового обозного і зносилася промеморіями з Генеральною Військовою Арматою. У справах державних і скарбових, крім гетьмана й Ген. Військ. Канцелярії, мусіла вона зноситися з Скарбовою Канцелярією і Генеральною Щотною Комісією. У справах судових формальних на неї можна було апелювати до Генерального Суду і до гетьмана. У справах кримінальних на неї можна було апелювати не тільки до Генер. Суду і до гетьмана, але й до Ген. Військ. Канцелярії (з 1735

р. Є. О.). У справах поліційних — гілки до Ген Військ. Канцелярії. Після організування в Україні судів земських повітових, не мала більше Полкова Канцелярія справ «формальних» (ст. 15). «Сама ж Полкова Канцелярія перетворилася в Суд Громадський» (там же ст. 16).

КАНЧУК, НАГАЙ — зряддя кари, прилад до бича, бич із ремнем:

Всі дівочки паняночки ой мід, вино п'ють,
А молоду Ганнусеньку канчуками б'ють.

У писанім українськїм правї нема згадки про канчуки а тим часом карання канчуками було в нас дуже популярне, особливо за переступлення своєю заповіді... Канчуками були за незаконне пожиття за незаконне плодження дітей за неправдиве оскарження, за многоженство та многомужство і за дрібну крадіж.

Дуже часто уживали канчуків колишні пани - поміщики для кари над кріпаками: «Пан звелів десятого канчуками обшмагати» (О. Стороженко). «Підїжджас пан оконом канчук розпускає...» (нар. пісня). Тим-то був у нас канчук символом насильства і неволі.

КАНЯ — рід шудіки, хижий птах, що надто любить курн і тому не користується прихильністю в наших людей: в нас її вважають проклятою від Бога пницею. Нарід оповідав, що по створенню світу не було на землі рік, а вода стояла по калабанях та баюрах. Тому-то Бог наказав пницям повикопувати корита рік. Але каня цього наказу не послухалася: «Я собі закаляю черевички». Зате Бог заборонив їй пити воду з річок, а тільки з баюр та калюж. Оже в літі, коли всі баюри повисихають, каня не має звідки напиться і лігас високо під небо та й просить у Бога дощу» (Д. Ленкий в «Зоря» XI, ст. 130). Звідки й вирази: «Вигляда, як каня дощу» (Чубин. I, 256), або «Пницить, як каня» (Номис, ч. 2770). Дехто каже, що каня може пити тільки ту воду, що зловить у повітрі під час дощу (Ів. Ів. Франко, «Прип.» I, 158).

«Канючення», яким каня ніби просить у Бога дощу, символізує у нас прощання: «Ото канючить!» (Номис, 2769).

КАП — міра воску в Україні XV - XVI вв. вагася в 3 (приблизно) сотнарі (М. Грушевський «Іст УР», VI, 171).

КАПАНКА — куряче яйце, не варене, що має на собі безсистемно нанесені знаки — крапки іншого, ніж тло кольору. Часто поверх крапок намальовано в картушевих розділах знаки типу тамт себго якісь тасмні знаки.

Капанка не призначена до їдження. Крапки, звичайно робляться в червоній фарбі, але також є б тато капанок із дрібними крапками в зеленій фарбі, тоді її звать «сльози Богородиці» Останнє народня побожна легенда пояснює тим що першу капанку подарувала Пречиста Діва на знак Воскресіння Христового, і коли

вона її писала, то сльози капали з її очей. Від того й постали ті крапки. Вже в нашому найдавнішому минулому були вжиткові речі, які вповні нагадують капанки. Це — фарбовані камінчики тільки з азильської доби (з-перед 10.000 років до Р. Хр. П. Курінний в «Укр. Самост.» Велюкдень, 1952).

КАПАРАН — рід верхнього козацького одягу (у задунайських січовиків) з оцкидними рукавами: «А він (кошовий Гладкий) у штанях широких, у шапці смушевій, капаран на йому з чогирма рукавами» (К. Ст. 1883, II, 285).

КАПЕЛІЯ, КАПЕЛЛЯ — хор, що співав у КАН.ПІЦІ (див.). У XVIII ст. придворний хор в Росії так само звався «капелла». За царським прикладом почали й українські цигці, що кохалася в співах заводити собі «капелії» з кріпаків: це були або співочі хори, або оркестри. Коли не стало панщини, не стало й таких дешевих капелій, але на Київщині ще й тепер ва гурт хлопців чи дівчат кажуть «капелія»: «Ой капелія хлопців пішла». «Капелія хлопців суве». У пісні народній: «У містечку Берестечку капелія грала, молодая Бондарівна з хлопцями гуляла...» («Рідна Мова» 1936, ст. 123).

Звідки **КАПЕЛІСТА** — музика: «А заграйте, капелісти, та не дуже дрібно» (К. Ст. 1883, XI 521).

КАПЕЛЮХ, КАПЕЛЮХА спочатку тільки гелпа зимова шапка з наушниками, що відвергаються і кінці їх підв'язуються під підборіддям — це г. зв. **КАПЕ.П.** звідки й назва капелюха: «Іде зима проти тіла у кожусі й червоних чоботях, в капелюсі, в рукавицях» (Чубинський I, 13). У словнику до першого видання «Енеїди» Когляревського пояснено: «Капелюх — шапка з вухами». Пізніше, капелюх набрав значення ориля, чи крисані, тим часом як назва шапки затрималася для головного покриття без крис. Див. **КЛЕПАЦЯ, МАЛАХАЙ**.

У нашого народу був поширений погляд, що в хаті непристойно сидіти в капелюсі (чи в шапці): — «То гріх, бо в хаті образи святі» (Етн. Зб. НТШ, V, 192; Ів. Франко «Прип.» I, 371). Пошану віддається, здіймаючи капелюха (чи шапку), і тому, що кожний, приходячи до церкви, здіймає капелюха, то і в хаті, де святі образи, не можна сидіти в капелюсі. Тим більше не годиться в капелюсі їсти (Ів. Франко, I, 371), бо ж їсться все і завжди насамперед «святий хліб».

І навпаки — не можна здіймати капелюха перед нечистою силою: «Не скидай капелюха вночі перед фігурою, бо, може, під нею дітько сидить» (Ів. Франко, III, 154). «Не скидай капелюха, як гримить, бо дітько влізе під нього, і тебе грім заб'є.» (там же).

«Не годиться класти капелюх на стіл, бо будуть кєргіці дуже поле рити» (Етн. Зб. НТШ, V, 192). Не годиться давати свого капелюха ін-

ному на голову, бо гої може передати слабість, і погім болітиме голова» (там же, V, 192).

КАПЕРНАУМ — місто в Галилеї над Гезаретським озером де Христос часто навчав народ. Тут він почав свою проповідь. (Матв. IV, 9-17). Тепер там руїни Тель-Гум.

КАПИЩА — прилюдні площі, присвячені богам у давній, ще поганській Русі-Україні, де ставлено ідоли і приношувано жертви. Таке капище було в Києві на Герестовім, перед княжим геремом.

КАПІТАЛ — всяке накопичене майно, що приносить, чи має приносити, дальший прибуток через його доцільний вжиток. Капітал, що лежить без ужитку, називається **МЕРТВИМ КАПІТАЛОМ**.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ - перетворення безпородових вартостей в прибутковий капітал. У лінійному житті спостерігаємо намагання різних партій капіталізувати для себе моральні застави перед Батьківщиною різних визначних осіб що мали якесь відношення до тої партії, а іноді й зовсім не мали.

Знаємо й випадки капіталізування власних заслуг. Про це писав Дм. Дорошенко в своїх спогадах: «Багато наших людей дивилося на високі службові призначення (у відновленій Українській Царстві, Є. О.), як на свого роду премію чи нагороду за їхні старі заслуги перед українством. Так як праведники в раю: ми, молячи вірували, спасались, поневірялись на землі так тепер нам належить нагорода в царстві небесному!» І далі: «Гніхом нерозуміння свого обов'язку слабували як раз старі, «нагентовані» українці, що нерідко на Українську Царству швилися як «на свого роду монополію, яка дісталася їм в нагороду за їх давню свідомість і чистоту національних переконань...» («Розб. Нац.» 1934, 172). Цю саму тенденцію до «капіталізації» своїх справжніх чи уросних заслуг ми спостерігали й серед пізніших націоналістів, які очевидячки, не розуміли, що така «капіталізація» не тільки нічого не може мати спільного з жертвенно-героїчним наставленням справжнього націоналізму, але й цілковито його заперечує та впроваджує моральний розклад.

КАПІТАЛІЗМ — система господарського життя що характеризується величезним розвитком промислового капіталу (поруч із фінансовим та торговельним) та спеціальним наставленням, скерованим на отримання якомога більшого зиску. Ця система виражається формулою: максимум продукції при мінімальній витраті часу («час — це гроші!»). Приватний капіталізм, що панує в США додав до цієї формули ще й: «для максимуму спожитку, що дається максимумом зарплатної платні. Але державний капіталізм, що запроваджував у ССР, цей додаток відкинув, нама-

гаючись вигиснути з робітника максимум зусилля («СТАХАНОВЩИНА») при мінімальній його оплаті.

Слово «капіталізм» увійшло в ужиток в перших днях індустріальної революції, коли базой багатства перестала бути земля, а стали нею гроші, себто капітал, вкладений в індустріальні та торговельні підприємства. Капіталізм перших часів мав дуже багато від'ємних сторін, таких, як надмірний визиск робітництва у власній державі та колоніальний визиск тубільців у підбитих країнах. З того часу відбулася в ньому значна еволюція. «Чистий» капіталізм від самих початків мав тенденцію керуватися виключно «економічним способом думання», себто керуватися в усіх приватно-господарських та публічних справах виключно голосом особистої матеріальної користі. З цього «економічного способу думання» виходило змагання до «експансії для експансії», себто до безкопечного поширювання власного підприємства, для викидання все більшої кількості краму на ринок. У наслідок цього, шляхом бездушної й нелюдської конкуренції та з розвитком техніки висунулися на перший план великі підприємства, що усунули в індустріальних державах малого й середнього підприємця власника і створили акційні спілки. Не родинне наслідство, не особисте прив'язання до продукції якогось означеного краму, не особиста продуктивна праця, яка колись збагатила капіталіста й зробила з нього підприємця, а посідання «акцій» стало давати різним капіталістам титул співвласника того чи іншого підприємства. Цьому абстрактному «співвласникові» не треба його підприємства ніколи й в очі бачити. Йому вистачить довідатися з часописів, чи з повідомлень дирекції, які саме дивіденди дає та чи інша «акція», щоб купити цю акцію на біржі і стати таким чином «співвласником» якогось підприємства. Щодня можна купувати й продавати різні акції, «цікавлячись» сьогодні текстильним промислом, завтра вугільним, чи залізним, чи яким іншим. Не конкретна огке вартість — дане конкретне підприємство, а вартість, чисто абстрактна — гроші, стала підставою багатства, а власність на засоби продукції стала в значній мірі анонімною: на перший план висунувся поволі анонімовий фінансовий капітал, репрезентований банками, як носіями біржевої спекуляції, з метою якнайповиднішої наживи.

У наслідок цього капіталізм утратив усяке почуття відповідальності перед будучиною: не реальні потреби тої чи іншої країни, а тільки спекулятивні розрахунки на збут «на світових ринках» каже анонімому фінансовому капіталізові творити ті чи інші підприємства в різних «відсталых» країнах. Ідучи виключно за наживою, модерний фінансовий капіталізм перемінився з національного в інтернаціональний. Всякі «пересуди» національної традиції, моралі, чи патріотизму, як взагалі всяка тривкість і постійність відносин, мусіли впасти жертвою

такого розвитку. Не дурно ж проти капіталізму виникли різні суспільні рухи, починаючи від християнства (хіба ж виступи Христа проти торговців у святині не був виступом проти капіталізму, що шукає наживи навіть у святих речах?!), і кінчаючи соціалізмом та корпоративним фашизмом. Всі ці рухи капіталізму не знищили, але ввели в нього істотні зміни:

У 19 столітті днях свого існування капіталізм жорстоко використовував працю жінок і дітей. Цього генер в капіталістичних країнах, за винятком ССР країни державного капіталізму, немає.

Колись капіталізм встановлював багатогодинні робочі дні — працювали в важких умовах і по 16 годин на день. — тепер час праці зійшов до 8 і до 6 годин на день і далі скорочується. У багатьох країнах працюють тільки 5 днів на тиждень. Виняток і в цьому роблять комуністичні країни.

Життєвий рівень в капіталістичних країнах, усупереч теоріям Маркса, значно виріс і продовжує підвищуватися. — але він далі дуже низький в ССР та інших комуністичних країнах державного капіталізму, кермованих Москвою.

Капіталістичні підприємці в початках дуже мало дбали. — або й зовсім не дбали, — про здоров'я та безпеку своїх робітників. Тепер виробнича безпека стоїть так високо, що трапляється більше нещасливих випадків по хатах у себе ніж на фабриках, підприємствах та в крамницях.

Колись в наслідок капіталізму з його імперіалістичними зазіханнями, виникали війни, з метою накинати чужим народам колоніальний виск. Тепер капіталістичні держави, підготувавши відповідно підкорені ними народами передають їм самоврядування і повну державну та національну незалежність. Виняток і тут робить імперіалістичний ССР, а властиво Москва, що намагається підкорити всі народи та визискати всі їх фізичні й матеріальні сили на користь московського імперіалізму, з державним капіталізмом, з мрією про панування над світом.

Колг розпочиналася доба модерного промислового капіталізму, в дуже численних країнах світу панувало невольництво (у нас — кріпацтво), що було підставою тодішнього геноциду дарського життя. У капіталістичних країнах його вже давно скасовано, і воно процвітає — і то в дуже чевиданих розмірах — тільки в країнах державного капіталізму, себто в ССР та підбитих Москвою країнах. (Див. НАРОДНИЙ КАПІТАЛІЗМ).

КАПЛИЦЯ — маленька церковця. У Тар. Шевченга: «На пригорі ніби капличка, козацька церква невеличка».

Прощ Ів Огієнко писав у «Рідній Мові» (1936 ст 261): «Давній переказ розповідає, що одного разу св. Мартин Турський (336 — 101), побачивши на холоді роздягненого стар-

ця-прошачка, роздер пополювині свого плаща й зодягнув старця. Тієї ж ночі явився Мартинові Христос зодягнений в полювину Мартинового плаща і сказав: «Мартине, ти зодягнув мене в цій плащ». У середні віки «капа» (плащ) св. Мартина була улюбленою темою мистецтва. Вона ж стала франським королем пранором, і без нього вони не виступали в похід. По смерті св. Мартина, його плащик (капа — капеля) переховувався в особнім будиночку біля манастиря і цей будиночок від плащика св. Мартина й став зватися «капеля», а звідси ця назва перейшла взагалі на маленькі будиночки-моделіні і їх стали звати «каплицями»... Той, хто служив у каплиці, звався КАПЦАН».

Каплиця фігурує вже в «Енеїді» Котляревського: «Тепер ходімо лиш в каплицю, там Феві гн поклонісь..»

Українські каплиці студіював спеціально Д. І. Цербаківський, який писав про них: «Треба відрізняти придорожні каплиці від тих, що будувалися на кладовищі церковним чи громадським коштом. У цих останніх правила пануючі і справлялися на Фоміну неділю номінальні обіди. Через це кладовищанські каплиці, до сього релікі, можуть умістити 20—30, а то й більше чоловік. Замість них ставили навіть (особливо на Волні) маленькі церковці, чи, при будівлянні нових церков, переносили старі з цвинтаря на кладовище. Такі кладовища є (були, є, О.) мало не в кожному селі на Україні. Але тепер річ не про них, а про маленькі придорожні каплиці, що будувалися при дорогах, як вираз побожності, і що виступають як дальший розвиток придорожніх хрестів чи фігур».

«Щоб захистити хрест, чи різблянну фігуру святого від дощу, ставили над нею чотири-скагний дашок на широкх колонках. — це було конче потрібно, бо фігура завжди розмальовується різнокольоровими фарбами, а цегляний підмурівок на якому вона стояла, обмащувалося білою глиною, бо від дощу і снігу фігура і підмурівок псувалися. Але разом із цим побожному селянинові хотілось збудувати хреста, чи фігуру щоб мати можливість у неділю, чи в свято, поставити свічку перед нею і помолитись. — і от унизу високої фігури — Розп'яття він приробляв маленький в 1/2 метра кіотик із скляними дверцями, куди й ставить маленьку фігурку Божої Матері Миколая угодника, арх. Михаїла, чи якого іншого святого, а перед нею — свічку чи лампадку. Таких фігур із кіотами досить багато в Галичині. Сполучення цих двох типів чи певніш ідей, себто чашка на колюнках над фігурою і кіота біля Розп'яття, і могло даги ідею найбільш розвиненого типу каплички української — будинка, закритого з чотирьох боків, з дверцями, де не тільки можна поставити образ чи кілька образів, але й свічку перед ними і помолитись спокійно, не боячись дощу, чи снігу».

«... Але поруч із цим органічним поступо-
ним розвитком простіших форм каплиці в Укра-
їні в більш складні, могли бути — і були — і
безпосередні впливи з Заходу, безпосередня по-
значка тих чи інших мотивів, варіантів, навіть
типів каплиць...»

Д. Щербаківський розрізняв чотпри типи
українських каплиць: каплички стовпові, хрес-
ні і фігури святих під дахом на чотирьох колам-
вах, будинки-ніші для образів і каплиці для мо-
литви.

«Капличка стовпового типу уявляє собою
стовп із широким чотирикутним дахом, який
прикриває прибиті з чотирьох боків до стовпа
образи. Такі каплички здибуються рідко...»

Про каплички з фігурами ми вже говорили.

«... Українець взагалі цікавиться більше
архітектурною стороною каплиць, ніж різьбою,
і тоді як католицьке слов'янство дало в народ-
нім мистецтві найкращі зразки різьблених фі-
гур—Розп'ягь. Україна найінтересніше про-
явила себе в архітектурі каплиць, архітектурі о-
ригінальній і самобутній. На Заході Європи де-
яких каплиць четвертого типу майже нема».
(«Українське Мистецтво» II, ст. XXV—XXVIII)

КАПЛОНСЬКИЙ ГАРАСИМ — полковник
чигиринський. Був послом від гетьмана Вигов-
ського до польського короля з Гадяцькими пак-
тами 1658 р.

КАПЛОНСЬКИЙ ТАРАСІЙ — чернігівсь-
кий еромонах, що в 1697 р. вибрався був до
італійського міста Барі щоб поклонитися мо-
шам св. Миколи. Після повороту допитувано йо-
го в Москві в 1698 р. про цілі тої його подоро-
жі, і цій обставині завдячуємо опис його подо-
рожі під заголовком «Распросние речи...» Це бу-
ла перша подорож українця в Італію, від якої
залишилися сліди. Світське ім'я еромонаха Та-
расія було — Тимогей Іванович Поклонський,
походив він із Конотона. Учився в сзуїтів, між
іншим також в Львові та й вибрався через Жов-
тєву до Бракова, але через Прагу, Мюнхен, Ти-
роль до Венеції, а відси через Падую, Болонью,
Анкону, Льоретто, Рим, Неаполь — до Барі.
Назад їхав через Відень, Варшаву, Смоленськ...
(Ян Гординоский «Україна й Італія», ст. 13).

КАПЛУН — кастрований півень.

КАПНІСТ ВАСИЛЬ, а властиво **КАПНІСІ**
— грек Улік із своїм батьком Петром із о. Зан-
те на Україні, де став сотником, а потім миро-
родським полковником. Згинув 1757 р. у бою
під час семилітньої війни, як командант сло-
бідських полків.

КАПНІСТ граф ВАСИЛЬ ВАСИЛЬЄВИЧ
(1758—1823), київський маршал, український
патріот, що їздив в 1791 р. до Парижу й Бер-
ліну, шукаючи там підтримки для визвольних
змагань України. Він намагався переконати

пруський уряд в особі міністра Герцберга в по-
требі відірвати Україну від Москви. Перед тим
Прусія підкреслено вороже ставилася до Росії
і спровокувала Польщу скликати чотирирічний
сейм (з 1788 р.) і прийняти відому конститу-
цію з травня 1791 р., але саме тоді, як Капніст,
очевидячкч, знаючи про цю пруську політику,
намагався викликати в ній зацікавлення Укра-
їною. Прусія різко змінила свою лінію і, за-
мість підтримувати поляків, наблизилася до Ро-
сії, з якою й поділила в 1793 р. Польщу. «Ук-
раїнський дипломат приїхав, можна сказати,
прохи запізню і дістав, хоч і обережну, але все-
ж відмовну відповідь пруського міністра» (Б.
Крупницький в «Орлик» 1918, IV, 7).

В Капніст, неважаючи на свій політич-
ний патріотизм, що довів його до небезпечного
виступу в Берліні, про який залишилися сліди
в німецьких архівах, на жаль, пірвав з укра-
їнською літературною традицією і, разом із Ру-
баном, Богдановичем, Наріжним та іншими, пі-
шов у літературу російську, себто московську.
Як протест проти закріпачення селян в Укра-
їні він написав сатиру «Ода на рабство». Також
був він автором популярної комедії «Ябеда»,
в якій гостро висміяв московський суспільно-
бюрократичний лад.

КАПОТА — жіночий одяг. В «Енеїді» Ко-
ляревського: «Були в дульетах і капотах, були
всі грішні жіночки...»

Але в Галичині це чоловічий одяг, довший
і просторіший за жупан. (Сл. Грінч.).

КАПРАЛ — підстаршина, що мунітрує
рядових вояків. Мало розвинена духово люди-
на, зарозуміла, жорстока й упосна своєю владою
над людьми, але необхідна для виховання по-
чуття дисципліни, без якого військо не може
сповнити свого завдання.

КАПТАН — чоловічий верхній одяг. У П.
Куліша в «Чорній Раді»: «Міщани в личаках і
в синіх каптанах». У народній пісні: «Іскинув
чумак (із себе) каптан...»

Ломиковський в своєму Словнику Україн-
ської Старовини писав: Каптан це «спідній о-
дяг, який носять чоловіки під кунтушем чи
черкескою. У себе дома, чи серед приятелів ні-
коли не вдягають ні кунтуша, ні черкески, а
військові і при військових вправах, для легкос-
ти, завжди в каптанах ходять. Зшит каптан
пілком так як у духовних підоясник, довжиною
його буває відповідно до того щоб пола га по-
т — як слід заходила; зацібувалася вона вгорі
коло коміря капличком гудзиком, чи бляпкою.
Чостаток а ще більше чвань, сприяли тому,
щоб ці зацепки були роблені з золота, перел і
діямантів. Військовим не дозволено було носи-
ти каптанів довших ніж до колін, щоб було лег-
ше вискакувати на коня і маршувати. Приват-
ним людям ні барви, ні тканини не вказано, і
вони носять каптани різних барв і тканин, та-

кож і парчеві. Але військові були обов'язані носити каптани лише суконні і короткі: 1. Козаки — перше червоного, потім одного білого кольору; 2. Жолдаки — жовтого кольору; 3. Запорожці — якого будь кольору; 4. Пушкарі — жовтого кольору» (ст. 17).

КАПТАНИК — особливе літнє пальто з т. зв. «дими» в білі та сині смуги, або в квітах. До коміра пришивається невеличка пелеринка. Каптаників вже тепер майже не видно. У Староконстантинівському повіті (на Волині) покійників одягають або в спенцер, або в «каптаник». (Ленчевський, «Похор. обряди» в К. Ст. 1899. VII. 74).

КАПТАНКА — куртка з вибійки (Слов. Грінченка).

КАПТУР — клобук, чернеча шапка:
— «Хіба схотілося знову під чорнечий каптур?» (Словн Грінченка).

Також — капюшон, мішок, пришитий до коміра верхнього одягу, який накидається на голову, а іноді й на обличчя, маючи дірки для очей і для рота. Вживається при кобеняку, сіряку, свиті.

Також жіноче покриття на голову з круглим кольоровим дном, рід очіпка: «Накладають (молодій на голову) каптур, як у других серпанок, чи очіпок». (Сл. Грінч.).

КАПУСТА — зелена їстівна рослина з широким, грубим листом, плекана по городах у багатьох відмінах. У княжу добу вона була ще в нас рідкістю, але в XV-XVI здобула собі популярність (Ів. Крип'якевич).

Садячи капустяну розсаду, приказували: «Дай Боже, час добрий, щоб моя капусточка приймалася і в головки складалася», потім обіймали голову і вдарялися в ноги: «Щоб моя капусточка була з кореня корениста, а з листу головиста!». Потім, присівши: «Щоб не росла високо а росла широко!» Посадивши ж і придавивши коліном: «Щоб була кругла, як коліно..» Посадивши розсаду, також накривали її горном, прикладали камінцем і, накривши білою хусткою, приказували: «Щоб була туга, як камінець, головата, як горщик, а біла, як платок» (М. Груш. «Іст. у. літ.» I. 107 - 08):

Приблизно те саме і в Білорусі. Коли там садили капусту в Чистий Четвер, або на Страшну Суботу, то «непремінно слід взятися перше за голову і стиснути її обома руками, а потім зробити те саме з заокруглим камнем. У першому випадку висловлюється бажання, щоб капуста росла велика та кругла, а в другому щоб шари її листя були тугі». (Шейн. III. с. 230.231).

На Буковині, на Народження Івана Хрестителя, жінки розчісували собі волосся в городі між капустою, роблячи «керпи». — щоб капуста була така велика, як голова. (Зап. ЮЗОтд. 1874. II. 358). Зате, на Усікновення голови Іва-

на Хрестителя, на так звані ГОЛОВОСІКИ, не можна стинати капусти, ані йти до капусти — все це через очевидну асоціацію думок між головою Хрестителя і головою капусти.

Ця асоціація думки про голову збереглася і в Т. Шевченка, в якого капустяна голова — символ дурости: «А на громаду, хоч наплюй: вона — капуста головата.»

Коли хто йде через капусту, не повинен нічого їсти — «бо так гусільниці будуть головки їсти, точити» (Етн. Зб. НТШ. V. 79).

На Свят-Вечір в Галичині, коли ставили на стіл капусту, всі повинні були сидіти тихо і не братися за ложки. Господиня промовляла:

— Ідьте, діти, капусту!

— Не хочемо! (і так до трьох раз).

— Ну, коли не їсте, то нехай же її в літі й гусельниця не їсть!

Тоді вже всі починали їсти, вірячи, що в наслідок зробленого замовлення гусінь не рущатиме капусти в новому господарському році. (Етн. Зб. НТШ. V. ст. 167-68).

Про дітей іноді говорили, що їх знаходять «під капустяним листом» (Ящуржинський, 75).

Торічна капуста — дурниці: «Відігріваги торічну капусту» — значить повторювати давні, нікому не потрібні плітки (Франко «Прип.» I ст. 206).

Загадка про капусту: «Лата на латі, ві шите, ні краєне».

КАРА — правна реакція на злочини та на дужиття. В найдавніші часи поняття кари тісно в'яжеться з ПІМСТОЮ (див.), що виявляється і в старазавітному закону ТА.ІБОНУ, чи відплати, за яким злочинець мусів терпіти те саме лихо, яке завдав іншому — «око за око, зуб за зуб...» У пізніші часи елемент пимсти все більше відходить на задній план, і в судах починає набирати признання думка, що кара, наложена на злочинця, має служити найперше суспільству (щоб ані злочинцеві, ані іншим не було повабно повторювати подібні злочини — елемент застрашування), потім тому, хто потерпів від злочину (елемент моральної й матеріальної винагороди) і нарешті самому злочинцеві (елемент виховний).

Проф. Є. Слабченко в праці «Кари в житті й праві Малоросії XVII-XVIII ст.» завважив, що карна система в Україні протягом цих століть ступнево звільнялася з-під впливу панівного тоді релігійного погляду на злочин та зв'язаного з ним закону тальону. Коли ж іноді ці ідеї брали верх у практиці судів, то це були тільки пережитки минувшини. Натомість, нові обставини політичного й культурного життя України сприяли заміні ідеї повного тальону ідеєю утилітарною, що базувалася на високій оцінці людини та намаганні забезпечити суспільство від злочинців шляхом застрашливих та ганьбливих (див. ОШЕЛЬМОВАННЯ, ПОЛІТИЧНА СМЕРТЬ) кар. Поруч з тим набирає широкого розповсюдження погляд на злочинця, як на

сервіву нещасливих обставин, відки й так часто практиковане звільнення злочинця від кари на прохання ушкодженого, чи духовенства, чи громади. На жаль, цей природний процес зм'якшення системи жорстоких кар, що існував повсюди в першій чверті XVIII ст., був припинений в Україні під впливом російської карної системи з її жорстокими муками та інквізиторськими способами мучення — тасмно, в «застєнках» без участі загалу... (ЗНТШ, т. 159, ст. 10).

А. Яковлів, що простудіював український кодекс прав 1743 р. — «Права, за якими судиться малоросійський народ» — відзначив, що домінуючим поглядом, на злочин і кару, яким керувалися кодифікатори карного права, був погляд релігійний: злочин — це переступ Божих законів, тому кара — це правдива відплата за доконаний гріх проти Бога (З п'яти членів Комісії, що працювали над нормами карного права Кодексу, два були — видатні представники від духовенства: ігумен Герман Прохорович та лохвицький протосрей Рогачевський). Цей погляд, що базувався на Старому Законі та на правилах церковної догматики (Візантійський Номоканон), знаходив підтримку в джерелах, якими користувалась Комісія, між іншим, у працях славнозвісного криміналіста Карнцова. На підставі цього погляду Комісія внесла в Кодекс старозаконні норми матеріального тальону — «око за око, зуб за зуб». Поруч із тальоном Комісія ввела в Кодекс інший, модерніший принцип карної політики — застрашливі карні злочиння не тільки належить якнайтяжче покарати за переступ Божих законів, але й карою, чи її формою, застрашити інших, щоб не важлилися доконувати таких злочинів. Такі вирази, як «скарати на пострах іншим», або «щоб і інші швлячись на кару, не важлились того більше робити» та ін., Комісія часто вживає при встановленні карі». (Там же ст. 149-50).

КАРА БОЖА — так звуть забобонні люди великі стихійні нещастя, як землетрус, повінь, посуха, голод, тощо, що їх ніби насилає Бог в кару за ті, чи інші моральні переступи людства. Коли в Італії в 1930 р. пішла мода на занадто короткі спіднички і на півдні Італії трапився землетрус, в якому було 2.100 мертвих, і 300 поранених, а деякі села цілком зруйновані, аж три тодішні італійські кардинали не завагалися проголосити в своїх архипастирських посланнях, що то Бог насилає Божу кару... за короткі спіднички та інші проступки проти моралі. Цей погляд походить із Старого Завіту, якому була чужа ідея закономірного фізичного ладу. Незмірним і закономірним визнається в ньому тільки моральний лад, що його приписує Бог людям. Природа ж виступає тільки як засіб для винагороди чи покарання людини. Якщо людина дотримується закону Божого, то й природа ні чим не порушує свого нормального бігу явищ, пори року регулярно зміняють одна одну, сонце методично всходить і заходить, «хмарп

впливають правду» і з плодами землі «процвітає разом і справедливість» (Ісаї, 45, 8). Але якщо людина порушує закон Божий, то в кару за це в природі відбуваються різні пертурбації, що порушують її лад: сонце затьмарюється, місяць не сяє, небо хитається, земля тремтить: «Наступає день Господень, день гніву палкого, щоб обернути землю в пустелю й вигубити грішників на ній. Небесні зорі й світила не дають із себе світла; сонце, сходячи, темніє, і місяць не світить світлом своїм. Я скараю люд за зло й безбожників за їх беззаконня: зроблю кінець гордині пишних і впокорю надутих гнобителів...» (Ісаї, XIII, 9 - 11) «Тим-то я потрясу небом і земля порушиться зі свого місця від гніву Господа Саваофа в день палкого гніву Його...» (там же, 13) «Як замкнеться небо, і не буде дощу за те, що вони согрішили перед Тобою...» (II Паралипоменон VI, 26)... «Коли Я замкну небо, і не буде дощу, і звелю сарані пожерти край, або напшлю пошесть на народ мій...» (там же VII, 13). «І буду судитись із ним моровою пошестю й кроворозливом, і проллю на нього й на ватаги його, та на безліч народів, що з ним потопний дощ і кам'яний град, огонь і сірку; і явлю себе великим і святим, і дам себе пізнати в очах многих народів і визнають, що Я — Господь»... (Єзек. XXXVIII, 22-23).

Не треба, отже, надто дивуватися, що під впливом тих старозавітних поглядів, італійські кардинали з приводу землетрусу 1930 р. писали до своїх вірних: Кардинал Шустер у Мілані: «Церква в Літургії говорить про землетрус, як про бич у милосердній руці Небесного Отця, який карає своїх синів, щоб покаялися. Отже нехай буде це нещастя спонукою для залишення гріха і звернення сердець до Господа...»

Кардинал Міноретті в Генуї: «Моральний розгардіяш, особливо ж безсоромна мода, викликають Божеські корективи, щоб ви ввійшли на шлях обов'язку...»

Кардинал Аскалезі в Неаполі, після молебня до св. Януарія, подякувавши за поряткування міста:

«...Але разом із подякою треба також подумати про усунення скандалів, що накликають на нас карі небесні. За наші скандали ми терпимо на землі бич Господень...»

Але римський католицький щоденник «Іль Попольо ді Рома» з цього приводу навіть обурився:

«Отже Бог, Отець Небесний посплає землетрус, що руйнує й убиває, як бич, який знаходиться в Його милосердній руці як коректив до безсоромної моди, як кару за світські скандали.. Але як можливо, щоб такі культурні й освічені люди, що певно мають у собі страх Божий, могли доходити до таких жорстоких концепцій! Щоб погодитися з їх словами, треба б було перше доказати, що наша країна, яку так часто навідують землетруси, найнебезпечніша й найбезсоромніша в світі; треба було б довести, що

сільське населення покривдженої частини Італії, насправді простодушне й добре, особливо визначилося своєю безсоромністю і гріховністю.. Ми також знаємо образ Бога, що карає, що виганяє бичем торговців із храму і палить вогнем Содому й Гоморру. Але що за Содом і Гоморра кубілися в тих бідних хатах нашого працюючого й плодовитого народу півдня? — народу католицької віри, що поважає й перестерігає закон Божий, і що зараз після катастрофи натовпом пішов у небезпечні поруйновані церкви, щоб виблагати в Господа вічне спасіння для мертвих і милосердя для живих...»

Усі три кардинали закінчували свої послання більш-менш однаково:

«Треба знести безсоромну моду і повернутися до більшої святости життя...»

І «Іль Полюльо ді Рома» на це так зареагував: «Так наче милосердний Господь вбивав тисячі невинних людей, аби лише... продовжити в наших дівчат спідниці на 10 сантим та перемінити купелеві вбрання! Цього не може прийняти ані наша католицька віра, ані наша людська логіка. З такою рацією можна було б виправдати людину, яка, щоб зварити яйце, палить усю хату...»

Ще перед тим російський філософ Спекторський у своїй праці «Християнство і культура», 1925 (ст. 92-93) писав: «У відмінність від старо - завісної немезанди, християнська винагорода (чи кара) не носить фізичного характеру: «Він бо велить сонню своєму сходити над лихими й пад добримі і посилає дощ на праведних і неправедних...» (Матв. V. 45). Християнство не вбачає в природі не лише конечної мети релігії, як поганство, але навіть і засобу. Релігія для нього не зв'язана з природою, як такою. І байдужа природа залишається вільною від міркувань теоретичного чи морального богослов'я, що тільки ускладнюють її розуміння. Недурно в Євангелії нема спеціальної космогонії, такої типової для інших релігій. Нема в ньому й магії, чи чарівництва...»

Зі свого боку американський католицький єпископ Фультон Шін у своїй книзі «Шлях щастя» теж писав:

«Якщо люди грішать, Бог не має потреби інтерв'ювати, щоб їх карати. Нас так створено, що ми не можемо Йому протиставитися, не протиставляючись самим собі. Якщо ми прогрішимо проти поміркованости, матимемо біль голови, що його нам посилає Господь не якимсь своїм спеціальним декретом, але тому, що Він нас так сотворив, що зла дія потягає за собою злі наслідки... Якщо я живу своє життя у згоді з законами Божими і шукаю Правди й Любови, вдосконалюю тим своє життя. Якщо живу згідно з звірячими інстинктами, певю своє життя, як псується бритва, коли її вживається не на гоління бороди, а на гоління каменя. Зла дія завжди калічить особовість. Той, хто живе, як має жити, робиться людиною, зберігає свій образ Божий; той, хто живе, згідно зі своїми за-

баганками, перетворюється в худобину, і то в худобину дуже нещасливу. Цей наслідок не походить з укладеного пляну, але неминучий: людина, що надто багато п'є, не має наміру зруйнувати своє здоров'я, але цей наслідок осягає. Людина, що краде, не має наміру йти до в'язниці але в ній опинюється.. Бо добро боронить само себе, і зло само себе руйнує..»

У такому розумінні й для українського селянина «кара Божа» — це вияв Божої справедливости, що не допускає нездорових збочень від правдивого шляху, тим часом, як москаль у подібному випадку каже про Божеське «попущеніє», себто про Божу сваволю, перед якою треба мати страх Божий. (М. Райгородський в «Роз. Нац.» 1934 ст. 75).

КАРА ГРОШИМА — була дуже поширена в Русі - Україні за князівських часів. М. Грушевський просто відзначає, що «в системі кар Руської Правди головне місце займають пімста і грошева кара. («Іст. У. Р.» III ст. 361). «Коли местника не знайшлося, або він, чи сам покривджений, не в стані був пімститися, або вони добровільно зрікалися права пімсти, тоді провинник «викупає» свій переступ грошима. Такий викуп служить карою також у всіх учинках проти права власности, бо пімста дозволяється тільки в учинках, що дотикають здоров'я, або чести — як удар якимсь предметом, не мечем. І ця практика, розуміється, виробилася самим життям, перше від усякої кодифікації — її знаходимо у найрізніших народів, і вона була тільки нормована правом. Розмірно новим явищем було викуплювання провини не тільки супроти покривдженого, але й супроти суспільности (власти)... Зістається неясним, чи існував цей викуп провини супроти влади давніше, але від Ярослава ми знаємо напевно, що провинник викупав свою провину і перед покривдженням, і перед властю особними викупамі. Викуп вини за вбивство чоловіка — розуміється, тільки вільного — даний родині покривдженого, називався ГОЛОВНИЧСТВО (див.), його великість, певно, теж була уставлена практикою здавна — 10 гривен. Стільки ж само платив провинник за свою провину і власті, і це звалося ВИРА (див.). Така ж сама кара — 40 гривен — платилася давніше за тяжке скалічення: відрубання руки або ноги, але в «Правді» Ярославічів вона вже зменшена: за таке скалічення платиться «полувір'є» (20 грв.) князеві, а покривженому за каліцтво — за «век» 10 гривен.

«Кара за всякі інші переступи проти здоров'я і вчинки проти чести, що платилася князеві мала технічну назву ПРОДАЖІ (див.), а та що платилася самому покривженому звалася платою «ЗА ОБИДУ» (так же само називалася і всі кари та відшкодування при вчинках проти майна ..» (там же ст. 363).

З приводу грошевих кар проф. М. Грушевський справедливо завважував: «Система гро-

шевих кар-викупів при деяких добрих сторонах — як брак суворости, можливість відкликання, коли б показала похибка в засуді, мала одна-че ту важливу хибу, що не мала суб'єктивної рівномірности: вона була незначною для багатої людни, і незмірно тяжкою для незаможної. Коли багатий боярин міг заплатити за каліцтво або вбивство вільного чоловіка без особливої трудности, то бідного вона руйнувала зовсім. Заплатити, напр., 40 гривен вири і 40 гривен головництва за ненавмисне вбивство для середнього господаря значило знищитися матеріально і стратити свободу. За 50 гривен тоді можна було купити ціле село, 80 гривен — це ціна 40 коней, себто далеко більше вартости середнього господарства «смерда»; хто ж не міг заплатити кари, відробляв її як ЗАКУП (див.), або, при більшім дефіциті, правдоподібно, відразу продавався в холопство». (Там же, ст. 365).

Єдиний український кодекс XVIII ст. — «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., — зберіг грошеві кари, чи кари на майні. Він встановив був такі кари на майні: 1. Конфіскація, або повне відібрання майна на користь монарха (російського!), держави, спадкоємців забилого або без означення: «чести й маєтку позбавити». 2. Плата на користь скривдженого, або його спадкоємців, що складається з: а) плати за голову, або «головщизни» (зберігся дав. термін!); б) плати за каліцтво, рани або за «обиду»; в) плати за безчестя; г) покриття заподіяної протиправним учинком шкоди. (Ці плати встановлюються в однократному чи кількакратному розмірі). 3. Грошова покута, або штраф, як самостійна кара, розмір якої встановлюється законом у точних числах... або без означення розміру (напр., «штрафувати з маєтків»). У тих випадках, коли засуджений не хоче, або не може, заплатити грошеву покуту, або іншу майнову кару. Кодекс встановлював замінні кари: арешт на час до заплачення кари, а при неможливості добути грошову покуту через езекуцію — віддання осудженого потерпілому на відробіток кари працею. (ЗНТШ. т. 159, ст. 153-54).

КАРА НА ТІЛІ — за свідомством проф. М. Грушевського, «Русь майже не знала судових кар на тілі, «тим часом, як у Візантії вони були сильно розвинені: через церковні сфери, що склалися і поповнювалися головню з греків, вони переходили на Русь, але довго не могли закорінитися. У церковних судах вони практикувалися... (див. КАПЧЕННЯ) («Іст. РУ.», III, ст. 358) «З кар на тілі, — пише проф. М. Грушевський, — задержалася (в старій Україні - Русі) тільки кара для холопа за удар вільного. Прилучаючи до цього ще признане «господи-ну» право бити своїх наймитів «про діло», ми мусимо признати, що в ті часи кара на тілі прийнята була тільки для невільників і віль- вільних, очевидно, не мирилася вона з понят-

тям вільного, повноправного чоловіка . . . » (там же ст. 368).

КАРА СМЕРТИ — була рідка в княжій Україні. Запровадив був її Володимир В під впливом грецького духовенства, але вона не могла втриматися супроти давньої практики німсти й грошевих оплат (М. Грушевський, «Іст. У.-Руси», III, 359)

За Литовсько - Польської доби, під впливом деяких німецьких карного права кара смерти, чи **КАРА НА ГОРЛО**, значно поширилась і мала різні форми — від звичайного стинання голови до повішення та страшного саджання на палю. За Гетьманщини смертна кара висунулася була на перше місце серед публічних кар. Її застосовували вже не тільки за злочини супроти держави і суспільства, релігії та моралі, але й при великому числі злочинів проти приватних інтересів. До звичайних кар смерти належали стяття голови й повішення. До кваліфікованих — четвертування, сналення живцем, закопування в землю, заливання горла розтопленим оливом, тощо.

Американський соціолог, проф. Віл. Гр. Сумнер уважав, що смертна кара була — й могла бути — тільки єдиною карою за порушення релігійної заборони, за порушення ТАБУ, бо в ній збігався гріх і злочин, що, на думку примітивних людей, повинні були накликати на суспільство, в якому той порушник релігійної заборони знаходився, гнів Божий. З часом смерть заступлено вигнанням що дорівнювало цивільній смерті але і в цьому випадку суспільство виключало з себе того, хто порушував його правила його закони. На думку проф. Сумнера, власне ця первісна ідея лежить у всіх тих карах, як кара смерти, вигнання, ув'язнення, всі вони мають на увазі виключення людини з суспільства — постійне, чи тимчасове. (ст. 209).

Другий американський соціолог, російсько-го походження, П. Сорокін відзначає, що кара смерти набуває особливого значення в періоди суспільних криз. Якщо ми порівняємо примітивні кодекси варварських народів, що жили в примітивній простоті, то в них (як і в Україні-Русі, Є. О.) застосування кари смерти порівняно рідкі. Натомість церковні і світські кодекси середньовіччя виявляють велике кількісне й якісне побільшення смертних кар, як і слід цього сподіватися в період переходу нормальної греко-римської та давньої германської культур до ідеологічної християнської системи». В Римі, під час III ст. і дальших нашої християнської доби, замість простої й порівняно м'якої карної системи попереднього періоду, розвинулася інша, дуже складна, сувора і часто просто варварська... Кара смерти, що була майже зникла в попередній період, знову була відновлена і приймає іноді дуже жорстокі форми (спалення живцем, розпінання на хресті, тощо). Так само в століттях VI - IX, коли германські племена

переходили з свого «примітивного» стану до ідеологічної християнської культури, легко помітити збільшення суворих кар в кодексах, як церковних, так і цивільних. Подібне явище можна спостерегти і в кінці XII та в початках XIV ст., — в часах переходу від ідеологічної середньовікової системи до «нормальної культури» пізніших часів. Той період визначає поява й розвиток ІНКВІЗИЦІЇ (див.). Пригадати треба едикти Веронського собору 1189 р. та папи Іннокентія III в рр. 1203 та 1215. У Росії з 1881 по 1905р. річне число кар смерті коливалося між 9 і 18. Тоді кару смерті призначалося тільки в особливо важливих випадках, як замах проти царя та його родини. Після революції 1905 - 1906 рр. цифри підскочили до 547 р.; до 1139 в 1907 р.; до 1340 в 1908 році. А потім з вигасненням революції, знову впали до 717 в 1909 р., 129 в 1910 р. і 73 в р. 1911.

Так само, і в французькій революції 1789 р. число смертних кар осягло цифри в 17.000 осіб, які були засуджені революційними трибуналами, та в 35.000 - 40.000, що загинули від революційного терору. Ці цифри, що відносяться до п'ятирічного періоду, означають сторазове збільшення в порівнянні з числом смертних кар, присуджених в період до революції.

Кількість осіб, що загинула безпосередньо від червоного терору під час комуністичної революції 1918-1922 рр. на думку П. Сорокіна, «згідно з дуже обережним підрахунком», треба вважати «найменше» на 600.000 осіб, по 100.000 осіб на рік. У ці цифри не входять жертви громадянської війни і всі жертви, що загинули не безпосередньо від засудів. Так або інакше, після рахунків проф. П. Сорокіна, большевицькій революції були принесені в жертву від 15 до 17 мільйонів людей. («Криза нашої доби» ст. 111-12). Розуміється в ці розрахунки не входять жертви в людях в Україні, що їх ніхто не підраховував, і де, за масовим присудом Москви, загинули тільки під час двох організованих Москвою голодів 1921-22 і 1933 - 34 рр. — 13 мільйонів осіб, в тому багато жінок і дітей. (Р. Млиновецький «Голод за урядовими даними». 1958).

Кара голодової смерті — це найстрашніша з кар смерті, і її мусіли зазнати 13 мільйонів українців! Це була дійсно КАРА БОЖА (див.), як логічний наслідок духового упадку їх батьків, дідів, прадідів, що, забувши свою національну гідність українців, нащадків славних русичів та не менш славних вільнолюбних козаків, поробилися зматеріяльзованими «малоросами» та безродними «хахлами», впряженими до воза чужої імперії.

КАРА СОРОМОМ — практикувалася в козацькій Україні, звичайно вкупі з карою на тілі: винного прив'язували до ганебного стовпа серед площі, і кожний мав право так виставленого вдарили палицею. У «Правах, по яких су-

диться малоросійський наряд» 1743 р. сказано, що вдова, або дівчина, що провадить розпусне життя, за першим разом карається публічним біттям різками, або канчуками (ЗНТШ, т. 159, ст. 161).

КАРАБЕЛЯ — крива вигнута шабля з прикрашеною ручкою, вживана польською шляхтою: У словнику Б. Грінченка: «Біля боку моталася карабеля, обсаджена самоцвітами».

КАРАБІН — коротка рушниця: «Ой той же го козак Зарвай, а він бистрого ока, Ой, як затопив із карабіна, вивернув Шамрай бока» (Метлинський).

КАРАБІНЕВИЧ МИКОЛА (1888-1935) — талановитий провідник і місіонер, єпископ УАНЦ з 1922 р., перше в Могилеві Подільському, потім у Гумані. Розстріляний в ГПУ у Москві.

КАРАБУЛІ — похоронний убір з штучних квітів на голову дівчатам у Буковині. Карабулі схожі на круглі коробочки і прикрашені різними биндочками, перлами — «хіром», квітами, тощо. (Купчанко в Зап. ЮЗ Отд. 1874. II. 350).

КАРАВАН — похоронний віз.

КАРАВАНА — валка з навантажених возів прочан або купців.

М. Грушевський у своїй «Історії У. Руси» писав про торгівлю в чорноморських степах в XIII - XVI вв.:

«Торговля велася караванами. Ця форма взагалі панує в тих часах, при особливій небезпечності доріг і комунікацій, навіть серед осілої колонізації в середині держав. У чорноморських же степах, відколи тут з'явилися турецькі орди, інакше, як під оружною охороною, більшими купецькими валками ходити було не можна». (VI, ст. 7).

Крім мита, приїжджі каравани складали місцевій адміністрації дарунки за опіку й охорону (іноді діставали за це від неї потрібні запаси поживи, або робили їй учту); брано в них т. зв. ОБВІСТКУ — оплату при оповіщенні по приїзді; провідників до караванів і людей до човнів, коли хотіли їхати водою, купці мусіли брати з людей місцевих, і човни від них. (Там же ст. 18).

КАРАВЕЛОВ ЛЮБЕН (1838 - 1879) — болгарський письменник, борець за волю Болгарії, і визначний політик. Видав збірки болгарських нар. пісень, деякі з котрих переклав на українську мову Ів. Франко. Каравелов переклав із «Кобзаря» Т. Шевченка шість поезій, і вся його творчість фактично відбувалася під впливом нашого великого поета. У першій збірці творів Л. Каравелова на 191 поезій, 113 писано під впливом Шевченка. Критик Волчков

писав: «Усі вірші Л. Каравелова писані у дусі і по формі віршів українського поета Шевченка, але вже без їх поетичности. Взагалі українські письменники, Шевченко, Марко Вовчок, Основ'яненко, деспотично впливали на Каравелова белегристичний талант, і він ніколи не міг еманципуватись від українських зразків».

З Марка Вовчка Каравелов переклав п'ять оповідань.

КАРАЗІЯ — дешевше сукно. У Львові в початках XVII ст. фалендиш коштував 63-77 гр., лунське сукно — 43-57, а каразія тільки 15-20. Всеж дорожче, ніж польські сукна, які йшли за 6-11 грошей. (М. Грушевський, «Іст. У. - Р.», VI, ст. 67).

КАРАЇМИ, КАРАЇТИ — татари жидівської віри, приналежні до секти, яку створив в VIII ст. Анад бен Давид: вона приймає лише Біблію, але відкидає талмуд та рабінську традицію. Караїми жили головно в Криму, звідки в XV ст. переселилися до Луцька й Галича. У 1926 р. їх було в Україні 2.341. Дехто здогадується, що караїми — залишки давніх хазарів.

КАРАЇМКА — низька бараняча шапка з пласким верхом.

КАРАМЗІН НІКОЛАЙ (1766—1826) — московський історик і письменник, що був піонером сентименталізму в московській літературі своєю «Бедною Лізою». Був також автором «Історії Государства Російського», написаного в дусі московського самодержавія.

Т. Шевченко в «Посланії до мертвих і живих...» писав про «куцого німця узловатого» («Немає й Бога, тільки я, та куций німець вузловатий»), — з цього приводу ак. Ст. Смаль-Стоцький завважував у своїх «Причинках до зрозуміння Шевченкових поем» (Прага, 1929, ст. 27): «... Той німець куций, узловатий — це, з огляду на виразні слова поета «отако-то ви навчаєтесь у чужому краю», яким, як уже показано, не може бути захід Європи взагалі, або Німеччина зокрема, тільки Московщина, — це ніхто інший, як Карамзін (Порівняй «Великий Лох»: «Карамзіна, бачиш, прочитали тай думають, що ось то ми!..», а також і слова «Посланія»: «... а до того й історію нам нашу розкаже...»). Бо це ж Карамзінова така наука, що козаки — зручені потомки Чорних Клобуків, Торків і Берендеїв, що інакше звались Черкесами і козаками, що вони задержалися на неприступних островах Дніпра, а, розмножені припливом утікачів — тубільців, прийняли їх віру і мову, стали обороняти ті краї від татарів і турків і т. д. (порівняй М. Грушевського, «Іст. УР» т. VII, 69). І на цім бачимо, яка це наука «узловата». Того навчаються земляки від Карамзіна, бо самі не зберегли навіть імени своїх славних предків...»

КАРАСЬ — дуже поширена в Україні річна смачна риба. В козацькій Україні з місцевої риби шука й лив йшли на посіл і на продаж, карасі ж — на власну потребу. Тому, «КАРАСНИК був синонімом ставка, з якого не потягнеш ніяких доходів, окрім що до столу». (М. Грушевський, «Іст. УР». VI, 179).

КАРАЧБЕЙ — начальник татарського війська, що допомагало гетьманові Виговському в його війні проти Москви 1658—59 рр.

КАРБ — зарубка, нарізка. Свого часу тими карбами рахували, звідки й залишилися вирази: «На карб узяти» — себто поставити в рахунок. Карби робили для пам'яті, тому й Ганна Барвінок писала: «У короткий вік багато карбів (себто спогадів, Є. О.) лягло на мойому серці».

Проф. Потебня, рецензуючи працю Я. Головацького над українськими народними піснями Галичини та Угорщини, за які йому було присуджено ХХІІ Уваровську нагороду, писав у 1880 р.:

«Дощечку з нарізами, карбами, розколюють надвое так, щоб на обох половинках були ті самі знаки: одну половину бере власник худоби а другу ватаг (Головацький, I, 698). Ця архаїчна форма взаємного поквітування збереглася, як мені кажуть, і в Сх. Україні, де до шматка сукна, що віддають на сукновальню, приробляють половину розколотої вздовж КАРБІВКИ між тим як другу половину бере собі той чий сукно» (ст. 85).

КАРБАС великий весловий човен для прибережного плавання в Чорному морі.

КАРБАЧ — річ канчука: «А козаченько оглядається, карбачем відбивається» «Карбачем по спині зачинає...»

КАРБІВНИК, КАРБІВНИЧИЙ — лісничий, названий так тому, що ставить карби на деревах, щоб зазначити, котре дерево зрубати та продати.

КАРБІЖ — рахування карбами. В «Енеїді» Котляревського: «На щотах, бачиш, не училась. Над карбіжем теж не трудилась».

КАРБОВАНЕЦЬ — українська срібна монета, варта дві гривні, або сто шагів, або один московський рубль. З кінця 1917 року і до кінця 1920 р. друкувалися в карбованцях такі паперові гроші: 10, 25, 50, 100, 250 і 1000 карбованців.

КАРВАСАР — словесний суд, що колись відбувався в Україні на ярмарках під наметом. В «Енеїді» Котляревського:

Боги, богині і півбоги,
Простоволосі, босоногі,

Віжати в Олімпську карвасар...
— де почав суд розгніваний Зевес.

КАРДАМОН — рослина, споріднена з ІМ-БІР'ЕМ. Має запашні овочі, яких у нас вживають до приправ. Походить із Сх. Індії.

КАРДИНАЛ — найвищий достойник Католицької Церкви, що мав би бути найближчим дорадником папи. Проте, цю функцію дорадників папи сповняють тільки ті кардинали, що постійно проживають в Римі, займаючи міністеріяльні пости при дворі папи, в так зв. Курії. Інші кардинали відповідають тільки намаганню Ватикану відзначити найвидатніших представників різних національних Церков, і їхня приналежність до колегії кардиналів визначається більше високою гідністю та повагою їхнього титулу, ніж дійсною участю в кермуванні всією Церквою. Початок теперішньої Колегії (Ради) Кардиналів вбачають в декреті папи Григорія В. 595 р., яким папа встановлював своїх найближчих дорадників для кермування західною Церквою. Ними мали бути єпископи з поближких міст та настоятелі головних і парохіяльних церков Риму. Від початку VII ст. вже вживаються назви — кардинал-єпископ, кардинал-пресвітер, кардинал-диякон, і в 769 р. вже згадується про 7 кардиналів-єпископів. Проте ще навіть у часах Клермонського собору 1005 р. кардинали не мали привілеї першества перед архієпископами. Привілею вибрати папу надав кардиналам Лятеранський собор 1179 р. Пурпуровий одяг і кардинальську червону шапочку надав кардиналам папа Інокентій IV на Ліонському соборі 1245 р., на якому був і митрополит київський Петро Акеревич.

Число кардиналів спершу не було визначене. Лише папа Сікст V декретом 1586 р. устійнив число кардиналів на 70, а папа Іван XXIII підніс це число в 1959 р. до 75, але і в цьому випадку не знайшлося серед них місця для представника української католицької Церкви. Досі були українці кардиналами тільки — Михайло Левинський (1774—1858) та Сильвестер Сембратович (1836—1898), призначений на кардинала в 1895 р. Зараховують до українських кардиналів і Ісидора, митрополита київського, співтворця так зв. Фльорентійської унії, але він був грек.

КАР'ЄРИЗМ — відсутність моральних засад в осяганні службових успіхів. У бюрократії кар'єризм характеризується підлим підлепцуванням до начальства, що його свого часу дуже гостро засудив Грібосдов своїм славним виразом: «Служити я радий, але підслуживатися гидко», а в політиці — ДЕМАГОГІЄЮ (див.). Народня мудрість сконстатувала: «Хто в 20 років думає про кар'єру, себто про успіх в житті, а не про осягнення якоїсь вищої ідеальної мети той у 25 років зраджує, щоб осягнути підви-

щення по службі, а в 30 — краде, щоб не працювати...»

Д. Донцов звертав увагу українського громадянства на небезпеку кар'єризму, без належного виховання:

«Формально сама українська школа ніколи не може бути запорукою, що з неї виходитимуть українські патріоти. Виростити їх пограбить не «рідна» наука (в «рідній» мові), але виховання характерів. Чи на це у нас звертається увага? Чи осуджується в нас безоглядно жадобу кар'єри, сервілізм...? Чи ціниться уміння не звертати «з раз обраної дороги»? Чи не забагато більше присвячується уваги публічному виявленню патріотичних почувань, аніж виховати таку любов (до свого), яка вміє майже механічно замінитись на чинник волі? Чи питається при цім передусім, чи нагими вчинками руководили шляхетні почування, чи почування лихі? А ці питання страшенно важкі. Бо хто кермується жадобкою кар'єри, чи сервілізмом тому ніщо не допоможе; а ні тій групі, що прийняла його до себе з огляду на його фахову кваліфікацію... Що допоможуть ті кваліфікації, коли одиниця — через брак характеру — уляже кожній новій силі, злякається кожного, хто вміє залякати виссаною з пальця пліткою, скалтувати (заполонити) й приспати найнемовірнішою обіцянкою, на саму загрозу — кине позицію не до взяття, або, змучена вічним напруженням боротьби, кине все задля святого спокою?» (ЛНВісник, 1929, VII VIII, ст. 696). (Див. КАТЕРІНА ДРУГА).

КАРИКАТУРА — рисунок, або малюнок, із підкресленими й перебільшеними вадами скарікатуризованої особи, чи змалюваного предмету, з дуже значним ужитком символіки. Вже в давньому Єгипті робили політичні карикатури символічного змісту. На одному славнозвісному папірусі Торинського музею знаходиться карикатура єгипетських держав: попереду йде осел що грає на флейті: він представляє фараона Рамзеса; далі йде лев із цитрою — Етіопія; далі крокодил із сопілкою — Верхній Єгипет; дивна тварина, що замикає похід, дмухаючи в флейту. — Нижній Єгипет. Як каже італійський дослідник карикатури Н. Скалія. — «карікатура — найпростіший і найбезпосередніший образ життя, починає з символу і символом кінчає». Але символи, хоч часто дивують своїм змістом і формою, примушують думати, але не сміятися. І дійсно, як завважив той же Н. Скалія, «спільна помилка тих, що дивляться поверхово на речі, полягає в тому, що вони вважають, ніби головна ціль карикатури — викликати сміх. Нічого подібного! Вони викликають думку». «Ніякий рисунок не буде справжньою карикатурою, якщо він не примушує нас думати» писав Шпільман.

В Україні карікатура появляється в народніх гравюрах разом із початком друкарства і сильно поширюється в XVII—XVIII вв. З ук-

раїнських мистців XIX ст. дали побутову карикатуру П. Боклевський, К. Трутовський, П. Маргитович. Потім — О. Судомора, П. Ковжун, В. Цимбал, М. Бутович, Е. Козак, О. Клишко та багато інших.

У всіх країнах світу карикатуристи мають найбільшу свободу. Звичайно, не всім політичним діячам подобається скерована в карикатури на них сатира, але що більша духом людина, тим з більшим гумором і почуттям самокритики ставиться вона до тих карикатур. Колишній президент США Геррі Труман та індуський прем'єр Неру радо збирають скеровані проти них карикатури, але в ССР ні один советський керівник ще ніколи не був об'єктом карикатури, бо там все тримається не на справжній вартості людини, а на його роздутій вартості демагогічного «провідника партії й народу», якого престиж не може витримати найменшої сатири. Тому советські карикатуристи обмежуються на карикатури лише «ворогів ССР» та «ворогів народу», в тому числі й «українських буржуазних націоналістів».

КАРЛО XII, король шведський (1697 — 1718), що перший зрозумів, якою небезпекою для Швеції, і взагалі для зах. Європи, була Московщина, і тому не завагався розпочати проти неї затяжну війну. Бої перших років війни принесли йому славу непереможного полководця. У 1700 р. він розгромив московські війська під Нарвою, де їх було 40.000.

Ще перед боєм під Нарвою покликав був Петро I собі на допомогу 12.000-ий корпус українського війська, але поки цей наспів з України, справу під Нарвою було покінчено. Та хоч українцям не довелося тоді взяти участь у боях, незвичний північний клімат і цілковита дезорганізація в системі харчового постачання так той український корпус zdeсяткували, що про його використання не було вже мови, і він повернувся додому. Та Петро I незабаром поставив вимогу Мазепі прислати йому інших сім тисяч козаків, та шукав собі ще інших союзників. Польща в якій королем був саксонський курфюрст Август, союзник Петра I, вже також розбитий військами Карла XII, побачивши, що шведські війська вже загрожують Литві, вирішила ввійти в союз із Москвою, але за ціну відступлення їй тих клаптиків Дніпрового Правобережжя, що були під московською владою. Мазепа заперестував був проти цієї торгівлі українськими землями, але нічого не міг зробити, ще й мусів вислати на допомогу Петрові I жаданих ним 7.000 козаків під проводом полк. Апостола У бою під Ерестфером у Лифляндії, розгромили козаків шведську армію ген. Штайнбаха і взяли велику воєнну здобич. Та на заході Карло XII йшов від перемоги до перемоги. У 1702 р. розгромив короля Августа, заняв Варшаву і Краків... Даремно українські війська під проводом Апостола й Мировича в війні з шведами одержували все нові перемоги: не врятувала

Польщі козацька перемога над військом ген. Льонгелма, ані звільнення Варшави від шведів. Карло XII так прогнав Августа з Польщі, з осям узяв Львів і перейшов до Саксонії. Розбивши там остаточно Августа, перейшов на Литву, ведучи з собою свого ставленика Станислава Лещинського. Весною 1706 р. шведи заняли Несвіж, а потім Ляховичі. У Несвіжі згинув козацький полковник Миклашевський, під Ляховичами понав у польський полон Мирович. 18 вересня 1706 р. піддалася Саксонія, Август зрікся польського престолу, і на його місце сів Лещинський. А в 1708 році Карло XII вже опинився на Виленщині, готуючись до вирішального бою з Москвою. Тоді-то нав'язали Карло XII з Мазею зносини, щоб спільними силами зламати захланну Московщину. У Карла XII було 38.000 війська, але за ним ще йшов 27-тисячний корпус ген. Левенгавта з Курляндії. Розбивши москалів біля Головчина на Білій Русі, Карло XII посувався на Могилів, але, не дждавшись корпусу Левенгавта, повернувся на Сіверщину. Він думав обійти московські сили й піти на Москву через Брянск і Калугу. Але Левенгавт, потерпівши поразку від москалів під с. Лісним на Білорусі, пробився до Карла XII тільки з 6.000, втративши всю артилерію й харчі. Ген. Лягенкроп, висланий наперед, не встиг захопити своєчасно стратегічні пункти на Сіверщині і Карло наткнувся там на сильний московський спротив. Уступаючи перед шведами, москалі нищили своїм звичаєм оселі й харчі, і Карло XII побачив себе примушеним завернути на Україну, щоб опертися на країну, багату в хліборобські продукти та добрих вояків. Це й був за виразом М. Голубця, «той непередбачений зворот у протимосковській кампанії Карла», що призвів зрештою до Полтавської катастрофи бо для Мазепи цей марш шведів був цілком несподіваний, і тодішня Україна не була належно підготовлена, щоб прийняти гідно шведів як своїх союзників, та визвольників із московської неволі: в Україні по всіх усядах стояли сильні московські залоги, і гетьманські війська були почасти поза Україною, а почасти розкидані поза стратегічними пунктами. Бій під Полтавою в 1709 р. закінчився поразкою шведсько-українських військ. Карло XII був у цьому ранений і ледве вирятувався, та, тільки завдяки вірним козацьким частинам, зміг дістатися до Бендер у Туреччині, а доля української незалежності була надовго припечатана. Не досягнувши порозуміння з Туреччиною щодо дальшої війни з Московщиною, Карло XII вирушив із своїми шведськими недобитками до себе на північ і згинув в невияснених обставинах в 1718 р. при облозі фортеці Фредрікен.

КАРМА — основний закон буддизму, за яким доля кожної людини в цьому житті визначена попереднім його життям, і дальше життя в черговому перевтіленні залежатиме цілком від усього того, що людина колись зробила.

ла і робить. Отже, карма — це зумовленість теперішнього всією сумою дій минулого. Зло і добро, щастя і нещастя — це не нагороди і не випадок, а необхідний наслідок колись учиненого добра, чи зла. Ця ідея, що займає центральне місце в моральному світогляді індусів, отримала специфічний характер у зв'язку з ідеєю безперервного перертління душ.

КАРМАЗИН — темночервона барва і кунтуш з темно-червоного сукна. Такі кунтуші носили тільки дуже заможні люди: «У кармазинах ходить, як пан» (Ів. Франко «Прип.» II, 245). Звідти й вираз **КАРМАЗИННИК** визначає багача (Сл. Грінченка) або аристократа.

КАРМАК — рибальський прилад для рибалювання під льодом: волосяний мотуз із багатьма гачками. У Добруджі кармаки дуже великі: їх робили з багатьох **ПЕРЕМЕТІВ** (від 200 до 400), себто обсмолених лив, на кожній, з котрих причеплено 60 гачків (Мат. ук. ет. НТШ. I, 40).

КАРМАЛЮК УСТИН (б. 1790—1835) — подільський розбійник із кріпаків. Уславився в народі своїми пригодами і став героєм багатьох народних легенд, що послужили темою й кільком визначним літературним творам Мар. Вовчка, М. Старицького, С. Васильченка і навіть музичному — Вас. Костенка.

КАРМЕЛІТИ — католицькі ченці аскетичного чину, який створив 1156 р. хрестоносець Бертольд із Калябрії (в Італії) на горі Кармель в Палестині. Коло 1240 р. його перенесено до Європи, де він зробився чинном прохачів. В Україні кармеліти мали монастирі в XVII—XVIII вв. у Бердичеві, Барі, Кам'янці, Дрогобичі та інш.

КАРНА — загадкова постать «Слова о Полку Игоревім». Після поразки українського війська на Каялі: «За ним крикнула Карна, і Желя поскочила по Руській землі, смагу-жар кидаючи людям у полум'янім розі...» Проф. Ів. Огієнко пояснював, що Карна — «якесь божество, може уосіблена кара, жаль, оплакування мерця плакальниця, плач...»

Б. Кравців здогадувався, що «образ Карни, розвиваючи своє значення від уосіблення смерти на полю бою і війни, виробився в якийсь новий символ насильної смерти, вбивства, і то масового... З цього погляду поетичний образ Карни, що крикнула за побитим Игоревим військом, набирас незвичайної рельсфности...» («Мітологічний світ «Слова о Пол. Игор.»).

КАРНАВАЛ — час, призначений на забави, відповідає колишнім нашим масницям. У багатьох країнах Європи та латинської Америки, особливо Бразилії та Аргентині, а також у Німці в Франції, до останнього часу карнавал був

часом вуличних маскарадів та взагалі вуличних гулянь.

КАРНЕ ПРАВО — наука про переступи законів і моралі та про карі, що за них належаться. Див. **КАРА**.

КАРНО САДІ (1837—1894) — французький політичний діяч, член парламенту, обраний в 1887 р. на президента республіки. Загинув від руки терориста. У французькому парламенті 17 липня 1868 р. обговорювано проєкт закону, який подали Карно, Сімон і Пелетан про необхідність переіменувати катедру слов'янської мови і літератури в Французькому Коледжі на катедру слов'янських мов і літератур. Обґрунтовуючи цей проєкт Карно зазначив, що немає одної слов'янської мови і одної слов'янської літератури, а є їх кілька, яких не треба між собою змішувати. Говорячи про росіян, він сказав:

«Що торкається до великорусів, чи москвичів, то вони слов'яни тільки мовою, але не звичаями, ані установами... Зрештою, сама імператриця Катерина II в своїм меморіалі про книжки, призначені до шкіл її імперії, так висловлювалася: «Хоча руські відрізняються від слов'ян своїм походженням, але між ними нема неприязні». Правда, Катерина, наказуючи навчати їх підданих, що вони не слов'яни, проголошувала їх європейцями, але проти цього твердження протестував Мірабо, і Мірабо в наших очах не менший від імператриці. Уряд С.-Петербургу визнав в 1835 р. відріжнення, встановлене Катериною, бо він оголосив її меморіал в Офіційному Журналі Міністерства Народ. Освіти. Це саме там ми його й знайшли. Але ось ближче до нас, ледве два роки тому, імператор Олександр, в листі до генерал-губернатора Києва, Поділля й Волині, дякував за його зусилля русифікації цього краю. Русифікації! Це признание дуже важливе під імперіальним пером. Ідея панславізму, ця ідея-фікс, що опанувала Росію, має засоби здійснення, які вона завзято провадить у життя — вона намагається пакинути думку, що єдність мови визначає єдність раси щоб через єдність раси дійти до асиміляції територій — ось вам шлях і ціль!.. Русская пропаганда — це тільки маскара в цілях завоювання. Подивіться, що вона робить з народами, яких національна особовість протиставиться її пануванню — вона їх просто випищує. Ми говоримо не тільки про поляків, — вона поводить не краще з малоросами і з білорусами, коли вони нагадують про їх національність — бо вони таки про неї також нагадують; вони вимагали її визнання в 1863 р. дуже скромно, під царським скіпетром, і все ж їх голос залишився голосом у пустині. Якщо б Росії вдалося одного дня здійснити свою мрію опанування всього слов'янського світу, вона так затяжילה б над усією Європою що уся Європа була б примушена їй служити... Але тоді, —

це треба помилятися, — це був би не слов'янський елемент, що панував би, а московський. азійська цивілізація тріумфувала б із ним над європейською...» (Офіційний Журнал Французької Імперії ч. 200. 18. VII. 1868).

КАРПАТИ — мальовничі гори Зах. України, Словаччини та Польщі. Українці живуть тут масою від Дунайця й Поираду по Вишову й Золоту Бистрицю і поділяються на бойків, лемків та гуцулів. Про Карпати, як про частину Геркінського Лісу згадує вперше Арістотель у IV ст. до Р. Хр., і під тою самою назвою знають їх і історики Цезар, Страбон і Пліній. Теперішня назва появляється вперше у Птоломея в II ст. і в'яжеться з назвою народу КАРПІВ гракійського походження, що оселилися були в поріччі Дністра й Пруту і провадили війни з римлянами. Рештки їх змішалися зі слов'янами, що нагискали з півночі і зі сходу і створили пізніше населення цих наших гір.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА — найдалі на захід висунена частина української землі, що довгий час носила назву ЗАКАРПАТТЯ, ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ, УГОРСЬКОЇ РУСИ, і придбала свою теперішню назву в наслідок національного відродження українського населення, що, розпочавшись під впливом українських визвольних змагань 1917—1919 рр. в Галичині, Буковині та Наддніпрянщині, привело до урочистого проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р., після того, як 92.4% виборців до парламенту віддали свої голоси на українську національну листу. Закарпаття було в державному зв'язку з іншими українськими землями тільки дуже короткий час: від 990 р. воно належало до Київської Держави Володимира Вел., і з часів короля Лева від 1280 р. до 1320 належало до Галицько-Української держави. Поза тим ним володіли мадяри. І все ж, як зазначив кол. міністр освіти і голова парламенту Карп. України проф. А. Штефан, промовляючи в десятиліття проголошення незалежності Срібної Землі, вона ніколи не орієнтувалася на захід, а тільки на схід. «Та цей схід не був Петроград чи Москва, не був і Львів, цей схід — був святий Київ... Київ — це святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом. Київ — це таїна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Таїна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профанна цікавість. Ця таїна довго довго дозрівала в душах. І коли дозріла — стала словом, словом могутнім, що потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті. Зійшлося там біля 400 делегатів з усієї Карпатської України. Селяни, тверді, поважні мужі. Інтелігентів щось із сорок. Постановлено питання: Куди нам іти, з ким злучитися? Чи з Мадярщиною? Чи з Чехією? Чи з Україною? Як один муж, закричали селянські делегати: З «Києвом! До Києва хочемо!»

Та Київ не міг зібрати своїх дітей, був поневолений і в кайдани закутий. І в Карпатській Україні почалася 20-літня боротьба за українство, за українську душу. Умови вже були кращі, як під мадярами, та все таки треба було боротись, бо чехи трималися гасла Масарика: «Кожна нація матиме стільки свободи, скільки собі сама вибере». Головні етапи цієї боротьби: р. 1919 заснування Просвіти, р. 1924 поява радикального двотижневика на українським соборницьким ґрунті: «Наша Земля» Гренджі-Донського; 1929 р. заснування Товариства Українських Учителів, р. 1931 виходить друком перша граматика української мови, р. 1932 тижневик: «Українське Слово», р. 1937-38 племблещит за українські шкільні підручники. Дальші події котилися вже швидко у зв'язку з відомими подіями в середній Європі. Народжується Карпатська Україна і вона активізує українську справу на світовому форумі».

Простір Карпатської України тричі більший, ніж простір української частини Буковини, бо, разом із Пряшівщиною, що ввійшла була в склад Словаччини, має 15.000 кв. кілометрів і 800.000 населення, з котрого 600.000 українців. Використовуючи усобиці, що виникли були в Київській державі по смерті Володимира Вел. (1015 р.), король угорський Стефан I прилучив українське Закарпаття до Угорщини, а його син Емерих дістав титул «князя русинів». З того часу аж до початку XX століття, з невеличкою перервою приналежності до Галицько-Української Держави, Карпатська Україна знаходилася в складі Угорської держави, але жила своїм окремим життям, і з початком XIX ст. мала 300 українсько-латинських шкіл, які стояли дуже високо. Завдяки цьому Карп. Україна дала тоді Україні й Росії кілька визначних діячів, як от: Михайло Лучкай, автор першої української граматики в Австро-Угорщині, Йоанікій Базилович, історик Закарпаття, Мих. Балудянський, перший ректор університету у Петербурзі, Іван Орлай — історик, директор ліцею в Ніжині, Іван Земанчик, фізик, професор університету в Львові і Кракові; Петро Лодій, філософ, проф. універс. в Львові, Кракові і Петербурзі; Василь Кукольник — проф. універс. в Петербурзі; Михайло Щавницький, проф. універс. в Львові; Юрій Гуца Венелін, будитель болгарів, Василь Довгович — філософ, і інші. Та від р. 1868 мадяри, помирившись з Габсбургами, дістали вільну руку і повні адміністративні права в Угорщині і розпочали мадьяризувати немадьярські народи. Робили це за допомогою мадьярських шкіл і ліквідацією немадьярських шкіл. Року 1881 було ще 353 школи з українською мовою навчання і 265 з мадьярською, а р. 1918 вже не було ані однієї школи з українською мовою навчання, і тільки в 34 школах було дозволено навчати української мови як предмету.

Поразка Австро-Угорщини в першій світовій війні і розпад цієї імперії на складові на-

ціональні частини, відбився і в Карпатській Україні: почався рух за приєднанням до України: 8. XII. 1918 р. народний з'їзд у Любовні, 8. XII. 1918 у Сваляві, 18. XII. 1918 р. у Сиготі висловилися за приєднанням до УНР. У такому ж зміслі висловився 21. I. 1919 р. і «Собор усіх Русинів, жиючих на Угорщині», що в кількості 400 делегатів промовив в імені 400.000 населення. Вислано було тоді двох делегатів до УНРади в Станиславові та на Трудовий Конгрес до Києва. Але події розвивалися тоді несприятливо для здійснення цієї ідеї. Еміграція закарпатців в Америці на конгресі в Скрантоні 18. XI. 1918 р. більшістю голосів вирішила справу на користь приєднання до Чехословаччини: з 1089 делегатів 732 голосували за Чехословаччину, 310 за Україну, 28 за самостійність, 10 за Росію, 9 за Малярщину і 1 за Галичину. 8. V. 1919 р. зійшлися представники ужгородської, хустської та прашівської рад і утворивши Центр. Нар. Руську Раду, проголосили об'єднання Закарпаття з Чехословаччиною. Це рішення санкціонувала мирова конференція в Парижі т. зв. Сен-Жерменським договором 10. IX. 1919, в якому, на підставі обіцянок Масарика й Бенеша, було гарантовано Карпатській Україні автономний устрій. Поза межами нового «автономного» краю, залишалося коло 100.000 українців, що були включені в межі Словаччини. Але чехи, на жаль, і не думали здійснювати свої «автономні» обіцянки, і Жаткович, давній емігрант до США, що був призначений першим губернатором Карпатської України, протестуючи проти нездійснювання автономії, забезпеченої в міжнародному договорі, зрікся 1921 р., губернаторства і виїхав назад до США. Другим губернатором став А. Бескид (1923—33), що мав лише номінальну владу, фактично ж влада перебувала в руках віцегубернатора чеха А. Розсипала та очолюваної ним чеської адміністрації, що складалася з 40.000 чехів, ввезених до Карпатської України. Все ж таки в демократичній Чехо-Словацькій республіці були забезпечені і шановані загальні права людини, і освіднювальній, культурно-освітній та навіть і політичній праці уряд не робив перешкод. І 20 років ішла інтенсивна, активна праця за розбудову Карпатської України, в якій брали участь не тільки уродженці Карп. України, але й тисячі українських емігрантів з Галичини, Наддніпрянщини й Буковини. Ця співпраця української політичної еміграції була, з одного боку, цінним вкладом до культурно-освітнього скарбу Карпатської України, яка чимало помогла в тому, що за помірно короткий час Карпатська Україна стала свідомою українською землею, а з другого боку, вона й рятувала частину нашої політичної еміграції, даючи їй можливість працювати серед рідних братів.

Зрештою, чеський уряд бачить себе примушеним піти українцям на уступки і сформувати автономний уряд все ще «Підкарпатської

Руси» на чолі з відомим мадяроном БРОДІЄМ — 10. X. 1938, але вже 26 жовтня на його місце приходить всіма шанований і улюблений провідник українців о. А. Волошин. Тим часом Угорщина, з якою Бродій вів таємні переговори, і якій всіляко підпомагає Польща, що вважає себе zagrożеною національним відродженням Карпатської України, розвиває велику дипломатичну працю, яку супроводить різними диверсійними терористичними актами в самій країні. В наслідок того приходить так зв. ВІДЕНСЬКИЙ АРБІТРАЖ 2. XI. 1938 р. Німеччини та Італії, який відірвав від Карпатської України три її найбільші міста — столицю Ужгород Мукачів і Берегів. Уряд о. Волошина мусів переїхати до Хуста. Вороги надіялися, що така ампутація території примусить уряд Карп. України шукати поновного включення в склад Угорщини, але ці розрахунки виявилися неправдивими, — з небувалим ентузіазмом населення й уряд взялися за працю відбудови країни: 22. XI була затверджена нова конституція, 30. XII. встановлено назву «Карпатська Україна» і проголошено українську мову державною. Дня 12. I. 1939 уряд розписує, згідно з чехословацькими законами, вільні загальні вибори до першого сойму Карпатської України, які й відбуваються з величезним успіхом для українського Національного Об'єднання 12 лютого: на його листу подано 92,4% голосів. Обрано 29 українців і трьох представників національних меншин. Такий швидкий розвій не подобається Празі, яка призначила до уряду о. Волошина чеха ген. Прхалу, завзятого ворога українського визвольного руху, щоб він гальмував працю уряду. І неважаючи на певні вістки що малярські війська концентруються, щоб напасти на Карпатську Україну і її анексувати, ген. Прхала 11 березня, на передодні скликання сойму, з чеськими танками нападає на «Карпатську Січ», щоб роззброїти січовиків. Січовики завзято бороняться, і чехи зрештою відмовляються від дальшої акції, бо Словаччина проголошує свою незалежність; о. Волошин того ж вечора через радіо проголошує самостійність Карпатської України, а дня 15 березня про самостійність стверджує на історичному засіданні Сойм Карпатської України, що ухвалює конституційний закон такого змісту:

§ 1. Карпатська Україна — незалежна держава;

§ 2. Назва держави — Карпатська Україна;

§ 3. Карпатська Україна — республіка з президентом, вибраним соймом Карпатської України на чолі;

§ 4. Державна мова Карпатської України — українська мова;

§ 5. Барва Державного прапору Карпатської України — синя і жовта при чому барва синя — горішня, а жовта — долішня;

§ 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній красвий герб: медвідь у лівім червонім півполі і чотири сині та три жовті сму-

и у правому полі і **тризуб** св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законові;

§ 7. Державний гімн Карпатської України є: «Ще не вмерла Україна...»;

§ 8 Цей закон обов'язує зараз од його прихяття. В Хусті. дня 15 березня 1939.

Після схвалення цього закону вибрано одноступово першим президентом Карпатської України о. Августина **Волошина**. Та мадяри, зазначившись підтримкою Гітлера, підступно напали того ж дня на Карпатську Україну, виславши проти неї велику, добре озброєну армію. На захист Батьківщини виступила знову «КАРПАТСЬКА СІЧ». «Січовики», з героїською саможертвенністю боронили українську землю від багато чисельнішого ворога, встелюючи своїми трупами всі шляхи, що вели до Хусту, але не могли стримати армії, далеко від них сильнішої й без порівняння краще озброєної. Покинув тут своє життя й інструктор «Карпатської Січі» полк. Мих. Колодзінський, діяльний член ОУН віомий під псевдами КУМ і ГУЗАР. Уряд Карпатської України вийшов через Румунію на вигнання. Але цього разу Карпатська Україна не довгий час залишалася під угорською окупацією. В наслідок другої світової війни, советські війська заняли Карпатську Україну, і 27 червня 1945 р. в Москві був підписаний офіційний договір між Чехословаччиною (уряд Бенеша) і ССРСР, яким Чехословаччина зріклася раз на завжди з Карпатської України, а «батько» Сталін приймав її в «сім'ю вільних та щасливих народів ССРСР». Карп. Україна ввійшла в склад Советської України, але до січня 1946 була адміністрована безпосередньо з Москви. В січні 1946 р. було знесено Народню Радю Закарпатської України і створено Обласне Управління Закарпатської Области Радянської України.

КАРПЕНТАРІЇ — теслі. Так їх звано в міських актах України XV—XVI вв.

КАРПІНІ ДЖОВАННІ ДЕ ПЛЯНО (* к. 1200 — † ?) — чернець францисканець, якого папа Інокентій IV вислав 1245 р. до Монголії. Тив. ДЕ ПЛЯНО КАРПІНІ.

КАРТИ ГРАЛЬНІ — засіб до розваги, до «вбивання часу», в кого його забагато, і до перетягання грошей з кишені ближнього до власної. А. Шопенгауер писав, що в XIX ст. «гра в карти зробилася в усіх країнах головним заняттям суспільства, і не дає міру вартости товариства та визначає банкрутство думки. Не маючи жадних думок до виміни, люди обмінюються картками, намагаючись одночасно витягти трохи грошей з чужої кишені... Ця гра в карти полягає в тому, щоб здобути для себе те, що має інший — байдуже, з допомогою якої хитрости чи сиритного ходу. І звичка так по-

водитися, придбана під час гри, прищеплюється і в приватному житті, і грець непомітно для себе починає поводитися відповідно в усіх тих випадках, коли справа йде про «моє» і «твое», і вважати законною всяку перевагу, яку здобуває, завдяки якомусь «козиреві». Щоденне життя дає тому постійні приклади...» («Афоризми про мудрість життя»).

Бернард Шов, натомість, був менш суворим і вважав гру в карти дуже потрібною: «Вона перебаранчає багатьом дурням говорити дурниці прогягом довшого часу...»

В українському кодексі 1713 р. («Права, з якими судиться малоросійський народ») картярів прирівнювано до злодіїв: «Понеже при грах у карти, в кості, або іншу гру бувають всілякі спори, бійки, побої, а часом і смертовбивства; багато же, граючи свої, батьківські чи позичені гроші і приходять до крайнього вбожества. — для того, як в шинкових дворах, де найбільші гри за звичаєм бувають, так і в інших домах і міснях жадним грам на гроші, або на речі, надалі не бути, а всяким військовим начальникам і міським урядовцям належить уважно за цим слідкувати, забороняти гру під заруками й жорстокими покутами та всякими іншими способами. Хто всупереч цьому не вдержиться від такої сваволі, такого нечесного й подібного до злодія або гвалтівника належить вважати, бо той, хто означеними грами бавиться чинить так із злочинним наміром другого обібрати, а себе збагатити, а не маючи можливости не зробити прямим насильством, чи злодійством, вживає для того гри». (ЗНТШ. т. 159, ст. 199).

Про те, в які гри грали наші картярі, про це писав Готлярьський в «Енеїді»:

Які ж були до карт охочі.

То не сиділи чурно тут:

Гуляли часто до півночі

В «ніска», в «парі», у «лави» в «жгут»,

У «памфіля», «візка» і в «кепа»;

Кому ж із них була дотепа.

То в гроші грали в «сім листів»...

Винахід карт приписують собі китайці, але інші запевняють, що карти існували з найдавніших часів в Індії, куди прийшли з Єгипту. В усякому разі в Європі вони з'явилися в самих початках XIV ст., а саме в Іспанії, куди їх принесли араби з Африки. Давні карти носять, без сумніву, виразний східний характер. Малюванню гарних карт, що служили також для ворожіння, надавано свого часу великого значення, і навіть такі славні мистці, як італієць Мангенья (1431 — 1506), намалював був цілу колоду карт високої мистецької вартости. Над виготовленням українських мистецьких карт до гри працювали — за відродження української державности 1917-1920 рр. — кілька українських мистців, а між ними славний Юрій Нарбут, який взяв був до своїх карт гостаті з української історії. Проекти тих надзвичайної мистецької вартости карт переходува-

лися в Музеї НТШ у Львові. Не знати, що з ними сталося коли Львів опинився в московських руках.

КАРТОПЛЯ, БАРАБОЛЯ — кущевата рослина з великим пірнатим листям і з численними їстівними паростами, бульбами, на частині біла що знаходиться під землею. Батьківщина її — південне Чиле, звідки її плекання перейшло до Перу. З Перу еспанці привезли картоплю до Європи. (десь коло 1565 р.), де її почали плекати перше в Іспанії, потім в Італії. В Росії картоплю побачили вперше за Петра I, який силою хоч і даремно, намагався запровадити її культуру. У нас в Україні картопля з'явилася мабуть, за Мазепи, і в 30-40 рр. вже була досить значно поширена, завдяки головно німецьким переселенням.

Цей зв'язок картоплі з німцями відзначив пізніше Т. Шевченко в своїм «Посланії»:

.. А на Січі мудрий Німець
Картопельку садить,
А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я...
А чиею кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картоплю родить?

КАРТУЗ — суконне пласке вкриття голови в чоловіків із козирком із шкурки, чи вошанки. До поширення картузів в Україні спричинила їх дешевість та легкість, а також і міська чи фабрична мода. Перше вони були чорної барви, але від 1905 (приблизно) року їх почали заступати темнозелені з синім околяем, наподіблюючи картузи студентів університету. В деяких місцевостях вони патомість наподіблюють салдатські картузи, вибираючи якнайяскравіші барви для околя (червону, жовту, зелену, тощо) (Вовк «Студії...» 155).

КАРТУША — щит із рамкою, в середині якого вміщаються монограми, геральдичні знаки тощо.

КАРУНКА — обшиття, пасаман. В «Енеїді» Котляревського:

Паллантова лядунка
І золота на ній карунка
У Турна висить на плечі...

КАРУЦА — гупульський віз на гній. Це — глибокий бороб на двох колесах.

КАСІЯН — святий, якого пам'ять святкують тільки раз на чотирьох роки — 29 лютого, в так званій переступній рік, що вважається нещасливим роком Тому: «На що Касіян гляне, те в'яне» (Мат. ств. НТШ. VI 120).

КАСОГИ, КОСОГИ — нарід черкеського роду, що згадується в українських літописах, починаючи з 965 р. Вони жили над долішньою

Кубанню. За їх потомків вважають кабардичів Гатажком касогів був Редедя, що мав нещасливий поєдинок із кн. Мстиславом.

КАССАНДРА — дочка Пріяма і Гекуби, нещаслива віщунка, що її пророцтвам ніхто не йняв віри. Після здобуття Трої греками, стала бранкою Агамемнона в Мікенах і разом із ним згинула від Клітаймнестри.

Психічній трагедії нещасливої пророчиці присвятила Леся Українка свою драматичну пєсему «Кассандра», в якій змалювала той стан, коли людина бачить зло, але, боячись помилитись, не маючи досить активної віри, все жде на підтвердження своїх передбачень і цим прирікає себе на ролю пасивного спостерігача тих нещасть, які передбачала, але до усунення яких не вживала жадних засобів. Не вистачає знати чи бачити правду, ще й треба мати волю за ту правду боротися. Брат Кассандри Гелен не дурно казав Кассандрі:

«Певне боги в тім винні, що дали тобі пізнати правду, сили ж не дали, щоб керувати правдою. Ти бачиш і, склавши руки, або заломивши стоїш безвладна перед привиддям страшної правди мов закам'яніла, немов на тебе глянула медуза, і тільки жах наводиш на людей. А правда від того стає страшніша, і люди тратять решту сили й глузду, або ідуть з одчаєм на пропаще, а ти тоді говориш: «Я ж казала!»

Ан. Юриняк правдиво засвідчує:

«Хто знає, як боляче, пристрасно реагувала в житті Леся Українка на яловість, нездатність великої частини тодішньої української інтелігенції активно боротися проти національно-політичного поневолення нашого народу сусідами, насамперед Москвою, той вичує Кассандрину трагедію і всю її актуальність». («Літер. твір і його автор» 1955, ст. 79).

КАСТА — замкнена, стисла відокремлена від інших суспільна група. Звідти **КАСТОВІСТЬ** — намагання відокремитися від загалу в окремий замкнений гурток. У нас прихильником кастовости виступав д-р Д. Донцов.

КАСТАЛІЯ, КАСТАЛЬСЬКЕ ДЖЕРЕЛО — джерело на горі Парнасі, присвячене Музам і Аполлонові — постійний символ надхнення в поезії. Зеро в поезії «Аргонавти», звертаючись до М. Рильського, писав:

Так друже дорогий, ми любимо одно
Старої творчости додержане вино
І мец аттицьких блжіл і грв дзвінкх
касталій...

КАСТЕЛЮЧЧИ ЕЦІО (1879-?) — італійський мистець що як сотник саперів, був в Україні за трьох світової війни з італійським корпусом. Мав численні виставки своїх картин не тільки в Італії, але й в Америці. Особливо відомі його ілюстрації до «Заручених» Манцони. В 1942 р. виставляв в Римі свої малюнки з укра-

нською тематикою. Особливе враження робив його «Комісар», що виявляв всю жорстокість цього московського типа; не менш красномовний був і його «Товариш». Жахом віяло від його картини «Бенкет»: селяни знайшли на леді лабитого коня; один із них викидає шматки м'яса, які тут же пожираються, і звідусіль збігаються жінки й чоловіки. Інша велика картина цього жанру — «Виселення» — юрби селян з клунками в руках і на плечах мандрують по снігу у безвість. Несказанна картина мізерії й горя. Сильна картина «Реквізиція»: огидний тип енкаведиста тягне під пахвою якусь скриньку, і в руці великий клунок. По підлозі розкидане хатнє добро. Біля вікна на передньому пляні сидить жінка з затисненими у вуст кулаками і з обличчям невимовного розпачу. У кутку кімнатки, на низькій печі, лежить хтось, мабуть забитий видно тільки босі ноги. Відзначалися ще дві картини з типами полонених і картина «Холод»: безмежне поле снігу й змерзлі коні перед порожнім коритом. («Крак. Вісті» 8. VIII. 1942).

КАТ — виконавець смертних присудів. В українському суспільстві XVI - XVII вв. загальна нехоть до ролі ката була така велика, що смертні присуди залишалися не рідко без виконання з огляду на неможливість знайти ката. Те саме було і на Запорозжжі: «Для кар на горло вони здавна катів не мали, а коли треба було злочинця скарати то добили із командою, вийшовши за місто, злочинцеві злочинця вішати, чи яку іншу присуджену кару наказував, і то такому, що й сам смертній карі підлягав» (Ригельман «Лет. Повеств. IV, ст. 33). Колиж такого злочинця під рукою не було, то присуджений на кару смерті пересиджував у ямі, аж поки не з'являлася можливість виконати присуд (К. Ст. 1893. II 237 «Система карат. мер на Запорозжжі»).

І хоча Литовський Статут наказував гродським судам тримати «МІСТРА», себто ката для карання злочинців але в українських гродських (а тим більше земських) судах не було такої посади, і коли цим судам приходилося виносити смертні вироки, вони відсилали їх разом із злочинцем до магістрату. Якщо ж такого в місті не було, то тоді зацікавленим у тому особам давалася можливість самим виконати присуд, — себто відшукати ката й винагородити його за працю. Але й при магістратах посада ката часто залишалася порожня, бо не було охочих її займати. У випадку потреби, члени одного магістрату могли їхати до якогось іншого міста і покірно просити вypoзичити їм тимчасово свого ката. У 1703 р. два члени Чортківського магістрату залишалися закладниками в Кам'янці, аж поки не повернувся з Чорткова позичений з Кам'янина кат. У 1707 р. міщани Баворова могли зробити те саме щоб добути собі з Кам'янина ката

А тим часом посада ката була добре плат-

на. Крім умовленої платні, кат і його помішник ГИЦЕЛЬ отримували від позивальників особливу винагороду не лише за смертну езекуцію, але й за тортурування, що попереджало кару на горло. Закон не фіксував цих прибутків, непевно зазначаючи: «давнім звичаєм» — і це давало широкий простір вимогам катів. Ось чому віддати свого шкідника на муки й добитися виконання над ним смертного вироку могли тільки заможні люди, бо вся ця процедура вимагала великих витрат. І все ж загальне погиджування професією ката було таке велике, що всі ці прибутки не спокушали, і посади катів довгий час і дуже часто залишалися вакантними. На таке відношення, до професії ката, на думку О. Левицького, що спеціально досліджував цю справу, зробили вплив етичні погляди культурних народів Заходу. XV — XVII вв. були часом прищеплення в Україні Магдебурського права і ЦЕХОВОЇ системи, цілком запозиченої в німців. А в Німеччині тоді в цеховій практиці безумовно панував для всіх обов'язковий кодекс поняття про чесну і нечесну працю. Отже, всі ті професії й майстерства, що мали справу з злочинцями, з шибеницею, із знаряддями тортур, будівництвом в'язниць, вивозом стерва, тощо. — все це вважалося джерелом безчестя і було перешкодою для вступу до цеху. Цехові рішення відмовлялися брати участь у похороші катів, гицлів, чи їхніх родичів. Ні один цех не приймав до себе навіть сина ката, чи гицеля. Ці погляди були такі вкорінені, що навіть у кінці XVIII ст. пруському урядові, що протягом всього століття вів боротьбу за визнання «чесною» всякої праці, потрібної суспільству, мали все ж зробити виняток для катів і гицлів. Цілком такі погляди панували й серед українського міщанства, а через нього поширилися й серед інших класів суспільства.

У судових актах тих часів катів звичайно згадується дуже неявно, під професійною назвою — кат, мистр, справця. Іноді згадується хресне ім'я, але ніколи — прізвище. Так само ніколи не зазначається їхнього стану. З того можна зробити висновок, що брали їх з найнижчих верств суспільства, з самих громадських покидьків. Не видно з документів, що б кат користувався будь-якими громадськими правами — ніколи ніяких тестаментів, ніяких позовів. Хоч Литовський статут формально не позбавляв їх тих прав. І в церковному законодавстві не знаходиться жадних обмежень для людей катівської професії. А все ж сила громадської думки була тоді така сильна, що не тільки сільське, але й міське духовенство відмовляло катом у молитвах, у таїнствах, і навіть забороняло їм ходити до церкви. Полтавський протопід Лука Семенович теж уважав себе не в праві давати «хліб духовний» катові Хведорові, але порадив йому нарешті вдатися до Києва і виклопотати собі дозвіл на виконання християнських обов'язків. Той так і зробив і привіз від митрополита Варл. Ясинського догану на письмі про-

топонімі, бо «катівство, правда, діло нечесне, однак і не грішне...» Але цей митрополичий лист в обороні ката так ішов усунереч звиклим поглядам, що довго ходив по руках письменних полтавців, аж поки писар городовий Роман Лозинський запис його, на пам'ять нащадкам, до міських актових книг.

Вплив Москви зрештою привів до того, що в вищих верствах українського суспільства професія ката почала знаходити зрозуміння й виправдання і в «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. внесено апологію катівській професії. — проте в свідомості загальноукраїнського народу відношення до ката залишилося давнє. Саме ім'я «кат» в українській мові лайливе і часто служить синонімом чорта, нечистого. Наші люди мають багато виразів, в яких мав би фігурувати чорт, але дуже часто, уникали вимовити саме ім'я нечистого, заступають його назвою ката: замість «чорт-зна-що!» кажуть «кат-зна-що!» Замість «чорт його бери!» — «Кат його бери!» Кажуть «до ката!», замість «до чорта!» в розумінні дуже багато. Такою ганьбою ототожнення з чортом заплямовано ще тільки Ірода — вигубника немовлят (О. Левицький в К. Ст. 1899. XII).

КАТАВАСІЯ — поєднання, третя частина співаного церковного КАНОНУ: для її співу хори обох крилосів сходилися на середину церкви і співали її разом, а що часто цей спів не був надто згармонізований, і хористи не були надто здисципліновані, то виникло повіше значення цього слова — замішання, метушня, гармидер.

КАТАКОМБИ — підземні хідники в Римі, де перші християни ховали своїх покійників — служили Служби Божі. Найстарші з II - III ст. по Р. Хр. Під московським советським режимом українська автокефальна та католицька Церкви «зійшли в катакомби», — себто, мусіли конспіруватися щоб порятуватися від остаточного знищення.

І. Власовський писав в 1957 р.: «Ми знаємо про існування катакомбної Церкви в СРСР, ісповідники якої не визнають советської офіційної церкви на чолі з патріархом Алексеем Сіманським виходячи з тих переконань, що не «сам сатана рішив використати вже й церкву в СРСР в боротьбі з Богом, коли ієрархія її стала підтримувати богоборчу владу, співпрацювати з нею і молитися по церквах не за її врозуміння Богом, а за здоров'я й продовження її «діяльності»...» (Збічник «В обороні віри» III. Торонто, 1957, ст. 59).

КАТАЛЕПТОН — (з грецького) залишок, решта. Під цією назвою в античній літературі александрійського та римського періодів визначається гурт переважно невеличкого розміру, що не ввійшли в серію канонічних речей того чи іншого автора. Цю назву застосовано й до збір-

ки поезії М. Зерова, що вийшла 1951 р. у Філадельфії з поезіями, що не ввійшли в попередні збірки («Камена», «Сонетаріум».

КАТАНКА — суконна безрукавка (на Волині та на Надніпрянщині), що на Лемківщині та на Бойківщині зветься ЛЕЙНИКОМ.

КАТЕРИНА св. — великомучениця, що славилася своєю вченістю. Стята за імператора Максенція в 307 р. Її день 7 грудня ст. ст. дуже шанували в Україні. Напередодні парубки колись постили, щоб Бог післав їм добру жінку, а на самий день св. Катерини дівчата ворожили та кликали свою долю. (див. ДОЛЯ, КАША). Жінки молилися на Катерини, щоб порятуватися від гязких пологів (Петрушевич, ст. 80). Так само і на Московщині вважали Катерину добру на весілля та помішчу на важкі пороги. (Етн. Об. 1901, I, ч. IV, ст. 130): І в південних слов'ян часто вибирали для вінчання день під Катерину (Перв. Гром. 1928, III, 49-50) На Катерини коли зв'язати непомітно оцяти парубка й дівчини, що стоять у церкві, то вони невідмінно одружаться (Под. Ёп. Вед. 1888, ч. 17, ст. 1-).

На Рівненщині забороняли прясти на Катерини. (Мат. у. етп. НТШ. XV, 78).

КАТЕРИНА ДРУГА, що її москалі називають ВЕЛИКОЮ (1729 — 1796) — російська імператриця, що прийшла до влади 1762 р. через труп свого чоловіка, Петра III і визначалася розпусним життям із численними коханцями. Залишилася в пам'яті українського народу, як «вража баба», що «степ широкий, край веселий (себто Україну) занастила». І Т. Шевченко, дивлячись в Петербурзі на пам'ятник Петрові I, де написано «Первому Вторая», згадав її теплим словом:

Се той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову сиротину... («Сон»).

З самого початку свого царювання, Катерина II, в своїй інструкції оберпрокуророві сенату, кня. Вяземському накреслила програму нищення решток автономних прав України та інших чуженародних провінцій: «їх треба легкими способами привести до того, щоб вони обмосковилися («обрусели») і перестали дивитися, як ровки в лісі...» Для цього треба було скасувати в першу чергу ті зовнішні форми, що відміжняли Україну від Московщини. — отже насамперед гетьманство, дарма, що гетьманську булаву тримав тоді найвірніший і найвідданіший їй Кирило Розумовський, що, не вчуваючись у справжні наміри імператриці, піддався провокації ТЕПЛОВА (див.) і підмовив українську старшину збирати підписи під проханням до царки про залишення гетьманства в роді Розумовського. А тим часом, Катерина вважала, що Україну треба довести до того, щоб у ній «і

ім'я гетьманів щезло, а не тільки, щоб яка будь персона була визначена на цей уряд». Огже, довідавшись про рух в Україні за створенням спадкового гетьманства, Катерина II рішуче «порадила» Розумовському зректися гетьманства, якщо не хоче попасти в неласку царську. 10 листопада 1764 р. видано маніфест до «малоросійського народу» про звільнення Розумовського з гетьманства і про створення Малоросійської Колегії з генер. губ. гр. Рум'янцевим. В Малоросійській Колегії мало бути 4 українці і 4 москалі, а при тім президент і прокурор із москалів. Засідати їм велено всуміп, за старшинством, а не як за цариці Анни, коли москалі сиділи праворуч, а українці ліворуч, бо це мовляв Катерина, «утверждало в малоросіянах развратноє мисліє, по коsmу постановляють себя народом от здепшого совсем отлічним. .»

В інструкції Рум'янцеву Катерина II доручала йому зробити перепис України, щоб «вияснити її заможність і привести до того, щоб з неї російська казна (скарб) мала безпосередні доходи». Вказувалося на необхідність покласти край свободі селян переходити від одного пана до другого, чого вже давно не було в Московщині себто довести їх до повного закріпачення, а найважливіше викоренити «помітну в малоросійському народі внутрішню ненависть до великоросійського...»

Щоб досягнути цю ціль поручалося Рум'янцеву «всякими способами розвивати довір'я і прихильність до російського правительства серед простого народу, щоб старшина не могла на нім опертися...» Для цього наказувала Катерина II провадити справу так, ніби нові порядки «визволяють нарід від кривд старшинських та панських і під московським правлінням йому буде краще, ніж під гетьманським».

Проф. М. Грушевський завважував із цього приводу: «Стара це була політика — підіймати нарід на старшину, та трудно було показати народові користь від нових порядків, коли між ними мало бути й скасування останків селянської свободи... признаиия за старшиною дворянських прав російських і пересадження на Україну московських порядків з їх лютим кріпацтвом і повною безправністю народньою...» («Ілюстр. Іст. Укр.» ст. 457).

Тому й не дуже успішно поступало наперед викорінення «внутрішньої ненависти» українців до москалів, але, коли Рум'янець скаржився на це Катерині, то та його потішала запевченням що з часом, бодай в вищих верствах українського суспільства (бо з закріпаченим селянством нема чого числитися!) — «охота до урядів а особливо до жаловання (платень за службу) перемаже ці погляди старих часів...» Катерина II не помилилася: КАР'ЄРИЗМ (див.) тодішньої й пізньої української інтелігенції перетворив Україну в Малоросію... Катерина ж діяла рішуче й послідовно: у 1775 р. була знищена Запорізька Січ; у 1781 р. всю територію печавньої Гетьманщини переіменовано на Ма-

лоросійське Генерал-Губернаторство з трьома губерніями, чи намісництвами (київське, чернігівське та новгород-сіверське), що в свою чергу були поділені на повіги і в усьому підведепі під загально-російський адміністративний зразок; у 1783 р. вийшов указ Катерини про остаточне закріпачення українського селянства, і другий — про скасування старого козацького устрою; десять козацьких полків і три компанійські були переіменовані на 10 полків регулярної кінноги з обов'язковою шестилітньою службою під московською командою; і нарешті в 1785 р. оповіщено «Грамоту про вільність дворянства», що прирівнювала українську старшину до московського дворянства і віддавала їй на поталу вже цілком закріпачене селянство: тим забезпечувала Катерина II вірнопідданчу собачу службу цієї упривілейованої верстви української нації московській імперії... Не дурно ж у скорому часі справами всієї тієї імперії — та не на славу українського народу — кермував канцлер українець Олександр Безбородько (1746—1799), син колишнього козацького генерального писаря Андрія Безбородька (1711—1780).

КАТЕРИНКА — музичний інструмент із корбою, яку крутять рукою. У початку XIX ст. в Німеччині була дуже поширена французька пісня «Шарманте Катарін» («Чарівна Катерина»), яку грали на органчику, з яким прошаки обходили двори. Від перших слів цієї пісні і назвали в Росії той органчик «шарманкою», а в Україні та в Польщі — «катеринкою». («Рідна Мова», 1936, VI, 266).

КАТИНЬ — місцевість у Білорусії, де московські енкаведисти знищили коло 10.000 полонених польських старшин. Тоді загинуло, за свідченням ген.-хор. К. Смольського, оповіщеним у «Свободі» в США, також коло 200 українських старшин, які служили в польській армії. Але про них ніхто не згадує, бо, служачи полякам, вони згинули, як «поляки».

КАТКОВ МИХАЙЛО (1818—1887), — московський публіцист, редактор і видавець журналу «Русській Вестник» та газети «Московскія Ведомості». Був завзятим московським імперіалістом і тому ворогом українського національного руху, навіть в його культурницькій формі. Катков заявляв: «Польська революція — ніщо в порівнянні з національним і літературним рухом в Україні. Якби вибухла польська революція то Росія в найгіршому випадку втратила б одну провінцію. Але якби вдарся національний і літературний рух в Україні то це було б ударом у саме серце Росії».

КАТОЛИЦТВО — християнська релігія якої віри (до 500 мільйонів) визнають римського папу за Намісника Христа на землі, непомильного в справах віри і Царкви. Догму про непомильність папи в справах віри установив

Ватиканський Собор 1870 р. Католицизм все змагало й змагає об'єднати все християнство під кермою папи, як єдиного голови всесвітньої («католицької») Церкви. УНІЯТСЬКА УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА, що народилася 1596 р. в Бересті Литовському (див.), була одним із наслідків цього змагання. Після першого розбору Польщі, коли Зах. Україна опинилася в межах Австрійської імперії, австрійський уряд, сконстатувавши, що поляки зневажають уніятів, не вважають їх за правдивих католиків, вирішив зрівняти три відмінні християнські обряди австрійського населення і встановив для них офіційні назви — **римо-католик**, **греко-католик** (уніят-українець) і **вірмено-католик** (уніят вірменин).

Після другої світової війни, ерархія греко-католицької Церкви почала систематично відкидати слово «греко», яке робило враження на непоінформованих чужинців, що вірні тої Церкви — греки. Тенер звичайно цю Церкву звать — «Католицькою Церквою Візантійського Обряду», або просто Українською Католицькою Церквою. Католицький священник, о. А. Трух, ЧСВВ († 1959 р.) писав у журналі «Світло»: «Католики і православні мають один спільний східній церковний обряд, але різняться вірою. Католики вірять, що Святіший Отець, Христовий Намісник, є видимим Головою Христової Церкви на землі, а православні... не признають цього за християнську об'явлену правду віри. Католики вірять, що коли Папа Римський, як видимий Голова Христової Церкви, навчає з папської катедри, урядово, всіх християнської релігії, то в цих речах він не може помилитися... Папа може помилитися в історії й інших подібних речах, але не в урядовім навчанні... Наші православні брати мають ва цю річ відмінний погляд. Різняться наші браття православні від нас, українців католиків, також і відмінними поглядами на християнські правди про походження Св. Духа, Непорочне Зачаття Пресвятої Діви Марії, чистилице й висвячування духовенства. Це великі різниці, однак велика любов в Христі повинна нам, усім українцям, помагати жити по-сусідськи, по-братерськи. Як нам зійде розмова на релігію, то ми можемо говорити про цю найважливішу справу кожної людини на землі, але дуже спокійно. Ми ніколи не повинні заходити через релігію в суперечку, гнів, бо це було б гріхом, не по-християнськи... Як хто з наших людей накидається на інших українців у пресі, промовах і розмовах за їхню віру, то він є злим християнином і злим українцем, що не любить ні Христа, ні свого брата-українця. Це заколотник і шкідник, якого треба повернути а як би він не хотів поступитися перед заявою людей доброї волі й оборонцями добрих взаємин між українцями різних віровизнань, то треба збійкотувати його і перестати зустрічатися з ним чи слухати його руйнівного слова. Українці вже мали досить крини й руйни. Нам треба порозуміння й життя в

дусі християнської любови» («Світло» 1958, X, ст. 21).

КАТОРГА — веслове турецьке судно, де важку веслярську працю виконували невільники: вони сиділи прикуті до лавок, по 3-4 на лавці, або посковувані між собою, розібрані по поясу, і гребли при всякій погоді під наглядом жорстоких доглядачів. При повсякчасних нападах на Україну татари вивозили з неї силу-силенну здорового люду і продавали на турецькі каторги, звідки й пішла назва каторга, як всякої взагалі тяжкої примусової праці. Українські думи часто згадують турецьку каторгу:

Не знатимуть отець, либонь мати

У котрої каторги (сина) шукати,

Чи у пристані Козловської,

Чи в городі Царгороді на базарі...

У середніх віках скрізь був установився звичай посилати гребцями на галери-каторги засуджених злочинців. Уже хрестоносці користали для своєї флотії з засуджених проступців — особливо багато засуджених працювало на французьких та еспанських кораблях. У 1564 р. Карло IX заборонив брати на галери тих, хто був засуджений менше, ніж на 10 років, бо «не менше трьох років треба галерникові, щоб привчитися працювати веслом і до моря...», але цього наказу пізніше не виконувало. Галери-каторги проіснували до ХІІІ ст., аж поки праця на них не припинилася само собою через появу парових кораблів («Рідна Мова» 1936, VI, 265-66).

Отже, і тут ще каторга — праця на кораблях. Але пізніше, в Росії ссилається на «каторгу» вже до Сибіру, де кораблів не було, а були копальні та рудні з не менш, а то й більш важкою примусовою працею... Тому-то й Т. Шевченко писав про політичних засланих до Сибіру: — «в кайдани забиті, із нор золото виносять, щоб пельку залити неситому (московському тиранові, Є. О.) — то каторжні...»

Московський советський уряд відновив давню каторгу з нечуваною жорстокістю, перейменувавши її в «табори примусової праці» та в «колонії перевиховної праці»... Практично умови праці й життя в тих «таборах» і «колоніях» були однакові бо і ціль їх була однакова — знищити всяких опозиціонерів офіційній урядовій політиці, а при цьому використати в максимальній мірі їх фізичні сили для збільшення економічної сили советської імперіалістичної держави. Відповідно до цього, мешканці тих таборів були вживані однаково для рубки лісу на далекій півночі та на КАНАЛЬСЬКИХ РОБОТАХ (див.), при праці протягом 15 годин денно, при мінімальних харчах. Советська Велика Енциклопедія (т. 47) каже пілком ясно: «Примусова (каторжна, Є. О.) праця — це та праця, що її виконують особи, засуджені працювати примусово на роботах, організованих організаціями перевиховної праці». А ХХ пункт Карного Советського Кодексу між ін-

шим «засобами суспільної охорони правно-виховного характеру», згадує й про «позбавлення в'язничих в таборах перевиховної праці в далекіх землях СРСР». (див. КОНЦЕНТРАЦІЯ).

КАТРАГА — намет, буда.

КАФА — турецьке торговельне місто на південній березі Криму, яке здобули в 1616 р. українські козаки під проводом П. Конашевича Сагайдачного, звільнивши тисячі християнських невільників, яких тут продавано на великих ярмарках і потім розвозжувано в увесь світ.

Цю славу подію потім оспівувано в «Вірші на жалісний погреб зацного рицаря Петра Конашевича Сагайдачного» 1622 р.:

За свого гетьманства взяв у турків місто Кафу.
Аж і сам цар турецький був у великім страху.
Бо йому чотирнадцять тисяч та людей вбив.
Загорги одні палив, другі потопив, —
Много тоді з неволі християн свободив.
За що го Бог із воїнством его благословив...
(Мову за М. Грушевським грохи змодернізовано).

Давніше Кафа називалася ТЕОДОСІЄЮ, і була вона грецькою мілетською колонією, що ще в IV ст. до Р. Хр. відігравала роль важливого торговельного осередку. Пізніше вона ввійшла в склад Боспорського царства, а в XIII ст. під іменем Кафи зробилася колонією генуїців.

У XIV ст. під татарською зверхністю Кафа стала вогнищем чорноморського вивозу невільників із наших земель. У 1475 р. Кафу взяли турки (див. ТАТАРИ), але вона залишилася «Проклятою Кафою» наших козацьких дум, бо з неї «цілими отарами бідолашних невільників відганяють із базару просто на кораблі. Не місто це, а огидна й зажерлива прірва, що п'є нашу кров», — як писав у 1615 р. Михайло Лигвин в описі «Татарських, Литовських та Московських звичаїв», виданому в Базелі латинською мовою.

«Я здригнувся — писав Григор Орлик до свого батька гетьмана Пилипа в листі 1732 р., — побачивши передо мною, як на долоні цю Кафу, бо згадав, скільки тут пропало нашого народу — за різних часів і ще недавно, коли татари Вас зрадили під час походу в Україну». (Борщак «Великий Мазепинець...» 1932, ст. 90).

КАХЛЯ — плитка з паленої глини, часто поливана з рисунками, чи мальовилами. Кахлі вживали вже в Греції та стародавньому Римі, а також у Візантії: ними обкладали стіни, устіляли долівки, а пізніше складали з них огрівальні печі чи гробки. Із старокнязівських часів знайдені мистецькі кахлі в Чернігові, Галичі, Звенигороді, Белзі і, найкраще збережені, в Білгородці. Проф. В. Січинський писав: «В старокнязівську добу керамічне виробництво досягає у нас не тільки високого технічного рівня й різноманітності мистецьких форм, але також

саме виробництво наирає великої продуктивності... Про стан виробництва найкраще свідчить технічна кераміка для будівельних потреб, як цегла, плитки, кахлі і архітектурні теракотові деталі і орнаментика. Ці вироби, нерідко поливані, відзначаються надзвичайною стійкістю й міцністю. Наприклад, цегла, плитки і кахлі пролежавши в землі коло тисячі років, залишаються дуже твердими, білими, та дзвонять, як нові тоді як полива вражає своїм незвичайним блиском, прозорістю та відсутністю тріщин. Така тривала полива становить собою велике технічне досягнення стародавнього виробництва X—XIII вв., тим більше, що, напр., у західних слов'ян тоді поливи ще зовсім не знали. Загалом, досконалий будівельний матеріал, виготовлений з глини, годився для різноманітної праці — колірними плитками викладали долівку і стіни церков і мешкальних домів; кахлі уживали на печі, стіни, прикраси вікон, двері, тощо...» («Нариси з іст. укр. промисл.» 1938, стор. 36).

Особливо розвинулася продукція кахель в Україні за гетьманщини. «Пішній бароковий стиль сильно перетворений українськими мистцями, дає своєрідну декоративність і насиченість кольорів з оригінальними орнаментальними мотивами особливо в кахлях. Під впливом цих удосконалюється техніка і рисунок. Посуд і кахлі визначаються великою тривалістю, добрим випалом і міцною рівною поливою. На кахлях ви-мальовані цілі композиції, рослинні й тваринні, а також побутові й історичні образки: стрільні, козаки, запорозькі курені, бій з татарами, гетьман Сагайдачний і т. д... Крім розмальованих полив'яних кахель, що з них складали печі та обкладали стіни, виробляли кахлі одnobарвні з заглибленнями, плястичними візерунками, відповідно до опалу, темножовтого або червоного кольору». (В. Січинський в ЕУ, ст. 302).

Як навіть кахлі могли служити приводом до переслідування українців московськими окупантами, про це див. КАНЦЕЛЯРІЯ МІНІСТЕРІЯ ПІЛІНА.

Хв. Вовк писав в 1916 р.: «Кахляні печі трапляються тепер тільки в Гуцулів та відзначаються тим, що дуже розкішно оброблені. Їх ставлять не просто на землі і не на цегляних чи глиняних підставах, як печі на Великій (наддніпрянській, Є. О.) Україні, а на міцній дерев'яній підставі з витонченими, іноді дуже вибагливо, ніжками, а самі кахлі часом добірно розмальовані: бувають на них намальовані не тільки квітки, тощо, а й церкви побутові сюжети, карикатури та ін. Кілька гарних малюнків таких печей знаходиться в книжці Шухевича «Гуцульщина» («Студії...» 100).

КАХТИР, КІХТИР — шовкова матерія, особливо сильний гатунок КАМБИ.

КАЦАП — (татарське — різник, різун) зневажлива назва москаля в українців. Анат Свидницький в «Люборацьких», змальовуючи

стару пані-матку, що боронить свого сина перед кацапом, каже її вустами: «Ти й устілки його не варт з цілим своїм родом, кацапським, різацьким гніздом». «Закацапити» — значить — зарізати: «Хоч не бачила та й так знаю, що за редьку готов-єсь закацапити...» (Там же).

П. Куліш, згадуючи про Т. Шевченка, писав, що він «зробив з нас людей, що ненавиділи москалів... Ми їх звали кацапами. Про кацапів було в Шевченка без краю багацько сарказмів, приказок, анекдотів» («Нов», 1885, т. У. Цитовано в Р. Млиновецького «Іст. у. народу», 1953. ст. 364).

КАЧАТИСЯ ПО ЗЕМЛІ — магичний акт народньої обрядовості. Залежно від обставин, він може мати магично-хліборобське, запліднювальне або магично-лікувальне значення. У першому випадку дотик із землею всього тіла повинен спонукати її до родючості, а в другім — землі передається хвороба, чи навіть можливість захворювання тіла. На Поділлі в 1860 рр. качалися люди по засівах, вірячи, що таким чином «сприяють доброму врожаєві» (Чубин. III, 30). На Волині цей самий обряд пояснювали бажанням бути здоровими (там же). Пинчуки качалися по землі, щоб не хворіти (Булгаковський «Пинчуки», 187). Подібне ж толкування було й на Білорусі, щодо качання по землі на обжинках, але там це качання по стерні пояснювалося також бажанням прискорити врожай на будучий рік. Всі ці качання не прив'язуються спеціально до одної чи другої статі, але К. Грушевська мала враження, що качаються більше жінки (Перв. Гром. 1927. I, 19). Подекуди існував звичай, замість качання, волочити за ноги когось по стерні, і волочили здебільшого дівчат (там же).

На Івана Купала гуцули качалися по росі щоб не свербіло тіло. Це робили й чоловіки, щоб не було чиряків, чи корости (Шухевич. IV 262). Від корости качалися по росі голі жінки й на Овруччині (Перв. Гром. 1927. I, 14).

Спосіб передавання хвороби через дотик якійсь речі дуже поширений в усіх примітивних народів (Фрезер «Золота Галузка»). І в Португалії, як у багатьох інших народів, качання по землі вважалось засобом народньої медицини: щоб позбавитися болів у плунок, треба качатися по землі саме тоді, як зозуля починає кувати (Перв. Гром. 1929. II, 61).

КАЧКА — всежерний плавун із сплющеною з боків головою і з сильно сплющеним дзюбом. Улюблена птиця українського сільського господарства, що заселює наші ставки, тим часом як дикі качки заселяють річки й озера. Пестлива назва для коханої: «Моя ж ти качечко!»

Свійська качка, чи **КРЯЧКА**, була в нас символом пічкурства, домосідства: «Другі люди гуляють, ходять у гай, а ти крячкою сидиш дома» (Нечуй-Левицький Ів.). «Як крячка ти

просиділа трохи не три тижні коло матері» (П. Мирний).

Натомість дика качка, що на неї постійно полюють, була символом переслідування:

Летіла дика качка, сіла в очереті,
Втікала панщина від панів в вереті.
Не сама вона втікала, громада її гнала,
Як загнала в ліси-нетра, там вона й
пропала...

(Драгом. III, 86).

КАЧКОВАЛ — рід овечого сиру.

КАЧУР, СЕЛЕЗЕНЬ — самець качки, вважається яскравим забарвленням пір'я. У піснях символізує парубка:

Ходить качур у горохв'яному вінку,
Вибирай собі, качурику, щонайкращу дівку.
(«Зоря», 1860, 517).

Іноді його образ зливається з образом батька, особливо в голосіннях:

Ой ходила Маруся по крутій горі,
Да заглядела селезня на бистрій воді:
— Пливи, пливи, селезю, тихо по воді,
Прибудь, прибудь, мій батеньку, тепер ік
мені...

КАША — праслов'янська страва з зерен хлібових рослин, обдертих, чи потовчених і зварених у воді — ще досі головна пожива наших селян: «Каша — мати наша» (І. Франко, «Припов.» II, 219). З огляду на легкий спосіб приготування, була вона головною поживою й наших пращурів, які варили кашу на всіх святах, зв'язаних із культом хліба, або з життям людини. Ще досі не тільки в нас, але й у москалів, сербів, хорватів варять кашу з особливими обрядами в тій зимовій порі — від Варвари до Богоявлення — коли відбувалися в нас ворожіння та замовляння на Новий Рік. Різдвяна кутя — це ж тільки рід культової каші (див. **КУТЯ**).

Кашею в давнину годували богів хліборобства. У москалів до останніх часів годували кашею й заспокоювали **ДОМОВОГО** (див.). (Сахаров «Сказанія...» II, 17), а у нас годували кашею **ДОЛЮ** (див.). На Київщині, Полтавщині, Харківщині, дівчата, зібравшись на Катерини до якоїсь хати, варили кашу з шпона й маку і, вилазячи по черзі на ворота, вигукували: «Доле, ходи до нас вечеряти» (Чубин.. III, 257). В околицях Білої Церкви залишки каші виносили на подвір'я і заїдали її «на добро», примовляючи: «Доле, доле (або: Суджений, суджений...), іди до мене каші їсти...» Звідки чути луну, звідти будуть свати (Перв. Гром. 1929, III, 48-49) (**ДОЛЯ, КАТЕРИНА**).

Та не тільки напередодні великих свят, а особливо перед Різдвом та на Новий Рік, але й на весіллях, хрестинах та похоронах варять кашу. У Галичині, на весілля, після вінчання, молоді в хаті молодого мусіли їсти кашу з молоком, що варила сама мати молодого (Вовк

«Студії...» 258). На хрестинах каша належала до обрядових страв. У давнім «Цвітнику» згадується, що «баби каші варять родженицям», і те саме читаємо в одному збірнику XV ст. (Проф. М. Сумцов «О и. в.» 86-87). На Чернігівщині гості приносили на хрестини в дарунок крупи на кашу (Малинка, 268). І у давніх римлян, після народження дитини, варили кашу (Сумцов в К. Ст. 1889, VIII, 417).

Подекуди на Харківщині, по хрестинах батькові давали їсти кашу, змішану з сіллю, сином та іншими не конче смашними речами. Ігузеля, за Сумцовим, уважав цей звичай за рештки давньої КУВАДИ (див.).

Каша — це велика збиранина зерен, звідки її символізація натопту: У сл. Попасній Богучарського пов., дівчата, бажаючи, щоб вулиця в них була якнайчисленніша, «варили кашу в пикаралупі з яйця і закопували, щоб молодіж тут кишла, як каша...» (Мат. у. етн. Н-П, ХУІІІ, 189).

Варячи кашу, господині намагаються, щоб вона вийшла якнайкраща. Але це не завжди трапляється. Тому каша в народніх приповідках виступав, як символ клопотів, турбот: «Ото наварив каші!» — кажуть, коли хтось наробить клопоту (Ів. Франко, II, 249). «Поганої каші наварити» — значить теж наробити лиха й клопоту. «Хто каші наварив, мусить і з'їсти», — себто, хто наробив якого лиха, мусить нести й наслідки (там же). Сюди ж відносяться й деякі прикмети: Якщо каша вилізе з горшка, то буде біда всій родині. Так само лихо віщує горщик із кашею, якщо він, не дай Бог, трісне. Тому, хоч і легка, здається, справа варити кашу, але треба й її робити вмючи. Не дурно ж казали: «Так і дурень каші наварить», — себто, він каші наварить, а потім клопотів не обрешся.

З тої культової ваги, яку мала каша колись у селянському житті, а також із того значення, яке надавали вмінню варити її, як слід, впливала й вимога пошани до неї з боку сторонніх людей, які не сміли ту кашу будьчим псувати. Звідти й вираз: «Не дати собі в кашу наплювати», — в значенні не дати себе образити, понизити. (Див. КУЛЕСА, КУЛІІІ, ЛО-ГАЗА, ПЕНЦАК).

КАШЕЛЬ — глибокий вдих і наглий видих із характерним звуком: виникає з подразнення нервових закінчень у слизовій оболоні бронхів, дишника, горлянки, горла в наслідок перестуди та запалення віддихових доріг. На Херсонщині лікували кашель горілчаним настоем із рути, відваром з польового подорожника, настоем із калини із листям, з перцем, або з білим імбирем, та з медом (Ястрембов «Летоп.» III, 108). У Галичині вживали проти кашлю дуже багато ріжних засобів: пили борсукове гаряче сало (якщо груди болять), гаряче молоко

з маслом, горілку або гарак із розтопленою солониною, гаряче пиво з жовтком, відвар із липового цвіту, з грису; клали також гірчицю з житнім тістом на груди, і інш. (Гнатюк в ЗН-ТШ, УІ, 53).

КАШКЕТ — те ж саме, що й КАРТУЗ, але старовинного польського — міщанського типу з майже горизонтальним великим козирком (дашком) та високим околлям. Кашкети трапляються головню на Поділля, на Волині та на Холмщині (Вовк, «Студії...» ст. 155).

КАШТЕЛЯН — командант замку в давній Польщі, що одержав цю назву, починаючи з XIII ст. (до того він звався графом (М. Грушевський, «Іст. УР.» V, ст. 305)). Він лучив у своїх руках всі функції тодішньої управи: правив, судив, збирав княжі доходи й провадив на війну місцеву шляхту. Підлягав він князеві та його заступникові ВОЄВОДІ, чи ПАЛЯТИНОВІ. З розвитком шляхетських імунітетів і німецького права, уряд каштеляна тратить усяку силу, набуваючи тільки почесного значення і відкриваючи шлях до сенату.

КАЩЕНКО АДРІАН (1858—1921) — автор численних історичних оповідань та повістей з життя козацької України. Невважаючи на примітивізм його творів і на багато помилок супроти історичної правди, ті його писання в великій мірі спричинилися до розвитку національної свідомості серед нашого селянства та шкільної молоді, і ще досі виконують значну національно-виховну ролю, з огляду на брак у нас популярної історичної літератури. Советська московська влада встановила суворі кари для тих, у кого знаходяться при трусах твори А. Кащенка.

КАЮК — човен, звичайно з одного пня. В думі «Про Кішку Самійла»:

...Тоді козаки у каюки скакали,
Ту ю галеру за мальовані облявки брали
Та на пристань стягали...

І в «Енеїді» Котляревського:
(Харон)... разів з чотири погребнувся
І з каючком причалив к ним...

КАЯЛА — річка, що згадується в «Слові о Полку Ігореві»: тут половці в 1185 р. розгромили військо кн. Ігоря Святославича, а його самого захопили в полон:

Билися день, билися другий;
Третього дня під полудень
унали стяги Ігореві.
Тут два брати розлучилися
на березі бистрої Каяли;
Тут кривавого вина не достало;
тут пир докінчили хоробрі русичі.
Сватів напоїли.

І самі полягли за землю руську.
Але де ж відбулася ця битва? Ці питання

віддавна цікавили дослідників «Слова о полку Ігореві» й істориків. Одні гадали, що Каяла — це річка Кагальник, притока Дону. Інші думали, що це річка Кальміус, яка впадає в Озівське море. Треті вважали Каялою Мокрі Яли, притоку річки Вовчої, яка впадає в Самару — притоку Дніпра.

Недавно були переведені в СРСР археологічні і краєзнавчі дослідження в цьому пуганні археологом М. В. Сибільовом і професором К. В. Кудряшовим. На підставі археологічних знахідок та вивчення місцевостей, літописного та історично-географічного матеріалу вони висловили нову думку про місце битви Ігоря з половцями.

За матеріалами, надрукованими в «Україні» ч. 9, серпень 1955, їхні міркування про похід Ігоря на половців такі:

«Каяли» по-турецьки означає «скеляста», «обривиста». У «Слові» ця річка має епітет «бистра». Всім цим ознакам відповідає річка Макатиха, що впадає в річку Голу Долину, недалеко від солоних Торських озер. Можна вважати, що це й є історична річка Каяла. Під час археологічних розвідок в цій околиці М. В. Сибільов довідався від жителів, що коли в 1894 році проклали залізницю до міста Слов'янська, то тут на зовсім невеликій глибині було знайдено багато кістяків, розкиданих серед іржавих залишків зброї («Гомін України» 17. IX. 1955).

КАЯТТЯ — усвідомлення шкідливості поповненого вчинку й бажання його направити. Без бажання направити помилку, чи шкоду, можна мати **ДОКОРИ СУМЛІННЯ**, що походять з чуттєвості і можуть довести й до божевілля, але не вилитися в дію, але каяття, зв'язане більше з розумом і волею, ніж із чуттєвістю вимагає дії, себто направи заподіяного.

Буває каяття, що упідлює, і каяття, що ушляхотнює.

Каяття, що ушляхотнює, підносить людину на вищий щабель духового розвитку, — це каяття людини, що зрозумівши хиби свого життєвого шляху, щиро кається й наворачтається на шлях правди: це каяття св. Марії Магдалини, що провадила розпусне життя, аж поки не пізнала Христа; це каяття св. Апостола Павла, що з Савла, переслідувача християн, став найбільшим навчителем християнства; це каяття св. Августина, що залишив нам свою «Сповідь», в якій з щирим жалем оповів своє попереднє до навернення розпусне життя...

Грішники, що справді каються, ніколи нікого не обвинувачують, визнаючи всю провину за собою, а не скидають її на своїх приятелів, на свою родину, на обставини, що їх до того гріха призвели. Про таких розкаяних грішників говорив Христос; «Оттак радість буде на небі над одним грішником розкаяним більша, ніж над дев'ятьма і дев'ятьма праведниками, котрим не треба покаєння...» (Луки. XV. 7).

Каяття, що упідлює, це — каяття, поповнене не з внутрішнього духового перевероту, що з однієї людини робить цілком іншу, а під зовнішнім примусом, з кволости духовної, з боягузства, з жалю за втраченими багатствами чи привілеями. Такого упідлювального каяття, що нищить душу й калічить людський дух, домагаються — і осягають — московські червоні кати від усіх своїх жертв. Каються жертви московських катівень, що поповнили той чи інший гріх — чи злочин — супроги советського уряду, та ще й обвинувачують інших, і упідлюються в своїх власних очах і в очах світу. Страшно за таке каяття, і мимоволі радієш, що наш великий Т. Шевченко, що за свою проповідь української правди дістав жорстоку кару десятилітнього заслання в солдати з заборорою (для мисця найбільша мука!) малювати й писати, не — покаєвся, себто залишився тим, чим був, з незламанною шляхетною душею, як справжній борець за все ту ж українську правду:

О мої думи! О славо злая!

За тебе марно я в чужім краю,

Караюсь, мучусь... Але не каюсь!

КАЯФА — жидівський первосвященик, що судив Ісуса Христа і, визнавши Його винним в зневазі Бога, піддав жидам думку віддати Його на смерть: «Краще один чоловік умре за народ». (Марка XIV, 61-64, Іоана, XVIII, 13-14).

КВАДРА — фаза місяця: «В останню квадрю жінота нізачо нічого не садитиме, ні сіятиме, ні солитиме огірків» (Номис ч. 13418).

КВАДРАНТ — кутомірний прилад мірення висоти зірок: українські козаки вживали його під час морських походів. Тепер, замість квадрату в мореплаванні вживається секстант.

КВАДРАТ — чотирикутник із рівними боками і кутами: символізував сталість і розважність. Давні мистці містили Фортуну (щастя) на круглий камінь, а Мудрість на квадратний: тим вони символізували несталість і мінливість щастя і твердість та певність мудрости.

КВАДРАНЕЦЬ — (у Котляревського) чверть години.

КВАП — густий мучний осад при квашенні борщу: «Густий, як квап» (Ів. Франко. II, 249).

КВАРТА — міра рідини, дорівнює 1 літрові, а також посудина тої міри:

Він сьому випивши осьмуху,

Послідки з кварта випивав («Енеїда» Котляревського)

КВАРТАЛ — четверта частина року і податок, що в давнину в Україні збирали що-три місяці: «Зникли збори, вже.. не правлять кварталу» (К. Ст. 1882, IX, 568).

КВАРТАЛ — в Росії і в Україні під нею до 1862 р. нижча поліційна установа. **КВАРТАЛЬНИЙ** — поліцай.

КВАРТИРА, КВАТИРА — помешкання, приміщення для війська поза касарнями під час походу. **КВАРТИРІЄРИ** — вояки, висланці для підшукання приміщень для війська.

КВАРЦЯНЕ ВІЙСЬКО — військо, що втримувалося на четверту частину доходів з королівських маєтків давньої Польщі: «Біля замку стояли курені на три тисячі кварцяного війська» (Стороженко «Марко Проклятий»).

КВАС — алкоголевий напиток, що в нас його вироблювали кисненням розчину з мукі, сухого хліба й солоду, звичайно без заварювання, з меду або з овочів. Хлібний квас звали у нас **СІРІВЦЕМ**, він був відомий у нас із княжих часів (Груш. «Іст. УР». I, 268, II, 396). З огляду на те, що квас, у відмінність від вина, пива й горілки, могла наробити собі й найбідніша родина, був він у народніх приповідках символом убожества: «Квас, як у нас, так у вас» — себто, однакові злидні (Франко «Припев.» II, 250). «І від квасу дасть Бог красу», — і в бідній родині може вирости гарна дівчина (там же). З огляду ж на кислину квасу, був він також символом незгоди, незадоволення: «Наробив квасу межі нами». «Хтось наївся квасу, а мене оскома напала». — каже людина, на яку впадала незаслужена несподівана халепа, сьмова, тощо (там же).

ВІДГРІВАНИЙ КВАС — стара не потрібна дурниця.

ШЕВСЬКИЙ КВАС — розчин для вичинки шкір.

КВАСОЛЯ — стручкова рослина, якої за княжих часів у нас не знали, — бодай не маємо з тих часів про неї жадної вістки. Почали в нас її плекати по городах у XV-XVI ст. Тому в давнину у нас квасоля була дорога, і бідні селяни їли її дуже рідко, звичайно під Різдво: «Я тільки на кутю й наївся квасолі» (Мат. у. етн. НТШ. XVIII, 151). За те на першу кутю на Чернігівщині варена квасоля була обрядовою стравою.

КВАРТНИК — польська монета XVI - XVII вв., дорівнювала 1 8 гроша (М. Груш. «Іст. УР». VI ст. 84), або 1 6 гроша (там же ст. 107).

КВАЧ — мазило, щоб мастити колеса дьогтем: символ безхарактерної нікчемної людини: «Не буде з нього нічого... я одразу побачив, що квач». (Сл. Грінч.):

КВАША — варене рідке кисло - солодке тісто. На образі Страшного Суду в Лебединському монастирі квашу уособлено в постаті неохайно вдягненої молодиці (К. Ст. 1885. X, 367).

Кваша символізує плаксу, тухтія. (Слов. Грінченка).

КВЕСТІЯ — судовий допит з тортурами, щоб добути признання в Гетьманській Україні XVII - XVIII ст. («Рідна Мова», 1936, ст. 267. Слабченко «Полк» ст. 310, 313).

КВІЄТИЗМ — містично - релігійний напрямок XVII і XVIII вв., якому початок дав еспанський священик Мігуель Молінос: він змагає до цілковитого супкою душі, щоб вона могла з'єднатися з Богом. Не треба тут ні думки, ні активної молитви, лише повної пасивности душі, що її мало заливати море почувань і відчувань що ніби походили від Бога. За попередників квієтизму треба вбачати містиків середньовіччя, а перед ними — неоплятоніків (Фултон Шін «Філософія релігії», 1956, ст. 33).

Український пацифізм і квієтизм знайшли своє філософічне обґрунтування в Гр. Сковороди, який писав, що «наше найвище бажання в тому, щоб бути щасливим». Щастя ж, на його думку, полягає в веселості, в радості та спокою душі, що представляється як стан божеської досконалости, в якому «сам Бог у нас». Внутрішній рай — весілля, це — «вершок і квіт, зерно людського життя». Лиш це одне нам потрібне все інше — «тягар і хвороба». До такого стану можна дійти тільки після того, як ми, знівечивши в собі всяку волю, спрямовану назовні, підпорядкуємо себе у всьому Божій волі, так щоб статися подібними до «кульки, якій однаково, куди її покотити». Щойно погодившись зі всім, що діється, перейшовши в стан повного зовнішнього безділля, може людина досягти правдивого щастя. (Я. Ярема «Українська духовість...» Львів, 1937 ст. 63)

Натомість проти квієтизму в усіх його формах, а особливо в застосованні до політичного й суспільного життя, дуже гостро писав Д. Донцов у своєму «Націоналізмі» (1926 р.):

«...З того примітивного інтелектуалізму випливає цілком послідовно ще примітивніший, ніби то науковий квієтизм, віра в ненарушальні суспільні закони... Розум правив світом фізичним він же, очевидно, правив і світом соціальним. Як земля рухалася в усталеній орбіті, так своїм приписаним бігом ішло й соціальне життя, покірне законам «еволюції» й «прогресу»... Аналогія з соціальним життям була така близька й така зваблива, — що ж дивного, що в нас це життя розумілося **стаціонарно**: припадкові хвилеві відносини між різними феноменами суспільного життя вважалися за сталі, як, напр., статистичні цифри даного моменту, дані взаємовідносини сил між окремими націями, тощо. Ці відносини були усталені (ніби) раз на завжди, а коли й підлягали змінам, то й ці зміни могли відбуватися лише в етикеті приписаним темпі і порядку, до якого, як людина, так і нація повинні були пристосовуватися, а не накидувати їм свій шлях. Знаряддя в чужих ру-

ках, з надломаною волею. покоління минулого віку йшло в напрямку найменшого опору: з браку здібности чинно втручуватись в життя, формувати дійсність після власної впадоби, воно для виправдання своєї безсилости, накинуло дійсності цілий ряд »законів«, менше або більше «вічних», менше або більше фантастичних, за якими стояла т. зв. »залізна конечність історії...» (ст. 17-18).

І Вол. Винниченко в своєму тритомовому памфлеті «Відродження Нації» гостро картав політичний квієтизм своїх товаришів по партії, українських ес-деків: «їхній психіці, їхнім цілям більш корисно було думати, вірити й говорити, що ні Росія, ні Україна ще не доросли до соціалізму, а через те... не треба й порушувати цього росту, не треба перешкоджати йому ріжними «передчасними експериментами». Цікаво, як уявляється таким «соціалістам» прихід соціалізму? Перш усього психіка таких людей звикла до того, що це буде через яких 100 - 200 літ; десь у далекій-далекій майбутності, не за нас та й не за наших дітей. Далі, це буде щось цілком-цілком нове, ідеально - незірне, сентиментально - гарне. Всі люди будуть смирні, як ягняточка всі житимуть у прекрасних палацах, літатимуть на аероплянах у гості одні до одних, а навкруги буде все так чисто, так естетично гарно навіть машини, що виконуватимуть за людей усю працю (ідеал перобства, Є. О.), будуть як коштовні твори нового мистецтва».

І В. Винниченко додає: «Це дійсно приблизно так колись і буде». (т. II, ст. 183-184) Себто фактично ідеал тих соціалістів був ідеалом і В. Винниченка!

Леся Українка патомість з тим квієтичним ідеалом ніяк не могла погодитися:

«Нам ніяково в тому прийдешньому товаристві. Нам сумно серед того безкрайнього щастя, бо наша уява страждає від довгої плетениці картин без тонів, перспективи і півтонів... Це не життя а повільне вмирання від щастя, від безжурного, непотрібного добробуту. Нема боротьби цієї конечної умови життя, нема трагедії, що дає глибший зміст життю...» («Про утопію в белегристиці»).

І нема, — додам від себе, — цілі самого життя що полягає в постійному змаганні до все вищих духових мет.

КВІСЛІНГ ВІДКУН АБРАГАМ ЛАВРІТЦ
(1887 - 1945) — норвезький політичний діяч, зоро

Бувши в Україні, як представник допомогової організації д-ра Ф. Нансена 22. II 1922 телеграфував йому до Женеві: «Вісім мільонів людей голодують на півдні України. З них 2½ мільйона абсолютно не мають що їсти. Інших 2½ мільйона мають за харч тільки сурогати, як сіно буряки і т. п., але жодної нормальної страви. Треба думати, що до кінця квітня в них

двох останніх категоріях буде до 7 мільйонів людей».

У звіті капітана Квіслінга, видрукованому в Женеві 30. IV. 1922 р. читаємо: «Спалена сонцем країна без дерев і без іншої ростиности (мова про Херсонщину, Є. О.), майже цілком чорна. Солому з покрівель зужито на харчування людей та годівлю худоби. Люди оповідають, що вони спочатку поїли всіх псів, котів, ворон, яких могли лише піймати, потім худобу, шкіряні вироби, навіть дерево з меблів. Ви чуєте тут оповідання й знаходите докази труподства й каннібалізму. Ви розмовляєте з людьми, які поїли своїх дітей, своїх братів і сестер. Ви бачите людські постаті, подібні до кістяків, що лежать у хатах і умирають, або без надії на порятунок дожидають смерті...»

Свідок об'єктивний і сторонній. Квіслінг наводить у своєму звіті приклади злочинної діяльности московських агентів, які не тільки не допомагали українському населенню, а навпаки забирали останній кусник хліба у голодних. За даними, які зібрав Квіслінг, з голодної України вивезено було в Росію понад 30 мільйонів пудів збіжжя. (ЛНВ. 1929, IV, 351-52).

У 1933 р. Квіслінг створив норвезьку націонал-соціалістичну партію, яка сприяла окупації Норвегії німецькими військами в 1940 р. Зробившись за цієї німецької окупації головою норвезького уряду, Квіслінг став символічною постаттю: його ім'ям називали усіх тих голів урядів, держав, окупованих німцями, що співпрацювали з окупантами і тим сприяли імперіалістичним плянам Гітлера. По закінченні війни в 1945 р. Квіслінга було засуджено за зраду Батьківщини і співпрацю з ворогом на кару смерті.

Найбільш відомий «квіслінг» — президент Франції маршал Петен, герой Вердену, засуджений на до смертну в'язницю. І у нас були кандидати на «квіслінгів», але Гітлер українських «квіслінгів» не потребував...

КВІТИ, КВІТКИ — частина рослини, звичайно гарно забарвлена, часто дуже запашна, що несе в собі органи розмноження. Барва і запах служать для привабливості комах, що, перепосячи квітковий пилок з одної квітки на другу, їх запліднюють.

Та краса й пахощі квітів приваблюють не тільки комах, — людина з найдавніших часів свого існування полюбила квіти, а, зрозумівши їх ролі в житті рослин, зробив їх об'єктом культу, та ріжних магичних обрядів. Момент квіткування безперечно, найважливіший момент всього весняного відродження природи, від нього залежить врожайність кожної рослини, врожайність кожної пащини. Тому з ним зв'язані з найдавніших часів ріжні весняні свята збирання квітів заплітання вінків та гірлянд, збирання квітами статуї богів, тощо. В давньому Римі, при кінці апріля, себто квітня, місяця квітів, відбувалось свято Фльореалій на шану богині

льори, що опікувалася всіма квітами.

У нас свята квіток, що в них виявлялося бажання допомогти й прискорити квітування нашні й багатство урожаю, відбувалися в часах т. зв. Зелених Свят, і пізніше в літні свята Івана Купала, коли мала цвісти й «квітка щастя». Квітами зустрічали в нас народження дитини, квітами супроводили найважливіші моменти її дальшого життя: всім учасникам хресних роздавали калачі-шишки з встромленою звіткою калини; квітами оздоблювали молоду до шлюбу і взагалі шлюбну пару; квітками оздоблювали весільне гильце, весільний коровай; звітками оздоблювали хати під час свят та ліжних церемоній; квіти приносили на труну покійника, і на могилі садили та ставили квіти (Ст. Килимник «Український Рік...» т. IV ст. 130).

Чарівні діти землі, що вбрали в себе всі трибути краси і приваби, квіти завжди й повсюди мали свою власну символічну мову для виявлення всіх людських почувань, для виразу радості й горя, для надхнення жерців мистецтва та для виконання важливих функцій в релігійних та магічних обрядах. Кожна квітка має свій власний характер свою особливу особистість, свою власну душу і, в залежності від тих особливостей, ті чи інші квіти вживаються, як символи в ті чи інші моменти людського життя від колиски до гробу. Під відповідними гаслами, назвами окремих квіток, у цій нашій УМЕ висвітлене символічне та обрядове значення всіх цих квітів, що супроводять українців в їх повсякденному й святочному житті. — тут же відмітимо ще й ту загальну символіку, що відноситься до всіх квітів.

Квіти часто символізують дітей: «Дітєчки мої, квіти мої! пов'яли ви у зеленочку..» (Марко Вовчок, I, 18). «А дитиночка, як квітиночка» (Б. Грінч, III, 337).

Так само часто, своєю красою й свіжістю, символізують квіти дівчат: «Пропвітає в саду квітка... О, траво висока! Закрий її, сховай її від людського ока!» (П. Куліш). «Дівчинонька, як квіточка, з нею рай» (Л. Глібів). «У хаті в неї, як у віночку, сама сидить, як квіточка»

І в Т. Шевченка, як символ беззахисності: «А без долі біле личко, як квітка на полі: пече сонце, гойда вітер, рве всякий по волі..»

Чубинський записав був в Україні легенду, за якою Господь сотворив був Адамові першу жінку з квітки (рожі), але Адам не захотів такої жінки, і тоді він сотворив її йому другу з ребра, а першу взяв собі на небо. А. Веселовський розглядаючи цю легенду, здогадувався, що її взято з якогось християнського апокрифу і зближав її з оповіданнями про народження Богородиці, або її матері від квітки. (Драгоманів, III, 324).

КВІТКА ВЕСІЛЬНА — червона стрічка з барвінком, яку пришивають до шапки молодо-

му та боярам: «Беруть шапки у бояр і пришивають квітки, співають так само, як і тоді, коли пришивають квітку молодому» (Чубинський, IV, 567).

Для «квіток» молодий купував на базарі широкі червоні бинди, а молода купувала різнобарвні бинди до коси та вузенькі, червоні, сині, а то й зелені стрічки на ЗНАЧКІ. Потім молода збирала в себе дружок робити квітки. Вони так робляться: молода відкріє 4 або й 6 аршин широкої червоної бинди і дає своїй товаришці, яка збирає ту бинду з одного краю голкою на нитку таким робом, щоб виходили з неї квітки, подібні до повного маку або собачої рожі. У середину до такої квітки вшивається щось блискуче — золота нитка до гаптовання, тощо, або встромлюється особливо блискуча шпилька. Квіток роблять чотири: три для молодої і одну для молодого. Зроблені квітки пришивають до хустки, чи до пов'язки молодої над лобом, і вона так і носить їх усі 4, поки четверту не продадуть у Дівич-Вечір молодому, а останні три і вінок зверху молода не скидає, аж поки її не роздягнуть у коморі, хоч би від вінця до весілля й пройшло кілька тижнів, чи й місяців (Литвинова в Мат. у. етн. НТШ, III, 79-80).

Квітку молодому на Дівич-Вечір так продають: Коли вже молодий з молодою сидять на посаді сестра, а то старша дружка, підходить до молодої, стає біля неї на лавку, бере з молодого шапку і каже тричі:

— Старосто, пане старосто, благословіть молодому князеві квітку пришити!

Староста благословляє. Сестра молодої бере в неї з голови, або здіймає з божника (як у кого) четверту квітку і пришиває її до шапки, потім надіває ту шапку собі на голову й вимагає викупу. Нарешті, діставши гроші, здіймає з себе шапку, тричі обводить нею над головами молодих, надіває на молодого, цілує зятя й сестру і сходить з лавки. Після того всі танцюють. Після танців вечеряють, а потім завивають гильце (Так на Чернігівщині, Мат. у. етн. НТШ, III, 97-99).

Іронічний вираз «ПРИШИТИ КОМУ КВІТКУ» — означає висміяти когось: «Обізветься якийсь парубок, — він зараз і пришиє квітку: дівчатам регіт, парубкові сором» («Основа» 1861, VIII, 19). «Це така, що кожному квітку припис», — цебто — іронічно — визпачить, висміє.

КВІТКА ПОХРЕСНА — пучок із барвінку, васильків і калини, а зимою — з колосків жита та шпениці, що їх баба роздає на хрестинах гостям, щоб дитина була здорова. Ту квітку кожний мусить нести додому, інакше з ним могло б трапитися якесь нещастя. Підносячи квітку баба частувала всіх варенухою. Цей звичай був відомий на всій території України. (Кузеля в Мат. у. етн. НТШ, VIII, ст. 58).

КВІТКА - ОСНОВ'ЯНЕНКО ГРИГОРІЙ

(1778 — 1843) — письменник і громадський діяч, батько української повісти, якому Т Шевченко присвятив свою славу поему «Б'юг пороги», (1839 р.) з проханням:

...Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш,
Співай же ім, мій голубе,
Про Січ, про могили....
Утні, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погібала,
За що слава козацька
На всім світі стала!
Утні, батьку, орле сизий!...»

І старий вже Квітка, одержавши в 1940 р. першого «Кобзаря» з тою поемою, писав 28 жовтня того ж року його авторові, дякуючи за книжку: «Ваші думки кріпко лягають на душу. Гарно, батечку, гарно. Вже так, що думки. Утніть ще, потіште душу, мов теплою маслечка злийте на неї, а то від московських побрехеньок щось дуже вже до печінок доходить...»

Та писати про Січ і козацьку минулу славу, як хотів того від нього Шевченко, Квітка не міг, — не мав він того героїчного духу, що ним був пройнятий Шевченко, і до того ж надто він був лояльний до встановленого в Росії політичного й суспільного ладу. Писав він сентиментальні й гумористичні повісті й оповідання з українського життя («Салдатський портрет» 1832 р «Маруся» 1833, «Конотопська відьма» 1834 «Козир-дівка» 1838, «Сердешна Оксана» 1841, «Пархомове снідання» 1841, «Перекотиполе» 1843 «Підорехач» 1843 та інші) і зворушував ними до сліз добрі серця українських читачів, або смішив їх своїм беззлобним гумором, але не здатний був він підвестися до патріотичного патосу, до дзвінкого буревійного голосу обурення, що пекло б вогнем сорому й викликало бажання реваншу й помсти. Його оповідання навіть коли змальовували зловживання влади та злочини приватних людей, давали одпочасно образ такого ідилічного життя, що суперечило справжньому станові українського закріпаченого села. Не дурно ж Т. Шевченко обурювався пізніше проти «панічів», що «творили ідилії». Квітка виріс серед вигод панського, поміщицького життя і не відчував трагедії кріпацтва та політичного й суспільного поповення Батьківщини.

І все ж в історії українського національного відродження його ім'я залишиться на віки, як ім'я людини, що встала в обороні української мови супроти москалів, що її висмівали й уважали, що українська мова надається тільки «для вульгарних жартів, глузу та взагалі низьких почувань»: «За цюю вигадку, — писав він у 1833 р до видавця «Утренней Звезди», що не цурався творів в українській мові, — аж тричі тобі дякую. Нехай же знають і наших! Бо є такі люди на світі що з нас кепкують і говорять та й пишуть, буцім то з наших ніхто не втне,

щоб було, як вони кажуть, і звичайне і ніжненьке, і розумне і корисне, і що, значить, по нашому, окрім лайки та глузування над дурнем більш нічого не можна написати» («Супліка до пана іздателя»).

Ще виразнішу національну позицію зав'язав Квітка в листі до Максимовича: «Ми повинні засоромити й примусити замовкнути людей з дивним уявленням, що голосно проповідують, ніби не слід писати мовою, якою говорять 10 мільйонів і яка має свою силу, свою красу, що їх незручно висловити іншою мовою, свої звороти, гумор, іронію, і все, як у кожній порядній мові...»

Таким чином Квітка прийшов до переконання, що «як говоримо, так і писати треба». І з тим Квітка зробився в нас першим письменником, що почав писати повісті й оповідання українською мовою.

І ще іншу заслугу має Гр. Квітка, що прибрав псевдонім Основ'яненка від назви свого села «Освова», де жив і де помер: він майже перший у світовому письменстві (випередив його тільки данель Стен Стензен Бліхер, автор оповідань з життя ісландських хліборобів 1825 р.), що почав брати героїв для своїх творів із сільського життя, з життя простолюддя. Про це писав С. Єфремов: «Українські повісті Квітки з народнього життя були на всьому світі першими, в яких реально змальоване сільське життя. В світовому письменстві це був перший голос про народ, навіяний щирою до нього прихильністю, бажанням знайти, як сам Квітка говорив, «героїв і героїнь у квітках і запасках», показавши, що і під простим сіраком людське серце б'ється. З цього погляду українське письменство першим промовило своє слово в оборону селянських мас і веде перед щодо народницьких симпатій між усіма письменствами на світі. Французька й німецька література, в особах Жорж-Занд та Ауєрбаха, опізналася проти нашого автора на який десяток літ російська з Тургенєвим ще більше...» («Іст. Укр. Письм. I. 113).

Гр Квітка збагатив і наш театр оперетою «Сватання на Ганчарівці», (1831), що й досі викликає щирий сміх, та комедією «Шельменко деччик», драмою «Щира любов», водевілем «Бой — жінка».

Був він і музиком і 1816 р. скомпонував більший інструментальний твір із хором і сольо — «Катриль». Є відомості і про вдалу композицію «Марш» та інше. Але те все до нас не дійшло. Сам він грав на фортепіяні, диригував хором, писав поти для вистав.

КВОКТАННЯ — магичний акт, що полягає в наслідуванні квоктання квочки. На Гуцульщині, поміж іншими магичними актами, що мали забезпечити в Новому Році добробут, добрий врожай тощо завважено й звичай квоктання під Різдво: «Квокче або господиня, варячи кутю або це роблять потім діти, вся сім'я, щоб

«урп неслися». Цей звичай відповідає й іншим, коли господиня, застеляючи сіно, або солому — ричить, як корова, блее, як вівця, ірже, як кінь», — щоб худоба велася. (Грушевський «Іст. у. л.» I, ст. 151).

КВОЧКА — курка, що сидить на яйцях, чи недавно їх висиділа. — символ клопотливої (байливої) матері.

«Як квочка вже сидить на яйцях, не годиться в хаті свистати, ані грати на пищавці, на дриббі, тощо, бо виведуться когути» (Етн. Зб. НТШ. У. ст. 81, 249).

«Гніздо з-під квочки (як і шкаралущу з яєць) не можна ніде викидати, а треба пустити на воду, щоб ястреби не нападали на курчата, а ворони не дзьобали гнізда.» (там же).

Чимало й інших забобонів, що видаються нам тепер абсурдними й смішними, виявляючи піклування наших господинь оборонити своє жіноче господарство.

КВОЧКА — сузір'я Плеяди. В епопеї «Петро Гордієнко» Т. Пасічника, в описі «зоряного весілля», що його «тільки закохані можуть бачити».

Квочка свої привела золоті курчата,
і ті

Курчата
Б'ють золотими ніжками усі по цимбалах...
(II 42-43).

КЕДР — дерево з родини ялицеватих. За свою твердість, кедр уважався за найкраще дерево. Тому в народніх піснях, особливо величальних, кращі речі зроблені переважно з кедрини, як от «кедрові столи». Воліли наші люди навіть і кедрову труну від усякої іншої:

Ой умру я, умру,
Зроби мені кедрову труну.
— Нігде, мила, кедрини узяти,
Будеш, мила, і в сосновій лежати.
(Чубин. У, 365).

«Зробила синові кедрову труну, а невісточки — дубовую.» (там же, 712).

Біблійні письменники й класичні натуралісти не раз підкреслювали твердість кедрини. Певно, що в ній так багато запашної живиці, що черв'яки на неї не нападають. Книги Нуми Помпілія, написані на кедрових дошках і сховані в Янікульській горі, були віднайдені 535 років пізніше в цілком добром стані. Тому вже в класичних народів кедр був символом вічної нетлінної слави.

У Біблії кедр — символ сили, могутності, особливо монаршої. У відомій фразі «Господь зломить кедри ливанські» мається на увазі найбільших володарів світу

У Вавилонських, а пізніше й жидівських жертвоприношеннях кедр уважався за найбільш побажане богам паливо.

Перекриття й внутрішні оздобы Соломонового храму, як відзначає Піблія, були з кед-

рини. Кедриною був оздоблений і славний храм Діяни Ефеської, що його спалив Герострат (див.) Дуже можливо, що під впливом цих відомостей виникли й у нас мотиви про будівництво церкви з кедрини.

У наших колядках часто зустрічається кедр, як символ того предвічного ДЕРЕВА (див.), що з нього будується церква — образ світу:

А що ж нам було з нащадку світу?
Ой не було ж нам хіба синя вода,
Синяя вода та й білий камінь.
А прикрив Господь сиров землицев,
Виросло на тім кедрове дерево,
Барз височейке й барз сличнейке.
Висмотріла го Пресвята Діва,
Зізвала д нему сорок ремісників:
— Ой підіте ж ви, реміснички,
А зітніть же ви кедрове дерево,
Збудуйте з него Святу Софію,
Святу Софію в Святім Києві...

(Етн. Зб. НТШ. XXXV, 126).

Це кедрове дерево — райське хресне дерево, асоційоване з предвічним світовим деревом, що виростає на предвічному морі. На будову св. Софії воно вживається за взірцем легенди про те, як хресне дерево було зрубане для будови Соломонового храму (М. Грушевський, «Іст. У. л.» IV, 144), що, як я вище згадував, мало оздобы власне з кедрового дерева.

Помішання предвічного дерева з хресним знаходимо ми й в інших колядках:

Що в пана хазяїна та на його дворі,
Що на його дворі там стояла кедр,
Що на тій кедрі три святі шедри,
Що перве святеє — святеє Рождество
(Б. Грінч. III, 5).

Або:

Подивися, пане, на круту гору,
На крутій горі кедрове дерево,
А з того дерева хрест рубаюць,
Хрест рубаюць, церкву будуюць,
А в тій церковці три гроби стоять.

(Чубин. 353, 447).

КЕЙТ ДЖЕМС (1696 — 1758), шотландець генерал російської, а потім пруської служби: в 1740 р. виконував обов'язки гетьмана на Лівобережній Україні, командує там московськими військами. Він мав доручення «схопити Орлика (Григора гетьманича) живим або мертвим», бо московський уряд дістав був відомості, що гетьманич пробрався з еміграції в Україну і веде там таємні переговори з представниками козацької старшини. Але ген. Кейт не квапився виконувати це доручення, і сам Григор Орлик у справозданні французькому королю Людовикові XV писав: «Ген. Кейт, як мені потім сам оповідав у Франції, зі симпатії до визвольних змагань України та знаючи вартість свободи (він був видатним масоном, як і Григ. Орлик. Є. О.), хоч мав відомості про мій побут в Україні, не тільки не захопив мене, але

дав змогу спокійно залишити Україну, бо знав, що я працюю для батьківщини». (І. Борщак «Великий мазепинець...» 1932 ст. 112 - 13).

Літописець Рубан писав про Кейта: «Людина чесна й правдива. Кейт за рік зробив на Україні більше, ніж його попередники за 10 років».

А проф. Мих. Грушевський синтезував: «... Яке було тяжке те московське правління (в Україні).. показують пізніші згадки українців, коли на місце московських правителів (Шаховського, Барятинського, Є. О.) в 1740 р. визначено англійця генерала Кейта: цей суворий воєнка лишив по собі добру пам'ять тим, що був неохочий до тортур і всяких слідчих мук, був обережний у визначуванні кар, поводився з людьми привітно і ласкаво. І це вже було вдивовижу!» (Ілюстр. Істор. Укр.» ст. 407). Посварившись із московським урядом, Кейт залишив Росію і помер як Фельдмаршал Фрідріха Вел.

КЕЛАР — чернець у монастирі, що доглядав маґазинів і кухні. Про нього згадується за княжих часів ще в Житті св. Теодосія.

(М. Груш. «Іст. УР.» III 292)

КЕЛЕП — старовинна зброя, топірець із гострим, або закривленим обухом. У «Енеїді» Котляревського:

Так Турн Паланта підпустивши.

Зо всіх сил келепом мазнув...

І в думі козацькій:

То козак дяха за бущем знаходжав,

Келепом межи очі наганяє...

КЕЛЛЕР фон І. В. — голландський посол у Москві в рр. 1677—1679. У листах до свого уряду він нашу землю не називав інакше, як Україною, козаків — українськими. Київ — столицею України. Згадував про наміри Туреччини створити «Українське герцогство». Це ж були часи коли Юрась Хмельниченко з допомогою Туреччини намагався повернути собі гетьманську владу, вигнавши Самойловича з Чигирини, що був цілком знищений через зраду москалів... У червні 1679 р. він писав, що Київ тепер — «наче молода, що до неї сватаються турки, татари й тутешні (московські, Є. О.) каваліри, і з обох боків шаблі радісно блищать...» Про запорожців він писав того ж року, що «з них краса козацької нації», тому перед ними запобігають і Туреччина, і Московщина. (В. Січинський. «Чужинці...» ст. 112—23).

КЕЛЛЕР ГЕОРГ ЗІГМУНД (1887—?) — німецький філолог, що був членом кураторії «Укр. Наук. Інституту» в Берліні перед другою світовою війною. Автор праці про «Чумацькі пісні».

КЕЛЛЕР граф ФЬОДОР (1857—1918) —

московський генерал, що приборкував революційний рух у Польщі в 1905 р., а в 1918 р. визначився своїм україножерством, коли П. Скоропадський призначив його головним командантом усіх збройних сил Української Держави, а він нетайно сповістив ген. Денікіна, що, як командант українських сил, визнає над собою зверхню владу Денікіна. За Директорії, його було розстріляно.

КЕНТАВР — див. ЦЕНТАВР.

КЕП — дурень. Одна з назв гри в карти:

Які ж були до карт охочі...

Гуляли часто до півночі...

У памфіля, в візка і в кепи.

(«Енеїда» Котляр. III, 9).

КЕПТАР — коротка кожанка без рукавів. На Буковині кептар буває вишитий барвистими визерунками, яскраво кольоровою вовною, або навіть шовком: часом, замість вишивок, на ньому нашивки з різнобарвного сап'яну, що утворюють дуже хитроумний і часто пишний визерунок особливо у гуцулів. Таким самим багатством орнаменталії одзначаються кептарі галицьких та угорських гуцулів, — у бойків вони значно простіші, а в лемків уже трапляються дуже рідко. Крім орнаменталії, кептарі відзначаються й різним кроєм... Захищаючи від холоду спину, боки та груди і залишаючи при цьому руки цілком вільними, кептар став постійною та незамітною і літом і зимою одежею українських гірників, як жінок, так і чоловіків: він став конче потрібний їм в умовах їхнього гірського підсоння з різкими та раптовими змінами вітру й температури. Але вже трохи нижче, на передгір'ях, козуховий кептар стає непридатний і його заступає КАТАНКА або ЛЕЙБИК, шльохом подібний кроєм до кептара, але пошитий вже не з кожанки, а з сукна. (Хв. Вовк. «Студії...» ст. 132).

КЕРАМІКА — мистецтво виробів із глини. З найдавніших часів в Україні керамічне виробництво все стояло на високому технічному й мистецькому рівні. Вже в передісторичних часах, десь коло 2500 — 2000 років до Р. Хр. широко розвинене виробництво посуду в Україні дало суцільний тип так зв. МАЛЬОВАНОЇ або ТРИПІЛЬСЬКОЇ культури. Хоч трипільську мальовану кераміку виготовляли ще без ганчарського кола, але дуже старанно, з дуже добре вишленого матеріалу з прегарним кольоровим рисунком, що відзначається великою витривалістю. (В. Січинський)

Для розвитку ганчарського промислу й технічного виробництва кераміки старокняжої доби велике значення мали грецькі й римські колонії на побережжі Чорного моря. У цих колоніях, що були тісно зв'язані з майже всією територією України, керамічне виробництво стояло так високо, що майже дорівнювало виробам

корінної Греції. У старокняжу добу керамічне виробництво досягає у нас не тільки високого технічного рівня й різноманітності мистецьких форм, але й виростає в великий промисл, яким займаються численні ремісники, часто колективно зорганізовані. Про стан виробництва найкраще свідчить технічна кераміка для будівельних потреб, як цегла, плитки, кахлі й архітектурні оздобы. (див. КАХЛІ, ЦЕГЛА). Так само розвинене було в вв. X-XIII і ганчарство. «не багате, що-правда, прикрасами й орнаментикою, але різноманітне формами та досконале технікою» (В. Січинський). Тоді починають уже вживати у нас ганчарського кола, спочатку ручного, пізніше й вожного. Форма посуду старокняжих часів іноді нагадує грецькі амфори, дзбанки та інші античні вироби, але й нові, оригінальні форми ковшів, чарок і т. ін. Вироблювано також ліплені фігурки, тварини, тощо а також речі релігійного вжитку, як ЗМІЄВИКІ (див.), образки, хрестики, амулети. Переважали візантійські зразки (в найстарші часи сирійські), себто спадщина грецької культури. Але мали значення й давніші місцеві традиції.

У ст. XIV—XV, після упадку Київсько-Чернігівської та Галицько-Волинської держав, керамічне виробництво України значно підупадає. У ганчарстві, замість білої маси, вживають жовтої й червоної глини, тірше вимішаної й недобре вишленої. Так само погіршується якість керамічних виробів і для будівельних погреб. Під кінець цього періоду проточуються на Україну впливи західно-європейські, що приносять з собою іншу техніку та новий тип організації ремісників у ЦЕХАХ. Завдяки ним поліпшується техніка виробництва, зміцнюється економічне положення ремісників... Посуд XV—XVI ст. вже значно кращий від посуду попередніх віків, а ще кращий посуд XVI—XVII вв., що урізноманітнюється в своїх формах і прикрасах.

У добу козацької державности XVII—XVIII вв. керамічний промисл набуває великого розвитку, особливо на Гетьманщині... Якщо в XVII і в першій половині XVIII ст. у нас переважали у керамічному мистецтві впливи центр. Європи (головно Німеччини), то від середини XVIII ст. проточуються також французькі зразки, особливо в добу стилю Людовика XVI (кахлі в будовах родини Розумовських, «Покрищина» в Козельці та інше). Техніка українських виробів XVII—XVIII ст. стояла так високо, що українських майстрів запрошувано до інших країн, зокрема на Московщину, де керамічне виробництво швидко народжувалося... (В. Січинський «Нар. з іст. укр. промисловости» 1938 35—41).

КЕРАТ — кінський привод, яким тягнули соляву ропу — СУРОВИЦЮ — з «вікон» (кривниць) галицьких ЖУП (див.) в XV ст. (М. Груш. VI, ст. 213).

КЕРЕНКИ — московські банкноти, випущені тимчасовим урядом Керенського.

КЕРЕЯ — плащ без рукавів, застібнутий на оздобну клямру, з кількома гудзиками й петельками на грудях, з широким футряним коміром на плечах. Старшина, особливо ж гетьмани, накидали керею на жупан. У Куліша в «Чорній Раді»:

«І шабля й булава з бунчуками, і горностаєва керея поляжуть колись із мертвими кістками». У старокнязівську добу керею називали КОРЗНО. Див. КОБЕНЯК.

КЕРПА — зачіска на Буковині в роді шпильона — волосся ззаду підібране або закручене понад потилицею (Зап. ЮЗ. Отд. 1874, II, 358).

КЕРСЕТКА — безрукавка, верхній жіночий одяг.

КЕРСОН ДЖОРДЖ НАТАНІЕЛЬ (1895—1925) — лорд, англійський державний діяч, віце-король Індії (1898—1905), міністер закорд. справ В. Британії (1919—1924), президент палати лордів (1924), автор проєкту так зв. КЕРСОНОВОЇ ЛІНІЇ, східного кордону Польщі, що його затвердила була Найвища Рада Антанти 8. XII. 1919 р. Ця Лінія переходила через Городно, Берестя, вздовж Буга до Крилова, потім на захід від Рави Руської, на схід від Перемішля аж до Карпат.

КЕРСТЕН ЧАРЛЬС — член конгресу США, відомий приятель українського визвольного руху, що виступав багато разів на національних святах Української Державности 22 січня в США з палкими заявами своєї симпатії до українського народу. У 1925 р., коли московський комуністичний агент підступно забив на вулиці Парижу Головн. Отам. С. Петлюру, Керстен студіював в столиці Франції і був одночасно кореспондентом журналу «Ляйф». Ця подія, як він засвідчував, потрясла його до глибини душі та звернула його увагу на трагедію українського народу. У своїх численних виступах в Конгресі США, Керстен багато разів заявлявся за потребою підтримати український визвольний рух. В 1951 р. він подав в Палаті Депутатів проєкт резолюції про асигнування 100 мільйонів дол. на допомогу поневоленим народам ССРСР. «нашим природним союзникам»: Ця довга добре обґрунтована резолюція на 4 друкованих сторінках, починається красномовним засвідченням: «. Майже половина населення ССРСР — не рускі. Там знаходиться 40 мільйонів українців, 10 мільйонів білорусинів, та понад 50 мільйонів інших народів, як литовці, латвіші, естонці, грузини, татари, вірмени та туркестанці...»

12 березня 1952 р. Керстен відчитав в Палаті Послів промову д-ра Льва Добрянського,

президента Українського Конгр. Комітету Америки виголошену на Всеамериканській Конференції Поборення Комунізму з тим, щоб її було записано до протоколу Конгресу. Керген був також головою Комітету для Дослідження Комуністичної Агресії. спеціальний звіт якого ч. 4 під заголовком «Комуністичне завоювання та окупація України» був видрукований в Вашингтоні в серії видань Конгресу

У вступі до цього звіту читаємо:

«В основу цього звіту лягли стенограми переслухань в Комітеті заприсяжених свідків, документи та інші авторитетні докази. Мета цього звіту — зазначити найголовніше в історії України та її народу, включаючи й період комуністичного здобування та окупації цієї нації. Слід сподіватися що цей звіт допоможе американському народові краще зрозуміти нації та народи поведлені комунізмом, і таким чином повніше оцінити справжню природу, тактику та остаточні завдання злочинної змови світового комунізму».

У звіті стисло, але речево й повно подається короткий нарис історії України від часів Володимира Великого через українське відродження XIX ст. Значно докладніше обговорено утворення Української Народньої Республіки та Визвольні Змагання. Цальші дві третини звіту вже присвячені історії большевицької інвазії, дові воєнного комунізму, НЕП-у, українізації та кінця НЕП-у. Докладно подана історія голоду 1932-33 рр. та походу 30-х років проти української культури. Згадані — табори смерті, в-жовщини, Вінниця український Кагінь, перша московська окупація Західніх Земель України, німецько-советська війна, поворот московських комуністів, переслідування українських Церков становище України по II. світовій війні, культурна справа по війні та становище в останньому часі

За ним звітом, що обіймає 36 сторінок щільного двібічного друку, слідує окремо видане в Конгресовому Протоколі свідчення проф. Л. Добрянського про комуністичну агресію проти України та інших не-російських націй ССРСР, яке конгресмен М. Фіген включив до Конгресового Протоколу: «з огляду на важливість тверджень Л. Добрянського для внесення ліпшого розуміння дійсної природи міжнароднього комунізму»

КЕРТИЦЯ, КРИТ — комахоїдний ссавець, пристосований до життя під землею. Про походження крота маско легенду етимологічного характеру: Багач захотів зробитися мудрішим від Бога. Він накрав свого сина і синав Бога: «Вгадай що накрито» Господь відмовив: «Накрий крота» (Б. Ст. 1891. III. 448-49).

Крит живучи під землею, має маленькі очі, до того ж завжди прижмурені, і в день, при світлі нічого не бачить. З того наші люди зробили висновок що крит — сліпий: «Сліпий, як крит» (Ів. Франко. «Прип.» III, 116). Зреш-

тою, погляд про сліпоту крота був поширений в усій Європі і давні іконологи користувалися кротом як символом сліпоти не тільки фізичної, а й духовної. Звідси вже був один крок до того, щоб зробити крота символом єретика, що не бачить світла правди. На підставі уявлення крота сліпим, себто калікою, виникло, мабуть, вірування, записане на Городенщині: «Кажуть, що як з ненависти, то підлигає один другого. Отже, кажуть, що набере тої землі, що кртиця наріє, розноліскує її в місці, чи в цебрі, і підливає того. А хто на ту землю перший стане, то зараз дістане каліцтво» (Етн. Зб. НТШ. XXXIV 185). Серед прикмет смерті на Снятинщині фігурувала й кртиця:

«Як кртиця накидає купину д'хаті — хтось умре» (Етн. Зб. XXXI, 303). Тут асоціація ідей дуже ясна: горб кртичний нагадує горб могилки.

А проте, в Україні по всіх усядах вірили в оздоровну силу крота. Хто, напр., здавить крота двома пальцями — великим і малим — той з успіхом лікуватиме опухи на шиї. У Галичині казали, що треба спіймати крота в день св. Войцеха, або напередодні, намастити його салом бич що ним погоняють коні та вигонять в поле худобу, і тоді коні і корови будуть здорові і грубі. За давніми забобонами, щоб худоба була здорова, треба було закопати крота при вході до коровника, чи стайні. У Коломиї при деяких хворобах радили розірвати крота, витерти обличчя й груди його кров'ю і з'їсти його серце. У поляків також були поширені вірування в оздоровну силу крота. Брем писав, що багато жінок були переконані, що досить одного дотика руки, забарвленої кров'ю крота, щоб вигоїти хворого. Проф. М. Сумцов думав, що подібні погляди могли виникнути в різних пародів самостійно, з психологічних мотивів, спільних всім народам: напр., внаслідок зближення грубости крота з опухлою шиєю, або утотожнення грубости крота з грубістю худоби (К. Ст. 1890. II. 331-33). Мені здається це пояснення вивистачальним. Треба думати, що на виникнення таких вірувань вплинуло кілька різних обставин, з котрих деяку ролю відіграє й перебування крота під землею, що викликає уявлення про могилку (див. вище), і про властивість могильної землі вгнішувати, «мертвити» всякий біль, а з другого боку, і зовнішній вигляд крота, ота його опасистість, геж мала, за принципами симпатичної магії, своє значення.

Крит — символ потаємного інтригана: «Ріє підо мною, як тота кртиця» (Іван Франко «Прип.» III, 11).

КЕС, КЕСА — торбинка з 500 монетами. В протоколі «Допроса Герцика», видрукованому в К. Ст. 1881. III, ст. 161 читаємо: «Потім (перекладаю з московського), після акції при Пругі, послано його до запорожців, і відвозив він від короля шведського грошей дев'ять кес, кожний кес складає 500 левків». Цей спосіб раху-

вання грошей вживано і в XVII ст. Гльогер у своїй «Енциклопедії старопольській» писав, що Гобсський в 1683 р., захопивши обоз турецький під Віднем, добув у нім 2.000 кес готових грошей. — кеса — це гаман із певною сумою грошей 500 піястрів турецьких: коли турок каже: я дав 10 кес. це значить, що він дав 5.000 піястрів. Як бачимо, тут, замість левків, фігурують піястри, але сума залишається та сама — 500. Від слова КЕСА походить, як здогадуються і слово КИШЕННЯ. («Наше Минувле» 1918, II, ст. 224.

КИБАЛКА. КИБАЛИЦЯ — це високий завів замужніх жінок з довгими кінцями, спущеними на плечі В «Енеїді» Котляревського:

(Юнона) вирягла в Гринджолята павичку,
Сховала під кибалку мичку,
Щоб не світилася коса...

У Чубинського (V 1113): «Дівки вінки погубили, молодниці — кибалиці».

В старовину молода «в понеділок не очінок, а кораблик мала, або білу ю кибалку любо надівала». (Сл. Грінченка).

Кибалка нагадує з одного боку головну прикрасу княжих часів, а з другого ту перемітку, яку ще до другої світової війни носили старі жінки в селах над Дністром.

У Хв. Вовка кибалка — невеличке луб'яне, чи мотузяне кільце, що на нього намотується волосся замужньої жінки, поділивши його перше на дві половини, згорнувши кожну з них у джгут та намотуючи їх у протилежному напрямі. Цю кибалку прикривають потім ОЧИПКОМ. («Студії...» 128).

КИБАЛЬЧИЧ МИКОЛА (1854 - 1881) — український визначний учений, член московської партії «Народня Воля», в якій, як учений хемік, допомагав терористам робити бомби. Після вбивства царя Олександра II загинув на шибениці Кибальчич спокійно прийняв присуд, але все ж подав прохання на ім'я царя — не про помилування, а про продовження йому життя на три дні, щоб він міг порозумітися з учепними спеціалістами про свій винахід — побудову літака **МИКОЛА КИБАЛЬЧИЧ БУВ ПЕРШИМ ВІНАХІДНИКОМ ЛІТАКА**. Але Олександр III злегковажив прохання Кибальчича, і його, разом із залучником зложено було в судових актах, де воно й пролежало нерухомо 40 літ. А українське суспільство довідалося про нього аж у 1935 р. з повідомлення «Нового Часу» з 26 вересня т. р.

КИБІСКА — рід чайки, що гніздиться по болотах. «Коли хто наближається до її гнізда, вона відлітає на більше болото і там кружляє з жалібним криком. В часи татарських нападів люди ховались в очеретах та болотняних зарослях, а кибіски літали над ними і зраджували їх татарам своїм криком. Тому ще й досі гово-

рять: «Кибіска — то татарська душа.» (Ів. Франко. «Прип.» II, 252).

КИБЕР — військова шанка, подібна до ковпака, з кичкою зверху: «Там козак вижджає на конику вороному... а в жупані голубому, а в кивері золотому» (Чубин. V, 8).

КИВОТ — дерев'яна скринька на престолі, де в пушці переходують св. Тайни, — має подекуди вигляд церковці або земної кулі. **КІВОТ ЗАВІГА** — дорогоцінна скриня, де переходувалися Мойсєві таблиці з заповідями Божими, жезло Арона й посудина з манною.

КИГИТКА, КИГИЦЯ — чайка: «Чайка кигиче — згниє ти, куличе!» (Сл. Грінченка).

КИДАТИ ЗА КИМ — магичний обряд, що ніби неутралізує чимсь зурочливий злий вплив: Вірять що кидання за кимсь недобрим на перехід (як, напр., піп, чи ксьондз), шишльки чи стебла соломки, чи каменя неутралізує шкідливий вплив цієї особи (Егн. Зб. НТШ. V, 197, 213). Див. ЗУСТРІЧ.

КИДАТИ НАЗАД ЧЕРЕЗ ГОЛОВУ — магичний обряд У весільній обрядовості, перед виїздом дружини молодого по молоду, після того як мати молодого об'їде на граблях чи на вилах тричі навкруги ДІЖИ (див.), старший боярин напугає «коня», себто впливає на граблі, чи на вила, кучлик води, а потім віддає його другому боярину, який кидає його назад через голову щоб він розбився (Вовк «Студії...» 196). Коли потім молодий приїздить до двора молодої, і його будуча теща зустрічає його в вивернутому кожусі з чаркою води з вівсом, молодий удає, ніби коштує поданий напій, але зараз же кидає чарку назад через голову, а дружка намагається розбити її палицею на лету (там же, 198)

Є Кагаров в «Егн. Віснику» (ст. 27-29) намагався пояснити цей звичай «первісною уявою, згідно з якою духи звичайно знаходяться за спиною людини...» Але залишається незрозумілим, при чому тут «духи».

Мр з Київщина подавав, що жінки до ВІВОДІНІ ходять у поганих сорочках — «щоб не мараги крастих» — але після виводин «скидають стару сорочку і надівають нову: «Вийде в сніи й перекине стару через голову назад, а потім і віднесе її до місця, де сорочки лежать. Перекидають через себе на те, що так годиться, щоб і на ділі показати, що нечисте одійшло і на переді вже немає». (Мат. у. етн. НТШ. VIII, 205)

Це пояснення магичного акту може бути застосоване й до згаданого вище весільного обряду: відкидання назад через голову символізує рішуче зірвання з минулих, на що вказує між іншим і потреба биття кучлика з водою та чарки Цікаво пригадати, що і **ВОВКУЛАКА**

(див.) щоб зробитися знову людиною, мусить перекинутися тричі назад через голову (Містрбов «Матер.» 72). Переклянутися — значить кинути себе, отже цілком відповідає звичайнішому кидання через себе після виводин, чи під час весілля. Тут не може бути й мови про якихось «духів»: справа йде тільки про те, щоб перекреслити попередній стан, щоб зажити по новому.

КИЄВО - МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ — найбільший і найславніший осередок освіти й наук в усій Східній Європі, що постачала професорів учителів і просто культурних діячів не тільки для України, але й для Московщини (тут учився Михайло Ломоносов, перший визначний московський вчений, батько московського письменства (1711 — 1765) та Балканських країн, звідки приїздили молоді люди до Києва на науку. За часів Петра І трохи не всі єпископи в Московщині були українці, вихованці Київської Академії.

Постала ця Академія з Братської школи, що виникла в 1615 р. при церкві Богоявлення, як школа «наук елино - словенського і латино - польського письма». Розвиток її спирався на багаті фундації Гальшки Гулевичівної - Лозчиної, що записала на Братство свій дім і майдан в Києві. Засоби школи збільшив також гетьман Сагайдачний своїм щедрим записом. Першими ректорами були галичани Борелький і Сакович, що запровадили навчання за львівськими зразками.

Печерський ігумен Петро Могила, невдоволений з надто великої самостійності Братства, вирішив був заснувати при Печерській Лаврі свою власну школу під назвою КОЛЛЕГІУ. Це могло розбити київське шкільництво на два ворожі конкурентні осередки. Щоб уникнути цього, допроваджено до компромісу: Могила зрікся пляну творення власної колеґії, але перебрав провід над Братською школою, що з 1631 року стала **КИЄВО - МОГИЛЯНСЬКОЮ КОЛЛЕГІЄЮ**, яка в 1689 р. перетворилась в **КИЄВО - МОГИЛЯНСЬКУ АКАДЕМІЮ**.

Могила перевів основну реформу школи: він завів навчання латинської мови: «Латинська мова — казав він, — нам на те потрібна, щоб бідної Руси не називали глупою Руссю. Обманець говорить: вчиться по-грецьки, не по латині. Це добра рада, але корисна в Греції, не в Польщі де латинська мова має найбільший успіх. Поїде бідака русин на трибунал, на Сойм, на соймик у гротський або земський суд — без лагини платить вини (судові кари). Без неї ні судді ні возного, ні ума, ні посла, — тільки дивиться то на цього, то на того, вилупивши очі, як каня. Не треба нас підгоняти до науки грецької старасмося за неї при латині, так що, дасть Бог грека буде для свята, латина для життя». (Ів Крип'якевич «Іст. у. культ.» 1937, 127-28.

П. Могила прийняв для своєї колеґії устрій єзуїтських шкіл, що тоді найвище стояли в Європі. Навчання відбувалося в 7 клясах: ін-

фіма, граматики, синтаксима, піїтика, реторика і дві кляси філософії. У трьох нижчих клясах учили основ латинської мови на основі граматики вираз і читання найвизначніших латинських письменників. Дві середні кляси — піїтика й реторика — навчали учнів вільно володіти латинською мовою, особливо ж укласти промови й вірші. Найвищі кляси філософії мали вже університетський характер: тут викладали різні відділи схоластичної філософії, логіку, фізику, метафізику, етику, а також трихи математики й географії. Щойно в 1690 рр зорганізовано систематичні богословські студії, і таким чином Академія набрала характеру університету.

Першими професорами богословія були: Степан Яворський, Теофан Прокопович, Юрій Кониський, Самійло Миславський, Іриней Фальківський.

«Те, що академія прийняла західні зразки значно облегчило їй педагогічну працю, бо можна було користуватися готовими програмами й навіть підручниками з різних ділянок знання. Але воно рівночасно вплинуло від'ємно на наукову ініціативу наших учених. Замість самим шукати нових шляхів і самим будувати основи своєї культури, наші професори часто задовольнялися тим, що живцем переносили до нас здобутки заходу, не входячи навіть у те, чи вони для нас відповідні й корисні. Академія відкрила широко ворота західнім, латинським впливам, але рівночасно не продовжувала давніх зв'язків України зі сходом, із Візантією. Навіть грецької мови з кожним десятиліттям учили менше. Через це українська культура почала затрачувати свою всесторонність, якою визначалася в давніх часах, свою оригінальність і окремішність, а дісталася під непереможний вплив західньої Європи, яку в нас репрезентувала Польща...» (Ів Крип'якевич, ст. 128).

В 1736 р. на 1243 студентів Академії було 127 чужинців, але в 1790 р. вже не було в Академії й тисячі студентів, а чужинців було тільки 17. Москва намагалася ліквідувати науку в Україні та її зносини з чужими краями.

У 1786 р. Київську Академію з високої духовної школи перемінюють у свого роду світську гімназію, але з 1810 р. вона знову стає Духовною Академією, та вже не всенародною, а головно для дітей духовного стану. За большевиків вона була знищена.

КИЄВО - ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА — славнозвісний осередок українського православ'я, чоловічий монастир, що його заснував в XI ст. св. Антоній з Любеча, що прийняв чернечий чин у славному грецькому монастирі на Атоні (Афоні) і за порадою тамошнього ігумена, повернувся на Україну, щоб насадити в ній монастирське життя. Він оселився в невеличкій печері серед лісу над Дніпром, що її викопав побожний Іларіон, пізніший митрополит. Зібралася коло нього дванадцять ченців і разом викопали

льшу печеру для церкви і келій. Перша дерев'яна церковця постала 1062 р. за ігумена Теофісія, який перебрав провід над монастирем у 1061 р. Він завів дуже суворий Студійський статут і сам давав приклад, як виконувати чернечі обов'язки. Під його проводом монастир зріс незвичайно: в ньому було вже 100 ченців, манасирські вироби з вовни йшли на продаж до міста, розвивулося городництво та садівництво, виховувалися фахові кописти до переписування книжок, були ченці - малярі (див. АЛІПІЙ), славилися монастирські лікарі. Але найбільше цілювали ченці про аскетичні подвиги. Печерський Патерик залюбки малює портрети низки незвичайних подвижників монастиря: Дам'ян пресвітер продовж усього життя не їв нічого, крім хліба й води; князь Святоша, син чернігівського князя Давида визначався незвичайною покорою сновняв найтяжчу роботу в кухні й при воротах; Іван Загворник замкнувся в тісній печері, закував себе в залізні окови й так перебував 30 років, потім іще виконав собі яму і закопав себе аж по плечі..

У 1073 - 1078 рр. постала перша кам'яна церква Успенська 1106 р. Троїцька церква над головною брамою. В XI ст. Києво - Печерський монастир став осередком культурного життя в Україні — тут пишуться літописи, складаються книги святих. В 1096 році його руйнують половці, в рр. 1210 і 1483 — татари.

Спроби прислати Києво - Печерський монастир до унії в 1596-98 рр. не вдалися, і монастир залишився головним осередком українського православ'я, ціставши від паргородського патріярха титул ЛАВРИ і СТАВРОПІГІЇ Тут була друкарня, що славилася своїми виданнями. 1696 р. вибудовано тут церкву Різдва Христового, а 1698 р — Воскресення, — обидві церкви гарні зразки барокового стилю. 1718 р. згоріла велика Успенська церква, і зникла в ній без сліду первісна поліхромія, яку виконав в 1083 чернець Олімпій (див. АЛІПІЙ). Тоді ж згоріли архів, бібліотека і друкарня. Успенську церкву було перебудовано в 1722-29 рр. в бароковому стилі, але в листопаді 1911 р. її знищили міни підложені московськими вандалами. В рр. 1731 - 45 архітект Шедель вибудував славетну лаврську дзвіницю це за виразом М. Зєрова «білоколонне диво».

КИЇВ — духовна столиця й серце України, одна з найстарших осель над Дніпром, положена на перехресті важливих торговельних шляхів з півночі на південь і з заходу на схід, куди їздилися купці з усіх сторін світу. Легенди зв'язують заснування Києва з апостолом Андрієм або з перевозником КИЄМ (див.) і дуже можливе, що старий Данпарстад («Дніпрове місто») короля остроготів Германріха був власне Києвом, що відомий в чужих джерелах також під іменем Куяви, Куяби, Китави, Хуца, Хунінграда та інш. На початку XI століття Київ — столиця могутньої української держави, і ні-

мецький хроніст Тітмар з Мерзебургу (975 - 1018 р.) писав у своїй славній «Хроніці», що в Києві було 400 церков, 8 ринків і т. д. Якщо хто може вважати це твердження Тітмара перебільшеним, то ми маємо ще й поважне свідчення єпископа Груно Боніфація, який одвідавши Київ у 1008 р. писав до імператора Генріха II, що Київ — одне з найбільших міст Європи. Також і Адам, єпископ Бременський, називає Київ другим містом в Європі, після Царгороду, і розповідає, що при дворі Ярослава Мудрого знайшли свої притулок і порятунком такі особи, як англійський король Едмунд з двома синами, і Олаф святий, норвезький король, коли їх скинув з престолу Канут Великий... Але вже в 1169 р. Київ зазнав страшної руйни від АНДРІЯ БОГОЛЮБСЬКОГО (див.), а в 1240 р від татар: в 1246 р. в ньому було всього 200 домів! Відроджений під охороною Литовсько - Руської держави, він зазнає повної руйни від татарської орди в 1483 р., але 15 літ пізніше заводить у себе Магдебурське право, і на його підставі — самоуправу, власне судівництво, чеканення своєї власної монети... Після Люблинської унії 1569 р. Київ стає столицею воєводства, де збираються сеймики (пізніше перенесені до Житомира). Постає славне Київське Братство, славна Києво - Могилянська Академія, будуються нові і відновляються старі церкви, виникають друкарні, — Київ знову стає духовою столицею всієї Східної Європи. Друга половина XVII ст. доба нового великого розквіту Києва. Вона кінчається 1709 р., катастрофальною поразкою шведсько - українських військ під Полтавою. Видимим символом цієї московської перемоги була побудова на Печерську за Петра I фортеці, в якій засіла московська затога призначена гримати серце України залізною рукою.

Але навіть і під московською зверхністю Київ продовжував залишатися — з його культурі - освітніми установами, з його церквами й монастирями з їх неоціненними скарбами давнього українського мистецтва, цими чудовими пам'ятками минулої слави й величі, духовою столицею України. Шевченко писав, що в «Києві мов на небі», що в Києві «храми Божі ніби з самим Богом розмовляють», що в молитву трудну тисячі українських прочан сходяться щороку «у Києві великому всіх святих благи...»

І пізніше М. Щербак писав:

Тут вічність гомонить, З імлі віків
Здіймає слава соколині крила!..
Тут Київ ходив Богдан полум'янів,
Тут Симона земля благословила
На бій за Волю Як стрімко ріка,
Що ген, влизу, шумить у буревії.
Тут плыв народ — о, хвиле гомінка!—
До брам то світла древньої Софії...

Чи ж живучи вся що москалі в своїйому чужинні оманувати й змосковити Україну звертали в першу чергу увагу на нищення його старих традицій його давніх пам'ятників україн-

ської християнської духовости. Ще за царів, знесено в Києві в 1835 самоуправу на підставі Магдебурзького права, яким Київ користувався протягом 336 років. І вже тоді кияни дуже добре зрозуміли, до чого зміряний цей акт: з того часу зберігся вірш, в якому робиться припущення, що, замість українця, обирали киянами, буде призначено когось «із русских, з бородою», «пан. приїжджий з Тули чи то Брянська, із дібров». і навіть згадується два прізвища — Ходунов і Дегтярьов:

Перелізуть до нас сміло,
Тут артіль їх завелась,
Поставають всі панями,
Хоть і в патлах з бородою,
Та тут буде головою...
Прогуляли права наші —
Москаль буде панувать...

Л. Форостівський завважував з цього приводу в «Овиді» (січень 1951):

«Побоювання авторів вірша справдилися: першим міським головою по заведенню нового «городового положенія» був Парфентій Михайлович Дехтерьов, купець - старовір, що урядив у Києві чугунно-плавильний завод. Наступниками Дехтерьова були Єлісеєв, Бухтеєв, Ходунов...» Але «ще більшу артіль росіян із партійними квитками» для панування» засилає до Києва той же московський окупант під большевицькою фірмою.»

Що зробили пі наслані з Москви люди з допомогою наших яничарів для знищення старих київських традицій та пам'яток української культури та історії, про це оповідає той же Л. Форостівський, що був головою Київської міської управи за німецької окупації, підкреслюючи, що в своїх столицях — Петрограді й Москві — росіяни «залипили всі до одного пам'ятники, в українській же столиці вони діяли інакше...»

З міркувань антирелігійної пропаганди було знищено панораму «Голгота», що знаходилася на Володимирській Гірці та пам'ятник на місці бувшої Церкви св. Ірини (ця Церква у 1037 р. була побудована Ярославом в честь ангела своєї дружини), що стояв на Володимирській вулиці, а й сама вулиця переіменована на вул. імени Короленка В 1925 році Собор Св. Софії та Києво-Печерську Лавру перетворено на антирелігійні музеї, а будівлі й церкви Видубицького монастиря, Всесвятську церкву над економічною брамою Києво-Печерського монастиря обернено на склади. Висаджувати в повітря церкви й історичні українські пам'ятники в той час окупант ще не рішався, боячись спротиву українців. Тільки після запровадження колективізації, знищення найкращої частини селянства й жахливого голоду 1932 — 33 р., окупант вже сміло перейшов, разом з масовими розстрілами українців, до висаджування в повітря українських пам'яток й церков. Сатрап Червоної Москви — Постишев, після переводу

до Києва столиці з м. Харкова, протягом одного 1934 року вчинив такі зруйнування у Києві:

1. Висаджено в повітря й обернено на руїни Золотоверхий Михайлівський Монастир, збудований в XI стол. кн. Святополком - Михайлом. Монастир був у центрі Києва, над Дніпром. Там загинули фрески 12 ст.: пророків Захарія й Самуїла, Архангела - Благовісника, Божої Матері, Двох Святителів.

В монастирі були гробниці українських князів: Святополка Михайла й його дружини — грецької царівни Варвари, яка з Візантії перенесла до м. Києва мощі Влч. Варвари, Туровського князя Святополка Ігоревича, Дубровельського князя Гліба Юр'евича й митроп Юсипа Борепького — великого достойника Укр. Церкви та гробниці єпископів Чигиринських, що були настоятелями Монастиря.

В монастирі знаходилися мощі св. Харлампія, Пантелеймона й Спиридона. То манастир приходило дуже багато прочан. Користувався повагою й мав дуже добру славу серед українців.

2. Братський Монастир на Подолі й бувша Духовна Академія при ньому. Центр і осередок церковно-освітньої науки, починаючи з 16 століття. Мав величезну книгозбірню - музей На 1. І 1888 році там зберігалось:

а. Пам'ятників перк. архітектури.		
живопису, скульптури	—	1 929 шт.
б. Церковних різних пам'яток	—	9 911 "
в. Гравюр, фото	—	3 124 "
г. Актів, грамот, листів	—	1 396 "
д. Рукописів	—	928 "
е. Старопечатних книжок	—	572 "

Разом — 18.921 "

Вся історія й діяльність цього монастиря, що відбита у вищезгаданих документах, тісно пов'язана з гетьманом Петром Сагайдачним, Іваном Мазепою та безперечним авторитетом Укр. Церкви — фундатором вищої духовної освіти на Україні — митроп. Петром Могилою.

Цей пам'ятник української культури заважав окупантові. Його теж було висаджено у повітря й обернено в купу руїн.

3. Військово-Миколаєвський Собор, так званий Великий Микола, побудований Гетьманом Ів. Мазепою, з надписом у Соборі, що він побудований «іждевенієм ктіторським премилостивийшим ясновельможного його милости пана Івана Степановича Мазепи, Гетмана войск їх царского пресвітлого величества Запорізьких».

Як же можна було дозволити українцям читати це в церкві й при цьому не забути, що це той самий гетьман, якого росіяни предали анатемі за його змагання забезпечити Україні самостійне державне життя? Той гетьман, що збройно боровся з Москвою. Ясно, що такий об'єкт окупант намагався висадити у повітря, як можна найскорше.

4. Десятинна церква з гробницями Св. Володимира й Св. Ольги, побудована у 1842 р. та

сторичними пам'ятками з часів Княжої доби.

5. Стрітенська (Всіх Скорбящих Радість) Церква на Львівській площі. До цієї церкви дуже особлива немилість окупанта. Справа втім, що її всі бані обновилися. Церква стала пунктом, що притягав багато прочан і це в часи найзавзятішої безбожницької пропаганди, що проводив Союз Безбожників. Ясно, що окупант, почувши під собою силу, зразу же розквітався з немилим йому об'єктом, висадивши його у повітря.

6. Успенський Собор на Подолі, побудований у XII стол., який з 1620 по 1786 рік був Катедральним Собором з причин, що Собор Св. Софії був зайнятий уніятами. За ліквідацією цього пам'ятника особисто доглядав комісар Освіти Затонський, українець-комуніст.

7. Приписко - Миколаївська Церква на Подолі.

8. Церква Різдва Христового на Подолі, побуд. XII стол. У 1861 р. тут стояла труна Тараса Шевченка під час перевозу на поховання в Канів.

9. Михайлівська Брама, побудована у 18 гол.

10. Церква Св. Петра й Павла на Подолі.

11. Залізна Церква на Галицькій площі.

12. Дзвіниця Кирилівської Церкви, побудована у 18 стол.

13. Константинівська Церква, побудована у 18 стол.

14. Малий Микола (Пустинно - Миколаєвський Манастир) на Печерську.

15. Трьохсвятительська Церква, побудована у XII віці.

16. Аскольдова Могила — пивтар з Кам'яною Церквою Св. Миколи, збудованою у 1809 р. Всі могили зрівняно. Пивтар обернено на парк, а Церкву перероблено на кіоск. Надмогильні пам'ятники використано для потреб будівництва.

Всі цінності зруйнованих церков і манастирів, а також і тих, які покищо залишилися, окупант пограбував. До рук його попала мигра, яку одержав митр. Гедеон, що зрадив Українській Церкві, підпорядкувавшись Московській Церкві, в наслідок чого Українська Церква згубила свою незалежність. Одержав її від московського, але царського окупанта, і її той же окупант, під більшовицькою фірмою, затарбав назад.

Недурно ж Юрій Клен писав в поезії «Київ»:

...Твої скарбниці розграбовано,
Твоє багатство роздаровано,
Твої церкви пішли на хмиз.
Стм'яніла й зблякла святість риз,
З побожністю колись цілована
І варваром тепер запльована...

І все ж для Аркадія Любченка, що жив під більшовиками аж до окупації України пімпями, Київ і далі — «місто велике, трагічне й

шляхетне, розтерзане й живе, вимучене й невмируще, заглиблене в суть життя, якоюсь таємничістю овіяне, віковичну істину в собі ховаюче, мужне й ласкаве...»

КИЇВСЬКА КОЗАЧЧИНА 1855 РОКУ — селянська революція, що вибухла була з початком 1855 р. в Васильківському повіті й перекинулася до Таращанського, Сквирського та інших повітів і тривала аж до літа. Селяни відмовлялися робити панщину й гуртом «записувалися в козаки», сподіваючись визволитися таким чином від панщини й дістати приділ землі. Рух виник на чисто суспільному ґрунті, але прибрав національні форми, завдяки козацьким традиціям, що жили серед місцевого населення. Скінчилася ця «козаччина» масовими езекуціями, в'язненням та засланням на Сибір проводирів.

КИЇВСЬКИЙ ЛІТОПИС — літопис про події XII ст., — дійшов до нас в Іпатієвському кодексі 1425 р. Містить багато елементів української народньої мови.

КИЇВСЬКИЙ РОЗСПІВ — круг церковних мелодій, що виробився в Україні перед XII ст. з старого «знаменного» розспіву. Декілька київських розспівів гармонізували Бортнянський та Турчманіпов (Укр. Заг. Енциклопедія).

КИЙ — легендарний засновник Києва, «матері городів руських», себто українських, як назвав напів столицю літописець. Але хто був Кий про це були різні оповідання: одні уважали Кия перевізником на Дніпрі — «біля Києва був годі перевіз з другої сторони Дніпра: тому казали — на перевіз на Київ». Але інші вважали Кия за князя, що мав двох братів

Щека і Хорива і сестру Либедь: «Кий сидів на горі, де тепер Боричів яр: Щека сидів на горі, що нині називається Щекавицею, а Хорив на третій горі, що від нього прозвалася Хоривниця. І поставили город на ім'я найстаршого брата і дали йому ім'я «Київ». Літописець не приймав переказу про Кия-перевізника: «Песвідомі кажуть, що Кий був перевізником. Якби Кий був перевізником, не ходив би до Царгороду. А Кий княжив у своїм роді, і як прийшов до царя (візантійського цесаря), то, як кажуть, цар виказав йому велику шану. А як вертався прийшов до Дунаю, полюбив це місце, побудував малий городок і хотів осісти зі своїм родом, але не дали йому сусідні мешканці. Ще досі дивайні називають це городище Києвцем. Кий вернувся до свого міста Києва і закінчив своє життя: і брати його Щека і Хорив і сестра їх Либедь тут померли».

У деяких текстах літопису, а саме в перемисьькій літописі якого звістки використав польський історик Длугос, оповідання про трьох братів закінчено так: «По смерті Кия, Щека й

Хорива сини їх і внуки, що походили від них в простій лінії, княжили многі літа».

Досі легенду про Кия та його братів уважали за так званий етимологічний міт: з імен місцевостей зроблено історичні особи, героїв-осадників міста. Так думав проф. М. Грушевський («Іст. УР. — I, ст. 379-80»). Так представляє справу й «Велика Історія України» вид. Тиктора, але на X Міжнародньому Конгресі Історичних Наук, що відбувся в Римі 1957 р. проф. Рибаків, що відбивав погляди советських істориків, рішуче висловився за признання Кия історичною особою, пересуваючи початки України-Руси з половини IX століття на кінець шостого та початок сьомого. На думку Рибаків, постановля київсько-руської держави попередив довгий підготовчий процес: «Цей процес почався за яку тисячу років до приходу варягів. Дослідни старої венеда-слов'янської цивілізації вказують, що вже від другого до п'ятого сторіччя розвинулась там цивілізація агрикультурна, існували великі оселі, є теж сліди їхньої торгівлі з римськими провінціями. Столицею Дніпра вчасних часів, майбутня територія Київської Русі, зокрема зазначається в тій епосі. Порівняння історичних даних з археологічними, відносно «Руської Землі», дають змогу її означити як обшир певної кількості слов'янських племен (вони створили в VI — VII сторіччі оборонний союз) та як територію, що простягалася в межах степової смуги. Ми стверджуємо тим цивілізацію дружинну, що вдержувала зв'язки з прибережною територією Чорного моря та балканського півострова. Русь VI та VII сторіччя — це союз постійний, здатний у розвитку перемінитись у феодальну державу.

В «Повісті Временних Літ» ми можемо відкрити сліди зудару двох суперечних поглядів на початок «русської держави». Опінія пізніших редакторів нав'язує до новгородської легенди про покликання Варягів. Опінія первісного автора «Повісті» (Нестор?) відсуває зовсім ці конструпції «протонорманістів» та спирається на пиклі місцевих київських легенд. Це — відомі легенди про героя Кия, основника Києва, князя, що також збудував оселю над Дунаєм та якого з почесними приймав візантійський пісар. На основі історичних обставин Київ існував нагадуючи сучасника пісаря Юстиніана. В VII сторіччі ця легенда повторюється в тексті історії Зенова Гляка. Археологічні дані потверджують становище Нестора, а не редакторів, які пізніше змінили текст» (Акти Конгресу, ст. 286 за звідомленням «Історика» в «Свободі»).

КИЙ — палиця до биття. Часто то були окоренки з залишеною при кінці кулястою частиною кореня, що надто давалася в знаки: «Як сім раз одважить киякою, то хліба більше не їстимеш» (Куліш у «Чорній Раді»). У запорожців було відоме «**КИЙОВЕ КАРАННЯ**», себ-

то биття киями за якусь провину. «Язык до веде до Києва й до кия» (Номис, 1125). За браком кращої, служили кні й за зброю: «Которий козак не має в себе шаблі булатної, пицалі семип'ядної, той козак кийка за плечі забирає, за гетьманом Хмельницьким ув охотне військо поснішає...» (Метлинський). І в Шевченка в «Гайдамаках»: «Один тільки мій Ярема на кий похилився...»

КИЛИМ, КОВЕР — важка вовняна тканина з рослинним чи геометричним орнаментом, яку вживано в нас для прикраси помешкань, покриваючи ним лави, столи, підлоги, стіни. Назва килим — татарська, назва ковер — стара, наша. Дехто вважає, що слово ковер московське, але проф. В. Щербаківський проти цього гостро протестував: «Коли хто думає, що це слово московське, то помиляється, бо москвини не мали народнього коверництва, як і кераміки». І в Літописі від рр. 997, 1015, 1097 і 1110 говорить не про килим, а про ковер, або КОР-ЗНО. Зрештою, у нас ще досі існують похідні слова коверник, коверниця, коверництво.

Проф. Б. Жук («Наша Культура» ч. 5 170) розрізняє ковер і килим за їхнім орнаментом: «Згідно ряду стародавніх документів видно, що в старовину (документи XVIII ст.) під словом ковер розуміли килим, який несе на собі квітковий орнамент, а під килимом геометричний. Воно так і повинно бути, бо килим — турецьке слово, а в Туреччині виробляли килими в більшості з геометричним орнаментом, і вплив Туреччини на виробництво Зах. України ясно видно. Лівобережна Україна килимам з геометричним орнаментом відводила мало місця, а найбільш виробляла килими з квітковим орнаментом. Правобережна Україна, навпаки, виробляла чудово розроблений, виключно гадний, дуже складний геометричний орнамент, і на квітковий такої уваги не звертала. Тому, придержуючись старовини, ми будемо користуватись словом ковер, розуміючи під цим словом килим із квітковим орнаментом, а під словом килим — геометричний».

Найстарша літописна згадка про килими в Україні з 997 р.: це опис смерті й похорону дравлянського кн. Олега в Обручі, де говорить: «положиша його на коврї». Також і далі говорить про звичай класти пораненого або мертвого князя «на коврї»: в 1015 р. завинули тіло св. Володимира, в р. 1097 — кн. Василька в Звенигороді біля Києва. На з'їзді князів у Вітичеві 1100 р. Володимир Мономах сказав до кн. Давида Ігоревича: «да се вси припел і сидиши з своєю братією на єдном коврї». У цих літописних текстах нема опису «коврив», ані згадки про походження (чи це був місцевий виріб, чи імпортований), але ці вістки стверджують, як констатує проф. Д. Горняткевич в ЕЗ, що «коври» «належали до предметів ужитку князівського двору, були атрибутом похоронного ритуалу, їх уживали для відпочинку. Не ви-

ключено одначе, що це слово тоді не означало «килим», а «підстїлка», або навіть «постїль» (ст. 288-89). Цей останній здогад мені видається цілком безпідставним, бо «коври», як килими відомі з найдавніших часів, досить згадати, що єгипетська цариця Клеопатра наказала була принести її до Цезаря загорненою в килим. Зрештою, і в нас збереглася, хоч і неясна, згадка ще про готські килими. Ця вістка вказує, як думав і проф. В. Щербаківський, що «на нашій території килими були вживані ще за часів готів...»

І тому, хоч проф. Д. Горняткевич вважає, що «можна зв'язувати початки українського килимарства з тривалим перебуванням на Україні кочових народів (печенігів, половців, тюрків, берендіїв, чорних клобуків), що, як наступні племена вівчарювали і, ймовірно, виробляли з вовни тканини...», але В. Щербаківський указував, що «деякі німецькі вчені дослідники вважали, що коріння українських коврів треба шукати в Малій Азії... Мені гіпотеза малоазійського походження коврів видається найбільш правдоподібною» (Рецензія на «Юкреніан Артс» 1952 р. в лондонській «Укр. Думці»).

Зрештою й сам Д. Горняткевич стверджує, що впливи на витворення українського килимарства вищеназваних кочових народів «не доведені». Далі він продовжує:

«Історичні джерела стверджують довіз до Києва тканин (паволок) і повкових матерій з Візантії і зі Сходу, але вже тоді в Україні міг зтворитися власний килимарський промисел. Про килими XIII - XIV ст. досі не знайдено ніяких відомостей. Від XV ст. східні килими спроваджували в Україну... Україна стала тереном транзиту для торгівлі килимами в Зах. Європі. Згадки про «коври» повторюються в різних документах економічно - правного характеру, в заповітах, судових позовах, інвентарах. Кн. Федір Сангушко записав у 1547 р. своїй дружині «коверці»; у Марії Голшанської було в 1578 р. два «коберці», в архимандрита Жидичинського монастиря на Волині Гедеона Балабана було «коберцов осм чирвоних а чтири білих, за которие дано пультораста золотих полєких»...

І а жаль, ці джерела не подають даних про походження українських килимів. Деякі чужинці визнають українське килимарство за самостійну творчість місцевого населення, незалежну від східних впливів і то тим більше, що на українських килимах помітно й деякі аналогії з південно - шведськими килимами. Д. Горняткевич указує, що «в Скандинавії килимарський промисел був здавна високо розвинений (килим з XI ст., знайдений під долівкою старої дерев'яної норвезької церкви в Гедемаркені). Не виключені зв'язки й з античною Гелладою: на одній з грецьких ваз зображено тракійського їздця з накиненою через плечі веретою з ор-

наментом, подібним до теперішніх галицьких килимових узорів».

Особливого розвитку досягло наше килимарство в XVII - XVIII вв., коли наші українські килими цінилися і в Зах. Європі, як справжні твори мистецтва, що визначалися «своею простотою в композиції, кольориті і своєрідній передачі зовнішньої природи. В українському коврі спостерігаємо не строкатість його забарвлення, не безконечну різноманітність фарб, а почуття міри, глибоку гармонію невеличкої кількості їх (8-10), розміщених так, що вони вибирають очі в себе... В українському коврі обмежена кількість фарбників, до того ж звичайних щодо тональності, але в цьому й полягає краса ковра, його вищий смак, його глибока естетичність. Тут український народ виказав високо - мистецькі вимоги, розв'язавши завдання не кількістю фарб, а правильним їх сполученням...» (Б. Жук).

Щодо оригінальності й своєрідності наших килимів, то проф. В. Щербаківський констатував: «...Стиль рослин не стояв ні під впливом Персії, ні під впливом центральної Азії... На наших коврах я не бачив типових для азійської декорації кипарисів, квіти у нас свої і стилізовані по своєму, бо в нас взір «лежачий», а в азійських коврах «стоячий». Техніка наших коврів не подібна ні до французької гобелінової, ні до шведської коврової, ні до середньо - азійської, ні до теперішньої фабричної. Окрім рослинного орнаменту на килимах дуже часто вживалися пташки, які теж стилізувалися по своєму...»

Тому-то наші «музейники», як Данило Щербаківський в Київському Мійському музеї та Вас. Кричевський старанно випукували й зберігали килими нашої Гетьманщини. У Київському музеї був килим розміром 10x10 аршин, оздоблений дуже гарним квітчастим орнаментом. У музеї В. Кричевського був ще більший з початку XVIII ст. Про той музей і його килими писала Кат. Антонович в «Нових Днях» (1953. III. ст. 26): «По стінах висять наші чудові старовинні килими, деякі з витканими роками. Пам'ятаю один на білому тлі в середині вінок, а далі — розкидані квіти. Цьому килимові було більше 300 років.— Його Василь Григорович дуже цинив і любив. Чудовий килим з гербом гетьмана Полуботка й ініціалами, багато інших старовинних килимів на синьому, сірому, рожевому тлі різних кольорів і рисунків (наші килими барвили рослинними фарбами, тому тони зберігались чистими і не лияли, як на пізніших килимах барвлених аніліновими фарбами). Вони були з чудовими стилізованими квітами чи геометричним уже більш простим орнаментом. Були килими на вовняній основі, тоді вони були легенькі, як їх підняти».

Музей В. Кричевського з усіма його багатствами і в тому з килимом гетьмана Полуботка, був знищений більшовиками в 1918 р. в обстрілі будинку М. Грушевського, в якому він

знаходився, але світлина з нього збереглася в «Укр. Мистецтві» Дан. Щербаківського.

Не всі тодішні килими, певно, були однакової мистецької вартости, і, зрештою, як зазначас В. Січинський, вони були так поширені, що вживалися найширшими верствами населення, а зокрема нашими селянами, як необхідна річ у щоденному житті. Вони поділялися відповідно до призначення й способу виробу: **ЛІЖНИКИ** — з грубих вовняних ниток, гладкі й мережані служили для постелі; **ПОЛАВОЧНИКИ** — вузькі й довгі переважно з поперечними визерунками для накривання ослонів - лавок: властиві килими для накривання столів і завішування на стінах; **КОЦІ** — стрижені килими дорогого виробу, і нарешті килими для вкривання ґрун... (Нар. з істор. у. промисл.:» 66):

КИНДЯК — бавовняна матерія на підшивки, — турецький крам XVI ст. (М. Груш. «Іст. УР.» VI. ст. 16). В думі про Самійла Кіпку:

«Ой із города із Трапезунта висгунала галера, трьома цвітами процвітана, мальована: ой першим цвігом процвітана — злагоснім киндяком побивана: а другим цвігом процвітана — арматами риштована...» (Паювали) «златосинні киндяки на козаки, злагоглави — на огамани...»

КИНДЖАЛ — довгий турецький ніж обсічний, закарлючений з піхвою, звичайно прицеплений до пояса. У «Чорній Готі» П. Куліша: «А в нас, коли хочеш, турецькі запоєсники, кинджали...»

КИНОВАР, ЦИНОБЕР — сірчан живого срібла темно - червоної барви. У нас його вживали, як червоцила, на виписування в давніх рукописних книжках ініціалів та заставок.

КИПАРИС — гарне сгійкове дерево з сильним бальзамовим запахом, коротким листям і тривкою деревиною. У нас воно було більш відоме з церковного письменства, ніж із живої дійсности. І це відмічено справедливо в билині про Михайла Козарина: «Кипарис - дерево тут не водиться, не плодиться. — — воно плодиться за Єфрат - рікою...»

Проте, аж так далеко це грека було вдавалося: воно росте й в Криму.

У колядках знаходимо кипарис, як варіант хрестового дерева:

Як у славному граді Єрусалимі,
А на святій ріці на Йордані,
На Сіонській горі, на вертепію
Виростало там древо пресвятоє,
Пресвятоє ж то древо кипарисове.
На тім святім дереві та й на кипарисовім,
Проявився, матушко, хрест чудовний...

Погляд на кипарисове дерево, як на святе, поширився в нас головню, мабуть, під впливом Голубиної книги, в якій оповідається:

Кипарис-дерево всім деревам мати
(Зветься: дерево преблаженне)

На тім дереві об'явився нам
Животворящий Хрест,
Розп'ятий був сам Ісус Христос,
Розпинали його жици з Цилатами,
Розливали кров неповинную,

Пішов від нього святий дух і ладан.

Тому у нас особливо цінували хрестики з кипарисового дерева. В Ів. Левницького: «Роздаю всім кипарисові хрестики та пляшечки з почасвською водою...»

З давніх часів кипарис, із своїм темним листям і стисненими до купи галузками, вважався деревом жалоби й суму, і в греків був присвячений богові підземного царства Плутоніві, — його жерці носили вінки з кипарисового галуззя. Багаті римляни, палячи трупи покійних, налили навкруги вогнища й галузки кипариса. Раз обрізаний, кипарис більш не розвивається, і тому служив символом розпачу, і його присвячували Манам, які часто на надгробках підтримують дерево, або зрубують його сокирою. Галузки кипарису, покладені на надгробках, чи вирізьблені на них, означали, що небіжчиків віддано під охорону богів Манів.

У християнстві сумна символіка кипарису перетрансформувалася: як і в давніх греків та римлян, це дерево продовжує фігурувати на кладовищах, але вже не як символ суму й розпачу, а як символ і вираз вічного змагання до недосяжного ідеалу — до неба.

КИРЕЯ — див. **КЕРЕЯ**.

КИРИКА ДЕНЬ — 15 липня ст. ст. -- На Гуцульщині його святкували, щоб половики та лиси не ловили курей (там кажуть **КУРИКА**, а не **Кирика**), та щоб не вбивав грім: «Хто б того дня робив, того безпечно во'є грім». (Мат. у. етн. НТШ. VII. 264). Святкували також «задля вітру й вогню». Не можна нічого робити коло сіна, бо «вігер розмете його геть», або воно згорить. (там же, XI, 11-12).

КИРИЛЕНКО ЙОСИП, кошовий запорозький, що так відповів гетьманові Іванові Скоропадському на його універсал із закликом до запорожців, щоб вони знову повернулися під владу царську:

«Вельможний мосць-пане Скоропадський, гетьман Московський! Універсал ваш увещательний, подписом руки вашої і Московський і двома печатями: единою військовою, а другою Московською утвержденний, получили і, по звичаю, на раді вслух всіх вичитаний, нічого нового та корисного для себе не чули, окрім одна неправда та прелесть Московська ізображена, отвітствуем: а по впервих удивляємося, іж (що) ваша милость не встидається титулувати Війська Запорозького обоїх боків Дніпра Гетьманом, кгда (коли) ми ж вашей милости ані сами собою, ані через послов наших, ані через письмо

військовоє на той уряд не обирали, на який ваша милість возведені zostались под мушкетами Московськими внутрі города Глухова».

Далі в тому листі писав Кириленко з запорожцями гетьманові, що він сам, з доброї волі, шню свою у ярмо тяжке московське вкладає і «отчизну» в нього впрягає, що вже після смерті славної пам'яті Богдана Хмельницького Московський уряд обмежує права й вольності козацькі, а тепер ще того більш, а через те, »за поводом правдивого отчизни нашої і вольностей військових ревнителя, славної пам'яті Гетьмана Іоанна Мазепи і согласієм військовим, а не за наущенням пана Константія Гордієнка, атамана Кошового, оборони найяснішого короля Шведського шукали... Пишеш, що отторгнулсьмося от свого природного Монарха, Його Царського Величества. Хіба ж ваша милість того добре не знаєш, же (що) московські монархи од початку козацького народу і владіння каганов (князів, термін староруський часів митрополита Іларіона, див. КАГАН, Є. О.) аж до Хмельницького ніколи нам небували природними панамі, лєч. (але) ми яко сами добровольно, без жадного насилія, для заховання прав і вольностей наших, піддалися під оборону Царську?»...

Далі писав Кириленко із запорожцями, що не можна виписати й перелічити усього того лиха, горя та утисків, що творила Москва в Україні, — на них бідні люди, «за щасливого вашого милости реґіментарства, ярмом Московським притіснені, плачливе ускаржаються і вас, всіх отчизни згубців, Московських похлебцев, же (за те, що) естеси одважне не держали єдиномислія з небожчиком Гетьманом Мазепою і з нами, проклинають і вічне, если не упам'ятається, проклинати будуть».

Так виявили запорожці своє обурення проти Скоропадського і свій погляд на те, що діялося за нього в Україні. Так дивився на цього гетьмана й народ і більшість старшин, та ніхто нічого не міг проти московського засилля заподіяти... (М. Аркас «Історія.» ст. 436-37):

КИРИЛИЦЯ — абетка, перероблена з грецької. Вигадав її Климент, учень св. Кирила, назвавши її так у честь свого навчителя. Це та абетка, що нею писані церковні і світські книжки в Болгарії, Україні і на Московщині, аж до реформи Петра I, який змінив характер літер, наближуючи їх до латинського письма. Після цього кирилиця залишилася тільки для книг церковних, а світські книжки друкувалися ГРАЖДАНСКОЮ, яку ввів Петро I, а опрацювали були друкарі-ченці Київської Лаври.

Найдавніші пам'ятки старо - болгарської мови, писані кирилицею, це Савина книга (євангеліє апракос), Супрасльський рукопис (неповна Минея), Листки Ундольського, Слупський уривок із Псалтирі, Хіляндарські листки, Македонський листок. (див. ГЛАГОЛИЦЯ).

КИРИЛО (КОНСТАНТИН) св. — апостол слов'ян, родом грек. (народжений в Солуні коло 827 р. † 869 в Римі). Разом із братом Мефодієм висланий був від патріярха Фотія до Хозар проповідувати серед них християнство. Як оповідає його житіє, по дорозі до хозар, задержався він якийсь час у Корсуні на Криму, щоб підучитися жидівської мови і пізнати жидівські книжки (хозари при кінці IX ст. прийняли жидівську віру). При цій нагоді відкрив він мощі св. Климента, папи римського, сюди зісланого, і пізніше взяв їх з собою до Риму. Тоді коло 858 - 860 рр. знайшов він там Євангеліє та Псалтир. «росьски письмени писано, і чоловіка обрїт. глаголюща тою бесїдою», і від нього тої мови навчився..»

Що ж то була за «руська мова» і за «руське письмо»?

Одна з пізніших пам'яток нашого письменства — «Крехівська Палея» — просто твердила, що «грамота русская явилася Богом дана в Корсуні Русину, от нея же научился Философ Константин оттуду сложив і написав книги руским голосом..» Що Русь мала власні письмові знаки, свідчить і арабський письменник Ібн Фадлан, який, описуючи похорон «Руся», згадує про напис, зроблений на його могилі. Та й болгарський письменник кінця IX в., чорноризець Храбр у своєму »Сказанії о письменах слов'янських» згадує, що слов'яни не мали перше письмен, тільки якісь риси та карби, і аж Константин - філософ (св. Кирил) вигадав їм абетку на зразок грецької з 38 літер. Але С. Єфремов з цього приводу справедливо завважував: «Тільки християнська зневага до поганства не дала Храброві оті «черти» уважати за справжні письмена, коли з них слов'яни таки читали». (Іст. укр. письм. I, ст. 69).

Проф. І. Огієнко доводив, що ті письмена й мова, що їх запізнав св. Кирило в Корсуні були таки справді наші стародавні письмена і мова (Юбіл. Зб. на пошану акад. Д. І. Багалія, 1927). — , мабуть, саме на їх підставі св. Кирило й склав свою ГЛАГОЛИЦЮ, якою писано перші слов'янські книги, поки її не заступила КИРИЛИЦЯ.

Проф. Ламанський в своїй розвідці про св. Кирила висловив був здогад, що патріярх Фотій вислав був св. Кирила в місію не до хозар, а «на Русь». Цей здогад підхопив і розвинув о. Нагасвський в книжці «Кирило - Методієвське християнство в Русі - Україні». Але з цього приводу ще проф. М. Грушевський писав: «Гіпотеза інтерна, хоч і лишається нев'ясненим, чому наші джерела (Гавдерік і Панновське Житіє) говорять про хозар, замість Русь, що в тім часі, мабуть, не стояла вже під хозарською зверхністю». («Іст. УР.» I, 405). Про перебування св. Кирила на Русі Житіє св. Кирила нічого не згадує, хоча очевидячки, не могло б пропустити такої його важливої діяльності.

Після хозарів. Кирило й Мефодій пропові-

дували серед болгар в 862 р. потім у великоморавській державі кн. Ростислава 863 р. та якийсь час у Паннонській державі кн. Коцела. Оскаржені німцями за те, що правлять службу Божу в слов'янській мові, мусили виправдуватися перед Римом. Папа Адріян II дає їм рацію, визнає слов'янську мову за богослужбову і висвячує обох братів на єпископів, (867 р.). Два роки пізніше св. Кирил помер, і тіло апостола слов'ян поховано в церкві св. Климента в Римі, а св. Мефодій далі провадив апостольську працю в Моравії.

КИРИЛО ЛУКАРИС (1572 — 1638) — екзарх Александрійського патріярха, брав участь у Берестейському соборі 1596 р., після чого був призначений на намісника вселенського престолу в Україні. Від 1602 р. був патріярхом Александрійським а від 1621 — Царгородським. Все підтримував жваві зв'язки з Україною, і 1623 р. затвердив Луцьке Братство і надав його школі статут, що правив іншим братським школам за зразок.

КИРИЛО ТУРІВСЬКИЙ (коло 1130 — 1182) єпископ Турова, визначний проповідник, письменник і поет, що його сучасники називали «новим Золотоустом». Від нього дійшло до нас декілька десятків церковних казань, молитви, кілька притч. Його проповідь на провідну неділю можна вважати «за справжній гімн на честь весни — стільки своєрідного тепла, української соняшности, радісної світлості розлито в ній при дуже вишуканих мистецьких і поетичних засобах».

КИРИЛО - МЕТОДІЄВСЬКЕ БРАТСТВО — нелегальне українське товариство, що під назвою «Славянського Общества», було створене восени 1845 р. в Києві з почину М. Костомарова, а вже в березні 1847 р., через донос студента Олексія Петрова було відкрито, а його члени заарештовані. Першим було арештовано Миколу Гулака в Петербурзі і знайдено в нього «Закон Божій» (пізніше відомий під назвою «Книг Битія»), статут «Общества», перстень з написом «Св. Кірил і Мефодій» та листування з Білозерським, П. Кулішем, Апаніном «у слав'янському дусі». В листі Білозерського згадувалося про Т. Шевченка, що він написав поему «Іван Гус», і що «як приємно пригадуватися над тим, яку геніяльну людину ми маємо».

Тоді пороблено інші арешти, і арештовано і Шевченка 5. IV. 1847 р., коли він в'їздив до Києва, збираючись їхати за кордон. Проте в Шевченка не знайдено було ані персня з Кирилом і Методієм, що мав кожний інший член «Общества», ані будь-яких паперів, що говорили б про його приналежність до нього, хоча в доносі Петрова вказувалося безпосередньо на Шевченка, який мовляв, на зібранні читав «явно прогизаконні вірші», а в одному (мова про «Послання») намагався «возбудить Малоросію к воз-

станію». Всі члени «Общества», за винятком одного 19-літнього Андрузського, який на думку гр. Орлова, шефа жандармів, «вказував своїм розумом і характером всі прикмети дитинства», — заперечували приналежність Шевченка до «Общества», і сам Шевченко був не менше категоричним. Він відразу признався до авторства «каригідних» поезій, але рішуче й вперто заперечував свою приналежність до «Слов'янського Общества». Як справедливо зазначив Р. Задеснянський, «в умовах тодішньої монархічної Росії приналежність до такого «Общества» було дрібницею, в порівнянні з тим, що було в поемі «Сон» чи інших. Отже немає причини не вірити Шевченкові, коли він сам казав, що до «Общества» не належав, а до писання творів відразу признався» («Апостол укр. нац. революції» ст. 140).

Зрештою, на ту ж точку погляду стали і слідчі органи, які прийшли до переконання, що «Шевченко не належав до Українсько - Слов'янського Общества і діяв окремо..»

Неважаючи на це, в наших істориків, навіть таких, як проф. М. Грушевський, знаходимо постійно твердження, що Т. Шевченко був одним із провідних членів Кирило - Методієвського Братства, і в «Українській Заг. Енциклопедії» теж читаємо: «До основників братства належали, крім Костомарова, Вас. Білозерського, Микола Гулак, Панько Куліш, Тарас Шевченко, Опанас Маркович...»

Тим часом ідеї Т. Шевченка були такі далекі від ідей «братчиків», що, хоча їх і єднали приятні відносини, про спільну політичну діяльність в одному нелегальному товаристві не може бути й мови, і про це значно пізніше писав М. Костомаров: «Коли я повідомив Шевченка про існування братства, він одразу ж виявив готовність пристати до нього, але до його ідеї поставився з великим запалом (обуренням?) і крайньою нетерпимістю, що стала вже тоді приводом до багатьох суперечок між мною і Шевченком». А О. Кописький, відомий біограф Т. Шевченка, писав, що Шевченкові серед ідей того Кирило - Методієвського Братства найбільше не подобалася ідея «поєднання з москалями».

Цій справі присвятив багато уваги й критичного досліду Р. Задеснянський, якому належить заслуга висвітлити справжню ідеологію Братства та її засадничу непогодженість з самостійницькою ідеологією Т. Шевченка.

Він пише: «Кирило - Методієвське Братство було засноване восени 1845 р. під очевидним впливом ідей польського месіанізму і... московського слав'янофільства. Однак, між польським месіанізмом і ідеями, ширеними Кирило - Методієвцями, була істотна різниця. Поляки, пронагаючи утворення всеслов'янської федерації, стояли на тому становищі, що тільки полякам, як народові, що був «обраний Богом і очищений в тяжких історичних стражданнях», належить перше й керуюче місце в цій федерації».

ні одному полякові й на думку не могло прий- ги, що б у тій федерації урядовою мовою була не польська, а яка інша мова, і що б Польщу, для угоди іншим народам, було поділено на частки та що б у Варшаві, виділений зі складу Польщі, сиділа влада, яка б урядувала... мос- ковською мовою! Таку концепцію кожний поляк з обуренням відкинув бо, бо їх месіянїзм був польським месіянїзмом.

«Але обмосковлені ґрунтовно «братчики» проморгали лише на зовнішнє наслідування, відкинувши саму істоту всякого немосковсько- го національного месіянїзму, бо він був чужий їхньому провінційальному патріотизмові. Вони, наслідуючи твір Міцкевича, виправді в »Книгах Битія» писали: «І Україна буде невідлеглою Річчю Посполитою в Союзі Слав'янським. Тоді скажуть усі язики, показуючи рукою на те міс- це, де на карті була намальована Україна: От камінь, его же небрегоса зіждущїі, той бисть во главу угла».

«Однак у статуті Бир. Методієвського Братства (писаний по-московськи й звався в оригіналі «Устав Слав'янскаго Общества») говорилося в пункті першому, що «Слов'янські народи повинні в будучині прилучитися до Росії і скласти з нею одну федерацію». У пункті другому говорилося, — кожне плем'я при «сое- діненїї» повинно мати свою самостійність, а за такі племена признавалось: «Южно-русів, северо-русів із белорусами, поляків, чехів із словен- цями, лужичан, іліро - сербів з хорватами і болгар». У цьому ж другому пункті говорить: «Росія має бути поділена на штати: північний, північно - східний, два українських («южно - русскіх»), два волжскіх — нижній і горішній, два сибірських, один кавказький, один біло- руський, далі штати: Польща, Чехія з Мора- вою, Сербія, Болгарія, західня Галичина при- єднувалася до Польщі, східня — до західньо - українського штату».

«Пункт IV говорив про повну релігійну то- леранцію, але додається, що «мається на увазі прихилиги слов'ян католиків прийняти слов'ян- ську мову служби Божої. Щодо мови, яка б ма- ла бути загальною для всіх — не вирішено ще, але правдоподібно такою має бути мова москов- ська».

«Пункт VI говорить, що «Київ не пови- нен належати ні до якого штату». Для оборони мало бути «невелике», але федеральне військо.

«Наведені політичні погляди, що були в «Уставе» слов'янського общества» подаємо за працею Д. Дорошенка «М. Костомаров» ст. 26- 27 і при тому звертаємо увагу, що всі наведе- ні тези зникли з «пунктів», опублікованих «Ук- раїнським Музеєм - Архівом» при УВАН у бро- шурі що зветься «М. Костомаров. Книга Битія ук- раїнського народу», виданій в 1917 році в Аугсбурґу...»

«З наведеного ясно, що на те місце на яке польський месіянїзм ставив свій владський по- ський нарід кирило - методієвці висунули

нарід... московський. Московську імперію вони мали намір поширити, включивши до неї ще не належні слов'янські землі, а шляхом зміни мови богослужбової західніх слов'ян мали сприяти асиміляції тих народів. Назва «слов'янської федерації» (як, напр. ССРСР) лише прихову- вала істоту цілої тої акції, бож не було жодно- го натяку на те, що можуть не належати до тої федерації «слов'ян» вже загарбані москвинами навіть не слов'янські землі. Навпаки, ясчо го- ворилося, що в межах цілої «слов'янської» фе- дерації мали лишитися землі фінські, литовсь- кі, татарські, кавказькі, калмуцькі і ряд інших неслов'янських народів, що всі разом на бага- то перевищають простором землі слов'янські. Таким чином в принципі це був «месіянїзм», а- ле не український, а такий, який був корисний москвинам, який пропагував поширення й збі- льшення створеної москвинами держави і не обіцяв ані одній неслов'янській землі добровіль- ного звільнення. Ця величезна держава, адмі- ністрована московською мовою із екстериторі- яльного Кюева, з супрематією московської куль- тури, мала бути республікою, поділеною на те- риторіяльні автономні одиниці з угляданням національного принципу лише в тому пункті, де коначним було вирвати з-під впливів польських незначну частину української землі».

Не дивно, отже, що органи безпеки, після докладного слідства прийшли до висновку, що замисли «Общества» виявилися «не так важли- ві, як спершу видалося», і що Петров у своїй- му доносі «дещо перебільшив». Треба було, ро- зуміється покарати членів того «Общества», як тому, що його члени були настроєні виразно ан- тимонархічно і проповідували також скасування кріпацтва, так і тому, що всяке товариство, яке потайки від влади нараджується над політични- ми справами, поступає протизаконно і тому під- лягає карам. Проте, ті кари були порівняно лег- кі — Костомарова було заслано до Саратова, де він провадив далі свої історичні студії та ви- ношував свої федералістичні ідеї; Куліша бу- ло заслано до Тули, де він теж продовжував свої етнографічні та літературні праці, ще мен- ші кари впали на інших членів »Общества», і тільки Т. Шевченка, що до кирило-методієвців не належав, і їх ідей не поділяв, а навіть ста- вився до них «з крайньою нетерпимістю», а «ді- яв окремо», як підкреслив ген. Дубельт в уря- довому підсумковій слідства було покарано дуже суворо: віддано на 10 років в солдати з заборо- ною провадити будьяку творчу працю.

Непорозуміння щодо приналежности Т. Шевченка до Кирило-методієвського Братства виникло по-перше з того, що Т. Шевченка було за приналежність до нього заарештовано, а по- друге з того, що матеріали про слідство в цій справі аж до революції не були відомі.

КИРИС — охоронна зброя українських воєнків XIV - XV вв., що складалася з двох блях

— Одної на грудях, другої на плечах (Ів. Крип'якевич).

КИСА — гаманець, символ багатства: «в кого віл та коса, в того й грошей кеса» (Номис. 10407). Див. КЕС, КЕСА.

КИСЕЛИЦЯ — рід киселя зі слів і кукурудзяних круп, або з муки кукурудзяної, гречневої, або житньої. На Введення гуцули варили «густу киселицю, щоб була густа сметана». (М. Груш. «Іст. у. Літ. І. 145). Посудина, в якій готували киселицю, називалася **КИСЕЛИЧНИК**.

КИСІЛЬ — вариво з молока, або з ягод, зготовлене з крохмалем. (Див. ЖУР).

Відоме літописне оповідання про **БІЛГОРОДСЬКИЙ КИСІЛЬ**. В 997 р. Володимир В. виїхав до Новгороду, щоб звідти привезти військо проти печенігів, але ті скористали з його відсутності і напали на Київщину та й облягли Білгород. В місті почався голод. Люди зібралися на віче і вже вирішили були піддатися ворогові: «Піддаймося печенігам: одних поб'ють, але інші залишаться живими, а від голоду всі помремо». Але один дід порадив вжити перше хитрощів. Казав зібрати трохи вівса, пшениці, або хоч огрубів (грису), залляти водою й зробити з кисілем. Бочку з кисілем поставили в колодязь, а в другий колодязь поставили бочку з питним медом. Потім покликали печенізьких послів: «Що нищите свої сили? Хоч би ви десять літ стояли під містом, нічого нам не зробите, бо ми маємо поживу з землі.» І повели їх до криниці і дали покоштувати. Печеніги здивувалися: «Не повірять нам наші князі, як самі не покушають...» Білгородці налляли їм ціле відро киселя. Печеніги вирішили, що не зможуть взяти міста голодом, і відійшли.

КИСІЛЬ АДАМ (1600-1653) — український діяч на службі польської держави, сенатор Речі Посполитої, головний комісар польського уряду за повстання Павлюка, польський посол до Богдана Хмельницького в справах миру, воєвода брацлавський 1648 р., київський 1650 р. Останній акт його служби — Білоцерківська угода між поляками й Богданом Хмельницьким 28. IX. 1651 р. по нещасливій битві під Берестечком (див. БЕРЕСТЕЧКО), яка, після битви під Батогом 1652 р., вратила своє значення.

Т. Шевченко містив А. Киселя поміж зрадників свого народу («Галагани, і Киселі, і Кочубеї - Погаї, було добра того чимало...»). але П. Млиновецький в своїй «Іст. укр. народу» (Мюнхен, 1953) справедливо завважував:

«Неясна ще роля таких українських аристокрів, як Адам Кисіль що весь час потім виступав по польській стороні, як мирові посередники тощо... бо є не лише багато доказів, що поляки їм не довіряли, але й є, напр., свідчення одного з численних емісарів Хмельниць-

кого (які мали тайно підготовляти повстання). Яреми Концевича, що на тортурах зізнав, начебто «пан Кисіль дав 50 гаківниць і пороху багачо до міста Броварів, князь Олександр Пузина прислав Кривоносові 70 гаківниць і 8 півбочок пороху й олова, а владику львівський Збочки пороху і куль дав козакам». Той же Кисіль в листі з 23. VII. 1648 подає до Осолінського фальшиві інформації про події в Україні. Тут варто підкреслити, що жодними «матеріалістичними» аргументами не можна з'ясувати такого становища українських магнатів, шляхти і вищого духовенства. Залишається одне пояснення: мотиви національно - релігійні, причому в моменті релігійному безперечно також переважав складник національний...» (ст. 134). (див. БЕЗГОЛОВ'Я).

Адам Кисіль постійно й завзято боронив права православних у Польщі, будучи найвидатнішим представником і провідником непокозаченої «православної шляхти руської». І коли писав він, будучи воєводою київським, гетьманові Богданові Хмельницькому: «Один будучи в Короні Польській з Народу Руського сенатором, несучи на своїх плечах оборону св. Церкви і стародавньої віри нашої, доніс її до сивого волосся і донесу, дасть Бог і до смерті...» — писав він щирі правду, стверджену документами. Поляки склали на нього пасквіль, в якому його висмівали:

Не міг чорт унії

З схизматиком стравити, —

Мусів к и с і л ь посолити

І х м е л е м приправити...

В. Липинський писав про нього:

«...В дійсності помер Адам Кисіль ані при Річпосполитій, ані при Хмельницькій. Він покинув у 1652 р. своєму народові відданий Річпосполитою під його воєводську оборону Київ і від справ публічних зовсім відійшов. В початку 1653 р. помер цей глибоко нещасний, а великий розумом і серцем чоловік, одна з найбільш трагічних постатей нашої історії і одна з многих жертв нашого історичного лихоліття. Помер так, що ніхто з сучасників смерті його навіть не завважив...» («На переломі», 1920, ст. 73-104).

КИСЛИЦЯ — яблуко з дикої яблуні: символ короткої втіхи, що дає неприємні наслідки: «Хто кислиці поїв, а на кого оскома напала!» (Номис. 4068). — тут покута приходить ще й з чужий гріх. (див. ЯБЛУКО).

«Кислиці на осипі» — така ж небиліця, як і «грушки на вербі». тому: «Наговорив на вербі груші, а на осипі кислиці». — безмірно набрехав.

КИТ-РИБА — морська молокосуча тварина, найбільша тепер у світі. Живе головне в полярних морях, досягаючи до 25 метрів завдовжки і ваги до 150.000 кілограмів. Може жити до 1.000 років, але падає жертвою численних китоловів

що полюють на китів задля їх «вусів», що зас-
тупають у них зуби, та їхнього товщу, дуже
ціненого в промисловості.

Внаслідок біблійної історії про Йону, кит
уявлявся в нас як найнебезпечніша морська
потвора, що часто фігурує в казках: «Його
киг-риба зараз і вхопила...» (Зап. ЮЗ Руси
II 60). Наука натомість усталила, що киг має
дуже вузьке горло і не може ковтати людей і бі-
льших тварин — годується зовсім маленькими
тваринками, які затримуються за його «вуса-
ми», що служать ніби респетом. Уявлення про
кита, як найбільшу тварину в світі, здибуємо
ми в Голубиній книзі: «Кит-риба всім ридам
мати: на гробх кигах-рибах основана мати —
сира земля. Стоїть кит-риба не ворухнеться,
коли ж киг-риба ворухнеться, тоді мати- сира
земля повернеться, тоді білий світ скінчиться:
киг-риба заграє, синє море схвилюється, весь
мир-народ зжахнеться, буде врем'я посліднє...»
(М. Грушевський («Іст. у. літ.» IV, 252).

КИТАЙКА КИТАЙ — легка шовкова ма-
терія червоної фарби. У козаків була символом
калоби:

Ой там козак убит лежить.
На купині головою,
Накрив очі китайкою.
Заслугою козацькою (Зап. НТШ. т. 56.
ст. 50).

в Т Шевченка:
(Гонта в «Гайдамаках») із кишпелі
Китайку виймає:
Поцілував мертвих в очі.
Хрестить накриває
Червоною китайкою
Голови козачі...

В звичайному житті китайку вживано па-
штани, на спідниці. Як кожна шовкова матерія,
приснена на дотик служила також символом
привабливості:

Ой десь же ти, дівчинонько,
З китаєчки звита,
Що ти мене додержала
До білого світа... (Метлинський).

КИТАРА — музичний струмент:
..А в тій світлиці гречиний пан сидить.
Ой сидить, сидить, в китару грає...
(М. Груш. «Іст. у. літ.» IV, 90, 176).

КИТАРА — рід митри в старо-жидівських
первосвящеників.

КИТОВРАС — демонічна постать давніх
хітцьо-слов'янських апокрифів XIУ ст., які
повідали про Соломона й будову єрусалимсь-
кого його храму. Сама назва походить із грець-
кого поєсованого КЕНТАВРОС (Тив. ЦЕН-
ТАВР).

КИХТІР — див КАХТІР.

КИЧКА — митка льону, вплетена в косу
молодої: «Беруть трохи льону і завивають їй
разом із косою, щоб більше було коси; хоч і ве-
ликі коси, то завше треба того льону, і то назива-
ється зачіска і кичка». (Метлинський, 208).

КИЧКА — каблучкуватий валок з клоччя,
шерсти або волічки, іноді обшитий полотном, я-
кий носили замужні жінки під очіпком, або чеп-
цем.

КИЧКА — хомутки, подушечка під хомут.
У Шевченка: «Лимар кичку зашиває...»

КИШКА — ковбаса, начинена кашею:
«Дайте мені кишку, з'їм у затишку». Також чер-
вона гуля на голові індика. Звідти ІНДИК.
КІШКАТИЙ — шхата людина.

КИШКИ — частина травного апарату в
животі, що починається від пилунку, а кінчаєть-
ся кутницею. У людини завдовжки 8 метрів.
«Треба думати та гадати, чим кишки напихать».

КИШКА ЛЕВ (1668 - 1728) — василія-
нин київський, уніятський митрополит, що по-
ходив із білоруського шляхетського роду. Скінчив
теологію в Римі, в 1703 р. був протоархима-
ндритом чину, 1711 р. — єпископом володимир-
ським, а з 1714 р. — митрополитом. Дуже зас-
лужився для уніятської Церкви, дбаючи про
освіту духовенства. У 1720 р. скликав Замойсь-
кий собор, що дуже скріпив уніятську Церкву.
Залишив праці з історії Церкви та церковного
права.

КІБЕЛА — РЕЯ — донька Урана (небо)
і Геї (земля), дружина Кроноса (Час) і мати
Зевеса, Гери, Плутона, Нептуна, тому загально
звана МАТИ БОГІВ або ВЕЛИКА МАТИ — у-
сібілення плідності природи. Культ цієї богині
зародився на Криті, але особливого розвитку до-
сяг в Малій Азії, в Фрігії, в місті Песінунті.
Кібелу вважали за першу навчительку танців: її
жерці, курети, чи корібанти, танцюючи навкру-
ги маленького Зевеса та б'ючи для ритму в свої
щити, щоб плач дитини не дійшов до вух жор-
стокого Кроноса, що мав звичай ковтати своїх
дітей порятували його таким чином від вірної
смерти. Знайдені на Криті фрески стверджують,
що мистецтво танців дійсно високо стояло свого
часу на цьому острові.

У Римі культ Кібели встановлено за дру-
гої пунійської війни, коли з Сибільських книг
дізналися жерці, що Рим буде рости в своїх си-
лах, як до Риму буде перевезено Кібелу, яка
впала з неба і знаходиться генер у Фрігії. Рим-
ляни вислали делегацію до пергамського царя
Аттала, і той охоче погодився віддати римля-
там чорний метеоричний камінь, що правив
їм за Кібелу. В 198 р. до Р. Хр. той камінь
був перевезено до Риму, але коли корабель,
що віз богиню, прибав до Тібру, якась невиди-

ма сила спинила його і, неважаючи на всі зусилля й заходи, корабель не рушав з місця. Тоді весталка Клявдія, саме перед тим обвинувачена в порушенні обіту незайманості, попросила дозволу звернутися до Великої Матері, щоб вона виказала її безневинність. Вона зняла з себе пояс, прив'язала до корабля, і той, на здивування всіх присутніх, слухняно пішов за весталкою, що йшла берегом. На згадку про цю подію в Римі було встановлено свято МЕТАЛЕСІІ: жерці Кібели, що в Римі звалися Галлами, наче божевільні, бичували один одного, б'ючи в барабани, як колись курети на Креті, рятуючи Зевеса, і голосно вигукуючи. В античній скульптурі образи Кібели зустрічаються нечасто. Найбільш відома статуя в Ватиканському музеї, де богиня сидить на кубі, символі непорушності землі, спираючись рукою на тимпанон, чи барабан, її звичайний атрибут. На п'єдесталі — барельєф із весталкою Клявдією, що тягне корабель.

КІБЧИК. КОБЕЦЬ — хижак із родини соколів. В «Енеїді» Котляревського:

Летять снастись в лісах обширних
Од злого кібчика когтей...

В народній піснності символ зальотника, залицяльника:

Ой не ходи коло води, жовтоногий кобче,
Єсть у мене кращий тебе, доріженьку топче;

Ой не ходи коло води жовтими ногами,
Єсть у мене кращий тебе з чорними бровами..

КІВОРІЙ — надпрестольний намет, що його роблено в віттарі, над престолом в середній абсиді. Такий ківорій існував в холмському соборі, і його опис залишився в Іпатієвському списку літопису: дві колони з однопільного каменя, а на них КОМАРА (шатро). З виглядом їх знайомлять нас і софійські та михайлівські фрески (М. Груш. «Іст. УР.» III, 427). Був ківорій і в Софії київській, але від нього залишилися тільки колонки.

КІВШ — посудина з ручкою для насипання, чи черпання, муки, зерна, тощо, а також і для черпання і пиття рідин. В «Енеїді» Котляревського: «Сивушки зараз ковтонули по ківшику і не здригнули...»

ВИПИТИ КІВШ ЛІХА — перетерпіти багато: «Бийте його добре киями, щоб знав по чому ківш лиха» (Номис 4954).

«КІЄВСКАЯ СТАРИНА» — місячник українознавства який створив Т. Лебединців у Києві і який виходив московською мовою в рр. 1882 — 1906, спершу під редакцією Т. Лебединця (1882 — 87) А. Лашкевича (1888 — 89) С. Кивлицького (1889 — 1893), і зрештою В. Пачуменка. Від 1897 р. містила й українську белеґристику. В 1907 р. вийшов ще один річ-

ник із зміненою назвою «Україна», українською мовою. У «Києв. Стар.» співпрацювали найкращі українські наукові сили, і в його річниках зібрано величезні українознавчі матеріали з яких черпала повними жменями й ця наша УМЕ, зазначаючи їх походження скорочено - К. Ст. або Києв. Стар.

КІЗ — тепле нутро вбитої худобини: «Дитину, хвору на сухоти, саджали в кіз, себто в тепле нутро вбитої худобини» (Номис. 8402). Але КІЗОМ або КІЗЯКОМ називали й посліп тварин: «Скільки кізу лежить, що у віз не забереши» (сл. Грінч.) «До нашого берега ніщо добре не припливе — як не кізьяк, то тріска». (Номис. 2137).

КІЙЛО, КОВИЛА — степова трава, що доходила до 1½ метра висоти, — символ вільного степу. Ідеал краси для жіночого волосся: «Ой коби в мене такі косоньки, такі жовтенькі, як сесе кійло..» (Гол. II, 83. IV, 86. II, 615). За шовкову м'яккість звали кійло також — ШОВКОВОЮ ТРАВОЮ. В величальних наших колядках відзначається шовковість трави:

А в того коня шовковий хвостик,

А в того коня кійлова грива.

Кійлова грива коня покрила..

Вважали також, що кійло має в собі багато сили, яку може передавати й коневі, який його їсть:

На горі Івашко ходить,

Шаблею кійло косить,

Під кониченька несить

Та кониченька просить:

Їж, коню, те білее кійло,

Щоб здужав та Дунай плисти,

Напу Марусеньку увезти...

Було в нас кійло й символом визначності, добірності: «Часом і межн кропивою росте кійло». — так і серед негідного оточення може знайтися гарна людина.

КІЛ, КІЛОК — круглий, не надто грубий і досить довгий обрубок дерева, що, загострений на одному кінці, втикається в землю з різкими цілями. У ворожіннях, особливо під Андрія, або під Різдво, кілок символізує людину. У с. Прохорах на Чернігівщині парубок, або дівчина йшли під Різдво попід лісою і лічили тричі по 9 коліків у лісі. Останній колік (ХХІІ) показував, яка має бути дружина: колік у корі — дружина багата: голий, без кори — бідна; високий — висока на зріст і т. д. (Мат. у. етн. ХУІІ, 150). На Лохвищині ворожили тільки дівчата, бо колік мовляв, символізує мужчину. Дівчата рахували коліки в лісі і знаходили таким чином теж ХХІІ. Звичайно дівчата прив'язували знайдений увечорі колік перевеслом, а вранці роздивлялися, на який колік впало ворожіння (там же ст. 163).

Кілок у плоті, чи в лісі, виконує функцію.

іку й найбільший дурень міг би виконати, тому нас часто й говорять: «Дурними тільки пліт ородили», або »дурний, як кіл у плоті» (Ів. Франко «Прип.» II, ст. 67, 68).

КІЛЬКІСТЬ — все те, що виражається в цифрах і творить кількісну цивілізацію сучасної демократії. Американський соціолог Пітірім Сорокін писав: «Манія кількості звичайно відбивається шкідливо на якості... Кожний може накопичити купу на купу, масу на масу, — але лише геній може досягнути (і часто з максимальною ощадністю засобів) архитвір. Звідти порожнеча наших найбільших творів. Наші катедрали не мають в собі справжнього релігійного духу наші університети продукують дуже мало геніїв, а то просто ніякого генія. Мистецтво наших радіостанцій та театрів в наслідку цієї кількісної манії виходить вульгарним і все більше пересічним. Невважаючи на нашу освіту, нема серед наших мистців ані Фідія, ані Бетховена ані Гете, ані Шекспіра». (Криза нашої доби — Б. Айрес 1948, ст. 55)

В. Мартинець писав у «Розб. Нації» (1932, ст. 196): «Цензурове бюро Департаменту Торгівлі в Вашингтоні проголосило 31. III. 1932, що 68.485 емігрантів що родилися поза Америкою (дітей їхніх, уроджених в Америці, не вчислено) подали як свою рідну мову — українську. Не одного ця низька цифра вразила. Одвак річ не в кількості. Бо ось статистика Латвії подає, що там живе 36.029 українців. Тут якраз кожного вражає ця висока цифра. Бо хто з нас досі чув про тих українців? Що вони роблять, як українці? Чи вони являють собою якусь цінність для Української Нації? Або інший приклад: у Югославії живе коло 70.000 українських емігрантів. Яка їх вага для України? Або: яку питому вагу для української нації мають 1.500.000 українців у Сибірсько - Козацькому краї 400.000 на Зеленому Клині і 150.000 на Сірому Клині? Чи тих два мільйони, — отже скільки, скільки числить уся литовська, латиська чи естонська нації, має подібне значення для нашої нації?..

«Тому 68.485 української еміграції в Америці при її дотепершній активності, національній свідомості, політичній виробленості, творчості й корисності для нації має питому вагу принаймні таку, що вдесятеро більше населення (684.850), а то й в зрівнянні з еміграцією на Зеленому Клині, Естонії, чи навіть у зрівнянні з населенням по діях частинах українських земель... Таки не кількість, але якість рішас в національнодержавних справах. Тим і пояснюється, чому далеко менші, а то й 1-2-мільйонові нації висвободилися від (спільних із нами) окупантів а 45-мільйоновий український нарід і далі в неволі...»

КІМЕРИ, КІМЕРІЙЦІ — мітичний нарід, що його Гомер оселяв дес у вічній мряці й темряві:

Там Кімерійці живуть, та їх місто
і ціле їх царство
Хмарами вкутані вічно й
туманом, бо яснее сонце
Не погляда на той край гарячим
промінням ніколи:
Ані годі, як зійде та по небу
блакитному ходить,
Ані тоді, як із звіздного неба
заходить за землю,
З віку й до віку ніч темна над тими
людьми нап'ялася...

(«Одісея» XIV - XIX. Переклад П. Байди)

Кімерійці — перший відомий нам історичний нарід що заселявав наші землі. Відомості про них висічені на асирійських кам'яних стелях VIII ст. до Р. Хр. Згадуються вони також у Біблії та в грецьких істориків. З тих нечисленних історичних вісток можна думати, що кімерійці в своєму соціальному розвитку «ще не дійшли до створення держави, формуючи лише племінні союзи, що уявляли на той час досить грізну силу. Такий військовий союз кімерійських племен у VIII ст. до нашої ери, обійшовши Чорне море Кавказьким узбережжям, вдерся до Малої Азії. У верхів'ях Тігру та Євфрату асирійські царі вели з ними війни, поки не розбили їх і не примусили повернутись додому. У VI ст. до н. ери, надчорноморські степи зайняли войовничі скитські племена, що надійшли з півн. Ірану. Вони підкорили собі всі племена, що жили тоді в Україні, зламавши в першу чергу спротив кімерійців, з якими вели довгу й завзяту боротьбу. Після того кімерійці зникли з усього Надчорномор'я, перейшовши на південний берег Чорного моря (до Азії). Решта ж сховалась в Кримських горах, де, завдяки особливим умовам Криму, кімерійці зберігалися ще кілька століть. Греки називали їх у ті часи ТАВРАМИ, а пізніше, як почали змішувати з скитами — ТАВРО - СКИТАМИ...» (Проф. М. Міллер в «Нов Дні», 1955, ч. 61 ст 19).

Геродот залишив нам згадку про напад скитів на кімерійців: «Там, де тепер (в V в. до Р. Хр.) живуть скити був край кімерійців. Коли скити напали, кімерійці злякалися великого війська і почали радити раду. Погляди роздвоїлися. Думка парочу була, що найкраще вступитися геть і не виставляти себе на небезпеку. Але кімерійські королі станули на тому, що треба боронити край від напасників хочби й до смерті. Та народ не хотів погодитися з думкою королів. Одна частина рішила уступити, не добуваючи меча й залишити рідну землю ворогові, а королі з другою частиною народу рішили скорше загинути, ніж покинути рідний край на поталу ворогові. Постало сильне замішання, а що обидві сторони були однаково сильні, прийшло до бою. Всі, що рішили не піддатися ворогові, полягли то одного. Тоді кімерійський нарід поховав їх із шанобою над рікою Тірасом (Дніс-

тром). Їх могили видно й досі. Потім... усі вийшли з краю..»

Залишилися від кімерійців, як пам'ятка, назва **КІМЕРІЙСЬКОГО БОСФОРУ** (Керченської протоки між Чорним і Озівським морем), ота овіяна легендою героїства «могила кімерійських королів» та різні археологічні знахідки, що про них писав проф. П. Курінний в рецензії на «Велике Цабе» Д. Гуменної:

«Кімери у нас споруджували дивовижні будівлі з каміння — лабіринти з кам'яних брил, які розміщували на площі до одного гектара. Вони мали блискуче мідно-ливарське виробництво на терені Запоріжжя (списи, мечі, кинджали, ножі, наруччя, бритви, мідні вази), ховали князків у мідяних гробницях-скринях — з обкладкою могили ззовні колами з каменю. Могили були родинні, в них поховано буває до 10 небіжчиків. Це — батьки, діти, жінки. При кожному — посуд із їжею на той світ. Хати будувалися з каменю і глини. Ватажок носив будаву (хрещату або грушквату — обидва ці типи були потім ознакою влади гетьмана і кошового), мав кинджали з бронзи, посріблені, що довозилися з Єгипту, Малої Азії, тощо. Кімерійці користувалися посудом, оздобленим мальованим і плястичним орнаментом. Вони мали табунне господарство, переважно коней. Лише південна частина кримських кімер, що господарювала на гірських полонинах звалася — таври».

КІМНАТА — в українських хатах відгороджений від більшого покою менший покоїв, що служив звичайно за спальню. У Шевченка: «Поставлю хату і кімнату». У Метлинського: «У вдовниці дві світлиці, а третя кімната». У Чубинського: «Піду я до кімнати постіль білу сла-ти..» У Ганни Барвінок: «Він любив свою світличку з кімнаткою».

КІН — публічне місце де виставляли присуджених на кару соромом: «Коси різали блудяккам, в погріб запирали, другі у коня стояли... (Сл. Грінченка).

З цього первісного значення постали інші: місце вистави, спена.

КІНВА — дерев'яний кухоль, коновка. У Стороженка: «Кухарі ставлять по всіх столах дерев'яні ваганки з потравою, а між ними у великих кінвах, теж дерев'яних, горілку, мед, пиво...» «Узяв раз покуштував, удруге напився, а втретє як узяв ту кінву за вухо, то зробив у тій конівці сухо..» (Зап. ЮЗ Русн. I, 204)

КІНГІР — місцевість Азії, не позначена ні на одній мапі в сітці концентраційних таборів Караганчи що стала славна в усьому світі завдяки героїчній жертвенності українських жінок. Тут щоб покінчити з повстанням в'язнів, московська влада вислала проти них важкі танки. Коло 500 українських жінок, взявшись за руки вийшли їм назустріч, в надії їх спинити

і порятувати в'язнів. Але ті танки, на наказ ген. Бичкова, почавили всіх тих героїчних жінок. Це сталося вночі з 25 на 26 червня 1954 р. Про цю жахливу трагедію довідався світ від мадярського лікаря Ф. Варконі, колишнього в'язня карагандських таборів, якому пощастило дістатися в 1955 р. до зах. Європи. Об'єднання Українських Жіночих Організацій Америки видало в англійській мові книжку «500 Замучених Українських Жінок» п. Ст. Галичин, в якій передруковано тексти промов і доповіді д-ра Варконі в цій справі.

КІННОТА — кінне військо. Перші вістки про коні в війську літопис подає з часів Олега: в похід на Візантію 907 р. князь повів частину війська на конях, частину — човнами. Те саме читаємо про похід Ігоря на греків 944 р. Але, вважає д-р Ів. Крип'якевич. («Іст. укр. війна» 1936, ст. 33), в тих часах коней уживали, мабуть тільки до перевозу війська, не в боях. Воєнна кіннота почала розвиватися аж у боротьбі з печенігами, що від початку X в. ненюкоїли наші границі. Щоб дорівняти скорій степовій кінноті українці мусіли організувати кінне військо. Потребу кінноти відчув і Святослав у своїх походах на Болгарію 968 - 670 р., коли йому прийшлося воювати з греками. Греки мали тоді славу кінноту, важко озброєну, в панцирях і в шоломах, з довгими списами, проти яких піхота почувала себе безборонною. Першу спробу зорганізувати кінноту проти греків було зроблено під Доростолом. Про це оповідав Лев Діакон: «Скити (так називав він українців) з кінцем дня виїхали на конях з міста, вперше з'явилися кінними, бо звичайно виступають вони на ворогів пішки — не вміють вилазити на сідла й так битися з ворогами. Ромеї (греки) чимдуж хопилися за зброю, посідали на коні, схопили коп'я (вони вживають довгих копій до бою), і пустилися з запалом і напором великим. Але ті (українці) не вміли керувати коні вуздами, і коли ромеї вдарили на них коп'ями, завернувшись і забралися до міста».

Володимир В. в поході на волжанських болгар 985 р. вислав степових торків на конях, але власне військо мав ще піше, плело човнами. Ярослав Мудрий до дальших походів уживав уже коні. За перших наступників Ярослава українська кіннота могла вже мірятися з степовиками. У 1068 р. Святослав Ярославич із 3 000 коней розбив 12 000 половців.

Українська кіннота козацьких часів не осягла значного розвитку. Боплян писав: «На коні вони не найліпші. Мені траплялося бачити як 200 польських кіннотчиків примушували втікати 2 000 козаків..» Тим-то Б. Хмельницький був примушений користуватися татарською кіннотою у боях із поляками.. Вирішну роль в козацькому війську все мала піхота (там же, ст. 270).

КІНЬ — однокопитний ссавець, приручений на наших землях за Трипільської доби. В. Петров в ЕУ твердить, що «класичне Трипільля коня не знає», і він стає «характеристичною властивістю обох суміжних діб. доби енеоліту - бронзи (передскитської доби) й доби раннього заліза (скитська доба) (ст. 200). Так само в рецензії на «Велике Цабе» Д. Гуменної він писав: «В Трипільлі коня немає. Кінь властивий не Трипільлю, а після-Трипільлю (Городськ. Райки, Усатово), та й то непевно. Отже, досі, за археологічними даними ми знаємо Трипільля, як безкінне. Чому ж, звідкіля воно оказалось у Вас наскрізь кінне?»

Натомість П. Курінний в рецензії на той же твір Д. Гуменної пише:

«Трипільська культура ягільки добре знає коня, бика, корову, вівцю, собаку... Вона мала навіть культові виображення коня, бика і т. д.»

Дикі коні, т. зв. ТАРПАНИ (див.) водилися в наших степах ще й за козацьких часів.

У відмінність від бика та вола, зв'язаних із хліборобством, кінь у давні часи був зв'язаний з війною. В Єгипті на пам'ятках, що відносяться до хліборобства, кінь ніколи не фігурує, хоча він там уже відігравав чималу військову роль. Кінь в Єгипті з'явився з Месопотамії разом із військовою колісницею, що пізніше відіграла в єгиптян велику роль. В ті далекі часи коли люди ступили десь укоськали дикого коня почали його вживати для нападів на сусідні племена й території. За допомогою коней, індоєвропейські варвари перемогли вищі семітичні та взагалі прееарійські цивілізації Європи та Азії. У ближчі до нас часи, армії високо цивілізованих народів давнього Мехіка з жахом відступали перед купкою іспанських завойовників що їхали кінями. Пам'ять про жах, який охоплював осілу хліборобську людність перед кінними наїзниками, залишилася й перейшла до наших часів у вигляді мітів про ЦЕНТАВРИВ (див.).

І в українському народі пам'ять про той контраст між почуваннями осілого хлібороба, що користувався волом, та степового наїзника, що гарцював на коні, живе ще досі в оповіданнях, які малюють коня, як «диявольське сотворіння» І досі, неважаючи на величезні прислуги, що кінь віддавав пізніше українському селянинові неважаючи на пізніші любові і шану, якою кінь користувався в українського козацтва, наїзд дивиться на коня, як на «нечисту звірину», прокляту від Бога.

Про те як Господь сотворив коня з чорта оповідається в записі Руданського, що його навівав М. Грушевський в своїй «Іст. у. літ.» (т. IV, ст. 455):

«...Помоливсь Адам Богу та й почав сіяти. Ото засіяв Адам запрягся сам у борону та й воточить. І так йому тяжко ту борону тягнути, а чорт ззаду сидить на бороні й сміється. І поглянув Господь і каже до свого янгола: — Піди та зроби з того чорта коняку для Адама. — Ото ян-

гол і пішов та як накинув на чорта обротъ та так із нього й сталася коняка. Тоді янгол і каже до Адама: — Розпрягайся, чоловіче, та запрягай коня. Ого з тої коняки й почались наші коні...»

В іншому варіанті оповідається, що «кінь — сам чорт, який прийняв образ коня, бо чорт може приймати образ якогось звіря, от він і змінився на коня. Але Бог його так поблагословив, то він і назавжди залишився конем». (Чубинський, «Труди...» I, 42).

Коли господарство забудовується, то в новий хлів загикали під стріху різні «святі» речі зілля тощо, «щоб відьма не приступила, але стайні, де коні, робили виняток, бо «там проживає чорт», тому не годиться дати туди свяченого — «бо коняка звірива нечиста». Замість святих речей, вішали там убиту сову, або сороку, щоб домовик не кушгив та не заплітав грив і хвостів коням... (Перв. Громадянства, 1926, 92-93).

Коням приписували й чортове «лукавство»: «Кінь — найлукавіша худоба: він, як п'є воду, то дивиться і видить у воді, яка у чоловіка сила, чи слабкий а думає: Ой убо́ю його зараз, лиш нап'юся, а так подивиться і — здрігнеться: не може зважитися. Кожний кінь як нап'ється, мусить подивитися на чоловіка через це...» (Мат. у етн НТШ, XI, 19).

На цьому ґрунті прицепилися дуже легко й християнські апокрифи: «Як народився Христос, то лежав у яслах, то віл не порушив із ясел жадного стебла, а ще дихав і нагривав Бога. А кінь стояв із другого боку та й тягнув сіно, яке тільки було. Отож Божа Мати і сказала: «Будеш же ти, добрий воле, завсіди у Бога ситий, а ти, коню, усе будеш голодний», хоч будеш їсти до рознуки...» (М. Грушевський, IV, 495).

У цьому оповіданні виступають тільки слабкі натяки на цю тему, дуже поширену в європейській легенді, — тількищо в цій останній місці коня заступає осел, або мула, що підпадає під клятву Пречистої і тому стає безплідною, безпотомною.

У протилежність хліборобській традиції, що воліла вола аніж коня проступає в наших українських віруваннях та поглядах і інша сильна тенденція козацького походження, що вбачає в коневі вірного товариша. В українських народніх піснях козак і кінь дуже часто виступають як два приятелі: кінь буває нерідко доглядником і сторожем степового липаря і нераз робить йому докори, коли бачить, що той невідповідно поводить. Коли козак гине на побойовищі, кінь тужить над ним, копас йому гріба га передає річні вістки про його смерть:

Не стій коню, надо мною,
Бо я виджу щирість твою...
Біжу коню, дубровою,
Чорним лісом, стеженькою,
Ой горами, долинами,
Колючими ожинами...

А як прийдеш, коню, в село,
 Заржи смутно, невесело;
 А як прийдеш під ворота,
 Заржи смутно, як сирота;
 Тупни, коню, копитами
 Перед неньки воротами.
 Вийде д'тобі стара мати,
 Буде тебе бай питати:
 Ой ти, ковою вороненький,
 А де ж твій пан молоденький?
 Чи впав з тебе, чи забився,
 Чи на війні зоставився?
 — Знай же, коню, що сказати:
 — Не журися, стара мати,
 Не впав з мене, не забився,
 Ні на війні зоставився.
 Лише твій син оженився,
 А взяв собі паняночку.
 В чистім полі земляночку,
 Ой на личку рум'яная,
 На ній сукня зелена....

(Зап. НТШ, т. 56, ст. 50).

У зв'язку з цим стоїть й ідеалізація коня, яку ми зустрічаємо як у піснях, так і особливо в казках. Чудесний кінь товаришує українським богатырям, охоронцям української землі: «Коня богатырєві виїздить св. Юрій. Ото, бува, в табуві, або де на конюшні, задасться такий кінь що як його ве глядять, а він, гляди, все утіче. Там уже через ніч, чи через день, або сам прибіжить або люди де знайдуть: то ж він бігав до св. Юрія в науку. Такого коня чи продай, чи проміняй, все одно толку з нього не буде: або сам забіжить, або так пропаде — щось задавить.» М. Грушевський «Іст. у. л.» I. 315.

Кінь богатырський, проте, не такий, як звичайні коні: «Копита у коня, як добра покрішка. Опе як стрибне, так землю дерево заввишки і кине і кине...» (М. Грушевський, IV, 74).

Цей ідеальний кінь не тільки землю так високо підкидає він і «білий камінь лунає»:

А в того коня золота грива,
 Золота грива, срібні копита,
 Срібні копита, шовковий хвостик.
 Золота грива коника вкрила,
 Срібні підкови землю пищать,
 Шовковий хвостик слід замітає...
 Срібні копита кремінь лупають,
 Кремінь лупають, церкву мурують
 Мурують же із трьома верхами,
 З трьома верхами, з двома віконці:
 В одне віконце ісходить сонце,
 В друге віконце заходить сонце...

Колядки про коня, що будує церкву — образ світу — досить чисельні. Так у другій колядці теж оповідається про «сивого коня»:

Що помислами листоньки читав,
 Що він гадками землю писав,
 Що копитами біл-камінь лупав,
 Біл-камінь лупав, костьол мурував,
 Костьол мурував із трьома верхами.

Коробка в якого ми запозичаємо ті колядки, поставив був свого часу запит, чи першим

будівничим церкви — світу мав бути їздець, чи кінь. Осередок уваги в колядках на коні, їздець уже гим славиться, що їде чудесним конем, і це сконстантовання примушує нас, на думку Коробки, вважати образ коня за основний. Крім того, каже він, перехід від образу Юрія, що будує церкву, до коня, що будує церкву, був би дуже трудним для зрозуміння, тим часом перехід навпаки — цілком натуральний, коли образ коня, що будує Церкву, стає вже мітично незрозумілим (Изд. Р. Акад. Наук, 1910, I, ст. 105-38).

Тут треба пригадати, що в нашій найдавнішій культурі — трипільській кінь був присвячений богові сонця, який виїздив на коні, з супроводі зірок. Найдавніше зображення такого коня збереглося на глиняному прясличку трипільської культури з розкопів с. Райків з часу десь 1 200 років до Р. Хр. У такій точнісінько формі виображення коня і досі існує на гуцульських писанках (П. Курінний «Вел. писачка» в «У. Самост.» 1952).

Швидкі коні були в нас і натуральним символом вітру: «Коли сніяться коні, буде вітер» (Ів. Франко «Приповідки», III, 138). Ця символіка поширилася і в штучній поезії. Ось уривок із «Панських жартів» Ів. Франка:

Гей, розпалілась буря люта,
 З устоку вітер засвітив,
 Мов дикий кінь, порвавши пуга,
 Нараз на воду полетів:
 То озирнесь, копитом граве,
 Підскочить, фиркне і зарже,
 То рушить вчвал, а землю рве
 Копитом, колесом піде,
 І знов зарже, і раптом сгане...

Давній Віргілій писав про кобилиць, що їх запліднює вітер, і це вірування, за авторитетом Віргілія, було сильно поширене в середньовіччя.

Цікаві звичаї існували колись при купівлі й продажу коней. Спершу продавець і покупець били по руках, обгорнувпи їх полою. Гроші, призначені на могорич, клали в шапку. Могорич складався з пляшки горілки або кількох пляшок квасу. Запивши могорич, продавець кидав на коня землею і бажав покупцеві всякого добра. Коли коня вводили в нове господарство, його обливали в воротах водою і потім слідкували, що той кінь насамперед робитиме. Якщо він відразу нимочиться, то то — поганий знак, мало буде з нього пожитку. Якщо новий кінь млявий і мало їсть, то відбувається фіктивний продаж, на зразок того, що в нас робили при хворобитій чотині. У перші дні прищівлялися також, чи нема коси в гриві коня — вона була б доказом прихильності домовика. За косу вважається кілька закручених перстих у гриві. Якщо косу відрізати, то, кінь, казали, осліпне. (М. Сумцов в К. Ст. 1890, II, 323 - 25).

На Херсонщині, купивпи коня, чи вола, клали на воротах пояс, або рушник, і, перевівши через нього коня, лили йому на лоб води.

щоб знав дорогу з поля додому (варіант: щоб довго трималася худоба). Купуючи худобину, брали землю з-під її правої ноги і посипали, чи розтирали тією землею по її спині (Ястребов «Летопис...» III, 66).

Клятого, себто злого, коня пізнавали по пуканих і червоних очах.

Коня, що має на шиї дві грубі жилю, звали МАЛИКУВАТИМ конем. — такі коні були дуже добрі на роботу, але селяни боялися їх тримати, бо, ніби, коли такий кінь здохне, то подохнуть за ним і дев'ять інших коней. Здохлого маликуватого коня витягали не просто в ворота а туди куди його голова дивилася: Якщо вона лежала проти плетня, то і плетень розбирали, бо інакше в тому дворі пропало б, казали, ще 12 голів худоби (М. Сумцов у. К. Ст. 1890. II, 323).

На Херсонщині казали також що не можна процавати коней з вуздечками, з якими вони досі ходили, бо домовик заїжджатиме інших коней пізніше куплених (Ястребов, 66).

Якщо кінь качався по землі і перевертався на спину, — господар був певний що продасть коня з баринцем, якщо ж не перевертався на спину то — з утратою.

Де кінь качався, забороняли ставати ногами бо, мовляв, могли нападти лишаї, а якщо вже не доглянеш та ступиш, треба було тричі плюнути. Цей забобон відносить нас до давніх поглядів про походження коней з нечистої сили, від якої боронилися плювками, чи слиною.

Щоб відучити норовисту коняку від норову, поручали запрягти її до воза та об'їхати під Новий Рік опівночі навкруги кладовище.

- після того, — казали на Кубані, — коняка оуде «така гарна, луччої і не треба» (Етн. З. ПТШ. I, 19).

Серед прикмет близької смерті знаходимо і вірування що «як кінь погою гребє (коли в хаті важкий хворий), то хворий певно помре». (Етн. Зб. ПТШ, XXXII, ст. 201). Це вірування виникло мабуть, під впливом народніх пісень про козацького коня що гребле копитами землю, оплакуючи передчасну смерть свого пана й приятеля («Зоря» 1885, ч. 108), або й копає йому гріб греблючи копитами (Колесса в ЛНВіснику, 1922 VII, 42).

На Поділлі і в Галичині при колядуваннях воцили колісь живого коня. Пізніше, один із колядників — міхонша — перебрав назву коня і мав своєю незграбністю потішати господарів (Грушевський, I, ст. 155, 157) Як перехід від живого коня до перебраного «коня», цікаво відмітити звичай, занотований в Сх. Пруссії та в Польщі: робили на м'ясниці невеличкого дерев'яного коня, з яким обходили хати, і в кожній хаті діставали два-три гарніці вівса.

Велике значення в віруваннях і звичаях надавали колісь конячій голові. На Подністрянщині встромлювали її на кілок у тину на гороті — «щоб усе родило». Українські ворожбитки мали найбільшу повагу до трави, що пророста-

ла крізь очні ямки в конячій черепі і старанно збирали її для своїх чар (ЗНТШ, 1897, III, 52, Сумцов в К. Стар. 1889, V, 505). Для охорони своєї худоби від помору, ще венди втикали конячі та коров'ячі голови на парканах навкруги стаси та хлівів а проги злих духів клали і в ясла конячий череп. У Голляндії конячі черепи вішали на свинячих хлівах. У Мекленбурзі клали конячу голову під подушку хворого. Германі вживали конячі голови на вершках хат, як охорону від блискавок. Пізніше і в германів і в слов'ян конячі голови були заступлені дерев'яними кониками. Але звичай привіщувати по парканах кіньські черепи, щоб оберетти садки заховався до наших часів у кримських татар та в молдован. Також на Херсонщині, як подавав Ястребов, щоб костогризи не псували вишень, закопували в садку конячу голову. Білоруси також вірили, що «конячий череп, як його повісити в городі приносить врожай». (Шейн. II ст. 350). У Галичині, при будові хати клали під піч, очевицячки, також для охорони кіньський череп. (Етн. Зб. ПТШ, V, 89).

Кінь — атрибут святих Юрія, Дмитрія і Хведора.

Був він символом неусвідомленої сили: «Якби кінь свою силу зпав, ніхто б на нім не всів», та ненаситності: «Кінь хоч і здихає, а їсть», або «Їсть, як кінь, а робити й за пса не хоче...»

Щодо ненаситності коня, то пригадуємо тут вищеведене закляття що кинула на коня Мати Божа. (Див. Конокрад).

КІППУР — жидівське свято покути коли жиди постять дуже суворо 21 години, і каються з неповнених гріхах, благаючи Бога про милосердя по синагогах.

КІПРИДА — грецька богиня любови АФРОДИТА ВЕНЕРА народжена з морського шумовиння біля острова Кіпра у Шевченка в «Цеофітах»:

Куряться амфори: дівчата,

Трохи не голії, стоять

Перед Кіпридою і влад

Співають гімн...

КІПЧАКИ — давня назва ПОЛОВЦІВ в могомеданських письменників. Але КІПЧАКАМИ називалося й одне з східніх кірґізьких племен, що тровили між 1212 і 1180 в КІПЧАЦЬКУ ОРДУ у початках цього століття вони перекрили на схід від Боканду в кількості коло 10 000 душ.

КІРґІЗИ - кочовий тюркський народ, що заселює простори середньої Азії аж по Волгу. У кірґізький край було зіслано Т. Шевченка, і він змалював їх убоге життя в своїх мистецьких творах Кірґізів що живуть між Волгою та Алтаєм звуть також КАЙРАКАМИ, не ж вони новинці б бути господарями КАЗАХСТАНУ (в

лий Москва сляміць переселяє сотнями тисяч українську молодь, щоб вона «освоювала», себто перетворювала на ниви, неплодні пустелі. Шевченко описав ту пустелю:

...Червоніє по пустині
Червона глина та печина,
Бур'ян колючий та будяк,
Та інде тирса з осокою
В яру чорніє під горою.
Та дикий інколи кайзак
Тихенько виїде на гору
На тім захилим верблюді...

І мимоволі виривається в нього скарга,
що її певно повторює не один вигнанець в тій
кіргізькій землі:

Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадать!

КІРКОНЕЛ ВАТСОН (нар. 1895) — канадійський письменник, професор Вінніпегського університету з 1922 р., президент Академічного університету з 1948 р. доктор гоноріс кавза Українського Вільного Університету. дійсний член УВАН і НТШ. знавець слов'янських мов. Видрукував понад 30 творів — поезії, новелі, оповідання для дітей, тощо. Перекладав чимало речей з ісландської, малярської, польської та української літератури. Як щирий приятель українців, друкував статті про українську літературу в різних англійських журналах Вінніпегу, Торонта і Лондону. Крім того, видрукував такі книжки (по англійськи): «Канадійські українці і війна» (1940), «Українська аґонія» (1945), «Національні меншини в ССРСР» (1946) та інше. Його політичну та публіцистичну діяльність і відношення до українців характеризує його вислів: «Нема нічого більш безплідного, як людина, що забуває своє походження». (Ці відомості завдячую інж. В. Мартинцеві).

КІСНИК — стрічка, бинда, вплетена в косу.

КІСТКА, КІСТЬ — кожна частина кістяка, що гворить тверду основу тіла хребетних тварин. Символ твердості, немилосердної: «Твердий, як кість». — кажуть про немилосердну людину, яку ніякими просьбами не діймеш (Франко «Прип.» III, 200).

Кістки, як рештки померлої людини, зв'язані з різними забобонами: «Костей, особливо людських, не треба ніколи чіпати, бо, якщо то був злий чоловік то в кості може бути його душа...» (Етн. Зб. НТШ. V, 183), яка пакоїть лиха тому, хто її потурбував.

«Коли яка зла душа закопає кому під порогом хати кість із мерця, то вже в тій хаті нема щастя. Коли це буде кість чоловіча, то чоловік буде нудити, сохнути і до року помре, а коли жіноча, то жінка. Коли завчасу викопати ту кістку, то лихо мине. Часом трапляється, що побудують хату на такім місці, що в землі ле-

жить закопаний чоловік, — в такій хаті нічого не ведеться, і діти мруть...» (там же ст. 184)

КІСТЯК — символ, або вісник смерті «Смерть зображають, як людський кістяк із косяком в руці» (Мат. у. етн. НТШ, XI, 47). Це загальнознаний в усьому світі символ. Ще в давньому Єгипті кістяк символізував генія смерті: на савані Люврьського музею з I-II ст. можна бачити трьох маленьких геніїв смерті в вигляді чорних кістяків, які відчалкують човен із покійником від берега смертних. Такий же геній смерті стоїть на переді човна і виконує роль стерника («Христ. Восток» 1912, I в. II, ст. 322).

КІТ, КІТКА КІШКА — нічний хижак, всім добре знаний, що, однак почав розповсюджуватися в Європі, тільки з часів тріумфу християнства, себто з IV ст., коли впали закони, що забороняли вивозити котів із Єгипту. Бо, хоча в Європі досі водяться дикі коти, наші домашні коти походять не від європейської дикої породи, а від африканської, яку зуміли приручити й виховати давні єгиптяни. В Єгипті кіт був святою твариною, бо єгиптяни вірили, що богиня Ізіда, ховаючись від лютого Тіфона, обернулася була в кітку. Тому, хто вбивав kota в Єгипті, зазнавав страшних тортур. Коли ж кіт помирав своєю смертю, єгиптяни, що жили з ним в одній хаті, били себе в груди і, на знак жалоби, голили собі брови (Геродот), бальмували труп, обгортали його в бинди полотна, ховали в родинному гробовищі в розмальованій труні, і ставили на пам'ять надгробок із оніксу, чи мarmору. Вивозити ж котів із Єгипту було суворо заборонено, і час від часу спеціальна місія з єгиптян об'їздила середземноморські країни і скуповувала ті численні екземпляри, що їх комусь щастило вивезти. Ці заборони вивозити котів втратили силу з IV ст., коли грецькі ченці, виїжджаючи з країни фараонів для місійної діяльності в Європі, возили з собою чимало котів. І це було дуже вчасно, бо саме тоді, слідом за гунами, прийшли в Європу пацюки (щури), що їх не знав клясичний світ. (Рейнах «Міти»... IV, 95-96).

Проте мусіли пройти століття перше, ніж коти поширилися по всій Європі. Коли це зрештою сталося, — приймають, що сталося це приблизно в X стол., — християнські народи поставилися до них все ж із деяким застереженням. Тиха їх хода, обережні, але несподівано сміливі й штучні скоки, мрійний погляд та швидко прижмурювання очей, що кидали вночі фосфоричне світло, а також і охоче перебування в місцях темних і небезпечних, зробили котів в народній уяві причасниками окультичних магичних сил, співробітниками всяких чарівниць та ворожбитів і взагалі всякої нечистої сили, що залюбки й сама приймає вигляд кітки. На образах середньовіччя, що малювали відьомський шабаш, ніколи не бракувало котів, що фі-

гурували також нерідко і серед скульптурних прикрас багатьох церков та монастирів, де вони звичайно служили за коня для відьми.

Під впливом цих західно-європейських середньовічних забобонів, поширилися і в нас погляди на kota, як на втілення, або бодай співробітника, нечистої сили. Тому, «як хто в хаті умре, то зараз прячуть kota, або дають до сусіда, бо якби кіт перескочив через мерця, то той ходив би опирьом, білим котом, по світу і все приходив би до своєї хати» (Етн. Зб. ІІІ-ІІІ. XXXII, 226). Таке саме вірування існувало і в Греції. На острові Кіпрі стережуть мерця, щоб кіт не перескочив тіла, бо мерлець зробився б вовкулаком (Перв. Гром. 1929, II, 126). На Білгородщині казали, що «коли кітка лягає на столі спати, непременно бути покійникові». (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 404).

У зв'язку з віруваннями в окультні властивості kota, стоять деякі забобонні обряди. На Валуйщині радили: «Треба взяти чорну кішку, три зорі варити її опівночі та, щоб кожну зорю по 9 разів закипіло. Тоді, як на мотлох розкнипить кішка, вибирають яку треба кістку. Тоді ту кістку і посмокче. Тоді він уже знає, що яка твар балака...» (там же, XXXIV, 155).

У 1700 р. в Ковельському магістраті розглядало скаргу супроти жида Іршовича, що ніби «зчистив kota», щоб накликати на його власника та на його родину хворобу. Іршович пояснює, що зчистення kota зроблено «не задля чар і не задля злоби до християн, а виключно на лікарство». Суд присудив Іршовичеві, щоб він склав присягу в синагозі, «що він зчистив kota не зі злоби до християн, але для облегшення власної хвороби: що він відрізаних частей не мочив ані в меді, ані в пиві, ні в горілці, ні в воді, і не казав те робити ні жінці ні своїм домашнім». Відрізані частини мав Іршович скласти в магістраті. (В. Антонович «Чари в Україні» 1905, 21).

«На Україні неплідні жінки, щоб мати діти, їдять товщ заяця, котяче містпще.» (Кузеля «Дитина..» I, 117) Збереглася приповідка: «Любить її, ніби копачим мозком пагодувала його» (Номис, 8747). Любашність котів усім відома. Германці вважали їх улюбленими тваринами Фреї, богині плідности, до воза якої вони ніби були впряжені. А у нас, коли молода виявила себе «нечесною», весільні пісні, в звертаннях до матері молодої, пропонують їй не показуватися в товаристві:

Та ходімо до плота

Та роздерімо kota,

Знесемо під перину

Та зробимо калину (Чуб. ч. 1361).

Служба, яку віддає кіт людям ловлею мишей не могла пройти непоміченою, і всупереч віруванням, що в'яжуть цю тварину з нечистою силою в численних оповіданнях їй приписується далеко почесніше походження: відноситься воно до часів Ноевого ковчега коли чорт, щоб потопити цей первісний корабель, переповне-

ний всякими тваринами, обернувся мишею і прогриз у дні дірку, але Бог кинув тоді свою рукавичку з неї зробилася кішка і з'їла мишу: «Отже миша з чорта, а кішка з Божої рукавички» (Етн. Зб. НТШ. XII, 31). У подільському варіанті цього оповідання, рукавичку кидає Пречиста. На Угорщині цю рукавичку кидає сам Ной (Чуб. I, 54, М. Груш. «Іст. у. літ. IV, 460).

Компромісовий погляд на kota знаходимо в Галичині: «Kota лині до семи літ можна тримати По сімох літах в нього вступає злий дух: він уже мишей не ловить, а може кинутися на чоловіка, особливо увісні. Як чоловік лежить горлиць, а в нього горлянка при диханні рухається, то такий кіт може кинутися й перегризти горло. Або дитину в колисці може з'їсти..» (Етн. Зб. НТШ, V, 174).

Кіт на перехід не добрий, але все ж треба його шанувати — «бо його пайку їмо». Давніше, мовляв, корови мали вим'я на весь живіт, аж Бог на кару людям, що марнували багато молока й купалися в ньому, звів дійки до чотирьох, та й то задля kota, що не дав останніх знищити, бо якже котів залипатися без молока?! (Мат. у. етн. НТШ. VI, 17).

«Заснався, як кіт», — кажуть про дитину, що довго спала (Ів. Франко «Прип.» III, 155). На Чернігівщині перше, ніж покласти дитину до колиски, баба - пупорізка клала в неї kota — «щоб дитя спало, як кіт». «На kota гуркота, а на дигину дрімота». Поколисавши kota, баба викидала kota з колиски, а на його місце клала дитину. Звідси й численні згадки про kota в колискових наших піснях (Малинка в К. Ст. 1896, V, 278).

Як у кого кагар (нежить), то казали вирвати трохи волосся з хвоста в kota і тим підкурювати (Ів. Франко, III, 451. Мат. у. етн. НТШ. XV, 18).

Егоїстична підступність kota відбилася також у наших приповідках: «У kota єдвабні ніжки, а дідьчі пазурі». «Кіт леститься, а дрянає», — кажуть про облесну, шкідливу людину (Франко, II, 265, 268).

З котами в'яжеться низка прикмет: «Кіт умивається, гості будуть». Та сама прикмета і в Болгарії, Норвегії та інш. країнах (Сумцов в К. Ст. 1890, I, 85) В Орельці в Галичині казали, що, «коли кіт умивається правою лапкою, то буде вітер, а лівою — буде дощ» (Етн. Зб. НТШ V, 249). На Стрийщині казали: «Кіт умивається на дощ або на вітер, то вже річ доповідна. А як дряпається на дерево, то таки на вітер» (там же ст. 82). На галицькому Підгір'ї казали: «Коли кіт чмється на порозі, або дється то одвірка будуть гості» (там же ст. 174). «Кітка голову під себе підвертає — на метелицю». — казали на Херсонщині (Ястребов, «Летоп.» III, 68).

КІШ — велика плетена сипанка на зерно чи на муку. У Галичній Батьківці: «У сінях стоїть кіш із борошном». У громадському житті

Кіш — місце сходин, товариство людей, що мають спільні цілі, також місце постою війська. У Шевченка: «Козаки вночі тікали і на тихому Дунаю новим кошом стали». В «Зап. ЮЗ Руси»: «Гайдамаки повертілись попід частоколом та й вернулись до коша. А кошом вони стояли тоді цілі сутки у Великих Курганів». Кошем звали й місце постою Запорозької Січі, а то й саму Січ: в П. Куліша у «Чорній Раді»: «Низове Товариство закликало мене до коша, бо я всі гирла, як свої п'ять пучок, знаю...»

КІШ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ — військова частина, що постала в 1917 р. під командуванням С. Петлюри і мала бої з більшовиками на Лівобережжі.

КІШКА САМІЙЛО — родовитий шляхтич український, козацький гетьман, що здобув 1601 р. від польського сойму скасування засуду козащини, проголошене шляхетською Річею Посполитою в 1596 р., та визнання козащини як правної організації. За це М. Грушевський називав Кішку «попередником Сагайдачного та його політики» («Іст. УР» VII. ст. 252).

Загинув Кішка в Ливонській війні під Феліном при кінці 1602 р. «Казали, що хтось із своїх пробив його кулею взаду». — писав один польський історик, маючи на увазі велике незадоволення, викликане в козацькому війську тяжкою кампанією, в якій не діставало своєчасно обіцяної платні, і дуже воно бідувало, обдерлось і зголодилося». «Багато погинуло». Але проф. М. Грушевський заперечує здогад польського історика про підступне вбивство гетьмана С. Кішки: «Де рада могла кожної хвили гетьмана скинути, не було місця для такого підступного вбивства!» (там же, ст. 316).

Самійло Кішка кермував походами козаків на Анатолію в Туреччині, і в одному з тих походів попав у полон, у якому ніби пробув 54 роки.

Чудова козацька дума, одна з крапих, що дійшла до нас, описує цей полон Кішки і визволення з нього. Старші дослідники припускали, що ця чеволя мала місце перед звісною нам історичною діяльністю козацького гетьмана в перших роках XVII ст. Вони вказували, що у Величка, в листі Сірка згадується морський похід Кішки перед 1575 р., але лист цей, як указав М. Грушевський, апокрифічний, і ця дата не має ніякої ваги. В. Антонович знайшов італійське оповідання 1643 р. про те, як «руські невольники» опанували турецьку галеру і визволилися з неволі: в цім оповіданні пізнано прототип думи, і на цій підставі Науменко в своїй розвідці про думу поклав неволю Кішки вже на р. 1620, за Велпчком, і Українська Загальна Енциклопедія твердить, що Кішка «в 1614 - 1615 рр. кермував походами на Анатолію, і в одному поході попався в турецьку неволю...» Але в рр. 1614-15 Кішки вже не було між живими...

Мих. Грушевський приходить до таких ви-

сновків: «І ця найбільш історично обставлена дума дає нам тільки новий приклад вповні механічної зв'язі історичних імен тих часів з пісенними темами. Дума своїми деталями підходить до оповідань про епізод 1643 р. дуже близько, і не можна суніватися в тім, що описує вона так цей епізод. Кішка до того причасним не був, правдоподібно не жив тоді давно. І тим часом якимись недовідомими шляхами дума притягає його ім'я і робить героєм події, до якої він не належав... Історично - побутовий образ з механічно - причепленим, через спільність мотивів, історичним іменем». (Там же ст. 576 — 77).

КЛАДКА — маленький дерев'яний місток з одної чи кількох дощок, перекладених з одного берега річка чи річечки, на другий. В українській народній поезії дуже багата символіка кладки і взагалі моста, що в'яжеться з одного боку з коханням а з другого — зі смертю.

Щодо смерті, то в українців було дуже поширене вірування, що душа, залипивши тіло, летить аж на край світу, туди, де кінчається земля, а починається небо. Між небом і землею лежить глибока прірва, а через ту прірву перекинено кладку, вузеньку, як ниточка, і душа мусить іти тією кладочкою до неба. «Котра в Бога щаслива, та перейде, а котра грішна, то зараз із кладочки впаде просто в безодню», себто в некло (Етн. Зб. НТШ. V. ст. 163. «Первісне Громадянство», 1929 III 196).

Відповідно до цього, наші діди ставили в піч на ніч горщик із водою, клали грудку соли та поліно, що мали символізувати отой небезпечний перехід з землі до неба неминучий кожному і дуже можливий саме тої ночі: «Поліно в піч покласти треба, бо на тім світі буде через пекло кладочка» — казали на Коростенщині (Перв. Гром. 1927. I 165) даючи тим зрозуміти, що оте поліно може послужити за кладочку.

Наш відомий дослідник української символіки, проф. Потебня зазначав свого часу, що сонце в українських піснях уявлялося нерідко деревом а сонячний плях — мостом або кладочкою. Отже і плях через безодню з землі до неба може бути відгомном того сонячного шляху. Рнаслідок помішання тих двох уявлень (сонця-дерева і кладки-шляху) виникли народні загадки для Великого Посту й Велпкодня, що, на перший погляд видаються цілком незрозумілими:

«Сім миль мосту, а на нрай мосту дивіна, а на дивіні цвіт на весь світ» (Номис, 290 і Потебня в Руск. Филол. Вестн. 1883 I. ст. 103).

Тут «сім миль мосту» — це сім тижнів Великого посту — дорога що веде до «дивіни» — Велпкодня, славного своєю красою на весь світ.

Символіка мосту щодо любови дуже багата й гарно та систематично розроблена.

Міст чи кладка видаються натуральним

имволом шляху любови до коханого, чи коханої, — символом зв'язку між ними.

Тому, під Новий Рік, напр., на Кубані, дівчата ставили під ліжком міст із паличок, і хто ввісні переведе тим містком дівчину, той буде її нареченим (Етн. Збірн. НТШ. I, ст. 17). Те саме робили під Андрія і в інших місцевостях України.

Про роблення мостів із тіста, очевидно, для подібною ж цілі, ворожби, згадується ще в слов'янській вставці до «Слова Григорія Богослава» з кінця XV ст. (Потебня в РФБ, 1882, IV, ст. 220).

Тому й у пісні:

«Стою я на кладці, а мила на гадці» виявляється символічний спосіб думання, цілком логічний — кладка мусить викликати думку про милу й шлях до неї.

Тому й в замовленні на любов радиться вийти до води опівночі, положити на воду кладку, стати на неї босо, трусити нею й примовляти:

«Трясу, трясую кладкою, кладка водою, вода купиною, купина чортами, чорти козаком (таким то), щоб його трясали-трясли та й до мене принесли, до народженої, хрищеної, молитвеної, раби Божої дівчини (ім'я)» (М. Грушевський «Іст. Укр.» т. I, ст. 110).

З цієї символіки випливає чимало пісенних зворотів, які, без відповідного ключа, могли б видатися безглуздими, логічно непов'язаними:

Покладу я кладочку вербову:

— Час тобі, Миколо, додому.

— Ой, не час, не час, не пора,

Бо ще моя Килика молода.

(Мат. для укр. етн. НТШ. ХУІІІ, 220).

Собто — хоча любов уже існує, кладочку вже положено, але час на весілля ще не прийшов, бо дівчина ще замолода:

До полудня косу чесала,

До вечора биндочки звивала:

— Лежіть, лежіть, биндочки, до весни,

Доки не прийдуть од Миколи старости...

Відповідно до цього стає зрозумілою й пісня:

Ой, у полі річка, через річку кладка:

Не покидай мене, мій миленький,

Не назала matka. (Головацький, II, с. 370).

Себто любов існує, отже нема підстав розходитися, кладка в'яже через річку.

Цей останній образ застосовується іноді й до любови сина до батька, матері:

Ой, у полі річка, через річку кладка:

Не покидай, козаченьку, рідненького батька,

Як батька покинеш, сам марно загинеш.

Дальший розвиток цієї символіки знаходимо ми в пісні:

Ой, не буду водов плисти, піду де на чавку,

Як єм любив, так і буду, тоту кучерявку.

(Головацький, II), себто — замість гуляти й зраджувати («водов плисти»), залишусь вірним одній, уже вибраній дівчині.

З другого боку дівчина співає:

Не піду я на кладочку, бо кладочка гнеться,

Не піду я за богача, нехай западеться...

Не піду я на кладочку, бо з кладочки впаду.

Не піду я за богача, бо за ним пропаду.

Або:

Пішла б я на кладочку, ноби-м не упала:

Пішла б я за нелюба, ноби-м не пропала.

І тут символічний образ, в світлі вже розглянутих, виступає ясно: кладочка, шлях до любови й шлюбу, не витримає, якщо дівчина віддасться за нелюбого.

Але цей простий образ розвивається в другий, вже значно скомплікованіший:

Стоїть верба над водою, маю ю на гадці, —

Мишлять люди підрубати дівчину на кладці.

Щоб зрозуміти символіку цієї пісні, треба пам'ятати, що в українських піснях верба дуже часто символізує дівчину, верба над водою — це дівчина на віддані, дівчина на кладці — це вже кохана. З того всього випливає символіка пісні — існує вже любов між хлопцем і дівчиною, але люди хочуть цій любові перешкодити, підрубати кладку, себто знищити доступ до дівчини.

В весільних піснях «мощення мостів» означає приготування до весілля, до весільного поїзду, і ця символіка тісно в'яжеться з уже розгляненою символікою кладки чи мосту:

Ой, як буду я та женитися,

Намощу мости все перстeneвії,

Погачу гатки все вікковії,

Поставлю стовпи все золотії,

Повішаю короговки все шовковії...

Відповідно до цього й веснянкова гра, в якій відбувається парування хлопців із дівчатами, називається часто «мостами».

В зв'язку з цією символікою стоїть і відомий образ нещасливої жінки, що посилає, чи сама їде, здоганяти молодість, чи літа молодії, щастя і долю, так нерозривно зв'язані для жінки з любов'ю:

Ой, нагнала щастя й долю на калиновім мості:

— Вернись, вернись, щастя-долю, хоч до

[мене в гості!

— Не вернуса я до тебе, була вже у тебе,

Було тоді шанувати, було поважати . . .

(Метлинський, 253-54).

Епітет «калиновий» тут з'ясовується тим, що міст — первісно — це міст дівочтва, що веде до щасливого шлюбного життя, як це видно хоча б із такої пісні:

Марусенька догадалась

Да помостила мости

З калинової трости,

Да погатила гатки

То з рути, то з м'яти...

Всі згадані рослини — це загально відомі символи дівочтва.

Але, коли походження цього образу призабулося, почали пристосовувати його й до чоловіків:

Запрягайте коні в шори, коні воронії,
Та поїдем доганяти літа молодії.
Не догнали літа мої в калиновім мості:
— Вернітєся, літа мої, хоч до мене в гості!
— Не вернемось, не вернемось, не маєм

[до кого:

Було б же нас шанувати, як здоров'я свого.

Цю тему використав у поезії Михайло Драй-Хмара один із незабутих наших неоклясиків, засланий в 1935 р. в концетрак на Далекому Сході, де він і помер, мабуть, у 1938 р. Згаданий вірш мав би бути його останньою поезією, пересланою з заслання. Наводимо його тут повністю, бо він свідчить якнайкраще, що наші неоклясики, дарма, що втікали в класичну давнину, розумілися в найбільшій мірі й на українській — справді, українській — символіці:

І знов обвугленими сірниками
На сірих мурах дні значу,
І без кінця топчу тюремний камінь,
І туги напиваюсь до схочу.
Напившись, запрягаю коні в шори
І доганяю молоді літа,
Лечу в далекі голубі простори,
Де розцвітала юність золота.
— Вернітєся! — благаю, — хоч у гості!
— Не вернемось, — гукнули з далені.
Я на калиновім запланав мості...
І знов побачив мури ці сумні.
І клаптик неба, розп'ятий на ґратах,
І нездрімане око у бєсєчкє...
Ні, ні, на вороних уже не грати:
Я в кам'янім, у кам'янім мішку...

КЛАДОВИЩЕ — місце, де ховають покійників. Подібно, як **МОГИЛЬНА ЗЕМЛЯ**, **МЕРГВА РУКА**, гощо, відзначається кладовище в народніх віруваннях властивістю «мертвити», себто заспокоювати: «Щоб відучити норовисту коняку від норову. — казали на Кубані. — треба під Новий Рік опівночі запрягти її та й об'їхати тричі навколо кладовища. — після цього коняка буде така гарна, що луччої й не треба» (Крамаренко в Етн. Зб. НТШ. I. ст. 19). Див. ЦВИНТАР.

На Кладовищах відбувалися **ТРИЗНИ** (див.) і **ПОМИНКИ** (див.).

КЛАНЬ, КЛАНЯ — 30 сноів, полукіпок (сл. Грінченка).

КЛЕЙНОДИ — дорогоцінність, а також атрибути влади:

Не на тебе, миле братя,
Я Січ руйнувала.
Ой щоб я вам вані землі,
Клейноди вергала («Зап. Ю. З. Руси», I. ст. 322).

І у Шевченка: «Візьміть мої отаманські клейноди, панове, та однесіть москалеві...»

За клейноди всього Козацького Війська вважалися гетьманські булава й бунчук, печать, корогви бубни і труби, деколи також і козаць-

ку «гармату», себто артилерію. Назву «військових клейнодів» зустрічасмо від 1630 років аж до кінця козаччини. В 1637 р. гетьман Павлюк писав до козаків: «Зволите писати до нас, товаришів своїх, відказуючи за військові клейноди, себто за гармату... Взяли ми її, як власний клейнод і скарб військовий, і поставили на звичайному місці, там, звідкіль і пішла вона за предків наших, славної пам'яті старинних добрих молодців війська запорозького».

Як козаки 1638 р. програли битву під Боровицею — «в бою стратили гармату, корогви, комишини, печать — клейноди все коволями надані». У 1727 р., коли мав відбутися вибір гетьмана, старшина несла вочисто «клейноди гетьманські» — булаву, бунчук, корогву, значок і печать», — несли з великою пошаною — «на подушках, гафтою червоною укритих». До полкових клейнодів належали — шірнач, полкова корогва, значок та літаври.

Про окремі клейноди під відповідними гаслами.

КЛЕМАНСО ЖОРЖ (1841—1930) — лікар, один із визначніших французьких політиків, що перше (від 1876 до 1893) був провідником крайньої лівиці в парламенті, в 1906 р. став головою уряду, а в рр. 1917—20 ще й міністром війни. Проводив конференцією миру в Версалі в 1919, при чому виявив себе завзятим ворогом української визвольної справи. В. Липинський писав у «Листах до Братів-Хліборобів» в 1920 р.:

«Оповідають, що Клемансо був дуже злий, коли довідався, що ті самі українці, які так приязно балакали з ген. Табуї, заключили берестейський мир. Для нього, очевидно, одразу стало ясно, що на Україні влада опиниться в руках природних союзників німецьких консерваторів — аграріїв українських, і що ці аграрії відцпагять ліберальній антантофільській московській буржуазії за Керенщину миром із ворожими Керенському, Антанті і капіталістам російськими більшовиками. — «Прийдуть ще до мене ці українці!» — так мав покрикувати тоді «старий тигр» європейського фінансового капіту. Деякі потім дійсно прийшли, деякі — ні...» («Хліб, Україна», 1920. I. ст. II).

КЛЕН — дерево з великим лапчастим листям і криластими овочами, у нас фігурує в колядках, замість чужих кипариса та кедра, як світове предвічне дерево:

Пане господарю, що в тебе на дворі?
А в тебе на дворі та й кленове дерево.
А на тому дереві аж три об'явлення:
Перше об'явлення — то святе Рождество,
Друге об'явлення — то святий Василій,
Третє об'явлення — то Іван Хреститель.
В відомій пісні «Ой що ж бо то та й за ворон» клен-дерево символізує «пана отамана». Дерево з клена цінено за його твердість, і тому в величальних піснях підкреслюється речі, зроблені з цього дерева: «Поробила ярма

кленові, поробили занози дубові» (Чуб. У, 1028).
 Іноді ж клен виявляється й ціннішим від дуба:
 Тепер же я, мій миленький, умру:
 Ізроби ж ти мені, миленький,
 Із клен-дерева групу...
 — Ой, де ж мені клен-дерева взяти?
 Будеш, моя мила, в дубовій лежати...
 Як і інші гарні й цінні дерева, клен часто
 символізує милого:

Ой на річці, на Дунаї,
 Там липочка потопає,
 Та поверх гілочка випливає,
 Вона дубочка прикликає:
 — Та подай, дубочку, хоть гілочку!
 — Та нехай тобі кленок дає,
 Що він з тобою вірно живе... («Бесе-
 да», 1872. УІІ, 33).

Тут дуб — батько, клен — милий.
 Ось ще приклад:
 Ой у полі клен-дерево різно,
 Ходив козак до дівчини пізно... (Чуб. У, с.
 50).

Дуже популярний в Україні образ кленово-
 о листя для символізації відлучених від роди-
 ни, беззахисних, битих долею дітей:

Ти, кленовий листоньку, куди тебе вітер не-
 се? Чи з гори в долину, чи в чужу Україну?

Молода ти, дівчинонько, куди тебе батько
 дає? Чи між турки, чи між татари? Чи в чу-
 жую землю, чи в велику сім'ю? (Чуб. ІУ, 410).

Або:
 Не журися ти, батеньку наш, не журися ти нами:
 Ой як ми підростемо, розлетимось сами,
 Розлетимось розбіжимося, як кленове листя:
 Котре па Україну, котре на Полісся. (Чуб. У,
 790).

Цей образ «кленового листя» знайшов пре-
 гарний вираз і в новелі Вас. Стефаніка «Кле-
 нові листки».

КЛЕН ЮРІЙ за наппортом **ОСВАЛЬД БУР-
 ГГАРДТ** (1891—1947) — український науко-
 вець-літературознавець, найпроникливіший кри-
 тик великий ідеаліст, найвизначніший поет ук-
 раїнської національної ідеї та героїчного мар-
 гирологу українського народу, надхнено вияв-
 леної в збірці поезії «Каравели» (1943), в по-
 емі «Прокляті роки» (1938) та в незакінченій
 епосі «Попіл Імперій», друкованій більшими
 та меншими уривками за життя поета і видру-
 кованої повністю в 1957 р.

Народжений в сім'ї німецьких колоністів
 в с. Сербінівці на Поділлі, Освальд Бурггард
 студіював у київському університеті, але в 1914
 році, з вибухом німецько-російської війни, йо-
 го, як німця, засилають, разом з іншими, в «Ар-
 хангельський край». До Києва він повертаєть-
 ся в 1918 р. вже за революції і відразу понов-
 лює й затісняє взаємоспіввідносини з гуртком
 українських літературознавців і поетів, що гур-
 тувалися навкруги М. Зерова, з яким виїжджає
 в 1920 р. вчителювати на Полтавщину, в с. Ба-

ришівку, де був заарештований більшовиками
 в 1921 р. В 1922 р. повертається він до Києва
 і тут відновлює свою наукову й літературознав-
 чу працю, друкуючи низку розвідок та творячи
 з Зеровим, М. Рильським, П. Филиповичем та
 Драй-Хмашою так зв. «п'ятірне лано» неокля-
 сиків, головним завданням якого було плекання
 мистецької форми вірша, базуючись на кляси-
 чній поезії. Тоді ж Клен визначився, як пере-
 кладач, що його переклади «іноді переверну-
 ють самі оригінали» (Шерех). В 1931 р., коли на-
 гінка московських шовіністів на українську
 культуру, а зокрема й на неоклясиків «за воро-
 жу ідеологію», почали набирати дуже загроз-
 ливих розмірів (розгром СВУ, арешт М. Риль-
 ського) — О. Бурггардові, як німецькому грома-
 дянині, пощастило виїхати закордон, де, ви-
 кладаючи славистику в університеті в Мюнсте-
 рі, почав друкувати свої перші поезії в ЛНВі-
 снику у Львові під псевдом Юрія Клена. Несподі-
 вано для всіх на українському літературному
 обрії з'явився великий поет, що пройшов пе-
 ред тим ґрунтовну культурну школу, як науко-
 вець і перекладач, і, ніби не вмещаючи всієї
 своєї творчої енергії в широкому потоці поезії
 Клена вигворив (разом із Л. Мосендзом) ще й
 другу творчу постать таємничого поета-сатири-
 ка й пародиста Порфірія Горотака.

Крім поезій залишив нам Юрій Клен кілька
 гарних новел та книжку «Спогади про неокля-
 сиків» (1946). Передчасна смерть забрала йо-
 го від нас в розквіті творчих сил і великих за-
 мірів

Ю. Дивнич і Ів. Кошелівень писали в «Укр.
 Вістях» з приводу смерті Ю. Клена: «...Трудно
 знайти в сучасній українській поезії поета, так
 сповненого органічної віри в місію українсь-
 кого Відродження, поета, що вміє за дускою мн-
 утних неfortunних подій, спроб і хвороб бачи-
 ти здоровий український материк і рясну на
 ньому парость блискучих первнів майбутнього.»

У п'ятій частині епосі «Попіл Імперій»
 Ю. Клен умістив розмову українця-людина з
 українською землею, — розмова, в якій Люди-
 на скаржиться на спустошення — матеріальні
 й моральні — що її завдав московський режим
 українській землі:

О земле, земле, вітром лихоліття
 Сплюндрована і знищена украї!
 Росте нове твоїм деревам віття,
 Мені ж — пустеля, спалений мій нрай.
 З твого лица оселі щезли й храми,
 Щумлять над степом вічності моря,
 І знов нас під подертими шатрами
 Вітає в росах ранкових зоря.
 Нащадок наш цінує тільки м'язи.
 В книжках згоріли мудрости скарби.
 Не знає вже ні козака, ні князя
 Син здичавілий темної юрби.
 Але на це Земля (Україна) відповідає:
 Згинули ясні легенди твої і літопис

Дій що минули, потахли в погаслих вінах.
Слава ж тобі, о людино, яка по потопі
Плинеш човнами по ще невідомих морях!
Предків не маєш? — тож будь тепер сам собі

[предок.

Люди забули легенди? — нову їм створи.
Втратили віру? — кресли на скрижальях їм

[Кредо.

Щезли герої? — меча тоді в руки бери.
Місто згоріло? — споруджуй же заново мури.
В кожній пригоді яви себе як Мономах.
Згинув варяг, але сам будь варягом, будь Рюрик,
Що викриває ніким ще не ходжений шлях.
Ралом залізним зорай цілину запахущу.
Засів розкинь золотистий. Обійми мої
Я розкриваю тобі — дикий степ мій і пущі,
Сину мій! Потом гарячим мене напої.

Це — згучить, як «Заповіт» Шевченка, і поруч незабутньої «Молитви» в «Проклятих Роках», та «Софії» дає в кількох рядках величній образ постаті Юрія Клена, що, за виразом В. Державина у відмінність від інших наших великих поетів, творив національний образ України «в пляні моральнофілософічно фундованої... релігійної візії...»

КЛЕПАЛО — металева дошка, що в давнину служила за дзвона (див. БІЛО). В «Енеїді» Гоцаревського: «Били під двором в клепало, як в панських цворах» (II 26). «Піп у дзвін, а чорт у клепало, та й каже що його голосніше» (Номис, ч. 2650).

КЛЕПАЛО, КЛЕПАЧ — молоток для клепання коси: у Шевченка: «Тво косар, не спочивас Не клепас коси...» -У Щоголева: «Ми взяли бруски й клепала. Госgrim коси в ручку йдем...»

КЛЕПАНЯ — кругловата шапка з футра з навушниками (в Галичині). Див. МАТАХАЙ ПАНЦІЮХА КОЛОМІЙКА.

КЛЕПКА — одна з бокових дощочок, які бондар вставляє в днище, роблячи з них бочку, барчло чи відро. Символ необхідного складника: «У нього клепки не стає в голові» — кажуть про дурнувату людину, в якій голова не працює як слід

КЛЕРИКАЛІЗМ — політичний напрям, що вимагав підпорядкування державних справ Церкві і персваги впливів духовенства, як стапу, в чисті політичних справах. Див. АНТИКЛЕРИКАЛІЗМ.

КЛЕРК ЕДВАРД ДАНІЕЛЬ — англійський подорожник, професор кембріджського університету який у своїй книзі «Подорож до Росії, Криму й Туреччини» 1811 р. писав:

«Ми зустріли валки українців, що різняться під кожним оглядом від інших мешканців Ро-

сії. Це дуже шляхотна раса. Вони виглядають міцніше й краще від москалів і перевищують їх у всьому, де лиш може одна кляса людей перевищати іншу. Вони чистіші, заповідливіші, чесніші, благородніші, ввічливіші, відважніші, побожніші та менше забобонні... Хати на Україні чисті й білі, як в Уельсі. — мандрівникові здається, що він перенісся до Голляндії, або до Норвегії. Нарід в Україні нагадує верховинців у Шотляндії... За столом українського селянина більша чистота, аніж за столом у московського князя... Після повстання Мазепи, російський уряд не переставав нищити привілеї України...» (В. Січинський «Чужинці...», ст. 110).

Після відвідин Криму, який москалі, здобувши, варварськи понищили. Клерк ставить питання: чому в світі так мало знають про справді жахливий характер москалів. Вони ж — варвари задля розваги. Варварство в Криму було таке безглузде, що оповідь про нього може навіть викликати недовір'я. Москалі ж розбивали і нищили всі культурні пам'ятки, які нагадували про владу попередніх володарів, розбивали гробівці та викидали людські кості на сміття. Забавлялися стрільням у муллів (татарських священиків), коли ті виходили на мінарети для молитви. Бували випадки, що тих священиків гаки вбивали. По всіх містах Криму москалі розбивали та нищили все, що могло промовляти про минуле країни. Коли б Греція, — писав Клерк — понала в московську неволю Атени були б зрівняні з землею.

Все це нам падто відоме, див. ВАНДАЛІСТВО КИЇВ.

КЛЕЧАННЯ — зелені галузки, якими прикрашували хати в КЛЕЧАЛЬНУ НЕДІЛЮ та Суботу, себто на Троїцю, з якою в'язався початок літа. Тому Клечальну Неділю та Суботу, а також і понеділок — день св. Духа — звали у нас ЗЕЛЕНИМИ СВЯТАМИ (див.), або й КЛЕЧАНІМИ СВЯТАМИ. — «На перший день, на клечаних святах дівчата плетуть вінки» (Номис, ч. 459). У Т. Шевченка: «Ото ж у клечану неділю їх і повічано обох...»

КЛИМ СМОЛЯТИЧ — чернець Зарубського монастиря на Київщині (біля теперішнього с. Зарубинці), такий вчений такий, за виразом Інатієвського літопису, «книжник і філософ, так якоже в Руской землі не башет...» За кн. Ізяслава Мстиславича собор єпископів висвятив його 27. УІ. 1147 р. на митрополита без згоди царгородського патріярха. Але коли Ізяслава було прогнано в 1151 р. з київського стола, то й Кліма усунено з митрополичої катедри, — тим не прищенилася практика вибору київського митрополита місцевими єпископами, а призначали їх далі з Константинополя царгородські патріярхи.

Від Кліма Смолятича дійшло до нас тільки одне «Посланіє до смоленського пресвітера Фо-

ми». мабуть, 1148 або 1149 р., в якому він згадує інші свої послання — до кн. Ізяслава, де він писав «від Гомера, і от Арістотеля і от Платона», і згадував також про цілий гурток учених людей в Києві.

У цьому своєму посланні митрополит Клим виявив себе прихильником символічного толкування св. Письма, бо, мовляв, багато в ньому такого, що не треба розуміти буквально, а тільки символічно — «питати по тонку».

КЛИМЕНТ св. — папа римський, один із постольських отців Церкви, що за імператора Траяна був перше вигнаний в Крим, а потім, коло 100 р., прив'язаний до якоря і вкинений в море біля Херсонесу (Корсуня). Моці св. Климента віднайшов св. Кирил, під час своєї місії в Криму, і забрав їх до Риму. Проте, за легендою, моці св. Климента забрав до Києва Володимир Великий, коли, після успішної облоги Корсуня привіз із собою священиків і «різні святощі». (Груш. «Іст. УР.» I, 503). Тоді ж моці св. Климента були привезені й складені пізніше в Десятинній церкві, яку побудував св. Володимир. Примирюючи ці дві версії, д-р Ст. Томашівський писав, що моці св. Климента прислав Володимирові В. пана Іван XV («Історія Церкви на Україні», 1932, ст. 83), що, зрештою, панував тільки кілька місяців в 985 р. В усякому разі, що моці св. Климента знаходилися в Києві, видно з історичного факту, що, коли кн. Ізяслав і собор єпископів, думали, на якій би підставі висвятити на митрополита Кліма Смолятича (див.), не чекаючи на те згоди патріярха царгородського, чернігівський єпископ Онуфрій підказав, що «коли в Царгороді патріярхів олагословляють рукою св. Івана, то вони можуть поблагословити митрополита головою св. Климента» (М. Груш. «Іст. УР.» III, 263). На жаль, це — остання вістка, яку нам зберіг літопис про Климентові моці. — в дальших заколотах вони зникли безслідно.

«Легенда про мучеництво й чуда св. Климента, третього по св. Петрі папи римського, — писав Ст. Томашівський в уже згадуваній книжці, — в теперішній формі занадто пізно написана, щоб мати претенсію до значення історичного документа, однак основу її — застлання й смерть цього святого в Корсуні — заперечувати не маємо жадного права. Безперервна традиція і глибоко давній культ св. Климента в тій стороні не дозволяють трактувати цього факту, як (лише) плоду людської побожної уяви...» (ст. 27).

І проф. С. Грушевський: «В великоруських (московських, Є. О.) вона (ця легенда) ніде не мала спеціальних опорних точок, і те, що в ній заціліло в великоруській релігійній поезії, з усією очевидністю було принесене сюди з Києва, де Климентова легенда, навпаки культивувалась... дуже запопадливо поколіннями кліру св. Богородиці Десятинної, в котрій спочивали

моці Климента-папи, принесені з Корсуня. Климентові чуда популяризувались тут при всяких святочних okazіях, і легенда про підводну церкву Климента, де спочивало його тіло, належала до найбільш популярних Десятинних історій...» («Іст. укр. літ.» IV, ст. 259). Ось як вона відбилася в «Голубиній Книзі»:

«Океан-море всім морям мати — посеред моря Океанського виходила раз на рік церква соборна святого Климента пона римського. На церкві бані мароморяні, хрести золоті В тій церкві соборній стоїть на воздухах гробниця білокам'яна, припочивають моці св. Кліма, пона римського. З тої церкви соборної виходила Цариця Небесна: в Океані-морі умивалася...»

КЛИМЕНТ II — равенський архієпископ, якого Генріх IV, німецький імператор, зробив в 1080 р. антипапою, протиставлячи його папі Григорію VII та його наступникам Вікторіві III і Урбанові II. Він вислав до Києва, де був тоді митрополит Іван II, посольство, висловивши бажання щодо сднання Церков. Іван II, грек, визнав себе некомпетентним і порадив звернутися до царгородського патріярха.

КЛИМЕНТ VIII АЛЬДОБРАНДІНІ — папа римський (1592—1605), що був перше папським легатом у Польщі і набрав ще тоді переконання про необхідність використати сили вже славної тоді козащини проти загрози турецького імперіялізму в Європі. Він порозумівся в цій справі з німецьким цісарем Рудольфом і вислав в Україну легата Комуловича, який привіз козакам 12.000 золотих дукатів як завдаток за участь у протитурецькій кампанії. Але добитися йому на Січ не пощастило. Зустрівши по дорозі козацького вагажка Наливайка, він передав йому гроші, а сам поспішив вибратися з небезпечного «дикого поля». Сміливішим був цісарський посол Ерїх Лясога, що в 1594 р. добився на Січ і пробув там кілька тижнів, але до якоїсь більшої кампанії проти турків не зумів намовити: козацтво годі готувалося до війни проти Польщі, що накидала українському народові більш реальну небезпеку, ніж бісурменська віра — панщину.

Натомість успішніше розвинулася акція папської дипломатії серед українських православних владик. Наприкінці 1594 р. київський митрополит Михаїл Рагоза та єпископи — львівський Гедеон Балабан луцький Кирило Терлецький, туровський Пелчинський та холмський Зборівський написали листа до польського короля й до папи Климента VIII в якому заявили про свою охоту піддатися під зверхність римського престолу, обіцяючи нахилити до того й решту єрархів, духовенство та громадянство. Вони тільки висловлювали бажання, щоб унія з Римом не порушувала устрою та обрядів східної Церкви, та щоб українських владик було зрівняно в правах із католицькими польськими

епіскопами Паприкїні 1595 р. єв. Терлецький та новопоставлений володимирський єпископ Іпатій Потїї виїхали до Риму і 23 грудня перед папою і кардиналами склали присягу на вірність католицькій Церкві в своєму імені та в імені інших українських владик.

Наслідком цієї акції було проголошення т. зв. **БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІ** 1596 р., на пам'ять про яку Климент VIII вибив медалью з написом у латинській мові «Рутеніс ресептіс». Папі Климентові VIII належить славнозвісна фраза, звернена до українських єпископів: «О мої рутенці, через вас думаю на вернути Схід» («О меї рутені, пер вое Оріентем конвертендем путо!»).

КЛИКАННЯ — обрядовий акт, яким починається обрядовий пикл. У весняному циклі обрядів такі кликання звернені переважно до птахів — **ЖАЙВОРОНОК** **ЛАСТІВКА**, **РЕМЕЗ**, **ГОГОЛЬ** — «Ой, ви чинь, ви чинь, гоголю, винеси літо - мітечко зеленее житечко, хрещатенький барвіночок, занашний васильочок».

У початках поміжального свята такі кликання звернені до покійників: «Святіі родителі, ходіть до нас хліба-соли їсти..»

Перед Святою Вечерею на Різдво кликано до вечері «м роза» та інші недобрі сили «кутлю їсти», — з тим проте, що як вони тепер не прийдуть, то щоб і весь рік не приходили та шкоди не робили.

КЛИМОВСЬКИЙ (КЛИМІВ) СЕМЕН — український поет XVIII ст., відомий з пісні «Іхач козак за Дунай». Кн. А. Шаховський зробив з нього геросм своєї оперети «Козак-стихотворець», М. Байлів змалював його в «Молодику».

КЛИКОВЩИНА — податок на утримування **КЛИКУНИВ** замкової сторожі XVI - XVII вв., що мала на стінах замку цильнувати від татарського чи якогось іншого нападу та своєчасно попереджати населення. (Груш. «Іст. УР». VII, 38).

КЛИН — загострений шматок дерева, чи заліза, що загоняється в дерево, щоб його розщепити. Служить часто символом уїдливого, невідступного: «Засів йому клин у голові». — кажуть про якусь невідчепну думку. Розщеплюючи дерево, зробився клин і символом незгоди, що розщеплює людську громаду: «Клином межі них заїхав». — кажуть про якогось інтриганта, що став причиною незгоди.

КЛИНЦІ — писанка з 24 трикутниками в орнаменті.

КЛИЧАНИ — учасники масового полювання та звірів за князівських часів: воши криком лага: яли звірину на мисливців.

КЛИЧНА ФОРМА — одна з характерних особливостей української мови, якої нема в мові московській, і яку московські русифікатори всіма засобами намагаються викоринити, щоб наблизити українську мову до московської. Вже в «Слові о Полку Ігореві» бачимо: «О, Бояне, соловію...» Стара колядка завжди звертається: «Пане господарю!..»

КЛИКА — гурт людей, зв'язаних спільними своєкорисними інтересами. Звичайно цей термін прикладається до гурта політичних діячів, що намагаються захопити владу, і, захопивши її, використовують її на власну користь і зиск.

КЛЮ — муза епічної поезії та історії. Зображують її зі звитком паперу в руках.

КЛІРОС, КРИЛОС — місце в церкві перед іконостасом, де читає дяк і часто також співає хор. Звичайно по церквах бувають два кліроси. За давніших князівських часів кліросом звали колегію міських священиків з старшим священиком катедрі на чолі. Він брав участь в адмініструванні єпархії та в духовнім суді, а коли не було єпископа то й адміністрував єпархію. (М. Груш. «Іст. УР.» III, 283-84).

КЛОБУК — старо - українська шапка, потім чернече накриття голови: «Згубив чернець клобук, не смутився: знайшов, не радувався» (Ів. Франко «Прип.» III, 306). У Шевченка: «Надів клобук, взяв патерицю...»

КЛОКІЧКА ПІРНАТА — рослина, яку в нас плекають по садках для оздоби; її круглі зернятка, нанизані на нитку, гупцунки вкивають, як намисто під назвою **КЛОКІЧКИ**.

КЛОКУША — дощечка в вигляді ложки, яку вжинають при ловлі сомів: нею ударяють по воді, і вона квакає, як жаба. — не приваблює сомів, ласих на жабу.

КЛОНИТИ ГОЛОВУ — символічний вираз смугку в народніх піснях:

Ой, коню, мій коню, що так смутно стоїш?
Коню воропенький, що головку клонити? (Мат. у. етн. НТШ. V, 159).

Йванка несуть, коня ведуть,

Кінь головку клонить,

А дівчина за козаком

Білі ручки ломить (Драг. «Пол. пісня» I, р. II, ст. 118).

Умер, умер пан полковник, ще й тихая мова,
Зостається кінь вороний, золотая зброя..

Зброю беруть, коня ведуть, кінь голову
клонить.

За ним іде полковника білі руки ломить
(там же).

КЛУНЯ, СТОДОЛА — будова, призначена

а переховування та молочення збіжжя: «Мок-ний апріль, а сухий май, то буде в клунях рай» (Номис, 446). «У хазяйстві нема нічого первішого й лучшого, як клуня, вона всьому голова. Хліба діждешся раз в год, а без клуні все пропаде, все проросте» (З Київщини. Зап. ЮЗ. Ід. 1874, II, 177).

Коли закладають клуню, то під перший говп кладуть про тридев'ять зерен усякого, що росте на землі, щоб із клуні не виводилося». (Перв. Гром. 1926, 93).

Хв. Вовк писав: «Раніше, себто принаймні в кінці XVIII, чи на початку XIX ст., на Полтавщині, а тепер на Катеринославщині, на Херсонщині та ще далі на південь, молотили та молотять майже тільки на ТОКУ, себто утрамбованій площині під голим небом, а під назвою клуні існують будови для переховування половини, які й мають іноді назву ПОЛОВНИКІВ. Що-ж до місцевостей далі на південь, то там клуня служить передусім для молочення, а потім ще й для переховування незмолочених снопів до обмолоту...» («Студії».. ст. 112).

КЛЮБ — пернісно (в Англії та Франції) політична організація. У Франції Клюб Якобінців часто накладав свої рішення Національним Зборам — Конвенції. Пізніше, клуби почали втрачати виключне політичне значення, а набирати характеру стоваришування людей спільних професійних та духовних інтересів — Літературні Клуби, а то й фізичних — Спортивні Клуби. Переслідували вони освітньо-культурні та розвагові цілі.

Т. Шевченко, вертаючись у 1858 р. через Нижній Новгород із заслання записував у своєму «Щоденнику» під датою 3. XI:

«Москалі, і в тому й нижегородці, багато чого позичили в європейців, між іншим і слово «клуб». Але воно цілковито не підходить «русскому человеку». Їм краще було б занозитися подібним словом від китайців. — а воно певно існує в китайській мові. — коли вони вже відкинули своє рідне «посіделкі», що надзвичайно влучно окреслює московські дворянські зібрання. У європейців клуб має важливе політичне значення, а у москалів це навіть не «сход» а просто «посіделкі»: вони збираються посіделки за картами, помовчати, поїсти, випити, якщо випадково пощастить, заплати один одному по пипі...»

КЛЮЧ — металевий прилад, щоб замикати й відмикати замок. У нас з давніх часів ключі були символом господарства взагалі, а жіночого зокрема. Вже в «Руській Правді» знаходимо постанову, що хто прив'язує собі ключ, не зробивши перед тим умови з господарем, стає його безумовним рабом; хто ж прив'язував собі ключ, умовившись перед тим із господарем про те, що і як робитиме, ставав тільки слугою на відповідних умовах. У Німеччині молода, при уро-

чистому благословенню шлюбного співжиття, прикрашувалася ключами, які висіли у неї при поясі. При розводі жінка мала повертати ключі чоловікові. Те ж саме і в римлян: при весіллі ключі давалися молодій, а при розводі відбиралися. У Франції, якщо в жінки здіймали ключі, то то був знак розводу. У нас давня символіка зберігалася, наприклад, при врожінні на Кубані під Новий Рік: мати замикала доню на ніч в окремі кімнаті і клала собі ключа під подушку. Якщо вночі приходив до неї ввісні який чоловік по ключ, то це й мав бути наречений домі (Етн. Зб. НТШ. I, 17). У пісні теж співається: «Мед-вино пила, ключами дзвонила» (Голов II, 92), себто була не простою робітницею.

На Дрогобиччині, коли молода мала вже і-хати зі своєю скринєю до молодого, дівчата кричали до неї: «Де ключі? А молода відповідала: «У вівсі, а ви за мною бісьте ся повіддавали всі!» (Мат. у. етн. НТШ. XVIII, 26).

Зрештою, в нашого народу приналежність ключів, як символа господарювання, не була виключною прерогативою жіноцтва, і напр., в колядках щедрий та заможний господар часто фігурує з ключами. Маємо ми й приповідку: «Дав йому ключі в своїй хаті», — себто передав йому господарювання, тримання ладу в хаті. На Херсонщині казали, що «не можна класти ключі на столі, щоб не було сварки» (Ястребов, «Лег.» III, 120), — очевидно, тому, що ключі, як символ господарства, залишені без охорони на столі, могли спокусити різних претендентів і тим викликати сварку. До цієї ж категорії символізування в ключах господарства, знаходиться й вірування — «Хто ключа знайде, том щастя має...» (Франко, «Прищов.» II, 273). (Див. КЛЮЧНИК).

У першій умові Олега з греками воєнну конгрібуцію означувало «по 12 гривен на ключ.» Цей вираз викликав численні інтерпретації учених істориків. Московські вчені пояснювали «ключ» як московське слово «уключини», себто по нашому кочет, гребки. Ів. Криж'якевич в «Іст. у. війська» вид. Гіктора, вважав той «ключ» за керму корабля (ст. 11). Натомість вже Карамзин думав, що той «ключ» був таки звичайний ключ, і М. Костомарів погоджувався з ним, вбачаючи в тій вимозі доказ особливої догешности кн. Олега, бо, мовляв, у кожній людині може бути ключ, а то й декілька («Сбор. сочин.» 1905, V, ст. 325).

Найпростіше вважати, що під ключем розумілося — господарство, яке символізував, як ми бачили, ключ. На кожне господарство дружинників, що брали участь у поході, вимагалося по 12 гривен...

Відповідно до своєї функції замикати й відмикати, ключ фігурує і в символіці природних явищ, пов'язаних із релігійними віруваннями. У давніх римлян, дволикий бог Янус, воротар неба, фігурував із ключами, як пізніше фігурує з ключами св. Петро, воротар християнського

раю, а у нас галка, яку в веснянці називають «золотою ключницею» (Чубин. III, 72). І в білоруській веснянці співається: «Вилети, сизая галочко, винеси золоті ключі, замкни холодну зимоньку, відімкни тепле літечко». Наш навід свого часу вірив, що ключі від вирію були перше в ворони, а потім у сойки (Потебня в РФВ. 1882, III, 127). Ключ фігурує і в св. Юрія, який «матку кличе: подай, матко, ключа відімкнути небо, випустити росу, дівоцьку красу, — та дівоцька краса, як літня роса, у меду цоточає, в вінні виринає...» (Чубин. III, 30). Також і Марко євангелист (25 квітня ст. ст.) називається ключником, бо має ключі від дощів. — тому йому й моляться, щоб він дощів не замикав (там же).

Символічне значення ключа, як приладу відмикання, відзначено і в весільній обрядовості. Проф. Потебня вказав, що в одній любовній пісні, замість обручки, згадується ключ (II 202 — 203). Аничков також підкреслював, що ключ, як символ любовних зносин, фігурує і в французьких піснях. Численні символісти вважають, що передача ключа молодій в шлюбних церемоніях в давньому Римі витлумачувалася свого часу не тільки, як шлюбний акт вводу в господарство, але й як магичне побажання щасливого й легкого породу дітей. У цьому значенні згадується ключ і в Бібл. (Ронкетті «Дікціонарію ілюстративній символі»). Зрештою, і пізніше в святі «Матроналій» в Римі чоловік дарував жінці ключа як символічне побажання легкого породу (Ваккаї «Фесте ді Рома а Ліка» 37). Дуже можливо, що і в українській шлюбній обрядовості ключі мали значення і не тільки господарське...

Якщо ключ і є символом господарства, як родинної й маєткової одиниці то декілька пов'язаних між собою ключів могли символізувати спільку. І дійсно, на одній заперізній корогві з 1751 р., що переховувалася в Ермітажі, в лівому нижньому кутку, були намальовані три сині ключі, перев'язані червоною стрічкою, і тут же напис на білій стрічці слов'янськими літерами: «Союз украшеніє єдино» («Україна» 1924, III, 28).

Ключ — зграя птахів, що летять одна за одною, роблячи ніби гострий кут, одна сторона якого коротша від другої. У Шевченка: «А журавлі летять собі додому ключами».

КЛЮЧ — кілька хуторів, чи сел, що склали колись один маєток, чи одну спільноту.

КЛЮЧНИК — за княжих часів слуга, що відав господарством. В українських землях вел. кн. Литовського XV—XVI ст. по деяких більших маєтках збереглися ключники, «що збирали колись запаси на княжий двір і тепер мали в своїм нагляді певні доходи або селянські волости» (М. Груш. «Іст. УР», V, 302). І за козацьких часів по більших господарствах були

ключники: «Правда, добродію мій любий, — каже старий ключник» — в «Чорній Раді» П. Куліша.

За козацьких часів також помічник чи товариш цехмістра в цеху називався ключником.

КЛЯК — заруб на дереві, межевий знак. У «Чорній Раді» П. Куліша: «Оборе плугом, обнесе коцями, ровом обкопає, або огрянчить кляками...» Звідти **КЛЯКОВЕ ДЕРЕВО** — дерево з межевим знаком.

КЛЯКА — організація **КЛЯКЕРІВ**, що, за гроші оплескують акторів в театрі.

КЛЯМКА — залізна чи дерев'яна паличка, якою замикають двері і вікна. Символ безповоротного рішення: «Вже по всьому, вже клямка запала» (Ів. Франко «Прип.» II, 271)

КЛЯМРА — застіжка на одязі на поясах, ремінцях.

КЛЯН — племінний союз у Шотландії, що охоплював всіх членів спільного роду, в тому іноді цілі села.

КЛЯПАРЕД РЕНЕ — член Інтернац. Комітету Оборони Прав Народів на Незалежність. В 1920 р. він подав спеціальну ноту до Ліги Націй про необхідність прийняти Україну: «Підтримуючи прохання України про прийняття її до Ліги Націй, ми швайцарці, не будемо повторяти прекрасних аргументів, викладених в українському мемюарі до Ліги Націй. Ми хочемо лише підкреслити такі пункти: Якщо прохання України зустрічає перешкоду в однім або в кількох пунктах Статуту Ліги, то воно відповідає про те головній засаді — праву вільного самоозначення народів. Якщо взагалі якийсь народ заслуговує на те щоб його прохання було розглянене в дусі, зазначеному п. Міленом і Його Світл князем Наванагар то тим народом і є Україна. Обов'язок комісії — сказати ці визначні делегати, — полягає в тому, щоб вона перейнялася почуттям справедливості і мала на увазі не тільки інтереси Ліги Націй, але також і інтереси держави, яка просить про прийняття. Українці не хочуть більш належати до Великої Росії, вони проголосили свою незалежність, вони хочуть вступити до Ліги Націй, вони борються проти більшовиків. Чи можна вважати їхню справу несприятною тільки тому, що наразі не можна визначити їхні кордони з більшовицькою Росією? Навпаки, здається нам, той факт, що Україна нападена більшовиками і що на сході вона кохас під страшним режимом Раковського дає ще більший аргумент за її прийняттям. Українські патріоти, підтримані довірою від 40 націй представлених в Женеві, боротимуться з відновленою енергією проти ворога європейської свободи, тоді як пригнобленість.

либликана відмовою, не буде їм добрим дорадником.

»За Швайцарську Лігу за Незалежність Республік, утворених народами колишньої Російської імперії доповідач Рене Кляперес, член Інтернаціонального Виконавчого Комітету Права Народів«

КЛЯРК Е. Д. — див. **КЛЕРК Е. Д.**

КЛЯСА — суспільна верства, що відрізняється своїм економічним станом. Ця назва походить від славно-звісної реформи римського короля Сервія Туллія, що в основу державного податкування поклав більшу чи меншу заможність громадян, поділивши відповідно до того це тодішнє суспільство на 5 клас. Спеціальне значення набрали класи від французької революції яка зрівняла в правах людей різних станів, але залишила різниці економічні, майткові. Капіталістичний лад, що виріс на цій основі, зазнав поділу на дві головні класи — капіталістів, що посідають маєтки й засоби праці, і пролетаріят, що, не маючи ніякого іншого забезпечення, живе з праці своїх рук.

У нас часто змішуються класи з **СТАНАМИ** (див.). Таке змішування понять знаходимо, наприклад у В. Липинського, який писав у своїх «Листах...»: «Підкреслюю, що під класом розумію не якесь випадкове зборище зовсім різних по своєму походженню людей, хвилево об'єднаних в одну групу на підставі хвилевого стану їх кишені: відповідно до того, чи вони «багаті» чи «бідні», чи мають багато чи мало грошей. В той спосіб «клас» розуміє демократія, і під її пануванням взаємовідносини між отакими демократичними «класами» полягають у тому, що багаті бороняться від бідних при допомозі куплених агітаторів, котрих ще дошпир треба купити. «Тут вічний рух і зміни. Вчорашній пролетар сьогодні зробився капіталістом. Мільонер, у наслідок нещасливих комерційних операцій руйнується й обергається в пролетарія, бувшого чоловіка». — так пише захоплений цим видовищем український оборонець демократії п. І. Мазепа... З таким толкуванням «класу» (пише В. Липинський) дійсні класи не мають нічого спільного. Клас у дійсному значенню того слова, в якому я його скрізь вживаю, це — органічний колектив однаково працюючих, зв'язаних спільною традицією, фізично й духовно споріднених між собою родів - сімейств. Завдяки цьому органічному сполученню, йому вроджені певні стихійні чинники, що переходять з покоління в покоління, доки даній клас не розложиться, і члени його не відклясуються...» (ст. 193). Але цей органічний колектив, про який тут пише В. Липинський, це власне стан, а не клас: стан хліборобський, стан міщанський, стан духовний, стан військовий і т. д. Натомість і в кожному окремому стані помічається часто класовий поділ. То-

му Кавтський в своїй «Соціальної революції» (Київ, 1920) свого часу писав:

«Селянство також розпадається на два табори — селян пролетарів (карликове господарство) і селян власників. Наше завдання — прискорити процес цього поділу, освідомлюючи пролетарські елементи селянства про їх спільні з пролетаріатом інтереси і таким чином прилучаючи їх до соц. демократії. Ми будемо затримувати цей процес, коли будемо його ігнорувати і звертатися до всього селянства без різниці клас...»

Цю лекцію Кавтського добре вивчили московські більшовики, що розклали селянство на «незаможників» і «куркулів» і, перше, нацькувавши незаможників на куркулів, знищили цих останніх, а потім взялися й за незаможників і перетворили їх у колгоспних кріпаків.

На класово - економічному поділі суспільства особливо наполягав марксизм, що на його підставі виробив догму нещадної **КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ** в якій зникає вартість окремої людини а підкреслюється виключна вартість (чи не вартість!) класу до якої вона належить. Маркс у своєму «Капіталі» заявив: «Особи самі по собі не мають вартости. Якась особа має вартість лише в міру того, що належить до одної економічної категорії до революційної класи, — поза нею вона не має вартости». Цю ідею розвинув свого часу Молотов, заявляючи, що «хліб — політична зброя», себто, хліб можна й гребти давати тільки тим, хто визнає і допомагає «революційній класі». На цій підставі винищено в Україні двома голодами 1921-22 та 1932 - 1933 років 13 мільйонів «безвартісних» українців, що перешкоджали самим своїм існуванням запровадити **БЕЗКЛАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО** (див.) — цю утопію, що ганебно скрахувала в жорстоких вісекційних експериментах московського комунізму.

Ів. Франко, ще в 1898 р., пишучи передмову до своєї збірки «Мій Ізмарагд», констатував: «Жорстокі наші часи. Так багато недовір'я, ненависті, антагонізмів намножилося серед людей що не довго ждати, а будемо мати (властиво вже й маємо!) формальну релігію, основу на догмах ненависті і класової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого, щиро-людського соціалізму, опертого на етичній, широкогуманній вихованні мас народніх, на поступі і загальнім розповсюдженні освіти науки, критики і людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проволпрів не на бюрократичній регламентації всієї людської будучини, не на парламентарнім шахрайстві що має вести до тої «світлої» будучини».

КЛАСИЦИЗМ — літературний і мистецький напрям, що наслідус твори давнього гре-

нького і римського мистецтва. і надає особливе значення виробленості форми, ясності викладу, зрівноваженості думки, спокосві духа. Див. НЕО-КЛЯСІКИ.

КЛАСОКРАТІЯ — станова держава, теорію якої виклав у нас вперше В. Липинський, а в Італії Б. Муссоліні, що назвав її **КОРПОРАТИВНОЮ ДЕРЖАВОЮ**. Класократія виключає класову боротьбу, бо вона має спиратися «на співробітництві всіх самоорганізованих класів і на їх повній рівноправності». Ці органічні ступові чи професійні організації, а не політичні партії, мають висилати своїх представників до парламенту країни й творити спільне законодавство примирюючи протилежні інтереси в загальних інтересах нації.

КЛЯШТОР — католицький монастир. Це слово походить із латинського *claustrum* — фортеця, замок, бо давні монастирі були міцно укріплені а іноді й були справжніми фортецями.

КЛЮНОВІЧ СЕБАСТІАН (1515—1602) — польський поет автор поеми латинською мовою «Роксолянція» в якій змальовано природу побут і звичаї України а зокрема перенесено латинськими віршами українське голосіння й пісню про чабана.

КМЕТЬ — в князівській лобі лицар, воєва: «А мої кумяни — свідомі кметі — під трубами сновяті, під шоломами виколісані, кінцем списа викормлені: дороги їм відомі, яруги їм знайомі, луки в них напружені сагайдаки відтулені, шаблі нагострені. Самі скачуть наче сірі вовки в полі шукуючи собі чести, а князеві слави» («Сл. о Пол. Ігореві»). В часах литовсько-русської держави кметі — вільні селяни, пізніше закріпачені. Московська мова кметів не знає, але в старочеському праві кметь-вельможа, у півд. слов'ян і в поляків — вільний селянин що відповідає старо-українському смердові. В новітній українській мові кметь — хлібороб селянин: «Два кметі, пан третій» (Номис 1175) а також метка спритна людина (Сл. Б. Грінченка).

КНИГА КНИЖКА — видруковані листки, разом зшиті чи оправлені. Найстарші культурні народи не знали книг: старі асирійці й вавилоняни писали на глиняних таблицях, старі греки й римляни писали на дощечках, покритих воском; старі єгиптяни писали на довгих стяжках папірусу які звивали у звій, записані звої складали сторчаком у коробках; індуси писали на корі, звичайно з берези, або на пальмовому листі короткі пластинки зшивали з одного боку, забезпечуючи цілість дерев'яними дощечками торці ж складали в «гармонійку», або звивали.. У ІУ ст. по Р. Хр. почали писати на

листках із палежно вибіленої й виготовленої шкіри так зв. **ПЕРГАМЕНУ**: більшу кількість пергаменових карток зшивали з одного боку й забезпечували двома дощечками-окладинами, і таким чином виникала книжка. Окладинки оббивали шкурою та прикрашали золотом, сріблом, а то й самоцвітами. Такі книжки, писані рукою були дуже дорогі й неприємні ширшому загалові. Поширення книжки почалося з винаходом **ПАПЕРУ** (в Європі в XIV ст.), а ще більше з винаходом друкарського мистецтва (XV ст.). («Укр. Заг. Енци.»). (Див. **ДРУКАРСТВО**).

На Україну рукописні книжки прийшли разом із християнством. Літописець згадує, що Володимир В. «почав брати у визначних людех діти й давати їх у книжну науку..» За підручницю служили богослужбові книжки, найчастіше псалтир. Найдавніші українські рукописи були писані так зв. **УСТАВОМ**: переважали в ньому прості лінії, більш менш правильні кути або часті кола. Пізніше устав перейшов у **ПІВУСТАВ** — письмо ломане неправильне, з літерами над рядками, т. зв. **ТИТЛАМІ**. В уставі і в півуставі кожна літера стояла окремо, відділена від інших. Пізніше вони злучилися одна з одною — і так виник **СКОРОШИС**. Давні книжки були прикрашені орнаментами та заставками з позгатами фантастичних тварин а часом і людей. Ініціали і заставки рисовано червоною краскою **КІНОВАР'Ю**, або різномірними фарбами нерідко й золотом та сріблом.

Писанням книг займалися фахові **ПИСЦІ**. Це були здебільша люди духовні — священики і ченці. У Печерському монастирі славився в перших часах чернець **ІЛАРІОН**, — що «знав зручно книги писати й днями та ночами писав їх у келії блаж. Теодосія». Князь Ярослав Мудрий дуже дбав про переписування й поширювання книжок і сам читав їх «днями й ночами». Віп «зібрав багато писців і поручив їм перекладати з грецького на слов'янське письмо, і списали книги многі».

Праця переписувача була важка й утомна. У старих рукописах стрічаємо записки, в яких писці з гумором васловлювалися про свій труд: «Рад заяць, як угече з сільця, — так і писець, коли скінчив останній рядок». «Радусться купець, як вернеться додому, а корабель, як прийде до тихої пристані, а віл, як визволиться з ярма, — так і писець, як закінчить книгу». «Як радується жених невісті, так радується писець, як побачить останній лист».

Волинський князь Володимир Василькович сам переписував книги, оправляв їх у дорогі цінні оправи й розсилав у дарунок різним церквам та монастирям. Між іншим, і катедральній церкві у Перемишлі дарував переписане власноручно Євангеліє, оковане в срібло з дорогішими самоцвітами. (Ів. Крип'якевич «Іс. укр. культ.», 46-47).

Друковані книжки почали з'являтися в Україні в кінці XV ст., — це були перше церков-

но слов'янські книжки. «Октоїх» і «Часослов». що їх видрукував в 1491 р. у Кракові Швай-юльд Фіоль. Потім білоруський учений Франц СКОРИНА надрукував понад 20 книжок у Празі й Вильні в рр. 1517—1525. Ентузіяст освіти шляхтич ВАСИЛЬ ТЯШИНСЬКИЙ видрукував між 1565—1570 рр. у своїй «убогій друкарні» короткий катехизм для дітей і Євангеліє в перекладі на «просту руську мову». І тоді ж починається друкарська діяльність Івана ФЕДОРОВИЧА (див.), що в 1568 р. видрукував «Євангеліє Учительне», а 1570 р. Псалтир із Часословцем. Поява цих книг причинилася до широкої популяризації друкованих книжок і завдала непоправного удару переписувачам, які, хоч і називали друкарство «диявольською вигадкою», не в стані вже були спинити друкарського мистецтва, що почало ширитися в Україні.

КНИГА БИТІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
ІВ. КИРИЛО-МЕТОДІЄВСЬКЕ БРАТСТВО. — КОСТОМАРОВ МІК.

КНИШ — рід хліба з заверненими в середину краями і помащеного салом або конопляною олією. У туцувів в книші клали мішанину з вареної картоплі, овечого сир, змішаного з петрушкою, часником і под., а згори клали масло або солонину. Дикарев писав у К. Стар. (1899, X, ст. 32):

«У старі часи робили переважно на поминки і на Голотну та на Багату Кутю особливу паланицю, під назвою книша: книш представляв себе коржа з загнутими догори і придавленими до середини краями. Книш як і поминальна паланиця, намащувався звичайно згори маслом, м'ясом сирим яйцем, яке, розуміється, запекалося і нарешті товченим, просіяним та розведеним водою конопляним сім'ям, переважно в поспі дні, замість меду та масла. Формою до книша підходила московська ватрушка, тільки що вона значно менша від книша і її загнуті догори краї пригибаються можливо далі від середини, щоб не скочувався накладений на неї сир...»

КНІС — головний сволок, на якому тримається тах. У «Сл. о Полку Игор.» кн. Святославу київському сниться, що «уже доски без кніса в моєму теремі золотоверсім» — провіщання смерті бо існував народній звичай при смерті вивертати кілька дощок із стелі, щоб душа мала куди вилетіти. (Див. КОНАННЯ).

КНУТ — короткий батіг із ремінців, знаряддя кари і тортур в Московщині. Гр. Котлянічін службовець посольського приказа в Москві себто тодішнього міністерства закордонних справ, утікши в 1665 р. до Швеції, написав там згадку про тодішню Московщину, в якій зазначив, що кнут був звичайним засобом тортур

у Москві. Був не шнурований ремінь, приблизно в 5 локтів завдовжки, а завширшки при кінці в палець, прилаштований до держала вроді ціпка. Отим кнутом били голих і зв'язаних по спині: вже перший удар залишав на ній наче вирізане ножом пасмо м'яса. Коли обвинувачений при першій гортурі не признавався до вини, його били тим же кнутом через тиждень удруге.

Збірник законів російського царства, так зв. «Соборное уложеніє царя Алексея Михайловича», передбачував покарання кнутами в 140 випадках. В 1845 році кнути були замінені на «більш гуманне» батожіння. Били батожками з грюма кінцями (трихвостная плеть); батіг був ремінний з грубої шкіри. Досвідчений кат розсікав парюю ударів тіло до кости, а за кілька хвилин міг забити на смерть найздоровшу людину.

Достоевський в «Братях Карамазових», вкладає в уста Іванові Карамазову, типовому московському «поступовцеві», характерну фразу: «Кони сам Бог дав на те, щоб їх батожити. Так нам татари розтовкмачили і кнут на пам'ять залишили...»

Кнутоманія знайшла великого оборонця в особі московського проф. Баркова, який викладав своїм студентам: «Кнут становить одну з форм що в ній ідея правди й справедливості знайшла своє здійснення».

КНЯЖАТА — потомки давніх княжих родів представники вищої аристократії Литовсько-Руської Держави, які, разом із «панами хоруговими», мали привілеگیю — в відмінність від іншої шляхти — посилати свої ПОЧТИ, свого приписане число вояків, не під загальною хоругвою повіту, а під особною своєю родинною хоругвою. У 30-их роках XVI ст. мали свої власні хоругви в усім в. кн. Литовським коло 70 родин, але й посеред них княжі роди були вже в меншості, було їх коло третини, а коло двох третин було «фамілій» «панів хоругових». (М. Груш. «Іст. УР.» V, ст. 28-29).

КНЯЖДВІР — орган центрального уряду старої України, — місце, в якому зосереджувалися суд і розправа. Згадується в «Руській Правді». В литовській дові української історії Княждворові відповідає «Господарський двір».

КНЯЖИЙ МУЖ — старший член княжої дружини в старій Україні. Княжі мужі під час миру допомагали князеві в державній адміністрації та в суді. З часом стали великими землевласниками.

КНЯЗЬ — перше ватажок дружини, потім володар певної територіяльної волости. Київський лігенисець XI в. уважав, що перел київською династією — князі існували скрізь: у деревлян у дреговичів, полян і т. інш. Рід київських братів держав «княженіє в Полях» «а в деревлях своє, а дреговичі своє, а словене своє в Новгороді, а другії на Полоті». Хоч

віетка, як зазначав проф. М. Грушевський, — стоїть у тіснім зв'язку з легендою про київських братів Кня, Щека і Хорива. «сама по собі вона вповні правдоподібна. Зрештою, знаємо по іменню князів, що не належали до київської династії і були останками давнішого суспільного устрою як деревський князь Мал, а може й в'ягицький Ходога...» («Іст. УР» т. I, стор. 375).

З утвердженням у Києві Рюрикової династії, по всіх важніших осередках тодішньої України розсілися її члени, витиснувши всіх інших володарів. Україна перетворилася тоді в систему хоч не рівнорядних, то рівноправних князівств, занятих членами одного роду. З тим утворюється переконання, що тільки члени цього роду — династії св. Володимира — мають княжиги в землях Руської держави, в своїй отчині, що це їх виїмкове право, монополія, і друге переконання — що кожний князь цієї династії має право на якусь частину, на якусь волость в цій отчині (там же. III 193). Разом із тим утворилася й неперехідна безодня між князівською верствою, покликаною князувати в землях Руської держави, і всякою іншою, хоч би й найвищою, як бояри. Боярин, хоч би й найславніший все залишається тільки «підручним» слугою князя. Коли декотрі з галицьких бояр хотіли скористати з замішань і засісти на князів столі, то це викликало велике обурення серед князів: боярина Володислава Кормильчича, що був «вокняжив й сів на столі в Галичі» (1213 р.) дуже скоро було скинено й ув'язнено, «а дітям своїм і роду своєму він пошкодив, по словах літопису, своїм князюванням, бо всі князі через те не хотіли його дітей» (там же. 194).

З другого боку існувала тверда ідея князівської рівноправності і не-служебності. Цей погляд висловили ясно київські Ростиславичі в звіснім конфлікті з Андрієм суздальським: «Ми тебе уважали тебе мов би батьком з любови; коли ж ти з такими речами (наказами) прислав сеп до нас, наче не до князя, а до підручного і простого чоловіка то роби собі що хочеш, а ми складаємося на Божу волю». Князі відрізняють послухність з власної волі з моральних причин, від службової залежності. Князь не може бути ні чим слугою бодай в теорії: категорія СЛУЖЕБНИХ КНЯЗІВ витворюється вже в часах упадку державного життя давньої України-Руси в другій половині XIII ст., хоч на практиці менші дрібні князі й перед тим стоять часом в дуже тісній залежності від «старших». Рівноправні в теорії, князі не були рівнорядними: великий князь київський вважався найстаршим між князями що всі були споріднені між собою і уклали свої взаємовідносини згідно з ідеєю родового старшинства: князі мали представляти членів родини, де можуть бути більші й менші, сильніші й слабші, але нема місця для панів і слуг, володарів і підручних. Кожного старшого князя молодші князі за-

любки називають «батьком», а себе все «братією». Але ці патріархальні родові відносини вже в XI-XII вв. були фікцією, і в дійсності та родова термінологія покривала собою ступенювання політичної сили — відносини більших і менших столів, або політичних впливів і могутності (там же ст. 195).

Звичайно князі діставали престіл спадково — син по батькові, або брат по братові. Але бували й випадки, коли князя вибирав собі на рід на віку. Новий князь переймав владу святочно в церемонії НАСТОЛОВАНИЯ або ПОСАДЖЕННЯ НА СТИ: князя вели до княжого терему, і тут князь в присутності бояр і народу засідав на престолі. Іноді ця церемонія відбувалася в церкві і духовенство благословляло князя, а народ складав князеві присягу. Князь стояв на чолі судейської й адміністративної влади. Він мав також найвищу військову владу і заступав державу назовні. Засадничо влада князя була необмежена і, під впливом Візантії, поширилася був в Україні погляд, що княжа влада освячена Богом: «Князя й царя назначує Вирчій» — читаємо в літописі. А митрополит Никифор (грек) у проповіді на честь Володимира Мономаха говорив: «Його Бог здавна передбачив і призначив, в утробі його освятив і помазав...» Але фактично коли почалися княжі міжособні і княжий престіл займали часто князі що те все виявляли себе гідними тої пайвищої влади, виробився звичай, що з нагоди вибору князя (для здійснення права на престіл все треба було формального вибору ВІЧА) і князь і народ складали присягу, в якій взаємно зобов'язувалися нічого злого не робити, причім віче ще і ставило свої окремі умови, які князь зобов'язувався сповняти. Цей акт приймав характер РЯДУ — себто контракту між князем і народом і тим відрізнялася князівська держава від пізньої московської деспотії, як і від візантійського абсолютизму. (Ст. Дністрянський «Заг. наука права і політики», т. I, стор. 149).

КНЯЗЬ — молодий па весіллі після вінчання ПІДХОДИТИ ПІД КНЯЗІВСЬКИЙ ВІНЕЦЬ вінчається «Щоб під князівський вінець підійшла!» — щоб ти заміж не вийшла. Звідти і молада після вінчання — КНЯГІНЯ

КОБЕНЯК, КИРЕЯ — найпоширеніша в Україні верхня одежа, досить широка щоб могла було її вдягати й зимою поверх кожуха. Головну відзнаку кобеняка, що відрізняє його від інших довгих, як він, і тугуб'ястик (без стач) осягтів становить ВІЦЛОГА, КОБКА, КАПТУР БОРОТЦЯ чи БОГОРОЦІЦЯ. Це — суковинний мішок із прорізом для очей, а іноді й для рота: його звичайно закидають на спину, а в дощ чи в сильний мороз із вітром насувають на шапку, закриваючи ним майже все обличчя.

Іноді й саму відлогу звать КОБЕНЯКОМ, а всю одягу — СВИТОЮ З КОБЕНЯКОМ. Тому, що кобеняки носять майже тільки в негоду, то й пишуть їх дуже часто з сукна тіршої якості, а коли його на Полтавщині пишуть із сірого сукна то він зветься СІРЯК.

Первісна назва відлоги — БОРОДЦЯ, яку вкивають і тепер у Галичині, але в Україні її забули і заступили назвою — БОГОРОДЦЯ, яку можна зрозуміти, тільки зіставляючи її з галицьким терміном.

Судячи з назви, кобеняк мав би бути турецького, чи взагалі східнього походження і міг зайти в Україну через Польщу, де під назвою КЕПЕНЯК, був дуже довго в ужитку (Вовк — «Студії...» 160).

КОБЕЦЬ — див. КІВЧИК.

КОБЕР, КОБЕРЕЦЬ — див. КИ.ПІМ.

КОБЗА — український музичний інструмент. За дослідями Фамінцина, кобза була вже відома половцям, потім кримським татарам, від яких, мабуть, перейняли її українські козаки. В усякому разі в XVI ст. кобза була загально вживаним народнім інструментом, про що згадували сучасні польські письменники. Але в початку XVII в. занесли з Польщі в Україну італійські музики новий 14-струнний інструмент, подібний до лютні: це була пандора, що під назвою бандури витиснула давню кобзу, яка мала не більше 8 струн, і перейняла її назву. Десь у другій половині XVIII в. вже на українському ґрунті бандура збагатилась ще коротшими струнами на «дейпі» (верхній дошпі), т. зв. «при-струнками», з якими бачимо її вже в Рігельмана в «Летоп. пов. о Малой Россіи» 1778 р. Рігельман ще добре розрізняв кобзу і бандуру і відмічав що кобза була поширена головню по селах. Ф. Колесса в Зап. НТШ, т. 130, ст. 15 і Ломиковський (1778 - 1845) у своїому словнику української старовини визначив кобзу, яко «музичний інструмент, менший від бандури, від грюх до семи струн: а іноді й сама бандура називається кобзою, коли вона в руках старців і гі ходять з нею по торгах та базарах і грають на ній, наспівуючи». Звідти й давніших бандуристів називали КОБЗАРЯМИ.

У П. Куліша кобза — символ українського національного відродження:

Кобзо, ти папа утіха єдина...

Поки прокинеться сонна країна,

Поки діжлеться своєї весни

Ти там по хатах убогих дзвони —

Стіха дзвони, нехай братнєє серце

Важко заб'ється, до серця озветься

Як на бандурі струна до струни..

Тут кобза набирає вже значення не тільки музичного інструменту, але й поетичного слова. Тому свій великий збірник перекладів європейських поетів П. Куліш назвав «Позиченою коб-

зою», а Т. Шевченко свою книжку поезій назвав — «Кобзарем».

КОБЗАР — народній співець, що, співаючи супроводить собі на кобзі, чи бандурі. За козацьких часів роля кобзарів не обмежувалася до самого співання, вони часто виступають у ролі розвідників, зв'язкових, а то й агітаторів. Вас. Смиль відновник і пропагатор кобзарської традиції в Україні і закордоном, писав в 1955 в «Батьківщині»:

«Майже при кожній війні, в більших і менших повстаннях, козаки - кобзарі розходились по селах та містечках для виконання покладених на них завдань. Часто перебрані за старців, вони співали під кобзу відповідних пісень, підбурюючи широкі народні маси проти їх гнобителів, а то й вирост закликаючи їх до повстання. Таке діялось за козацьких та гайдамацьких повстань, а особливо в часи великого зриву «самодержця руського», Великого Богдана...

«Кобзарі, роздмухуючи піснями чи палким словом іскри народнього гніву, або виконуючи якісь потайні доручення, були жорстоко карані, коли виявлялась їх справжня місія. Історія XVIII-го століття залишила кілька імен таких кобзарів. В так званій Коденській книзі є згадка, що за поклик до повстання проти поляків, грюм кобзарям були одрубані голови. Ними були: Прокіп Скрыга, Василь Варчевко і Петро Соковий.

«Остаточне знищення старої Гетьманщини і Запорізької Січі, помосковлення козацької шляхти, ріжні переслідування з боку царського уряду будь-яких проявів українського, навіть і чисто культурного, життя, все це спричинило повний занепад кобзарства. З цих часів кобза переходить виключно до рук сліпців. Про видющих кобзарів козаків усе більше забувають, а згодом серед широких народніх мас, зникла і сама пам'ять за них, так ніби їх ніколи й не було. Навіть на початках цього XX-го століття, коли вже були кобзарі, які належали до людей видющих, загал не уявляв їх інакше, як лише сліпців. Пам'ятаю, як в час мого виступу на концерті, ще за царських часів, я почув голос з перших рядів, якоїсь пані: «Да он не слепой!»

«Почалось відродження кобзарства, почали з'являтися видющі кобзарі, вже за наших часів. Спершу, чисто приватними заходами, а пізніше і заходами держави у Києві була заснована перша кобзарська школа, там же постала (в 1918 р.) Перша Гапеля Кобзарів, основоположником якої був автор цих рядків».

У часах загального переслідування всієї української культури, не могли й кобзарі залишитися поза увагою московських обрусителів. Вважаючи кобзу-бандуру за «крамольний» струмент а кобзарів за «бродяг», московський уряд за царських часів в особах ріжних великих і малих поліцейських наглядачів їх відповідно й трактував. Кожна поліцейсько -

жандармська дрібнота знала, що «крамолу нада зничтожить», а як кобза — крамольний «предмет», значить ...об стовб її, або й по кобзаревій спині. Знала вона також, що бродяг замикають, а як кобзарі — «бродяги», значить — до буцигарні їх!

Скільки ці «блюстителі порядку» завдавали горя нещасним нашим кобзарям, про це можуть свідчити слова Панаса Баря: — «Ех. — казав він. — що нам усюди буває від тих городових урядників, станових, тощо! І струни тобі на бандурі порве і бандуру грозить поламати, а посперечайся, то й боки наштובה — не ходи, гаї годі!»

Другий кобзар про це безправ'я оповідав, що — «так од них (поліцаїв, тощо) і ховаємось, неначе, нехай Бог милує, ми злодії якінебудь, бощо. Як зачумо що йде або їде становий, то так куди влучив туди й впав аби біда минула. І так скажіть, які часи настали: жиденята з катеричкою ходять то й тим можна хоч вона й на весь город скиглить, а тут же Боже співаєш, людей од гріхів одводиш — ні, не можна.» (Вас. Ємель «Кобза та кобзарі», Берлін, 1922, ст. 87-).

Тарас Шевченко в поемі «Великий Лях» розповів як поліцаї били кобзарів за те, що вони співали про Богдана...

Після революції стало легше. Але не надовго. Московські більшовики стали просто розстрілювали українських кобзарів. Весною 1919 р. біля Староконстантинова розстріляли Андрія Слідюка, кол. члена першої кобзарської капелі. Того ж року в станиці Пашківській біля Катеринодару розстріляли одного з перших кобзарів Кубані Свирида Сотниченка. В 1920 р. в Одесі розстріляли кобзаря Лптвиненка. «Увесь злочин цього кобзаря полягав в тому, що він часто грав на українських сходинах та по товариствах. За це його арештували і протримавши місяць в чрезвычайні розстріляли, а його бандуру конфіскували. Між іншим цікаво, що коли чекісти перебираючи його речі, знайшли замовлення на нову велику бандуру, то зараз же поспішили до майстра, щоб і її забрати, але це їм не вдалось, бо знайшлися люди, що в свій час сповістили майстра, і бандуру пощастило заховати до ліпших часів.» (там же ст. 97).

Ол. Зозуля писав у статті «Бандура й бандуристи» («Свобода» 12 III. 1954):

«За розвиток кобзарського мистецтва увесь час точиться боротьба. І ця боротьба вже має свої наслідки. Досить згадати, що в київській консерваторії є кобзарський відділ при всеукраїнському радіокомітеті існує державна капеля бандуристів і що членами київської філармонії є окремі бандуристи. У тяжких обставинах капеля пробиває собі шлях до життя. Бо за дозволом Москви, кобза має право на життя в вигляді музейного експонату або як ілюстрація до твердження, що українська культура й мистецтво не переслідуються. Бо чим же пояснити факт, що кобза існує в Україні віками, а мос-

ковська балалайка, якої українське село до большевиків не знало, тепер стала масовим інструментом на селі. У кожній крамниці на селі можна побачити в продажу балалайку, бо її крім московської й ленінградської фабрик, виробляють ще й київська, одеська й чернігівська музичні фабрики. Зате жадна фабрика не виробляє бандур, і ніде не видно їх у продажу, хоча цей інструмент є попит. Переслідування кобзи майстерно відбив Гр. Елік у повісті «Зустріч».. (Див. БАНДУРА)

Як виразники народньої думки, національних змагань кобзарі в літературі перетворилися в поетів. Всі ми звикли звати Шевченка — Кобзарем, і П. Куліш, промовляючи ніби від його імені писав::

Я кшн кобзар поет пророк ясновидючий,
Я річний образ ваш, я дух ваш невмирущий,
Ковчег народности священний стяг свободи.
Що вас водитиме в усі грядущі роди.

Звертаючись же взагалі до кожного поета, П. Куліш уживав тої ж назви:

Кобзарю, не дивись ні на хвалу темноти,
Ні на письменницьку огуду за пісні,
І деськи не шукай ні в ічків, ні в гологи,
Дзвони собі, співай в святій самотині..

КОБЕЛЯКИ — місто на Полтавщині, що ще в 1647 р. входило в склад Полтавського полку. У нашій пресі це місто служить часто предметом іронії як символ безпросвітної провінції.

КОЛИБА — стовп із перекладаиною до якого приг'язували при биттю кнотом. (в Московщині з 1788 р.) Пізніше лавка на якій били батогами.

Йї добре пізнав наш Т. Шевченко, перебуваючи в московській неволі і згадував про неї в поемі «Москалева криниця» (1857 р.):

Пропав і я. — та не в шинку,
А на «кобилі». На віку
Всі люди бачать лихо, синку,
Але такого, мій сдиний,
Такого лютого — ніхто
Ніхто і здалека не бачив..

КОБИЛИЦЯ ЛУКІЯН († 1851 р.) — провідник українських селян в протипанському рухові на Буковині в рр. 1843, 1847, 1849; вибраний в 1848 р. послом до австрійського парламенту. Став героєм пісень та легенд і одної Федьковичевої поеми.

КОБИЛКА — зневажлива назва для безідейної маси Зах. України. М. Чумак писав в 1924 р. в «Розб. Нації» (I ст. 12-): «Було б помилкою вважати «кобилкою» всіх безпартійних земляків «Кобилка» — це просто безхребетні сотворіння які ніякої політичної думки не виявляють і найбільшою турботою мають те, щоб у затишку далеко від боротьби примостити

тися і вишком сидіти. «Кобилка» звичайно ремствує нишком на займанців, але ставить себе на перші місця там, де складають хвалоспіви займанцям. За чаркою, в тісному товаристві, «кобилка» виголошує патріотичні промови і співає революційні пісні. В щоденному житті під «політкою» розуміє «кобилка» циганення посад у займанців, вишукування протекцій, посвідок лояльності (від займанців) і женячок із доньками можливих протекторів, випрошування чужого підданства на вигнанні і т. п. «Кобилка» — це переважно «приємні у всіх відношеннях люди», яких за будьякі вчинки люди звичайно поважно і не посуджують, бо ж люди з «кобилки» рідко бувають шкідливими в значній мірі.

КОБИЛЯНСЬКА ОЛЬГА (1863 — 1942) — визначна українська письменниця Буковини, що створила шереду гордих героїнь з надлюдськими пристрастями і пориваннями і перенесла європейські літературні течії, до неї ще в українській літературі не знані, на українській ґрунт. У своїй творчості, як новеліст (Збірки «Покора» й «До світа»), так і в повістях «Людина», «Царівна», «Земля», «В неділю рано зілля копала», «Через кладку», «За ситуаціями», «Апостол черні») О. Кобиллянська виявила глибоке знання жіночої душі, тонке вміння проникливого аналізу, а одночасно з тим й високопоетичне відчуження краси природи, чудові описи якої рясніють особливо в «Неділю рано зілля копала» та в новелі «Битва» і оповіданнях «Некультурна» і «Природа».

КОБИЛЯЧА ГОЛОВА — Казковий персонаж українського фолкльору, паралель до кісяка **КОЩІЯ**. Образ поза Україною мало відомий але в Україні досить популярний, одмічений і в «Енеїді» Котляревського:

..Приїхала, загримотіла.

Кобилляча мов голова.. (П. 71).

В однім із варіантів казки вона приходиться до дівчини разом із **МАРОЮ** і каже з нею танцювати (Чубин. I 65: Грушев. «Іст. у. літ. I, 312) Відома й приповідка: «Вештаюсь як кобилляча голова» (Сл. Грінченка). А Номис записав: «Кобилляча голова дурніпа за курячу» (ч 10234) Див. **КІНЬ**.

КОБОЛЬД — веселий домовик, чи лісовик, опікує металів віменьких вірувань

КОБРИНСЬКА НАТАЛЯ (1851 — 1920) — піонерка жіночого руху в Галичині, яка в 1884 р заснувала в Станіславові перше українське жіноче товариство. Того ж року написала своє оповідання «За ддя вчєнника хліба». Витавала жіночі альманахи («Перший Вінок» 1887 «Наша доля») і «Жіночі Бібліотеки». У «Першому Вінку» крім Н. Кобринської видрукували свої твори Олена Пчілка, Леся Українка, Уляна Кравченко, Дніпрова Чайка та інші.

КОБ'ЯК — половенький хан, що нападав на Україну в рр. 1170 - 1180. Він допоміг в 1180 році ки. Святославу Всеволодичу захопити Київ. У 1181 р. його розгромили та полонили українські князі.

КОВАЛЬ — ремісник, що з розпаленого заліза молотом на **КОВАДІ** виробляє різні речі. В давнину ковалі сполучали в собі й виробника речей, потрібних до життя, як різне хліборобське знаряддя, і виробника смертоносною зброєю, і майстра мистецьких виробів, — тому ковалі в давнину користувалися особливою повагою, змішаною з деяким забобонним страхом. Надзвичайна, бо й таємнича сама обстановка, що серед неї працює коваль: темна кузня, полум'я, що роздмухується в величезному горні, удари великим молотом по розпеченому металю, що наче б то з майстрової волі мінє кльор і форму, самі метали, що здобуваються з під землі, де, як усі знають, панує нечиста сила, самий майстер що не боїться ні вогню, ні розпеченого металю, а навпаки живе ніби в приязні з вогнем, нарешті самий вигляд коваля, звичайно вимашеного й чорного, — все це мимоволі зроджувало забобонні побоювання, що їх підтримував й давній культ вогню, притаманий кожній первісній свідомості. Звідти й наше вірування, що ковалі — то звичайно чаклуни. Проф. М. Сумцов у «Культ. переживаннях» так і відмічав: «На Україні химородником називають чаклуна, причому найчастіше ця назва прикладається до старих ковалів» (ст. 109).

З огляду на те, що ковалі кують і потрібні в житті речі і смертоносну зброю, роля коваля в боротьбі злих і добрих сила подвійна, і тому й винахід ковальського ремесла у наших віруваннях подвійний: то його приписується Богові й святим, то дияволу. Обидві версії записані в Чубинського («Трудн.» I, 45). І Б. Грінченко подавав в «Етн. Обозр.» (т. I, ст. 9), що ковальського ремесла людина навчилася від чорта, виптавши від нього хитрощами таємницю кування.

КОВБАСА — улюблена страва українців: «Якби ковбасі та крила, то вже б луччої птиці й на світі не було!» (Номис). На весіллі — «кожній свапці по ковбасці..» (Номис, 3528).

КОВБИЦЯ — огвір печі; тісно зв'язана з огнем згадувалася в забобонних замовляннях: «Шанувавши ковбиці, лавиці, коцюбу, помелю, пічну лопату ступу й перехрестя, і вас, як Гречинх..» (Номис, 8372).

КОВГАН, КОВГАНКА — громак, шматок льоду або обморожений кізяк, яким діти спускаються з гори.

КОВГАНКА — дерев'яна ступа для товчен-

ня сала. «Ковганка салу переводчиця» (Номис, 10297).

КОВДРА, КОВДРЯ — міцне рядно, щоб укривагися, або підстілати (Сл. Грінч.). У пізній інтелігентській мові — коф із підшивкою.

КОВЕР — див. КИЛИМ.

КОВЖУН ПАВЛО (1896 — 1939) — ризначний український мистець, маляр і графік, батько українського «екслібрису», що на міжнародній виставці екслібрису в Льос Анджелес 1931 р. одержав першу нагороду. Брав участь також в інших мистецьких виставках закордоном — у Празі, Брюсселі, Берліні, Римі — завжди визначаючись своїм оригінальним стилем та динамічним рисунком із сильною кольористичною гамою. Був одним із найактивніших організаторів Асоціації Незалежних Українських Мистців (АНУМ) у Львові що створилася в рр. 1930-31, існувала до другої світової війни і зробила дуже багато для нашої культури й мистецтва своїми виставками і журналом «Мистецтво». Крім мистецьких творів залишив по собі монографії про Марію Дольницьку, О. Архипенка, О. Грищенка, М. Глуценка, Л. Теца та інших. Про нього ж написав монографію Св. Гордунський в 1943 р., відзначаючи, що всі формалістичні абстрактні напрямки з хаосом ліній та каліграфією бачив що зроджувалися в Зах. Європі: «Ковжун використовував у своїх творах, наливаючи їх своїм живим українським змістом».

«..Ковжун зовсім не попадав у голий формалізм бо форми, якими він оперував були наді потрібними йому національними елементами. Отак виходили повноцінні мистецькі твори, в яких поєднувалися форма і зміст. Це й було те поле що найбільше впадало в очі при Ковжунових графіках..»

КОВИЗКА — палиця з загнутим кінцем, яку вживають в грі в СВИНКУ. — пою ганяють «свинку» (Лив КОВІНЬКА).

КОВИЛА ТИРСА — степова трава що доходить до півтора метра заввишки. Служить цінним матеріалом для плетіння кошиків та вироблення паперу.

КОВІНЬКА — палиця з загнутим кінцем, якої діти вживають в грі, ганяючи по льоду шматок дерева, камінець чи й яку крижину, намагаючись загнати до вказаного ворожого пункту. Ворожа партія відганяє булку і вся гра полягає в тому щоб не допустити ту булку до вказаного пункту. Коли булка лягає так, що грач не має ані повертатися, ані бігти до неї, а має просто бити, то кажуть: «На руку ковінька!» З цієї гри вираз перейшов у життя на визначення рідної нагоди: «Марусі на руку ковінька. — мерщій з хати» (Квітка).

КОВНІР — частина одягу навкрути шиї. У давні часи, як виказують археологічні знахідки в Києві і біля Києва, ковніри у нас носили вишивані золотом і перлами, з нашитими на них золотими бляшками і гудзиками (Груш. «Іст. УР» III, 400). Пізніше у Куліша: «Козак зник червону стрічку в ковнірі носити» («Чорна Рада»). І у Чубинського: «А в нашого Василя.. вишиваний ковнірець..» «Труди»: V, 1115):

КОВНІР СТЕПАН — український архітект XVIII ст.: Побудував будинки Лаврської друкарні, дзвіницю над Дальними печерами Лаври 1761 р. і партер дзвіниці Братського монастиря в Києві 1756 р. Виявив себе оригінальним творцем українського барокко.

КОВОРІТ — ворота, якими замикали в наших селах вулички та стежки, щоб худоба не могла пройти на ниви, городи, тощо.

У Шевченка: «..І в село вже не верталась, день і ніч сиділа коло коворота..» («Сова»).

КОВРИЖКА — хлібець, невеличкий хліб за князівських часів.

КОВТКИ — срібні сережки: «В стьожках, памісі і ковтках тут танцювали викрутасом» («Кнеїд» Котляревського).

В давнину ковтки носили не тільки жінки, а й чоловіки. Лев Діакон очевидно зустрів в кн. Святослава з візантійським імператором Цімісієм, згадував, що Святослав «в одному усімав золотий ковток здоблений двома перлами з червоним граватом посередині».

У відміну від пізніших часів, у давній Україні Русі ковтки носили не тільки в вухах, а й причепленими до волосся. М. Грушевський писав:

«Широке розповсюдження мали в ці часи (князівські) золоті емальовані ковтки в виді грубої калитки, що чеплялися, очевидно, до кіс, або до шапочки коло них. Вони взагалі належать до найхарактерніших предметів тодішньої туалети і техніки тож варті ближчої уваги. Маємо тут до діла, безперечно, з окрасою орієнтальною: в перських могилах Ахемідів знайдено недавно зашпницю подібного типу (Морганом у 1902 р.). Початкове призначення її не зовсім ясне — мабуть призначалася вона на перфуму: перфумована бавовна, або інакша маса, вкладалася в цю мошонку, щоб розливати свій приємний запах. Ця початкова мета одначе вже затратилася в наших руських ковтках, що мають мошонку замкнену і стали простими окрасами тільки. Взагалі в наших ковтках маємо тип особний, вповні скристалізований, що остаточно скристалізувався на руській ґрунті, де, як вже сказав, мав велике розповсюдження.. Найбільш характеристичний тип цих руських ковтків — це мошонка з золотої бляхи простої круглої форми, що трохи пригадує золотий годинник, з дуж-

кою вгорі, без всяких інших прикрас крім горючої емалі: з одного боку, оберненого назверх, маємо найчастіше емальованих СИРИНІВ, себто райських птиць із жіночою головою, з другого, оберненого до голови — арабески...

«Ковтки київського типу представляють три великі галки, насаджені на дротяний каблук. Прототип їх маємо в ковтках із київських могил (з Кирилівської вул.), датованих монетою VIII ст.: тут на металічний каблук насаджено дійсно по три кам'яні, або скляні, коралини. Цей тип імітують потім коралини, зроблені з металю, порожні всередині, насаджені на дріт («Іст. УР.» т. III, 398, 446-51).

КОВТУН — зліплене, закудовчене волосся в неохайних людей, що буває внаслідок завогнивлення. У Шевченка:

...І довгі коси в реп'яхах

О поли бились в ковтунах

(«Відьма»)

Забобонні люди поводитися з ковтунами, як із нечистою силою: «Ковтун, що на голові рониться з волосся у чоловіка, чи жінки, вирізати ножицями закопати в землю й прибити осиковим колом, то ніякої шкоди не буде. Це можна робити і з гими ковтунами, що на конях бувають...» (З рукопису Чепи 1776 р. К. Ст. 1892, I, 127). Осиковим колом пробивали звичайно умирів, щоб по смерті по землі не ходили та людям шкоди не робили.

В народній символіці ковтун був символом неприємності, клопоту, від якого треба позбутися рішучими засобами: «Лучче відразу ковтун з голови збути» (Номис 42 85).

КОВУЇ — кочовики з половців, піддані князій зверхності. Вони брали участь у поході князя Ігоря Святославича на половців в 1185 р. і, перші, втекли з поля бою, чим спричинилися до поразки всього війська.

КОДАК — польська фортеця на Дніпрі, яку побудував в 1635 р. французький інженер Гільом Боплян, біля першого Кодацького порога, недалеко устя Самари. Ця фортеця згідно з постановою варшавського сойму 1635 р. мала спеціальне завдання — не допускати на Запорозжя «людей, дерева на човни, живности, пороку, куль та інших припасів, без котрих не можуть відбуватися козацькі походи на море... А хочаби повише додержати ту новопостановлену з царем турецьким згоду й умову через загамовання походів козацьких на море за згодою станів постановляємо: вибравши через інженерів місце нац берегом Дніпровим, де гетьманам нашим здається найвідповідніше, поставити замок і достатно опорядити його сильною залогою війська пішого й кінного і амуніцією воєнною».

Оповідали, що по збудуванні Кодака, коли Конецпольський з інж. Бопляном оглядали його,

запросили поляки й козацьку старшину оглянути ту твердиню, що мала відрізати запорожжя від матірньої української землі.

— А що, як вам здається Кодак? — запитали вони глумливо.

А Б. Хмельницький, що ніби був тоді між старшиною, відповів по латині:

— Ману факта, ману деструїтур! (Руками збудоване, руками може бути й зруйноване).

Поставлена тут залога з 200 драгунів під командою француза Маріона почала не тільки стерегти проходу до Запорозжя, але й боронила козакам ловити рибу та звіря полювати, а нес-лухняних забивала в кайдани (М. Грушевський «Іст. У. Р.» VIII, ст. 211-12).

Тому вже того ж таки 1635 р. козаків під командою отамана Сулими вночі напали на Кодак, всю залогову вирубали, а фортецю до щенту зруйнували. Та пізніше Сулиму з товаришами зрадою було видано полякам, і їх покарано жорстокою смертю в Варшаві: його стято, а тіло розрубано на четверо і повішено на рогах міських мурів (там же, ст. 223).

Кодацьку кріпость відбудував в 1639 р. гетьман Конецпольський, який дав командантові її інструкцію: «...А що головним мотивом заложення того форту було запобігання екскурсіям на море і своєволі козацькій, пильнувати того аби за Пороги живого чоловіка не пускати.. Пильно стерегти й боронити, щоб ні звідки не пускали на Низ чайок. А що своєвольні люди звчкли перекрадатися за Пороги не тільки водою а й сухопуть, то на той плях висилати часті підїзди, ловити і сурово їх карати...» (там же, ст. 341). Б. Хмельницький в 1648 р., вирушивши з татарами з Січі в похід на Жовті Води і Корсунь, насамперед узяв і зруйнував Кодак. — «щоб не мати позад себе тієї ворожої й дуже міцної кріпости...» (М. Аркас).

Про Кодак писав Ів. Франко в поемі «Великі Роковини»:

А в степу напроти Січі

Це не хижая сова. —

А Кодацька ляцька кріпость

Свої когті висува..

КОДАШ — візник в весільному обряді Буковини. Після вінчання в церкві, всі бралися перед хатою руками за кінці ширинок, творили довгий ланцюг. З самого переду йшов БАТАЖЕ. ІА головний дружко, а позаду всіх — кодаш. Так ішли до хати, вибиваючи ногами тропака і співаючи: «Гоца, гоца, гоцапа! Не загубить кодаша. Скиньтеся по грошеві, купіть коня кодашеві, кодаш того заробив, щоб піша не ходив. Гон гоп гоп!» (Зап. ЮЗ. Отд. 1874є II, 486).

КОДНЯ — містечко на Житомирщині, де 1768 р. поляки, під проводом регіментаря Степковського робили суд над 846 гайдамаками, що попали в їх руки, караючи їх в нелюдський спо-

сіб, четвертуючи, садячи на паль. вішаючи. Найлютіше покарано Гонтю.. Ось як описують очевидці ту страшну кару: «Гонта вийшов із лицем веселим і спокійним. Кат одірвав йому пасмо шкіри, кров бризнула, але на лиці Гонта не змінився. Після того, як оддерто було друге пасмо, він промовив: «От казали, що буде боляче, а воно й крихти не болять!» Один із товаришів (офіцерів) панцерної корогви, котра стерегла гайдамаків звечора перед карою, звернувся до Гонта та попросив, щоб він подарував йому щось на спомин про останні хвилини свого життя. — «Добре, — одмовив Гонта, — нагадайте лиш мені завтра: я вам подарую пояса». Усю ніч товариш той мріяв про золотий пояс і, як вивели Гонтю на кару, підійшов до нього і сказав: «Пане полковнику, дозвольте нагадати вам про обіцяний пояс». — Я не забув. — одказав Гонта і з погордою усміхнувся. — перше пасмо шкіри, що здере з мене кат, нехай буде вам за пояс...»

Мик. Аркас у своїй «Історії» коментував: «Так умирати можуть тільки люди, котрі твердо вірять, що на їх боці правда що діло їх праведне: так умирати можуть тільки щирі діти свого краю, котрі не бояться терпіти за нього усякі, хоч би й такі пекельні муки, як ото випало на долю Гонта — в нагороду їм зостається те, що рідний край ніколи їх не забуває, як не забула Україна й Гонта...» (ст. 181). (Див. ГОНТА, ГАЙДАМАКИ, КОЛІВЦІНА).

КОЕКЗИСТЕНЦІЯ — сп. снування, термін, що його ввів Сталін і всіма силами підтримує Хрущов у зносинах із західними, капіталістичними країнами: на їх запевнення, і капіталістичний і комуністичний світ можуть дуже добре існувати разом — для цього треба тільки, щоб капіталістичний світ признав за dokonаний факт усі територіяльні здобутки Москви від початків більшовицької революції до закінчення другої світової війни.

«У теорії Леніна між перемогою революції в одній державі і остаточною перемогою комунізму в світі є «цілий історичний період», і цей період називається **ДОБОЮ КОЕКЗИСТЕНЦІЇ**. Це період, коли перманентна війна між комуністичним і некомуністичним світами не вживає мілітарних засобів але в усій гостроті ведеться на всіх інших ділянках. Головною справою доби коекзистенції є мобілізація і підготовка «революційних резерв» для остаточної розправи. Ті резерви — пролетарські революційні рухи, революційні рухи в колоніях і націоналізм поневолених країн і коекзистенція і визвольні рухи, для ленінської теорії, чисті негативи: коекзистенція — це — тимчасова відмова від гарячої війни а гасло самовизначення народів підкреслюється поки воно служить комуністичній революції і касується, якщо воно їй шкодить.

«Вся ця мобілізація відбувається за завісою пацифізму пропаганди миру» Шеф КОМІТЕТ

НУ (див.) Дмитро МАНУІ.ІБСЬКИЙ учив 1931 р. в Московській Школі Політруків: «Війна, і то до кінця, між комунізмом і капіталізмом неминуха. Тенер ми, очевидно, не маємо стільки сили щоб наступати. Але наша година прийде за 20 або 30 років. Щоб перемогти, мусимо заскочити. Треба приспати буржуазію. Тому почнемо тим, що розпустимо найбільший мировий рух, який колибуть існував. Будуть зворушливі пропозиції, незвичайні уступки. Капіталістичні країни наївні й занепадницькі, з радістю співпрацюватимуть над своєю власною загибеллю. Вони кинуться на нову нагоду приятні. Коли ж їх чуйність ослабне, тоді стиснем кулаком їх розторощимо...» («Базлер Нахріхтен» 26. V. 1956. «Листи до Приятелів» 1959, III, 28).

КОЄЦЬ — клітка для курей, плетена, або обтягнена сіткою.

КОЖЕМ'ЯКА — легендарний герой часів Володимира В. Див. ДВОБІЙ.

КОЖУХ — довгий верхній одяг із овечих шкір, вовною всередину. Уже в Уставі Студійському 1193 р. читасмо: «От кожь устроених різні же і мантиє, яко кожоухи...» В «Слові о Полку Ігореві» — «...япончичами і кожоухи пачаша мости мостили по болотамь...»

За козаччини швед Гільдебранд, що подорожував по Україні в 1657 р. писав про козаків, що вони носять «довгі кожоухи без покриття та з великим ззаду коміром із чорного смушку...» Про жінок він теж писав: «Іх одягом узимку був довгий кожоух без покриття».

Вердум (див.) теж писав: «Селяни-козакки носять літом опанчу з білого сукна, зимою з білого кожоухи що сягають від шиї аж до колін, а літом з чорного смушку з висерушками червоними, жовтими гнідими та інших кольорів шкір...» «...а зимою та опанча називається кожоухом...» «...а зимою такий кожоух основний одяг козаків...»

На київщині та на лівобережжі кожоух шили в став без фалд, але з «всами» або «в клянки». Комір у ньому робили стоячий, обкладений з двох боків дрібнесеньким чорним або сірим смушком. Верхня й нижня частина коміра, права нога та весь нижній край кожоуха обшивався вузькою смужкою хутра. Ця хутряна оздоба називалася **БОБАКОМ**. Під самим коміром, на правій полі пришивався маленький хутряний трикутник, а до трикутника — сплетений шкіряний гудзик. На лівій полі, теж під самим коміром пришивали шкіряну петельку. Більше гудзиків не пришивалося, — а якщо треба то підшивалося довгим поясом. На Поділлі та на Херсонщині селяни носили кожоухи, подібні київських але з фалдами і великим напівсучасним відкладним коміром з чорного баранку (О. Іванович в «Укр. Думці» за 1954 р.).

Понад Дніпром любили оздоблювати кожоу-

ли барвистими шнурками та ґлаптиками чорного сап'яну. Оздоблювалися переважно плечі груди. Такі орнаментовані кожухи носили чоловіки і жінки.

На Волині були кожухи грюх кроїв Один із них був дуже подібний до волинської свити з великим відкладним коміром. Цей кожух вишивався на плечах, грудях та майже на кожному ниві Другий волинський кожух шився зі «станом», без фалд і з маленьким стоячим коміром. Цей кожух також обшивався сап'яном та барвистими шнурками. Третій кожух на Волині шився зі «станом» і малим відкладним коміром, з клинням знизу та збірками, що починалися від стану. Застібувався на три гудзики або ґашлики Цей кожух своїм кроєм подібний на ЧУМАРКУ. На кожний з таких кожухів потрібно 5 - - 8 гарно вичинених овечих шкір (там же).

Найкращим кольором для жіночих кожухів вважається білий, що з ним дійсно виглядають гарно, особливо коли ще й розшиті кольоровими шнурками та барвистим сап'яном. Чоловічі кожухи бувають також червоні, — менш гарні, але практичніші й витриваліші супроти воли. (там же).

У народній символіці кожух був символом багатства, можливості, багатства: «Ой будь, зятю, багатий, як гой кожух пелехатий!» Зустрічаючи молодих у вивернутому кожусі, мати обсіпала їх через ґолач хмелем або пшеницею, а свашки (на Карп. Україні) годі приспівували: «Такі бисьте багаті, як кожухок мохнатий, а стільки б у вас дігочок, як у респеті зірочок! Стільки б у вас хлопців як у кожусі стовпців!» (Верхратський, Зап. НТШ, т. XXIX, 164).

На весіллі молодят звичайно садили за ґолом на кожусі, вовною наверх. (Мат. у етн. НТШ, XVIII 83). На думку Ящуржинського — «цей кожух — респетка давнього поганського звичаю, за яким молоді сідали на шкіру жертвенного звіря, якого офірували богам, покровителям шлюбу» (К. Ст. №896, XI, 248 — 59). На Придніпров'ї казали, що садження на кожух вовною вгору робилося для того, щоб любов молодих була тепла, як кожух (Мат. у етн. XIX, 76). На Дрогобищині мати молодого, зустрічаючи невістку в вивернутому кожусі — «овиває її кожухом, бере під полу, щоб нічого не виділа і так упроваджує до хати» (там же, XVIII, 27). Див. ВІВЕРТАННЯ ОДЕЖІ І ВОВНА.

«Чужий кожух не гріє» — казали в нас, підкреслюючи закоріненість в нашого селянина інстинкт власності. Те ж почуття прив'язаності до свого власного, і нехчть до чужого відчувається і в іншій нашій приповідці, якою відкидається неприємна порада: «Теплий кожух, не на мене питий». Т. Шевченко вжив цієї приповідки, коли йому москалі радили покинути писати українською мовою, а перейти на московську:

Спасибі за раду! Теплий кожух,

Тільки шкода, не на мене щигий.

А розумне ваше слово
Брехнею підшите...

КОЖУШИНКА — короткий жіночий кожух, до колін. «Кожушинки найбільше поширені на Полтавщині. Кожушинки по довжині ледве досягають колін. Комір стоячий, з обох боків обкладений хутром, гарно вшитий став, ззаду фалди. Дрібнесеньким сивим смушком обкладені кінці рукавів, поли та весь низ. Ці кожущинки там звуться «венгерками». (Ол. Іванович в «Українській Думці» р. 1954).

КОЗА — жуйна гварина з дутими вигнутими рогами і коротким хвостом. Коза не користується симпатією українського народу: «Кози — то чортові вівці. Та й уся подоба їм, як у чорта: і роги і борода така, як у чорта...» (Етн. Зб. НТШ, XII 27). «Коза всюди полізе, бо у неї по колінах дітчі ноги». Численні оповідання, поширені особливо серед гуцулів, залюбки розповідають тему що «вівці — Божа худоба, а коза дітча» (Франко, I, ст. 198). З одного боку в тій темі відбивається дійсний характер цих двох гварин, що з них одна вівця — тиха, слухняна отарна, що тримається купи, громади, а друга — коза — вперта, збиточна, індивідуалістична, що любить ходити попасом; з другого боку в цій темі помітні й сліди давнього богемильського дуалізму, за яким «Бог добрий сотворив всі сотворіння як янголи добрі людські цмі і тіла, небо і землю води огонь і повітря, і звірята корисні людям... а Бог злий (себто Сатанаїл) сотворив усіх демонів, шкідливих звірят як вовки змії, жаби мухи і всі шкідливі й їдовиті звірята...» (Груш. «Іст. у. літ.» IV, 414).

У протиставленні до доброї й корисної, особливо своєю вовною, вівці, коза хоч і нешкідлива гварина, опинилася поміж сотворінь «злого Бога» тому то й склалася приповідка: «Козачий кожух (у протиставленні до справжнього кожуха) та вербові дрова — смерть готова...» (першу правда, ніби й коза була вівцею, і всі вівці пас сам Бог, що вівчарив. Але прийшов раз до нього чорт і попросив: «Дай мені, Богоньку, трохи овепь, у тебе піла череда, а у мене й одної овечки нема». Тоді відділив Пан Бог чортові трохи овепь. Але вівці лякалися чорта і розбігалися від нього на всі сторони. Не міг собі бідний чорт дати з ними ради і розлютився дуже і почав ловити їх за хвости та стягати їх купи, а що вівці дуже рвалися, то пообризав їм та позадирав хвост. І так з овепь стали кози і тому у них такі короткі й позадирані хвости...» (Етн. Зб. НТШ XII, 27).

Кіз у нас мало й цинили: «А з вас, сучі сини зроблю те, щоб ви і кози не купили» (Номис 69) — себто, щоб не мали грошей й на менш вартісну худобину (не кажучи вже про корову). «Швець не купець а коза не товар» (там же, 107). «Набереш грошей, як дід за козу».

Коза — твір диявола не тільки в українських, але і в оповіданнях інших народів. Великий вплив на утворення образу кози, як дідчиної гварини, мали середньовічні уявлення козла, як утілення самого диявола, що, в образі козла, любить з'являтися на шабашах. Але про це див. КОЗЕЛ. Але не можна відкинути й здогаду, що надання козі несимпатичних рис пішло від народів півдня, де коза вважалася за ворота виноградників. Давні греки приносили козу в жертву Вакхові, бо коза, мовляв, нищить виноградну лозу, Вакхові присвячену. Виноградна ж лоза нерідко фігурує й в нас, як символ райського дерева, дерева життя. Драгоманів указував свого часу на один асирійський валок, на якому знаходиться дерево життя, на яке з одного боку нападає коза, а з другого боку собака немов його боронить (Драгоманів. III, 139).

В'яжучи козу з дияволом, наші селяни вважали козу дуже митрою й розумною і поважно говорили про «козячий розум» (Ів. Франко, Припов., III, 39). І це тим більше дивно, що козел у нас звичайно символ безпорадності: «Ото ще дурний цап!»

В залишках давньої обрядовості зберігалися в нас донедавна звичаї **ГНАТИ КОЗУ** та **ВОДИТИ КОЗУ**. Щодо першого, то «як полють (на Харківщині), то кожна полільникня жене козу: змагається, коли яка вузенька дуже козу жене».

Б. Грещенко в своєму словнику пояснював, що тут «козою» змається смуга, яку прополює полільникня.

В звичаї **ВОДИТИ КОЗУ** «козою» називався парубок, одягнений в вивернений догори вовною кожух і з прибраною, на зразок козячої голови — з рогами і бородою, головою, який ходив із гурмою інших парубків на різдвяні свята від хати до хати. «Водити козу» можна було прогягом усіх різдвяних свят, але коза під Новий Рік уважалася головною. Коли господар хати давав згоду прийняти козу, все парубоцтво вхдило до хати, бо «на дворі коза не представляє». В хаті коза кланялася господарям у ноги, а потім плигала й ганцювала по хаті. Парубки тим часом співали пісні, пристосовані до цієї нагоди, а потім починався загальний танок. (Мат. у. етн. ХУІІІ 149, з Чернігівщини).

На Гуцульщині «коза» ходила з малими хлопцями, коли ті ходили посівати, причому вула у кози були зроблені з колосків (Груш. «Іст. у. літ. I, 163). Чубинський (III, 263) подавав, що з козою ходять колядувати на Різдво вдень, а особливо ввечері (на Волині). Але на Пинщині обхід із козок відбувався на Новий Рік рано одночасно з засіванням. У багатьох місцевостях ходили з козою «на Маланку», коти, крім кози, ходили ще й «дід», «пиган», «Маланка» та «ведмідь», а іноді й кінь. Ціллю всіх цих обходів була в останні часи — забава і збірка грешей на вечірниці. Але в давні часи вони мали без сумніву магічно релігійне значення. У колядці й досі співається:

Де коза ступою, там жито копою
(варіант: Де коза гул-тул, там жита сім куш),
Де вона рогом, там жито стогом,
Де коза хвостом, там жиго кустом,
Де коза ходить, там жиго родить...
(Де те буває, там вилягає. Чуб. III, 265).

Дикарев провів цікаву паралелю між рогом нашої кози, що ставить стоги жита, бажані кожному господареві, з **РОГОМ ГОЙНОСТИ** (див. грецької кози Амальтеї (Твори. III, 197).

КОЗИ В ЗЛОТІ ПОКАЗУВАТИ — спокушати привабливими, але облудними обіцянками. Вже «Основа» в 1861 р. намагалася наставити на розум «малоросіяни», що, залишаючи свою давню прабатьківську культуру, піддавалися московській улесливій пропаганді, яка йшла з помосковлених міст на наші села: «Не кидайтесь ви на ту оману городянську, котра вже тисячу років кози в золоті вам показує...» (II, 229).

КОЗА — велика гаківниця, щось середнє між рупниццею й гарматою. З'явилася в нас у початках ХУІ ст.

КОЗА — музичний інструмент, див. ДУДА.

КОЗАК — вільна, нікому не підлетла людина, степовий добичник, авантюрник. У такому значенні існувало це слово в татарському світі, з яким українському народові довелося жити в дуже близькій стичності, в ХІІІ — ХV вв. Вперше слово «козак» зустрічається в половецькому словнику 1303 р., де воно означає вартівника, або навіть передової сторожі. У статутах кримських генуїських колоній 1449 р. не раз згадуються козаки з Кафи та інших генуїських міст, як степові здобичники.

Про походження Донських козаків московський історик Шмурло писав: «Донські козаки походять від селян, кріпаків, утікачів, злочинців та всякого роду бездомного люду, всіх тих, кому занадто тяжило державне життя, визиск землевласників, несправедливість суддів, або тих, хто втікав від накладеної кари...»

Про українських козаків документальні виводи виразні згадки маємо з 1490 рр., а менш ясні патяки ще з 1170 рр. Але в тих вістках, що дотичаться України, слово «козак» зустрічається в різних значеннях: насамперед у значенні степових здобичників, потім у значенні людей вільних, нікому не підлеглих: «вільний козак» стало органічним поняттям в пізнішому козачому житті; зрештою в значенні людей бездомних, неоселених, без пенного заняття, що займаються головно здобичництвом по степах та паргизанкою проти татар.

Отже, ця назва не була виключною назвою українців: вона прикладалася до всіх степових здобичників взагалі, і до донських також, але причепилася головно до козаків українських, бо було їх найбільше, і були вони найбільш відва-

жні, найбільш завзяті в своїх походах, і тому стали в світі найбільш знані і славні. Коли ж їх отамани, чи гетьмани, зробилися справжніми володарями Війська Козацького Запорозького, то ім'я козаче стало ніби новою національною назвою всього українського народу.

Вже до Хмельниччини, себто до повстання 1648 р., козацтво, в наслідок мало не столітньої боротьби зі своїми воротами встигло сконсолідуватися, як виразна окрема верства населення що жила з визиску природних степових багатств і з працею в руках уміла свої здобутки боронити. Два головні вороги на нього безупинно наступали: один із південного сходу — руїник кочовник, що цю працю винищував, палив, грабував, а людей забивав і в ясир заправляв; другий з північного заходу — магнат Речі Посполитої, що, з допомогою польського державного апарату на цю працю руку накладав і вимагав від вільних козаків різних данин (очкового, рогового, ставщини, спасного, поволовщини сухомельщини, і т. д.) та ще й часто в образливій формі через жидів - орендарів. У цій боротьбі на два фронти. — писав В. Липинський в «Україні на переломі», — «витворив уже годі козацький стан свою власну традицію, а з нею свою власну, хоч і примітивну, культуру, свою законність, свій власний метод суспільної організації. Витворив він урешті, в дорозі постійної селекції на війні і в праці, свою аристократію — отих «козаків старинних», які повагою авторитету серед всієї маси козацької користувались і ним авторитетом її в одно зорганізоване об'єднане тіло в'язали. Таким чином козащина стала здатним до життя та розвитку суспільним класом, вона ставала поволі в національно їй чужій Річпосполитій державою в державі...» (ст. 58).

«Оця, ясно вже перед повстанням (1648 р.) скристалізована, становість і окремішність козащини, — продовжує В. Липинський, — дала їй ту надзвичайну внутрішню силу, якою в першій мірі всі її військові успіхи пояснюються. Перші два роки повстання... сильно верству козацьку побільшили й перегворили. Будучи перед повстанням незначною меншістю в нації, вона, завдяки своїй внутрішній становій силі, снайці й дисципліні, швидко розрослася й зайняла чільне місце в Україні. До неї під час повстання пристали всі ті українські елементи, які, як і вона, проти неволі національної і «за оборону віри православної», проти економічного визиску магнатського і проти республіканської сваволі шляхецької — «за Короля проти королев'ят» — повстали. Отже, з долини, крім, розуміється, офіційно Річюю Посполитою непризнаних козаків — «виписчиків», пристали до козащини широкі маси того сміливого й войовничого селянства, що податком крові зуміло почесне ім'я і звання лицарське козацьке собі придбати. Злилися з нею широкі круги того ж войовничого мішанства. Згори — увійшла в ко-

защину ціла маса української шляхти, а саме її найбільше суворого гідішнього польського поступу вороже настроєна частина: старовіри й фанатики традиційного православ'я, вороги магнатської олігархії і «золотої, шляхецької свободи» та прихильники сильної влади і поваги королівської. Оця кокозачена шляхта — в порівнянні зі степовим, переважно неграмотним козацтвом значно більше освічена — дала «Війську Запорозькому» в другій добі повстання «мізок», шле фактичне керівництво. Верства козацька стала таким чином найдужчою верствою в нації. Морем своєї крові, своєю безмежною жертовністю вона придбала в понятті всієї нації законне право на провід, і звідти її натуральне стремління цей провід за собою закріпити, підпорядкувати своїм інтересам інтереси інших станів та класів тогочасного українського суспільства. Подібно, як шляхта польська сотворила поняття державности польської і нації польської, козащина українська сотворила поняття державности й нації української...» (ст. 58-59).

«І як поняття шляхецької Речіпосполитої стало синонімом польської держави, так поняття козацького Війська Запорізького стало за Хмельницького синонімом новопосталої держави української...» (ст. 60).

Тоді ж витворився і спеціальний психологічний образ козака-лицаря, що ним захоплювався Т. Шевченко і що його дуже вдало скреслив п. А. К. в лондонській «Українській Думці» (рік VIII ч. 12 '262);

«Козак — це ідеальний образ української душі. Козак — носій і оборонець вищих суспільних і духовних вартостей людян, таких як мужність, хоробрість, войовничість, відвага, честь, слава, гідність, благородність (шляхетність), чесність, безкористість, жертвенність в обороні загального добра, людських прав, правди, віри і звичаїв своїх батьків. Козак ні на хвилину не завагається стати в обороні тих вищих духовних цінностей, наражаючи на небезпеку власне життя, як меншу супроти них вартість. Бо ж боронячи ті цінності, він тим самим боронить і власну гідність і звання, а значить і власне життя, яке без тих цінностей втрачає всяку вартість. Козак — людина активна, моторна, і непосидюща. Він не любить довго засиджуватися вдома, не гримається печі і жіночій спідниці. Коли немає війни і походів, він сам шукає пригод в різних підприємствах. Тому з нього прекрасний колонізатор - хлібороб, промисловець і купець. Тому козак — людина бувала по світах, з широким кругозором знанням людей і світа, знанням життя і звичаїв інших країн і народів, до яких він може мати зрозуміння і толеранцію в тій мірі, в якій вони не стоять на перешкоді його власним замірам. Як людина, що пережила різні пригоди знає біду і найбільші труднощі й небезпеки, козак у всьому покладається на власні

сили ніколи не благає о ласку й допомогу, ніколи не кориться, не нарікає ні на себе, ні на когось, не журиться й не чухає потилицю, а завжди діє всіма своїми духовними і фізичними здібностями. А вже ніколи не нарікає на Бога, бо це було б нижче його козацької гідності. Нарікання на Бога — вияв мужицької пганської психіки. Тому козак виробив у собі здібність знайти найбільш несподіваний, сміливий і часто неймовірний вихід з найскрутнішої ситуації. Тому то кажуть, що «козакові сам чорт не брат». Тому серед козаків часто бували індивідуальності з такими сильними характерами, що їм приписувано якусь таємничу силу і прозвано їх **ХАРАКТЕРНИКАМИ**. Тому козак любить завжди допомагати кожному, хто пошав у Сіду і бореться з нею. Зате не любить і зневажає кожного, хто тільки охкає і нарікає, а нічого не робить, щоб вибитись з біди.

»Козак — це пан, володар, бо він панує сам над собою і над скарбами землі що нею володіє. Тому в звертаннях між козаками вживалось слово «пан»: пане господарю, пані господине, панове молодці, панове громадо, пане отмане, пане Остапе. Бо пан — то не раб і не хам, а псій найвища людських чеснот. Бо пан — це людина, що носить з ласки Творця образ і подобу Божу і вміє той образ в собі боронити. А Бог-Пан, тому і людина-пан. Козак надзвичайно високо ставить і шанує дівчину, чи то свою дружину, бо то його дівчина, його дружина, мати його дітей, чи мати його самого. А мати для козака — це найвища святість. В обороні чистоп подружнього життя в обороні родини, батьків, сестер, братів, своєї дівчини від бруду, ганьби, сорому і наруги та пониження, козак став з усією силою свого меча і готов за ці святощі не раз а тричі вмирати. Тому жіноцтво українське мислить собі мужчину взагалі, а мужа зокрема тільки, як козака.»

Як ідеал лицаря, претгарного морально й фізично, назва **КОЗАК** прикладається в народній поезії до кожного парубка чи чоловіка: «Ой ти козаче, ти хрепаний барвінку!» (Метлинський).

КОЗАК - ПІДПОМОШНИК — безмаєтний козак за Гетьманщини, що служив при інших маєтних козаках і пильнував їх майна, коли вони були в походах. Пізніше козаки - підпомошники заступали своїх господарів у походах.

КОЗАЦЬКЕ МОРЕ — Чорне море: в «Основі» (1862. III, 34): «Чорне, або по старосвітському Козацьке море».

КОЗАЦЬКЕ СОНЦЕ — місяць. У П. Куліша в «Чорній Раді»: «Козацьке сонце високо підбилося угору, зорі вкрили все небо як ризу».

КОЗАЧОК — в XIX ст. після закріпощення Москвою нашого селянства послугач при панові «Козачком» був і Т. Шевченко при помі-

нику Павлі Енгельгардті. 6. XII. 1829 р. Енгельгардт, повернувшись із балю, застав Тараса, як той, засвітивши свічку, копіював образки: пан памняв хлопцеві вуха й надавав ляпасів. 7. XII. 1829 р. Тараса висікли з панського наказу на ставні різками за те, що «малюючи вночі при свічці, міг спалити не тільки дім, а й все місто»!

КОЗЕЛ, ЦАП — самець кози. В Зах. Європі козел був образом і символом диявола, який ним їздив і з'являвся на шабашах. Відгомін цих зах. європейських забобонів знаходимо і в нас, особливо в звичаю тримати козла в стайні, щоб ним їздив домовик. Не дурно ж малювали чорта з козлячими ногами, з козлячою бородою й такими ж рогами. В козлі втілювався в Зах. Європі й польовий дух, символ врожайності, що знаходить при жниввах останній захисток в недожатій смузї жита (чи пшениці), що зветься **СПАСОВОЮ БОРОДОЮ, ІЛЬКОВОЮ БОРОДОЮ**, але іноді й просто козлом чи **КОЗОЮ** (див.).

Козел відіграв велику роль в вакхічному культі, який був відомий і в нас через грецькі колонії. З того в західно-європейській символіці дуже поширена символізація в козлі люоашності. У нас сліди того помічається в весільній обрядовості, де в коровайних піснях згадується козел, який став мельником (Вовк «Студії...» 215). Відомий і символічний образ козла молодого, що з'їдає в городі «лук-чеснок і чорну чорнушку і зелену петрушку» (Дикарев, III, 108).

Відома впертість козла, відмічена в приповідці «А став би ти цапки, то того не докажеш!» (Франко, «Прип.», III, 172).

Козел має закоротку шерсть, яка не надається до обробки, звідти приповідка «Не буде з цапа вовни», яку говорять про людину, нездалу до корисної праці. В тому й маловартність козла: «Пронав ні за цапову душу» — цебто цілком марно. У цьому відношенні козел протиставляється баранові: «Бачить Бог, чий козел, а чий баран», — (Номис 78), себто, хто приносить йому в жергву цінні дари, а хто маловартісний. «Ого з тебе дурний цап!» — лають таков безпорадну, недогенну людину — Ів. Франко, III, 288).

В загадці цап — символ місяця: «Цап, цап по полю басує, з цапенятами гарцює, поти буде гарцювати, поки вовк буде спати» (Номис, 30).

— себто місяць і зірки доти будуть на небі, доки не зійде сонце.

КОЗЕЛ ВІДПУЩЕННЯ — людина, що покує чужі — головпо громадські — гріхи, чи провини. Назва ця пошла з давньовавилонського та старожидівського звичаю виганяти в пустелю козла, що мав би понести на собі всі гріхи й провини людської спільноти. Третя книга Мойсея в Біблії так про це оповідає:

«...І кипе Арон жереб про двох козлів: один жереб про Господа а один жереб на відпущен-

я. І приведе Арон козла, що на його випав жереб про Господа, і принесе його як жертву за гріх. А козла, що на нього впаде жереб на відпущення, поставить живого перед Господом, щоб спокутувати на ньому та пустити його в степ... І положить Арон обидві руки свої на голову козла живого та й признає над ним всі беззаконня синів Ізраїлевих і всі переступи їх, по всіх гріхах їх: і положить їх козлові на голову та й випустить ного рукою певного чоловіка в степ. І понесе козел на собі все беззаконство їх у землю безлюдну...» (XVI, 8—10, 21—22).

КОЗЕЛЬЦІ (трагопогон майюс) — їстівна рослина в Україні: їдять її стеблину, на смак солодкувату, обчищаючи її від листових пелюсток, якими вона вкрита. (Вовк, 79).

КОЗИР — виграшна карта. Звідти також сиритна, моторна дівчина — **КОЗИР** - **ДІВКА**. **КОЗИРЕМ ДІВИТИСЯ** — мати задерикуватий вигляд, певний своєї перемоги.

КОЗИРЬОК — дашок картуза, а також часто і сам картуз: «Виходить із могили якийсь пан... Він у козирьку, і той козирьок так і горить, так і горить на ньому...» (Сб. Хар. Істр. Обш. VIII, 316).

КОЗЛІВ (ЕВНАТОРІЯ) — поргове місто на західному побережжі Криму, яке згадується в думах, як місце герпінь на каторгах наших людей, що їх гатари хапали, набігаючи на українські землі (див. **КАТОРГА**, **КУЛАГА ЗАХАР**).

КОЗУБ — коробка з дуба. **КОЗУБОМ СТАТИ** — стати гвердим, як кора. — так кажуть про мокру замерзлу одежу. У Когляревського в «Енеїді» —

Із лик плетені козубеньки,
З якими ходять по опеньки (IV, 58).

КОЗУЛЯ — маленька корова з затнугими назад рогами. Також подвійний гачок для ловлі риби.

КОЙЦ ГАЙНРИХ — німецький публіцист і знавець сходу Європи, автор роману «Світе тилий — краю милий» (1937 р.), присвяченого змалюванню національно-революційного здвигу України в 1917—1920 рр. з повною симпатією до українського визвольного руху.

КОКС ВІЛЬЯМ (1717—1828) — англійський мандрівник, що був в Україні в 1778 р. і в книжці «Мандрівки по Польщі та Росії» описав докладно Степову Україну.

КОЛА — віз князівської України, мабуть, двоколесний поширений в половчів'я, часто згадуваний в літописах.

КОЛАЧ — білий хліб, що відіграв особ-

ливу роль в весільній обрядовості, де він також звався **ДІВЕНЬ** (див.).

Ящуржинський, описуючи весільні хліби України, каже, що колач, який зветь іноді дивнем, це — великий бублик, прикрашений поперечними рядами зубців і валиків і оточений поясом із тіста з великими в ньому зубцями. (К. Ст. 1897, XI, 287). Рік раніше в «Малоруській свадьбі» він так описував цей хліб: «Колач, що складається з двох бинд тіста, які переплітаються одна з одною, нагадує косу молоді...» (К. Ст. 1896, IX, 245-47). Молода, ходячи по селу з запросинами, носить на рушнику прив'язани колач-косу. Коли вертається додому, дружка розламає колач, з яким вона ходила, у неї на голові. У Литвинової з Чернігівщини колач теж складається з двох бинд, що переплітаються, як коса. (Мат. у. етн. НТШ, III).

Галицький **СИРНИЙ КОЛАЧ** сильно відрізняється від описаних: овечий сир ліпиться в формі круглого хліба з діркою посередині, і потім вариться в маслі. (Шухевич, «Гуцульщина» I, ст. 100, 216). Про обрядовий вжиток колача, див. **ДІВЕНЬ**.

КОЛАЧИНИ — весільний обряд. Б. Грінченко в своєму «Словарі» писав, що «колачинами називається четвертий день весілля в Галичині, коли молоді отримують дарунки». Це визначення не точне, і Шухевич відзначав, що колачини відбуваються іноді й місяць, а то й ще пізніше, після «мін», себто після доручення віна, яке в свою чергу відбувається в понеділок після того, як молоді побувають в церкві на **ВИВОДІ**. Молоді запрошують тоді весільних батька й матку та інших гостей і «набуваються до схочу». Молода господиня дає батькові, а господар — матці по кілька — деякі й по 12 — колачів в подяку за те, що були на весіллі за маму й тата: батьки ж дають в дарунку молодим господарям перемітки, полотна, повісма, вівцю, корову, хто що може (Мат. у. етн. V, 67—68).

Крім того, були ще й **ПОХРЕСНІ КОЛАЧИНИ**, що відбувалися на Гуцульщині після **ВИВОДУ ПОЛЖНИЦІ**. Господар накупонував у місті колачів, пива, горілки, а господиня наварювала різних страв, а потім ішли обов до кумів і запрошували їх та інших гостей до себе на колачини. Як гості вже посходилися та посідали за стіл, ставила господиня перед кожним горщик із водою або солодким молоком, а на горщик клала обаривок притулювала до горщика засвічену свічку та перепрошуючи, казала: «Най Бог прийме перед душі!» на що гість відповідав: «Простибіг!» Винивши воду чи молоко гості вставали, молилися Богові і віншували: «Най Бог прийме перет цієї душі, що ви даєте. Боже помози упросити, ублагати, щоб Господь ласкав це приймати, молитву благословити, а вам шастя-здоров'я подати, щоб Бог по-

міг вінчати в благолітах, у щасті, у здоров'ї...»

По віншованні сідали знову, музика почала грати, а гості «баюваги» — пити та їсти. Господар клав перед першу куму, а господиня перед першого кума 8—12 великих колачів, примовляючи: «Просимо кумів колачі — від Бога великі, від нас — малі». Кум і кума брали по два колачі і краяли їх на закуску по горівці, яка йшла тепер округ стола, а бабі давали від себе по одному колачеві... Гості «баювали» до рана, а де добре гостили, то й довше.

Колачини відбувалися й тоді, коли б дитина була померла, — тільки вже без музики, без танцю і горівки, а колачів не клали на столі, а на землю, і з землі подавали їх господар і господиня кумам за душу померлої дитини. Господиня змивала руки бабі над землею, брала воду з землі і давала крижмо також з землі. (Шухевич в Мат. у. етн. НТШ. V. 7).

КОЛБЯГИ — чужинці в «Руській Правді». А що чужинців називано також варягами, то здогадуються що варягами називано людей з зах. Європи, а колюбагами — степовиків Східньої. («Владимирський Буданов «Обзор» 25, 26, 325. С. Шелухин «Звідкіля походить Русь...», 16).

КОЛГОСЯ КОЛХОЗ — колективне господарство — ормін, вигаданий московською комуністичною клікою для визначення нової форми селянського кріпацтва під визиском державного капіталізму.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ — насильне закріпачення селянства в колгоспах, що розпочалося в Україні в 1929—1930 рр. і вилилося в найбільш нелюдські форми нищення «куркуля», себто заможнішого селянина, як класи, а потім і взагалі всього українського селянства, що боронило, як уміло, своє право на життя і незалежну працю. Колективізація в Україні мала головною ціллю, що відповідала ідеології марксизму, привласнити державі, себто кремлівській кліці комуністичних диктаторів всю землю, як головний засіб продукції. Побіч із цією головною метою переслідувалося ще дві цілі — перетворити незалежного селянина — господаря в беззахисного кріпака, опанованого адміністративним апаратом державної й партійної бюрократії і ослабити якнайбільше біологічно-випорну силу українського селянства, як головного складника і підмурівок української нації. Саме тому колективізацію в Україні супроводили масові розстріли непокірних елементів, вивіз на смерть і винищення безчислених мас селянства в льодові простори Сибіру та Соловків та в безводні пустелі Казахстану, і нарешті — штучно зорганізований голод 1932-1933 рр., жах якого ніколи не забудеться...

М. Палій писав в розвідці «Народовбивство і нищення культури» в «Вільній Україні»

(1958, ч. XIX, ст. 30): «В Україні господарська політика Москви була тісно зв'язана з політикою національною, тому й форми колективізації в Україні були відмінні від її форми на інших землях. Ще в грудні 1930 р. об'єднаний пленум ЦК і ЦК ВКП(б)У видав директивні згідно з якими колективізація в Україні і півн. Кавказі (отже на неросійських територіях) мала охопити не менше, як 80% сільських господарств. Тим часом на інших районах встановлено 25—50%. Це завдання, що на його переведення в життя був призначений в в е с ь 1931 р., виконано вже літом 1931 року.»

КОЛЕКТИВІЗМ — форма суспільного життя протилежна ІНДИВІДУАЛІЗМОВІ (див.). М. Грушевський писав у «Початках Громадянства» (1921 р.): «Доба, котру переживаємо, стоїть під знаком реакції проти індивідуалізму і класовості новішого цивілізованого ладу та повороту до колективізму і солідарности. Стоїмо, очевидно, перед одним із тих великих переломів у провідних мотивах людства, котрі воно не раз переживало. Все ясніше це стає мені всякий раз, коли від біжучих фактів переходжу до студій соціальної еволюції в минулому. Все більш укріплююсь в переконанні про рішачу роль в вічних змінах людського життя цієї неустанної конкуренції індивідуалістичних і колективістичних тенденцій і періодичного чергування переваги то одних, то других. У результаті моїх занять і міркувань це чергування мені уявляється, як основа того ритму соціальної еволюції, котрий розсліджує соціологія і всі соціальні науки разом із нею...» (ст. 4).

Поміркуваний колективізм ми маємо в КООПЕРАЦІЇ (див.), та в різних інших формах суспільної громадської співпраці, неможливої без почуття колективної солідарности; натомість крайня форма колективізму — це КОМУНІЗМ (див.), який намагається вводити колективні засади навіть у людську творчість. (Див. КОЛЕКТИВНІ УЯВЛЕННЯ).

КОЛЕКТИВНІ УЯВЛЕННЯ — думки і спосіб відчуття, притаманні не якійсь окремій людині, а цілій групі людей. Що більше розвинена інтелектуально й духовно людина, то більше вона звільняється від колективних уявлень. Французький соціолог Леві-Брюль, що студював спеціально духовність примітивних рас і людей, прийшов до висновку, що розвій людської мислі йде в напрямку до індивідуалізації свідомості окремої людини. Примітивна логіка тим і відрізняється від логіки культурної людини, що в ній переважають колективні уявлення. Вони визначаються такими прикметами: вони спільні членам даної громади, що одержали їх у спадщині від попередніх поколінь, і індивід у всім піддається їх владі — вони викликають у ньому ті самі почуття страху, чи пошани, що викликали у всіх інших членів його громади в ро-

ду в рід, і у всіх тих справах, яких ці колективні уявлення торкаються. Примітивний індивід не має власної думки або власних почувань. І саме до такого стану примітивних колективних уявлень намагається комуністична московська кліка в Кремлі повернути всю людськість. Не дарма ж один час натискалося в СРСР і зокрема в Україні на потребу колективної творчості дарма, що справжня творчість можлива тільки індивідуально: ні один винахід не зроблено колективно, а лише творчим генієм та інтуїцією окремої людини.

«Наша людська порода, — правдиво писав Егон Стейнбек — єдина гворча порода, що тільки й має знаряддя творчості — розум і індивідуальну духовність кожної окремої людини. Нема нічого, що його вигадали б двоє людей. Не існує ніяка співпраця ні в музиці, ні в мистецтві ні в поезії, ні в математиці, ні в філософії. Коли вже станеться чудо гворчості колектив, група може його скрінити і пошпирити, але нічого не вигадує. Цей дорогоцінний дух гворчості належить тільки самотньому інтелектові одної людини...» («Селекціонер» 1959, IV, 13). (Див. КОМУНІЗМ).

Леві Брюль порівнював функціонування колективних уявлень з функціонуванням мови: хоча мова існує тільки в уяві й пам'яті окремих людей, що нею говорять, тим не менше вона дає їм зовні, тою громадою, до якої належать, і яка її утворила протягом свого існування. Люди, говорячи своєю рідною мовою, не вживають своїх власних слів, а тільки ті слова, що їх утворює оточення, не роздумуючи над ними критично. Так само піддаються вони й колективним уявленням як чомусь само собою зрозумілому.

На творенні колективних уявлень побудована вся система московської комуністичної пропаганди з «залізною заслоною» проти всього того, що могло б творенню тих колективних уявлень перешкодити. Колективні уявлення дуже сильні і, як божий з нас міг не раз констатувати, вони часто заступають в людині потребу думання.

КОЛЕКТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — примітивний засіб терору, що ним змушувалося громаду стежити за всіма її членами, щоб ніхто з них не поповнив би акту, за який мусіла б відповідати вся громада. В давнину колективна відповідальність була єдиною формою відповідальності. Навіть тоді, коли було відомо, що злочин поповнила тільки одна точно виявлена особа, відповідала за нього не тільки та особа, але й з нею вся її родина, навіть увесь її рід. Таке було і в нас у давнину, коли ще падало в нас — до часів Руської Правди — право кривавої пімсти. Московська комуністична «прогресивна» партія за Сталіна відновила цю давню варварську колективну відповідальність в Україні, де досить було одній особі бути підманою, ні, лише запідозреною в якомусь

протикомуністичному виступі, як винищувалося не тільки її саму, не тільки її всю родину, але навіть мало не всіх її родичів і знайомих.

Юрій Клен у «Попелі Імперій» описував:

Як суд кого карав
за фантастичний вигаданий злочин,
го і дітей з жінками засилав,
ба внуків, прабатьків, батьків і «прочих»,
і навіть гих, що з ними пили чай,
в це царство довгої сумної ночі (на північ,
в табори каторжної роботи).

Таку ж варварську колективну відповідальність запровадила була в Україні під час окупації за другої світової війни, не менш «прогресивна» гітлерівська Німеччина, коли в кожному селі та місті брано «заложників» і винищувано їх після того чи іншого протинімецького замаху, що його часто робили таки й московські агенти, щоб німецькими руками винищувати українське населення.

КОЛЕСО — круглий знаряд руху, що кружляє навкруги своєї осі і рухає віз чи яку машину. Винахід колеса був величезним поштовхом уперед на шляху цивілізації. Він дозволив індо-європейцям розпочати й довершити свою епохальну еміграційну подорож, — він дозволив переміщення на величезні віддалі не тільки кочовничих вояків, але і їх родин та їх майна. І пізніше він дозволив винахід та вдосконалення різних машин, що потребували колеса, як знарядю руху. Перше символічне значення, що в'яжеться з колесом, це власне символізація руху, перше в буквальному розумінні цього слова, а пізніше і в фігуральному, себто в розумінні несталості; римляни представляли Фортуну, свою богиню щастя в образі жінки, що одною ногою спирається на колесо. Також і Час, що вічно спливає в вічність, фігурував давніше з ногою на колесі. І Крод, германський Кронос, (Час) тримав колесо в лівій руці.

У нас символізація руху в колесі в'яжеться з сонцем: «Колесом сонечко вгору йде» (Грінченко, III, 533. Головацький, II, 99, 102) На Лубенщині, під Івана Купала, з гори Третяків пускали колесо, обмотане запаленою соломкою, — «щоб завжди світило сонце». (О. Дамаскін в «Голос» Берлін, I, VIII, 1943).

І проф. С. Килимник писав в «Нових Днях» (1956, V, ст. 21): «У давнину був звичай, який подекуди затримався до початку ХХ стол.' обгортати соломкою колеса та, запаливши їх, пускати на весняний (себто Великодній, Є. О.) огонь. Коли колесо вцілило в середину вогнища — це була добра ознака і для весни, і для літа — ознака здоров'я, врожаю, приплоду худоби, бо це колесо символізувало сонце — воно, сонце, впілить у поля, луки, ліси і «весі» та ріки...»

Подібні обряди були відомі в усій Європі, і С. Рейнах писав свого часу з їх приводу: «Поміж чисельними варіантами обрядів, які мають

на меті в різні моменти року. піднести чи оживити силу сонця. відзначено також і звичай запалювати колеса і кидати їх в гори до річки. яка тече під нею. Звичай котити запалене колесо схилом гори видається натуральним наслідком бігу сонця на небі... Підроблюючи хід сонця на небі, допомагали йому таким чином відбувати свою подорож точно і вірно». («Міти...» V. 19—50). Звичай котіння запалених колес як магичний акт. спостерігався і в багатьох місцевостях Німеччини та Австрії. Один середньовічний письменник пояснював цей звичай що відбувався звичайно під Івана Купала, тим, що тоді сонце дійшовши найвищого пункту на небі. починає, як запалене колесо, котитися додолу (Фрезер «Золота Галузка». III. 176) У пам'ятках галло-римського мистецтва, Юлієр фігурує іноді з колесом у руках, або біля ніг. Це колесо — символ сонця (С. Рейнах. «Орфей» 171). Слід цієї символіки зберігся і в наших народніх піснях:

Крокове колесо

Вщє гину стояло.

Много дива видало.

— Чи бачило, колесо, куди милий поїхав?

У Галичині замість крокового колеса, співали про вербове колесо, і Ів. Франко пояснював, що «вербове колесо — кружок цівчаг» («Принов.» II, 282), а тому, що цю пісню співають як ресвянку ходячи колом:

Вербове колесо, колесо

Коло гостинця стояло.

Трое дива видало:

Єдно диво на діди.

Друге диво на баби.

Третє диво на цівки («Зоря» 1860 511).

Іноді крокове чи вербове колесо заступає просго верба, як відомо теж символ сонця:

Ой вербо, вербице!

На розпуттячку стояла.

Далеко чула бачила

Кучи мій нелюб поїхав? (Чубинський.

III 17; Метл. 303-04).

Колесо приладовувалося також до високої жердини, і це все звалось СУХИМ ДУБОМ (Максимович II 507) Потебня вбачав в цьому колесі й сухому дубі символ сонця і пригадував пісню про сухого дуба, що «горить дуже...» (Ру. Фил. Весн» 1883. I, 125).

У зв'язку з пією символікою колеса воно набирає й охоронного значення. Уже С. Рейнах зазначав: Ми маємо бронзові колесниці, які стужили амулетами» («Орфей» 171). В оповіданні про холеру, що його записав Ч. Щербаківський в с. Сутчі в 1910 р., чоловік зчіймає колесо, лагодить кілок, і цього вистачає, щоб холера втікла. На Кув'їнщині казали, що обертися від відьми можна, втаривши її навічліт кілком старої осі, і то треба бити не саму відьму а тіль її. (Наук. Збірн. 1914 р., с. 209).

Охоронне значення колеса може походити із його круглої форми, що уподібнює його ча-

ривному колу. У рукописі Чепи з 1776 р. читаємо: «Щоб вовки нічого не шкодили, і по нивах пшці насіння не їли, треба, як тільки оборуться плугами, взяти з плуга борозенне колесо і обвести навкруги хутора, потім надіти на кілок, де тримається товар. Коли засіваються ниви, це колесо гребя взяти з собою і обвести навкруги засіяного поля.» (К. Ст. 1892. I. 128-29).

Колесо, як своєрідне чарівне коло, виступає і в оповіданні про москаля, що летів у повітрі. Дід, щоб зачарувати його, схопив старе колесо, обциркував його лозакою, і москаль спустився на колесо. (Грінченко «Із уст...», ст. 169).

КОЛЕСО ВІЩОВЕ, СУДНЕ — запорозький суд У Куліша в «Чорній Раді»: «Курінне отамання і всяка старшина кінчали первий обід віщового колеса» «Посеред суднього колеса стояв Кирило Тур...»

КОЛЕСО ДУРНЕ — дигяча гра: діти, взявшись за руки гворять колесо, яке постійно повертається го в один бік, го в другий. **КОЛЕСО СКРИПЛИВЕ** — хворовита людина: «Скрипливе колесо довше їздить, як нове». — бо на нього більше звертають уваги так і хворовита людина (Ів. Франко «Принов.» II, 282).

П'ЯТЕ КОЛЕСО В ВОЗІ — зайва, непотрібна річ: «То мені п'яте колесо в возі». **ОЗИРАТИСЯ НА ЗАДНІ КОЛЕСА** — поводитися обережно, розважати про можливі наслідки якоїсь дії.

КОЛЕССА ІВАН (1864—1898) — лікар, етнограф, що видав етнографічні матеріали з «Ходоровичі в Галичині».

КОЛЕССА ЛЮБКА (вар. 1904 р.) — визначна піяністка, світової слави, що концертувала по всіх столицях Європи і Америки, з великим успіхом. «Тяйпцігер Абендпост» писав після її концерту в 1936 р.: «Л Колессу треба зачислити до найбільших піяністок сучасности». «Дрезденер Анцайгер» 7. 11. 1936 р.: «Рідко коли можна зустріти таку піяністку, в якій б панувала б така гармонія між духовим виразом і зверхньою появою, як у неї українки»...

КОЛЕССА ОЛЕКСАНДЕР (1867—1945) — визначний вчений і громадський діяч, батько Любки (піяністки) і Христі (віолончелістки) Колесси, брат Івана і Філярета Колесси, дійсний член НТШ з 1898 р., професор університету у Львові з 1900 р. з 1902 р. член центральної комісії в Відні для збереження пам'яток старовини засновник в 1906 р. «Т-ва Наукових Викладів ім. П. Могили». — першого в своїм роді українського народного університету для всієї України у Львові. Він був його головою до 1918 р. з 1907 р. дійсний член Укр. Науко-

зого Т-ва в Києві. З того ж року — і до 1918 р. — посол до австрійського парламенту. Тут, в українському парламентарному Клубі був головою шкільної комісії і референтом університетської справи, обстоюючи створення окремого українського державного університету в Львові та перетворення НТШ в Українську Академію Наук. В справі українського університету особливо треба відзначити його промови з 18. VI. 1909 р., 11. VI. 1910 р. і в 1911 р. В 1915 р. створив у Відні Українську Культурну Раду, і в 1918 р. їздив делегатом від неї до Києва. Тоді взяв участь у відкритті державного українського університету в Кам'янці Подільському. Від 1923 до 1939 р. був професором чеського Карлового університету в Празі, і семикратно-обраним ректором Українського Вільного Університету в Празі, до створення й розбудови якого приклав багато енергії й праці. Крім наукових розвідок та праць в галузі головно мовознавства, фольклору та давньої і новішої української літератури йому належить популярна пісня: «Шалійте, шалійте, скажені кати...», скомпонована 1889 року.

КОЛЕСА ФІЛЯРЕТ (1871—1947) — видатний музикознавець, композитор і фольклорист брат Івана та Олександра Колесси, член НТШ з 1929 р. член Академії Наук УРСР, автор збірок українських пісень, уложених у формі сюїти — «Вулиця», «Обжирки» та інші дослідник українських дум та народних пісень в їх ритміці.

Про його розвідку «Старинні мелодії українських обрядових пісень — весільних і коляток — на Закарпаттю» Ол. Кошиць писав П. Мапенкові: «Що торкається розвідки Ф. Колесси то я ще раз мав насолоду відчутти красу його наукової концепції, методи й глибини знання. Я просто захоплений науковими творами цього вченого хоч іноді й непогоджуюся з деякими його науковими висновками і хоч у мене завжди болить голова й крутить в зубах від отієї статистичної свини — підрахування складів звуків періодів і каденцій. — але я те все перетерплю з охотою, щоб з насолодою дійти до висновку, завжди нового, цікавого, переконливого і безмірно цінного, що просто кидає піле море світла на багато речей не тільки музичних. Аж жити хочеться після такого читання! Наприклад, чка правдива й чудово-доведена думка про джерело речитативу Козацьких Дум в похоронних заплачках яких корінь простягається далі в епіграфічної грецької старовини в добу передісторичну а біблійну — то вже документально!

А ми собі дамочу над цим голови до того, що Квітка (Клемент) доховив до релігійної історії Рот жидівського читання Пророків, біблійного читання Св. Книг, тощо. А воно було все під боком треба було тільки оглянути нашу українську дійсність...» (Ол. Кошиць, Лист до П. Мапенка, 13. I. 1940).

Французька дослідниця українських дум, Марія Шерер у праці їм присвяченій (Париж 1947 р.) писала: «...Широкі Ф. Колесси про музику дум причинились до його теорії про їх походження, відмінної від теорії Жигецького й Перегуса. За Колесою, архаїчні сліди, що їх знаходять у мелодіях і ритмі дум, показують їх тісну спорідненість з «голосіннями», одним із найстаріших жанрів народньої поезії... Думи — це похоронні пісні що їх співали на честь козаків які впади на полі битви... Подібні твори могли народитися лише в козацькому оточенні в козацьких таборах, а не в козацьких шпиталях, де доживали свій вік козаки-інваліди як не гвердив Жигецький...»

КОЛЕСУВАННЯ — жорстока середньовічна кара на злочинців: засудженому ламали кості рук і ніг і лишали його вмирати на великому колесі, настромленому на високий стовп. Кару на колесі почав практикувати ще римський імператор Діоклеціян (284-305), практикуючи на християнських мучениках. — тим то колесо, як знаряддя їх муки і смерті фігурує в мистецтві, як атрибут святих мучеників Георгія, вояка в Нікемедії (303) Катерини Олександрійської (303) Віктора, замученого в Марселі (303), Адріана в Нікомедії (306?). І в Україні, чотири дні після «вибору» Івана Скоропадського на германа, 10 го листопада 1708 р. відбулася в Глухові прилюдна страта полковника Дмитра Чечеля та інших вірних Мазепі українських патріотів, схоплених москалями в Батурині. Всіх їх колесовано й потім повішено на тому самому місці де 5 листопада віпано заочно, в вигляді чурбана Івана Мазепу. Але перед тим мусли всі ті люди витерпіти ще й жахливі тортури що перед ними бліднуть тортури християнських мучеників...

Ів. Когляревський в своїй «Енеїді» застеріг цю страшну кару в пеклі ворожкам та відьмам: «Відьом же гут колесували і всіх шептух і ворожок...»

КОЛИБА — пастуший дерев'яний курінь в Карпатах.

КОЛИВО похоронна кутя з вареної пшениці — саме слово грецьке й значить — «варена пшениця» — але коливо буває й з рижу з родзинками та це вже виродження давнього звичаю Коливо ставлять в церкві на аналої в часі відправи за померлі душі. По відправі всі присутні з'їдають його по ложечці. Воно служить символом воскресення померлого. Як зерно, щоб зійти, вирости й дати плід, так і тіло помершого повинно бути поховано в землю і згинути щоб знову воскреснути для будучого життя. А мед що додається до колива, означає солодкість того будучого життя.

Коливо належало до страв ще доісторичних часів і споживали його звичайно як жертву

богам на могилах, при похороні. Кожний коштівував колива, примовляючи: «Прости Біг!» або «Царство небесне, пером земля» (Номис, 252).

На Гуцульщині коливо несли й в похоронній процесії в т. зв. ХИТАЛЬНИЙ МИСЦІ. — називали її так тому, що підчас опроводів священник і люди її підносили вгору й хитали нею. У тій місці було коливо, себто варена пшениця з сливками і медом, а в ній заткнено 12 свічок, кожна зложена з грех нелюстків; довкруги пшениці вкладано ще яблука, горіхи, булки, колачики. При кожних опроводах клали хитальну миску на труну (Мат. у етн. НТШ. V, 219). По похороні, на цвинтарі, те коливо споживали.

На Буковині коливо робили «на парад»: решето чи сито вбирало гарною матерією, всередину на дно клали хліб, а по боках із внутрішньої сторони підносили з тіста, плетени, як колачі, лише в формі трикутника з продовженими раменами поза верхи кутів. У хліб утикали паточки, на яких були насіяні сухі сливки, фіги, яблоса, медівники, а підчас Великодня ще й писанки. Коливо це ніс один чоловік при допомозі аж на цвинтар, а потім воно відходило священникові (Зап. НТШ. т. 122 с. 119). У буковинському «коливрі» зникала, як бачимо, істотна частина колива — пшенична кутя, яку заступив печений хліб. І само коливо втратило характер причасно-офірної трапези на могилі, а зробилося просто жертвою церкви (чи священникові).

Коливо, як мішанину вареної пшениці, свічки та меду, знали й стародавні греки, які приносили його Аполлонові, як жертву втячності (Певв Гром. 1929. II. ст. 127).

Готували й їли в нас коливо і на поминках в Зелені Свята, гоцо (Ст. Килимник «Рік...» IV ст. 26, 28).

КОЛИВОРОТ, КОЛОВОРОТ — пристрій до викликування оборотового руху руками і ворога при вході до села зроблені подібним способом. Хв. Вовк писав у 1916 р.: «Часто в'їзд до села звуть коловоротом чи коворотом, хоч в'їзд не має в собі нічого що виправляло б цю назву, бо тільки зрідка там буває справжній коловорот себто ворота в формі круга, що крутяться навкруги своєї короткої осі. А звичайно в'їзд до села або не загорожений нічим, або заставлений просто лісою з воротами та з бучкою для тіла» («Студії...» 114-115). Див. ЦАРИНИНИЙ ПІД У Свидницького в «Люборапських»: «Коліворот ще й помальований зеленим, на лавцюгах ходив обкований був. І на стовпі бляшане нівпівника: куди вітер туди й він обертався та чергивняк».

Під час холери 1831 р., коли люди мерли десятками в с. Подосах на Бердичівщині селяни святили воду на чотирьох коловоротах та причинували бабів обігати голими навкруги села, гворячи чарівне КОЛО (див.) (Милорадо-

вич у К. Ст. 1885. XII. 739). Так само і в Білорусі, під час людського помору, чи пошестя на худобу, баби сходилися з усього села, ткали впродовж дня «обіденний рупник» і вішали його потім на коловороті через дорогу, щоб не пустили пошестя у село...» (Щербаківський в Наук. Зб. 1924. 210).

На Волині вірили, що відьма може зіпсувати всі корови на селі, якщо перев'яже конопляною ниткою коловорот, «себто ворота на краю села, якими корови йдуть на пасовисько...» (М. Сумцов в К. Ст. 1889. XII. ст. 602).

КОЛИМА ріка в півн.-сх. Сибірі 1880 кілометрів завдовжки і територія, що лежить навкруги неї між Охотським морем та Крижаним океаном. Клімат різко континентальний: зимою морози 65-70 ступнів Цельсія, а літом спека до 40 ступнів: він здоровий для хворих на легені але смертельний для хворих на серце (високий рівень над морем). Рослинність дуже бідна. Ґрунт виключно кам'янистий. Тут політичні в'язні СРСР, в тому головним чином українці, обумовлюють Москві золото, платину й кам'яне вугілля. До 1932 р. цей край був зовсім безлюдний, але цього року почали прибувати перші ґрунтознавці в'язнів які почали пробивати шляхи через гори та робити геологічні розвідки в пошуках золота та інших копалин. В 1940 р. на Колімі перебувало вже щонайменше 2 мільйони в'язнів як втраховував один із них Г. Сова опинившись в США, в статті, оголошеній в «Свободі». Він писав:

«Якими ж то методами та засобами використовувались мільйони тих невольників - рабів НКВД? Тут «турбота за людей» провадилась із тим страшним цинізмом, що його породили на світі ті вицезгадані органи в ХХ віці. Вже самий факт суворости цього краю вимагав від кожного в'язня фізичного здоров'я та відповідних здібностей до важкої праці. Ця праця найкаторжніша яку можна тільки уявити.

«Самий ґрунт цілком кам'янистий і до того зовсім мерзлий (літом за два місяці відмерзає на 1-1½ метра), кайло (кирка) та лопата для в'язня головні засоби виробництва. Механізація процесів виробництва мало була пристосована та запроваджена. Наприклад, вивіз землі на ручній тачці на віддалі 200-300 метрів під кутом 10-15° височини, це нормальне явище. Але ж цей важливий економічний фактор може бути відомий лише фахівцям гірничої справи та тим хто працював у цих нелюдських умовах. Життя в'язнів на Колімі взагалі слід поділити на два протилежних окремих періоди: період від 1932 р. (з початку так зв. загальних праць) до 1937 і другий з 1937 р. і далі. До 1937 р. директором «Тальстрою» був Берзін, який мав відомі організаторські здібності і гуманне почуття до в'язнів. Він умів налагодити загальну справу так що й люди не були голодні, і золото добувалось. Виробничі норми для в'язнів в

той період були можливі до виконання. Харчування велося так, що хто хоча за своєю фізичною змогою працював то вже не був голодний.

Зимом при морозах понад 50 ступенів Цельзія, праця в забоях зовсім припинялася. З 15 грудня по 15 лютого (період великих морозів) праця провадилася по 7 годин на добу, а решта часу року — по 10 годин.

На початку 1937 р. цей Берзін був заарештований, і зразу ж загальне становище політв'язнів надзвичайно погіршало. Москва дала наказ зменшити собівартість здобутого кілограма золота. В перекладі на економічну мову це означає: провести цілу реорганізацію виробничих норм в бік їхнього збільшення, заощадити раціон харчування, ущільнити робочий час і взагалі заощаджувати на всьому, де тільки є можливість. Ці «можливості» для людей, що поза законом, завжди знайдуться — органи НКВД не поскупились ні методами, ні заходами. Почалося з того, що норми виробництва для в'язнів були збільшені в декілька разів, так, що виконання їх для багатьох стало неможливим. Тривалість робочого дня була майже подвоєна: замість 7 годин праці на добу зимою, стали працювати 12—14 годин, навіть у такі дні, коли мороз сягав 67 ступнів Цельзія. День відпочинку був зовсім зліквідований. Я зовсім не можу передати жах тих страдників, які й тепер там добувають той «презрений метал» для тих, що хотять при його допомозі панувати над всім світом».

КОЛІСАНКИ — коліскові пісні, що їх мали співає дитині над коліскою. Мета їх — відповізними рухами, одноманітним монотонним співом та спокійним ритмом приспати дитину, накликаючи одночасно до неї добру долю. У символіці колісанок дуже давні архаїчні елементи родового періоду перемішуються з елементами новітніми — найзвичайніші образи зачерпуються з тваринного царства причому найчастіше фігурує «кіт-воркіт». Колісковим пісням особливо властиві здрібнілі неслівні форми слів:

Ой кіт-воркіт

По дворочку ходить.

Перепилочки ловить.

Перепилочки в юпку.

Собі пір'ячко на подушку...

Др. З. Кузеля зібрав колісанки в своїй праці «Дитина в звичаях і віруваннях укр. народу» Львів, 1907. II, ст. 8-16.

КОЛІСКА — ліжечко дитини підвішене на мотузках, щоб можна було колісати. Коліска в Україні, як підкреслював Хв. Вовк, — «віколиця не була стояча, на ніжках, або на дугових підставках а завше висяча. Іноді це просто дерев'яна рама з підвішеним до неї прямокутним полотняним мішком, а іноді це — луб'яний кошик з полотняним дном або ще іноді дерев'яна коробка, часом дуже гарної форми». («Ступі»

ст. 108). Новонароджену дитину клали в нас до коліски не зразу: перші два дні, а подекуди й довше, дитина лежала коло матері на подушці, тощо. Перше, ніж покласти дитину до коліски, баба клала в неї kota — «щоб дитя спало, як кіт». «На kota воркота, на дитину дрімота». Поколісавши kota, баба викидала його з коліски і клала на його місце немовлятко. Звідти, очевидно, і звичай згадувати про kota в колісанках. (Малюк в К. Ст. 1898, V, 178). Позатим, клали в коліску іноді залізо, як охоронний засіб від зурочення, іноді й хрестили коліску ножем себто залізом (Кузеля, «Дитина...», II, ст. 8). Колишачи дитину вважали, щоб не затискати в руці всіх чотирьох, а то й трьох мотузків, на яких її підвішено, бо у дитини, мовляв, могли б бути від того «стиски», себто дитина почала б задихатися від браку повітря. (Малюк згад. праця).

Якщо часом коліска сама сколихнеться, від вітру, тощо, то казали, що то янгол її сколихнув бо янголи, мовляв, люблять бавити малі діти (Мат. у. егп. НТШ. IX, 3). Уважали також, щоб не колісати порожньої коліски — «бо в ній таким чином тільки колишеться» (Франко, «Прип». I, 371). Жиди на Україні казали, що як колісати порожню коліску, то від того мати умре (Кузеля в Зап. НТШ. т. 53, ст. 3). У Німеччині також забороняли колісати порожню коліску, бо, мовляв, дитина потім не лежатиме в ній спокійно. Китайці й шотландці казали що колісання порожньої коліски відбивається шкідливо на здоров'ї дитини (Сумцов в К. Ст. 1889. VII, 105). На Білорусі теж вірили, що від колісання порожньої коліски, дитина умре (Шейн I ст. 16). Роблення не потрібної дії набирає магичне значення роблення дії шкідливої.

КОЛІВЩИНА — повстання гайдамаків 1768 р. під проводом Залізняка й Гонги проти Польщі (див ГАЙДАМАКИ). «Безпросвітна панщина й нагиск католицького та уніятського духовенства на православну Церкву, читаємо ми в «Великій Історії України» вид. Ів. Тиктора, в парі з зловживаннями розквартированих в Україні військ викликали кривавий протест. Намісник православного владики Мельхиседек ЗНАЧО-ЯВОРСЬКИЙ, ігумен мотронинського монастиря, вичерпавши всі законні засоби для боротьби за права православної Церкви, рішився зорганізувати повстання. Допомогло йому в цьому внутрішнє розладдя в Польщі: проти втручання москалів у польські справи й проти незарного короля Станіслава Понятовського зорганізувала польська шляхта конфедерацію Центром руху був Бар на Поділлі провідником Казимир Пулавський. Король не бачив собі іншого рятунку й попросив москалів на допомогу. В межі Польщі внаперував московський корпус під проводом ген. Кречетнікова й обложив конфедератів у Бердичеві...» (ст. 556).

Це дало підставу організаторам повстання вірити в те, що їх заходи знайдуть підтримку з боку Москви.

На чолі повстання, що стало відомим під назвою Коліївщини (від КОЛІЙ) (див), став запорожець Максим Залізняк, що ще весною 1767 р. став ніби послушником перше в жаботинському, а потім в мотронинському монастирі і звідти, з допомогою свого ігумена, добре zorganizовував повстанську сітку. Коли він, використовуючи замішання в Польщі, пройшов зі своїм відділом через Жаботин, Смілу, Черкаси, Корсунь Канів, Богуслав і Лисянку, простуючи на столицю «королев'ят» Потоцьких, — скрізь, де він не з'являвся, український нарід повставав, винищуючи польську шляхту й жидів, тодішніх польських підслужників, та поповнюючи лави повстанців.

До Умані підступив Залізняк 18 червня. Уже перед тим пристав до нього сотник двірських козаків Потоцького Іван Гонту який хоч особисто стояв дуже добре і не мав жадної особистої причини незадоволення, мріяв про визволення Правобічної України з-під польської влади і католицького гнету. Тридцять годин одбивалася шляхта, що зібралася була в Умані з усіх околиць, але не встоялася проти гайдамацької завзятости. Гайдамаки взяли Умань і вчинили погром сильно перебільшений й розписаний яскравими фарбами в оповіданнях сучасних поляків та в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки». На вулицях Уманю лягло до 2.000 жидівських і шляхотських трупів. Згинув і губернатор Млчанович але його дітей Гонту пощастило врятувати. На раді, що відбулася по перемозі, Залізняка проголошено гетьманом визволеної України, а Гонту — полковником. Відновлено старий козацький лад із поділом краю на полки і сотні; уніятам поставлено вимогу — або вертатися до православ'я або виїхати з України.

Та надії повстанців на те, що Москва їм допоможе завели. Уже з початком червня Барську Конфедерацію було приборкано, і польський уряд звернувся до Катерини II з просьбою допомогти вгамувати й гайдамацьке повстання. Катерина II занепокоєна поголосками про «Золоту Грамоту» (див), що ніби спричинила те повстання в її імені, видала маніфест, в якому виреклася і тих фальшивих грамот і гайдамаків і наказала ген. Кречетнікову покінчити з повстанням. Кречетніков вислав під Умань полк донських козаків під командою полк Гурьєва який отаборився поруч із табором Залізняка і завів із повстанцями приятні відносини на які гайдамаки дуже радо піддалися, вважаючи москалів за своїх приятелів. Такі приятні відносини тривали кілька днів, аж поки на допомогу Гурьєву не прийшов ще один полк московської піхоти. Тоді Гурьєв запросив до себе Залізняка Гонту та інших старшин, щоб ніби відсвяткувати бенкетом прибуття того

другого полку. Тим часом Гурьєв наказав своїм донцям частувати якнайкраще українців, і коли вони досить уп'ються, захопити градькома їх зброю та загнати в степ їх коні. Під час бенкету, на Залізняка, Гонту та інших, на знак Гурьєва підступно напали москалі і їх пов'язали а московська піхота з донцями тоді ж кинулася на беззбройних козаків, і хоч декому пощастило вирятуватися, в руки москалів попало понад 900 козаків і майже вся старшина. Гурьєв своїми руками побив зв'язаного Гонту, що був запротестував проти такого підлого підступства що порушувало всі правила гостинности, а тоді звелів бити Гонту, Залізняка та іншу старшину нагаями перед своїм наметом, де відбувався бенкет. Кожному дано до 300 нагаїв. Гонту бито ще весь час, поки він знаходився в московському таборі тричі на день, а полк Гурьєв злорадісно показував це биття польській шляхті, що з'їздилася з усіх сторін щоб побачити Гонту. Усе добро Гонти забрав собі ген Кречетніков Жінку й чотири доньки Гонти схоплено і прилюдно бито різками, а потім заслано. Син Гонти з сотником Уласенком утік до Молдавії. Після кількоденних тортур і знущання Гонту з іншими козаками та селянами, що походили з українських земель під Польщею було віддано полякам, а Залізняка та інших запорожців і козаків з Лівобережної України що була під Москвою вивезено до Києва і — до суду — замкнено в Печерській фортеці. Після суду їх заслано до Сибіру. А Гонту з іншими поляки жорстоко замучили в КОЛІИ (див)

Ой зв'язали та попарували
Ой як голубців в парці,
Ой засмутилась уся Україна,
А як сонечко в хмарні, —

згадує українська народня пісня про сумний кінець цього останнього великого народнього повстання на правобережній Україні. (Див. ГОНТУ ЗАЛІЗНЯК ШВАЧКА).

КОЛІИ — м'ясар, що коле свиней. Цю частину було дано гайдамакам ще кололи поляків і жидів у повстанні 1768 р ножами, що посвятив був в Мотронинському монастирі ігумен Мельхиседек Значко-Яворський. Про це в «Гайдамаках» Шевченка «Свято в Чигирині»:

.. А дякон:

«Нехай ворог гине!
Беріть ножі! Освятили.»
Аж серце холоде
Ударили в дзвони.
Рече гасм: — «Освятили!»
Освятили, освятили!
Гине шляхта гине,
Розібрали заблипали
По всій Україні..

(Див КОЛІЯ).

КОЛІНО — суглоб ноги між стегном і великою голінкою. Слово має значення роду:

Вона — чані великого коліна». — себто значного роду, знатного походження. У Святому Письмі коліно часто означає покоління: «Через тебе й твого потомка благословлятимуться усі коліна на землі...»

На колінах волосся не росте, тому — «лисий як коліно». Ставання навколішки — акт покори, вшанування, побожності. У колядці співається: «На колінця впадають, владиці Богу честь дають...»

КОЛІШНЯ — двоколесний передок плуга.

КОЛІЯ — черга: «Дрібніші міста й волості «колеею» держали місцеві бояри, мабуть, по одному році як то практикувалося подекуди й пізніше...» (М. Грушевський «Іст. УР» V, 288-289). «Практика» колейного держання менших міських округ і волостей місцевими боярами звісна нам з XV і навіть XVI ст. на Київщині. Побужжі часті й на Волині. Кілька документів з кінця XV в. ілюструють ще досить добре цю практику що тоді вже була архаїзмом...» (там же стор. 290).

В. Щербина писав у Київській Старині що в другій половині XVIII ст. на Україні «і шляхта і піддані відбували сторожеві повинності «в колеї» — себто по черзі, при чому були пілі категорії таких чергових вартових приписаних до певної території. Така організація військової сторожі пілком відповідала козацьким звичаям населення і при першій нагоді могла звернутися проти польського уряду. Такою нагодою і служили наїзди гайдамаків. Гайдамаки склалися з мандрівних елементів українського населення що найбільше підходило своїми звичаями до козаків запорозьких, з якими вони були в найкращих відносинах. Колії ж були люди ослі і відповідали городовим козакам, які, як відомо, теж охоче приставали до запорозьких повстань. Отже термін КОЛІВЩИНА походить, на мою думку, від слова колія — черга, у розумінні чергової озброєної сторожі і являється синонімом козацтва...» (II ст. 357-58). Проте, не пояснення терміну Коліївщина історія не прийняла (див. КОЛІЇ).

КОЛЛЯР ЯН (1793 - 1852) — чеський і словацький поет, родом із Словащини, етнограф, філолог, публіцист, педагог, учений археолог, вчотний панелявіст і пропагатор слов'янського відродження. Про нього згадував Т. Шевченко в своїй «Посланії...» («...І Колляра читаєте з усієї сили...»). Він мав великий вплив на Руську Трійцю, особливо на М. Пашкевича. Ів. Франко присвятив йому свою розвідку «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Колляр», видрукувану в 1893 р. в Відні в збірнику статей про життя й працю Яна Колляра.

КОЛО КРУГ — крива лінія, замкнена в

собі, якої всі точки рівно віддалені від осередка. — У Сквороди коло — символ Бога, та вічності, бо в колі не можна знайти ні початку, ні кінця бо в колі початок зливається з кінцем. Цей символізм походить із дуже давніх часів, і уже Тімей, Пітагорів учень, представляв Бога в образі кола, що його центр, мовляв по всіх усядах, а обвід у жодному місці. Символ видався таким влучним що його прийняли і Платон, і Паскаль.

У народньому чарівництві коло — найулюбленіша геометрична фігура, бо воно витворює ніби охоронний вал, замкнений з усіх сторін. Чарівні кола бувають різного розміру: коли людина боронить себе самого, то обводить навкруги себе коло — «скільки хватить». Коли ж боронить подвір'я, поле, чи село, то й коло має бути відповідного розміру. Іноді вистачає накреслити чарівне коло паличкою на землі, чи зробити його ступнями ніг (обійти місце навкруги), чи навіть провести його тільки в думці. У цьому останньому випадку вся сила чару лежить у замові, що супроводить чарівний акт. Тільки завдяки цій замові, коло проведене в думці може охоронити людину, чи її хату: «коло нашого двору. — говорить в одній замові, — камінна гора, осиковий кіл, огненна вода: лихо йде нагору ся убоє, на кіл, ся проб'є, у річці, згорить. Обійде та казочка довкола нашого дворочка й сяде на воротях у червоних чоботях з огненним мечем — що добре, пускає, а що лихе — стинає». (Мат. у. етн. НТШ, XI, 78-79). Іноді можна зробити чарівне коло, навіть не маючи його на думці. Один чоловік, щоб врятуватися від баби-опириці оповідає їй байку, і коли баба вже хотіла до нього приступити, дивиться. — «а то остріг коло нього, що не можна до нього приступити. То та байка що він сказав, стала коло нього острогом. (Д. Щербаківський в Навк. Зб. 1924 т. XIX, ст. 211-12).

З цієї точки погляду варто пригадати й наші колядки в яких співається що в господаря дві «білим залізом обгородився» (Чубинський, IV, 357), та весільні пісні, в яких «Марусю мати родила місяцем обгородила сонечком підперезала на село виражала.» (Вовк «Студії...» 239)

Для підсилення цієї словесної замови, того духового чарівного кола, що ним колядники оточують хату чи двір відповідного господаря, вони вживали й деяких обрядів, чарівних дій, що своїм значенням й часом пілковито збігаються з словесною замовою і тим її посилюють. Сюди відносяться новорічний обхід з плугом та воціння кози й ветмеця Члв. ОУХІД, ПЛУГ КОЗА ВЕТМІЦЬ ОБОРЮВАННЯ.

У гуцулів господар на Свят-Вечір брав рибні ості що залишалися від вечері і обтикував ними свої межі (Щухевич «Гуцульщина» IV, 13). На Волині навкруги місця, де мала спати людина що їй піби загрожувала небезпека від нечистої сили, робили коло свяченою крейдю.

а то й клали на обводі ще й й гострі коси. (Чубинський, I. 202). На Дрогобиччині жиди під час холери крали хрести, палили їх і тим вугіллям обводили свої хати (Етн. Зб. НТШ, XXXIII, ч. 555). Чарівне коло, обведене на підлозі, відіграє велику роль в різних народніх оповіданнях типу Гоголевого «Вія». В них виявляється дуже ясно, в чому полягає сила чарівного кола в охороні проти нечистої сили: воно, перше, робить людину, чи річ уміщені в колі, невидимою для нечистої сили, а, по-друге, коли в наслідок втручання вищих сил пекла, як Вія в оповіданні Гоголя, нечиста сила й помічає того, хто знаходиться в колі, все ж не може його досягти.

В оповіданні, записаному в Куп'янську, Хлопець, якому довелося читати псалтир вночі над відьмою, в першу ніч ставить позад себе образ Божої Матері, на другу ніч — «Св. Покрову», а на третю обставився «Спасителями». Цікава ця символіка назв святих ікон, в їх степенуванні.

Про інші форми чарівного кола див. ОБПЕРІЗУВАННЯ, ОБОРЮВАННЯ, ОБХІД, а також мою книжечку «Чарівне коло та ритуальне оголення» Париж 1938.

КОЛОВОРОТ — див. КОЛИВОРОТ.

КОЛОДА — старокраїнська міра меду, що порівнювала 10 чи 12 відром. Відро — 4 ручкам чи 3-4 літречки. Але ці міри в XVI ст. не були скрізь однакові. (М. Грушевський, V, 123) Колодою міряли й овес: вона мала 4 кірші, або 8 півмірків, чи третинників, або 16 мац і 32 півмацок (там же ст. 124).

КОЛОДА — важка кара: «Запишався як Берко в колоті» (Номис 2474) Колоду, як знаряддя кари робили з брусів із дірами, в які вставлялися руки і ноги. Людина в колоті не могла ворухнутися ні одним членом тіла, сплячи на землі так що ноги були піднесені догори, все тіло зігнуто під гострим кутом, а руки витягнені в одну лінію з ногами (Новицький в К. Ст. 1885, XI 552 і там же 1889 VIII 420) Чив. ДНБН.

КОЛОДАЧ — великий ніж, що його носили в піхвах при поясі (Чубин VII 418)

КОЛОДІЙ див. КОЛОДАЧ, а також так звали «понеділок на масниці» (Номис 528). М. Сумцов натомість уважав, що колодієм називали в нас взагалі масниці і святкували Колодія з понеділка, коли він народжувався, аж до суботи того тижня. Святкування Колодія полягало в тому, що в понеділок, після м'ясних заговин, збиралися гурби жінок, ходили по хатах, де були неодружені парубки та дівчата, і прив'язували їм колодку, ніби в кару за те, що досі не одружилися. Перше колодка була нілком реальна — це було якесь поліно, але пізніше вона зробилася більш символічною — почала приймати

форму чи то стрічки, чи хустки, китиці квітів, іощо. Молодь, знаючи, що на неї того дня полюють, звичайно ховалася, але її вилловлювали і колодку таки чепляли. Тоді треба було від неї відкуплятися себто частувати тих, хто причепив колодку, горілкою та закусками. При цьому батько пов'язаного приймав сердитий вигляд, а іноді, мабуть, і дійсно сердився та казав синові: «Так тобі й треба! Не хотів слухатися батька, не хотів женитися, тепер і тягни колодку! Думав йому весілля справляти, а тепер приходиться бісового сина від колодки викупляти». Якщо колодку чепляли дівчині, то мати казала: «Так, любі, доню, і треба. Не заслужила молодого, тепер тягни колодку!»

У деяких селах Полтавщини прив'язували колодку й батькам, ніби за те, що не припилювали своєчасно одружити дітей. На Поділлі в місцевостях сумежних із Херсонщиною, робили Колодія з макогона, укутаного в пелюшки та хустки, і ходили по хатах, прогослошуючи: «Народився Колодій!» та в'язали колодки нежонатим, вимагаючи частування.

У суботу, перед великопосними заговинами, Колодій вмирав, і його «оплакували» на останньому ма'ничному почастиванні (Сумцов в К. Ст. 1889 VIII 118-20 і Чубинський, III. 7).

Українському та білоруському Колодієві відповідає в Німеччині стародавній звичай прив'язувати в перший день Великого Посту неодруженим дівчатам — двері, зняті з завіс, та примушувати їх з ними по селі. В стародавній хроніці Дяйпвігу оповідається, що там на масниці перебрані молоді люди возили рало й запрягали в нього стрічних дівчат, ніби в кару за те, що досі не віддалися (Сумцов).

Щодо тлумачень цього звичаю, то треба насамперед зазначити, що назва Колодія виникла мабуть із назви колодки, як більш первісної, і в цьому виявився цікавий процес мітологізування чисто побутового явища. Назва ж колодки в'яжеться з назвою КОЛОДІЙ як дійсно важкої карч (див.), що подекуди теж носить назву і КОЛОДКИ: «Скращують йому руки і забивають у колодку» (Сл. Грінченка).

Іванія, приймаючи під увагу, що нарід прив'язує колодки також худобі, щоб вона не скакала через низькі плоти та перелази до городів і що наріц називає колодкою також замок, і пригадуючи символізм слова «скакати» в виразі «скакати в гречку», висловив здогадку, що прив'язування колодки неодруженим хлопцям і дівчатам саме на початку весни, коли статевий гніч особливо сильний, виявляє символічний обряд нагадування про необхідність стримувати статеві пристрасті, поки вони не знайшли шлюбного врегулювання. Тому-то цей обряд і виконують старші жінки, що на них лежить обов'язок охороняти громадську мораль. Таким чином, святі чи звичаю Колодія мала б первісно відбиватися ідея родинної та громадської чесноти (Зап. ЮЗ. Отд. II, 1874, II, ст. 101-

102), що пізніше виродилася в розгульні бенкетування та п'ятику в супроводі соромицьких пісень (Зап. НГШ 1. 34, ст. 51). На Сокальщині, напр., жінки вже не ходили по хатах, а наготувавши в значній кількості ковбас, м'яса, сир, масла, гоцо, зойралися в понеділок масниць до коршми, і тільки входив до неї який чоловік, в'язали йому колодку. Зрештою коршма переповнювалася людьми, і йшла п'ятика до неспритомности (там же).

КОЛОДКА — вислий ЗАМОК (див.). У чехів вXIV ст. найкращі колодки називалися «руськими», себто, за теперішньою термінологією — українськими.

КОЛОДКА — шмагок дерева, який прив'язували парубкам на КОЛОДІІ (див.).

КОЛОДКУ ВІДДАВАТИ — великодній звичай за яким дівчина, христосуючись з парубком, не обмінювалася з ним писанкою, а просто давала йому одну: за це парубок мусів НАНЯТИ їй ТАНЕЦЬ — себто музику до танців (Сл. Грінченка).

КОЛОДНИК — невільник, арештант. М. Грушевський писав в «Іст. УР.» (III, 253): «Характеристична назва для невільників (в князівській Україні, Є. О.) — колодники — показує, що їх забивали в колодки, щоб не тікали, так само, як арештантів.

КОЛОДОЧКИ — зачатки шр'я у малих пташенят. В Галичині — ПИЩКІ (В. Симович). У Т. Шевченка — символ недорозвинености:

Циг'те, недоріки!

В колодочки ще не вбілись,
Безпері каліки («Вел. Лях»).

КОЛОДЯЗЬ — глибока криниця, воду з якої в Україні діставали звичайно з допомогою ЖУРАВЛЯ (див.). У Нечуя-Левицького: «В яру бачила вона колодязі з високими журавлями...» Народня символіка колодязя природно в'яжеється з символікою води. На Кубані, під Новий Рік дівчата робили з паличок цямбрину колодця і клали її на ніч під ліжку: ніби мав он приснитися суджений, що прийшов би браги воду з колодязя (Етн. Зб. НТШ. I, 17). Про колодязі з тіста. — очевидно, для ворожби. — знадується і в «Слові» Григорія Богослова в слов'янському відпису з XV ст. Дивитися на святки в колодязь, чи взагалі в воду, що побачити там свого судженого, чи взагалі долю, було в звичаях як України, так і Чехії. В колядці співають:

Ой ступай же ти на кедрову кладку,
Насамперед помієш рученьки,
Ай потому своє личенько:
Уздриш доленьку в чистій водиці

Винний колодязь — шлюбне життя:

З винного та колодязя

Да Маруся воду брала (Чуб. IV, 426)

З другого боку. «глибокий колодязь», з якого і «вода не протікає» і «жерела не б'ють», з якого, отже, не можна набрати води й напиться символізує безнадійну любов (Дикагєв, 125). (Див. КРИНИЦЯ).

КОЛОМАЦЬКА РАДА — козацька рада над р. Коломаком, лівим припливом Ворскли, де обрано гетьманом Ів. Мазепу 25. VI. 1687 р. Справу вибору було заздалегідь підготовлено. До виборів було допущено ледве 2.000 козаків, але вже перед тим, на раді старшин із Голіциним, що з доручення Москви, заарештував три дні скорше попереднього гетьмана Самойловича, все було наперед уложено. Мазепа прибічав був Голіцинові за свій вибір 10.000 рублів, і під впливом всесильного тоді Голіцина його кандидатура не стріла ніяких перепон. Тоді були потверджені т. зв. Глухівські статті 1672 р. з деякими змінами. За старшиною потверджено маєтності що вони одержали були від царів і гетьманів, і тим із них, що брали участь у змові проти Самойловича, підвищено військові ступні — і гетьман утратив право скидаги старшину без царського дозволу. За це старшина й гетьман зобов'язувалися затіснити зв'язки з Москвою шляхом мішаних шлюбів україно-московських. Крім того, московські воєводи мали засісти, крім Києва, ще й в Чернігові, Переяславі Ніжені й Острі. Реєстрового війська мало бути 30 000. На осідок гетьманові було визначено Батурин і для його «охорони» було відряджено полк московських стрільців. Гетьманові суворо заборонялося вступати в безпосередні дипломатичні зв'язки з іншими державами. Велиценське майно Самойловича було поділено поміж гетьманський та царський скарб по половині.

КОЛОМАЦЬКІ ПЕТИЦІЇ чи ПУНКТИ — прохання української старшини з козацького війська, що в 1723 р. знайшлося на р. Коломаці ніби в поході проти татар, тим часом, як наказний гетьман Павло Полуботок знаходився в Петербурзі, домагаючись потвердження давніх прав України та вибору гетьмана. Зустрічаючи з боку Петра I цілковите небажання йти назустріч ним його домаганням. Полуботок вислав був в Україну своїх висланців, повідомляючи, як але стоїть справа. Тоді найстарший й найоільш поважаний поміж усіх полковників миргородський полковник Данило Апостол, користуючись тим, що на Коломаку зібралася була вся старшина, склав оте Коломацьке прохання до царя щоб були потверджені права й вольності козацькі і щоб було дозволено обрати гетьмана. До прохання він зібрав багато підписів від старшин і козацтва і послав його в Генеральну Канцелярію, але Малоросійська Колегія, маючи по-

гайний наказ не пускати більше ніяких послів у Петербург, не дозволила їхати з тим проханням призначеним на те сотникам С. Галицькому та К. Криштофенкові. Тоді ген.-осаул Жураковський, потай від Колегії, вирядив канцеляриста Ів. Романовича, який і приїхав у Петербург з тими Коломацькими Петиціями 10 листопада 1723 р. Цареві він подав їх, коли той виходив із церкви св. Тройці. Прочитавши ті петиції і побачивши велику кількість підписів Петро I страшенно розлютився і наказав ген. майорові Ушакову негайно арештувати і посадити у Петропавловську фортецю Полуботка, Савича, Чарниша та інших українців, що були в почоті Полуботка. Також наказав заарештувати всіх тих, хто складав коломацькі пункти і прислати їх до Петербургу. Привезли тоді старого мазепинця Дан. Апостола, ген. буячужного Лизогуба, ген. осавула Жураковського та інших, що, підтримуючи Полуботка в його обороні українських прав, здавалися небезпечними Москві.

КОЛОМЕЙ — сіль з ольхового й дубового попелу. Про цю сіль писав Боплян в своєму «Описі України» 1650 р.: «Добувають (в Україні) сіль також із ольхового й дубового попелу, і називається вона колomes...» (В. Січинський, «Шар з історії укр. промисловости», 101). Звідти **КОЛОМИЄЦЬ** в народній пісні — той, що добуває сіль: «Ой чи ти козак чи ти чумак, чи ти коломиець? Передай мені хліб, сухар на гостинець...» І в вірші Климентія Зинов'єва, ієрономаха часів Мазепи «Торяники велику працю подіймають, паче коломийцов, що гуски (солі € О.) виробляють...» («Основа», 1861 I, 226).

Проте треба думати, що й назва соли «колomes» і назва виробників соли — «колومیєці» зв'язана з Коломиєю як містом давнього вивозу соли яке це своє значення зберігало аж до XIX ст. Доходи із сільного мита робили її ще в XIII ст. визначною «державою» (Книга Знання).

КОЛОМИЙКА — західньо-український народній танок і коротка пісня з 2-6 рядків, що складаються кожний з 11 складів з пересічкою (пезурою) після 8 складу. Коломийкового розміру вживали і Т. Шевченко, Федькович, Ів. Руданський, Ів. Франко та інші:

Як я тую коломийку зачую зачую.

Через тую коломийку дома не ночую.

Назву свою коломийки одержали від міста Коломиї де вони були найбільше поширені.

КОЛОМИЙКА — клепаня (див.). Називали її так тому, що її найбільше носили на Коломийщині.

КОЛОМИЙКА — рід вовняної торби, що

її гуцули носять через плече. Називається також **ДЗЬОВЕНКА**.

КОЛОНИАЛІЗМ — система визиску чужих земель і слабших народів. Був час у XVIII ст. коли дві третини всіх просторів землі були в колоніальному визиску європейських держав. Форма набуття колоній була різна, але найбільш поширеною було — завоювання. Давній колоніалізм записався чорними літерами в історії людства, бо часто ніс із собою винищування цілих рас: як от індіан північної Америки, майорів Нової Зеландії, інків південної Америки ацтеків Мехіко. Перша світова війна з її облудними кличами «самовизначення народів» сильно підірвала основи європейського колоніалізму, але найбільшого удару зазнав він від другої світової війни, коли колоніальні держави мусли все більше рахуватися з почуттями й волею поневолених і визискуваних народів, що змагали до національного самовизначення та до державної й господарської незалежності. За перше десятиліття після кінця другої світової війни 560 мільйонів людей скинули з себе колоніальне ярмо і створили самостійні держави. В цьому часі перестали бути колоніями (хронологічно): 1943 Абесінія (італійська), 1945 Корея (японська), 1945 Манджурія (японська), 1945 Формоза (японська), 1946 Трансйорданія (англійська), 1946 Ліван (французька), 1946 Сирія (французька), 1946 Філіппіни (американська), 1946 Бурма (англійська), 1947 Індія (англійська), 1947 Пакістав (англійська), 1947 Цейлон (англійська), 1948 Ізраїль (англійська), 1950 Індонезія (голландська), 1951 Лівія (італійська), 1953 Судан (англійська), 1954 Індокитай (французька), 1956 Гана (англійська), Туніс (французька), 1957 Марокко (французька), Малайя (англійська); 1958 — Вест-Індія (англійська), Гвінея (французька), у 1959 — Кіпр (англійська); Нігерія (англійська) та Сомалія (італійська) мають дістати незалежність у 1960 р. а Уганда (англійська) незабаром після них.

За живу ілюстрацію нового способу думання і практики в питаннях західнього колоніалізму може правити звернення генерала де Голля в 1958 р. до вісьмох західньо-африканських територій з пропозицією зробити вільний вибір: дістати цілковиту незалежність або тільки самоврядування. Тільки одна з усіх цих територій — Французька Гвінея — висловила за незалежність; а Франція не заперечила рішення Гвінеї.

Отже, Франція — за винятком справи Альжиру — перестає бути колоніальною державою. Британія, колись величезна колоніальна потуга, втратила більшість колоній. Такі колись колоніальні держави, як Голландія, Португалія, Іспанія та Італія, тільки згадують про свої колишні володіння. Те саме з Німеччиною.

Цікаво відзначити, що визволення колоній, в яких населення було виключно автохтонне,

тубільне. відоувалося без значних конфліктів. Іпатомість в тих колоніях, що в них вдали закоренилися приходні з європейських метрополій, що завжди користувалися значними привілеями і звикли трактувати тубільне населення як їм підвладне, як от Кенія, Туніс, Альжир, Марокко, вибухали й вибухають криваві сутички, що не дають можливості врегулювати становище.

Національний визиск в колоніальній системі дуже легко спостерегти. Панівна нація привласнює в той чи інший спосіб природні багатства завойованої, чи як інакше здобутої країни, і таким чином така значна частина національного доходу, як земельна рента, переходить до чужих рук. Україна з польським поміщицтвом на Правобережжю та в Галичині та в московським на Лівобережжі може бути ідеальним прикладом. Нація, позбавлена такої великої частини доходу, як земельна рента, не може як слід розвиватися, і матеріальна та духовна її культура від того дуже терплять. Становище ще погіршується тоді, коли цей дохід попадає до рук ворожої нації, яка його вживає не тільки на розвиток власної культури, а й на пригнічення та винищення культури підбитої нації, як то все було в Україні під московським пануванням.

Другий спосіб національного визиску — це опанування тими прибутками на капітал, що вкладається в місцеву промисловість.

Третій спосіб колоніального визиску — це безпосередні державні податки. Н. Соколов вираховував в 1905 р., що Україна давала тоді державному бюджетові Росії понад 500 мільйонів рублів річно, себто коло 26% всіх державних доходів, і була при цьому найбільш надійним платником а одержувала з державного бюджету тільки коло 280 мільйонів, себто ледве 15% загальної суми видавків (М. Грушевський, «Освободженіє Росії...» 1907, ст. 159).

Полк. ген. штабу О. Милькевич в своїй «Настольній книжці для козаків та селян-українців» (Київ, 1919 р.) писав з приводу московської пропаганди про спільний казанок: «Не Москва нас годувала, а ми Москву... За один тільки 1913 р. вона взяла з України 700 мільйонів карбованців, з тих 700 мільйонів вона тільки 317 витратила на Україну, а 317 забрала в свою кишеню. Це ж тільки за один рік 317 мільйонів! А скільки ж то їх потонуло в московській кишені за 263 роки московського панування в Україні?! Якби то всі ті гроші зібрати то можна було б озолотити весь нарід в Україні, а не тільки з одного казанка їсти. Щороку Московщина забирала з України 46% всього прибутку з кожного карбованця 46 копійок. З кожного карбованця, взятого в Україні, Московщина тільки 54 копійки витратила на Україну, а 46 копійок клала в свою кишеню. Та й ті 54 копійки Московщина витратила не на чисто українські потреби, а на загально-

державні. Так, напр., щороку витрачалось до 33 з половиною мільйонів на військо, що стояло в Україні; 10 мільйонів на губернаторів, справників і всю поліцію; 4 з половиною мільйони на суди; 7 з половиною мільйонів на залізницю; 5 з половиною мільйонів на школи та 11 мільйонів на поміч поміщикам, щоб не збанкрутували. Податки з Московщини брали не так, як з України. З одної квадратної верстви на Московщині брали щороку податку 451 карб., а в Україні по 1003 карб. Більш, ніж удвоє. З кожного чоловіка на Московщині брали податку до 14 карб. і витрачали на нього 14 карб., а з кожного українця — 17 карб., а витрачали на нього тільки 8 карб... На наші гроші Московщина будувала в себе залізницю, заводи, фабрики школи, музеї і т. інш., а нам давала лише те, що з носа спадало. От як ми їли зі спільного казанка...» (ст. 8).

Під більшевиками ця диспропорція між тим що дає державному бюджетові СРСР Україна і тим, що вона з нього одержує, ще значно погіршилася.

Відомий наш економіст М. Мироненко вираховував, що чистий зиск, який здобувала Москва з України дорівнював щороку в збіжжях і взагалі хліборобських продуктах 1.602 мільйонів рублів а в промислових виробках та в сирівцях — 3 800 мільйонів рублів, разом 5.402 мільйони річно. «Це — річний мінімум, що його Україна платить Москві» за її «батьківську любов і опіку» — ціна рабства, колоніального визиску, що привів до мізерії й відсталості в яких український нарід примушений жити...» («Україна Лібре» 1955, III, 331).

Але до цього треба ще додати жахливий визиск фізичної сили населення, що вживається для різних примусових державних робіт і то в великій мірі поза межами України, в безводних степах Казахстану та в льодових тайгах Сибіру та московської півночі. У 1958 р. вийшли в Парижі в українській мові дві книжки, що вичерпно висвітлюють колоніальний визиск України, це: Дм. Андрієвського «Російський колоніалізм і Советська Імперія» та Б. Винара «Економічний колоніалізм в Україні». Поручаємо їх нашим читачам. З них вони переконаються, що колоніалізм «комуністичної» Москви своєю жорстокістю і безоглядністю безмірно перевершує давній колоніалізм капіталістичних держав, що за наших часів, взагалі вже викінчується в визвольних рухах колишніх колоніальних народів.

КОЛОС — зернова частина хлібного стебла. В Україні були колись поширені в різних варіантах оповідання, що давніше стебла в хлібних рослинах не було, а колос ішов аж до самої землі. Але люди прогнівили Бога своєю свиністю, бо відмовляли милостині старцям, в образі яких ходили по землі апостоли Петро й Павло, а крім того, непошанівком до хліба, якого було так багато, що скоринки з хліба ви-

кидувано на смітник (це ми бачили перше і в Аргентині, до Перона, де на смітник не скоринки, а цілі хліби викидувано, бо, мовляв, були вже не свіжі, Є. О.), а млинцями дитині зад підтирали. Бог (у деяких варіантах св. Петро), щоб покарати людей, вихопив із землі колос та й як шморгне рукою! Був би весь колос обшморгнув, та собака зажив: «Нащо ж ти мене караш? Залиши хоч на мене!» Так св. Петро самий верх і покинув. Оце ж ми і їмо генер собачу частину. У деяких варіантах, разом із собакою виступає ще й кіт, як добродій, що врятував колос (Мих. Грушевський «Іст. у. літ.» IV, 535. Етн. Зб. НТШ. V, 82).

«Колос повний гнеться до землі, а пустий догори стирчить» (Номис, 2172) кажуть, протиставлячи вартісну, але скромну людину надугій пихатій нікчемності.

КОЛОТИТИ ВОДУ — ігнорувати:

Два голуби воду брали (любилися),

А два колотили,

Бодай тоті повмирали,

Що нас розлучили.

(Етн. Зб. НТШ. V, 79).

КОЛОТИЧКА (Стафілея Пінната) — рослина, що їй у нас приписували магічну силу: «Святять колотичку і роблять такі кілочки та випалюють дірочки у рогах худоби, і запахають ті кілочки в роги і кажуть, що від такої корови відьма молока відіорати не може. Святять із пасками. Хлопці нарubaють колотички і продають у відпуст тим людям, що потребують і дають святити, аби маги до корів і до посвячення хати...» (Городенщина, Етн. Зб. НТШ. XXXIV, ст. 111 і 158). «Циганка йде в ліс та й нарве з колотички того насіння та й прийде до якої жінки в село, та й каже: „Дайте мені, газдінько, на сган полотна, то дам такого насіннячка, що, як дасте чоловікові з чимось, то оуде вас чоловік любити...» (там же, ст. 177). «Якщо в хаті неспокійно від духів жити, то в усі чотири стіни забивають кілочки з свяченої колотички...» (там же, ст. 194). «У вінок молодій кладуть чотири зубці часнику, прив'язують туди 35 колотичок» (Шухевич, III, 16). І тут колотичка, як і часник, служить охоронним засобом.

КОЛТРИШ — дешеве сукно, що в XVI ст. прибуло в Україну з Німеччини. (Груш. «Іст. УР.» VI, 69).

КОЛЮБРИНА — давня важка, довга гармата.

КОЛЯДА — Різдвяне свято, особливо Вечір перед Різдвом. Звідти й поздоровлення: «Будьте здорові з Колядою!» (Номис, 343). Так само і в болгар (колета), та в новогреків (колянга). — все це, очевидно, з давніх рим-

ських «календе», що відбувалися від 1-го до 5 січня.

Християнська Церква, поборюючи різні поганські звичаї, мусіла була виступити й проти Коляди. В межах колишньої Римської імперії, що включала й Грецію, ця боротьба провадилася від Трульського собору в VI ст. багато століть, і перекинулася й в Україну, де текст заборони Трульського собору, як засвідчує текст канонічних законів (Корчма книга), повторювався кілька разів і був обов'язковим і для українського духовенства. Там згадувалися поганські звичаї грецькі та римські — Врумалії, Сатурналії, Воти й Календи, що відбувалися від 24 листопада по 5 січня, і під час яких церодягалися, маскувалися за козлів, сатурів, тощо, ганцювали, приносили жертви. Як справедливо зазначав д-р Л. Білецький, «коли така заборона наводилася і в слов'янському кодексі, в Кормчій книзі, то, видно, для того, щоб вона була пересторогою і для українських поганських обрядів, що припадали на ті самі місяці й дні». («Іст. у. літ.» I, 62-63). І справді, коли ми приглянемося до тих грецьких звичаїв, то знайдемо в них багато спільного з українським святом Коляди. Свята ВРУМАЛІЇ (від 24 листопада до 17 грудня) святкувалися на честь бога Діоніса: на них був звичай перебиратися мужчинам за жінок, а жінкам за чоловіків, вбираючи на лице машкару. Зі Врумаліями йшли САТУРНАЛІЇ (від 17 до 21 грудня): тоді відбувалися гладіаторські гри та різні забави, заковування поросят, обмінювання подарунками, тощо. Потім йшли ВОТИ (від 24 грудня до 1-го січня) — дні жертв і також подарунків. А потім пролягом п'яти днів відбувалися КАЛЕНДИ: це було свято загальної радості, бенкетів та багатой й щедрої їжи. Найбідніші родини намагалися мати святочну вечерю. Це все вилляло з переконання, що чим веселіше й краще проведуть початок року, тим краще й веселіше буде життя протягом усього того року. Вночі на перше січня веселі гурти молоді ходили вулицями із піснями та танками, із сміхом і веселим гамором, стукали в двері хат і будили господарів, розважаючи їх різними жартами та співаними. Був звичай тоді перебиратися й обдаровувати один одного, діти ходили від хати до хати, підносили господареві яблуко, а за це одержували дарунки і гроші, тощо. Ось ці звичаї й заборонив був Трульський собор, а за імператора Юстиніана (527—566) Врумалії, Сатурналії й Воти були цілком заборонені. Оттоді січневі Календи поширилися були на весь святочний різдвяний цикл, і ця римська назва перейшла через грецькі колонії і в Україну і відбилася й на українській різдвяній обрядовості. «Таку обрядову спільність, — писав у вищезгаданій праці Л. Білецький, — можна пояснити, по-перше, єдністю натуралістичних уявлень обох хліборобських народів (грецького й українського), що відбулися на їх обрядах, по-

друге, культурним впливом грецької обрядової дії, з якою український народ міг познайомитися у своїх взаєминах із грецькими колоністами в Україні. Тому й назва цих двох обрядів спільна. Релігійна й обрядова Греція ще далеко до християнських часів збагачувала Україну своєю поганською культурою, своїми віруваннями та обрядами. Доказом цього — український обряд Коляди» (ст. 63). (Див. КОЛЯДКИ. РІЗДВО).

КОЛЯДКИ — українські народні різдвяні пісні. Співають їх переважно на перший день Різдва, найбільше ввечері, коли ходять із ЗВІЗДОЮ від хаги до хати і отримують за те нагороду — КОЛЯДУ:

Пустить його до хати.

Він нам буде коляди співаги (Чубинський, III, 425).

Он і пан іде, коляду несе:

Коробку вівса, наверх ковбаса...

Проте ще Олена Пчілка спостерегла, що, наприклад на Поліссі, нема певного дня на колядування: колядують там, чи щедрують, протягом усіх святків від Різдва до Нового Року, радуючи й його перші дні. Навіть і назви колядок та щедрівок уже тут перемішуються, хоч загально треба признати, що Колядки співають на Різдва, а Щедрівки — під Новий Рік (К. Ст. 1903, I, 156).

Давніше на Наддніпрянщині колядували, починаючи з Св'яг-Вечора 21 грудня (Чубин. III, 261; Маркевич, 22). Але з заборони московського уряду пересунено колядування на перший день Різдва, бо, як писав Терещенко, — «перші дні Різдва Христового вважалися недотикальними».

На Львівщині колядували тільки на третій день Різдва (Головацький, IV, 141), над Збручем колядували (чи «щедрували») тільки на «другий Св'ятий Вечір», себто під Водохрипта (Погобня в РФВ, 1884, I, 35—36).

Проти звичаю колядування виступав дуже гостро Іван Вишенський: «Коляди з міст і з сел ученієм виженіте: не хочет бо Христос, да при Його Рожестві диявольські коляди місце мають, але нехай собі їх у пронасть свою занесеть» (Ак. Ю. и ЗР II, 223—24). І офіційні чинники дійсно не раз бралися, — особливо на Наддніпрянщині, — викоринювати цей «диявольський звичай». Тому в православних церквах в Україні ніколи не можна було — у відмінність від греко-католицьких церков — почути українські колядки. Тому, хоча В. Гнатюк і намагався розрізнити КОЛЯДИ та КОЛЯДКИ, називаючи першими шгучні пісні на теми Різдва Христового, співані й по церквах, а другими — світські пісні на різні теми, співані лише по-ніч вікнами хаг під час колядування цей подія не істотний і може відносити ся хіба тільки до території Галичини, бо поза нею і ті пісні, що Гнатюк називав «колядами», співалися теж

виключно «по-під вікнами», як і ті, що він називав «колядками».

На погляд наших гуцулів, що його зрештою, поділяв і весь наш нарід, який, неважаючи на всі переслідування й заборони, доніс колядки до наших днів, співання колядок — один із найголовніших народніх обрядів, на яких світ держанься: «Коли скінчаться вогники (на св. Юрія), писанки й колядки, тогди буде кінець світу, тогди спустя Ірода з ланця» (Шухевич, IV, 227). Тому й Ірод, себто найстарший чорт, пише перед Великоднем у юдів, які ходять по світі: «Чи ходять писанчарі з писанками, кукуцарі за кукуцями колядники за колядою?» Якщо ті відповідають, що ще ходять, то він відповідас: «Ой не зараз ще світ згине!» (там же, ст. 229). Та й колядники перше, ніж колядувати, зачитують у господаря такою формулою: — «Чи позволите, пане господарю, заколядувати, цей дім звеселити, Ірода засмутити?» (Чубин., III, 265).

Найдавніші колядки — це колядки космогонічного гиню, які оповідають про створення світу: в них фігурують космічне море, світове ДЕРЕВО (див.), ГОЛУБИ (див.), чи ГОГОЛЬ (див.), творці світу, що їх потім заступають сонце та місяць, а ще пізніше сам Бог із апостолами Петром і Павлом. У Київському Історичному Музеї серед археологічних знахідок переховувався й бронзовий виріб із скифських часів що зображував дерево на горюку з плахами сонцем і місяцем на гіллі: він засвідчує, що колядковий образ «світового дерева» походить із дуже давніх часів. В християнізованих колядках цього гиню світове дерево заступається вже «кедровим деревом», на якому розпинають Христа, або з якого будують церкву-світ.

Окрему групу колядок творять колядки з біоліпною тематикою, при чому входить в них чимало й апокрифічного елементу, як от згадки про волів, що своїм диханням Христа гріють, про Ірода, про страждання й смерть Христа, причому й туг світотворчі елементи знаходять свій відгук — «з пальця-мізинця кровка капала: де кровка кане, там Дунай стане», або «де кровця кане, церковця стане».

Процес християнізації дуже позначився на всій пізній колядковій творчості, що перше мала в основі виразно хліборобський характер: колядники, обходячи хати, носили з собою плуг, виконували різні магичні дії, що мали сприяти майбутньому врожаєві, і скріплювали магичні дії щедрими побажаннями «гребти копоньки, як звідоньки; в'язати снопоньки, як дрібен-дощик; збирати вози, як чорну хмару». Причому, вірячи в чудодійну силу слова, колядники перше самі виступали, як чинні творці того багатства, промовляючи до господарів, в імені космічних сил, що відиграють найвизначнішу роль в житті хлібороба — в імені сонця, місяця й дрібно-го дощичку:

Чим ся похралаши дрібен-дощикв?

— Ой як впаду я тричі у маю,

То зрадується жито-пшениця...

Із християнізацією колядок, ці космічні сили відходять і їх заслупають «сам Бог», що «за плужком ходить», і Божа Мати, що «їсти носить. Бога просить: — А вроди, Боже, жито-пшеницю...»

Проте, і з християнізацією колядок залишається їхнє головне призначення — звеличити тих людей, до кого вони звертаються і забезпечити їм щасливе, багате життя в доброму здоров'ї. Бажальний елемент колядки все був і залишається основою, найважливішою основою всієї колядкової пісні, що виявляється і в тих колядках, які звернені до молоді та гворять образи родинного щастя, накликаючи дівчатам і парубкам дому близьке весілля.

Ця магічна функція колядок не вичерпується самим актом накликання щастя й здоров'я на тих людей, кому вони призначаються, але, як кожна молитва, зберігає елемент «святости», себто забезпечує від нечистої сили взагалі. Колядки витворюють круги двору господаря, якому співаються, своєрідне чарівне КОЛО (див.), що охороняє його від усякого нещастя. Більше того: спів колядок поширює в момент їх співання обсяг того чарівного кола далеко поза межі двора відповідаючого господаря. В оповіданнях про холеру, записаних в м. Сутчі на Пинщині і в с. Пужниках на Бучаччині, холера мусить утікати від колядкових пісень. За сугчанським варіантом, вона залишила с. Цвірець гому, що там «тепер співають колядкових пісень і Бога хвалять» а в Бучацькому варіанті вона розповіла, що буде в селі — «аж поки не заколядують...» Скориставши з цього необережного признання, селянин побіг у село й порадив людям: «Хай ідуть по хатах колядувати». І холера, як почувла, що люди заколядували, то «чоловік не видів, де ся вона поділа...» Віра в силу колядок та щедрівок проти пошестей і взагалі нечистої сили відома всій Україні. Під час сильної холери, вдови й дівчата, вбравшись по святковому ходили по селу й щедрували, як перед Новим Роком а на защедровані гроші правили молебні й ставили свічки (Булашов «Укр. народ в своїх легендах», 260). (Див. КОЛЯДА, БЕРЕЗА, ПЛУГ РІЗДВО).

КОЛЬ ЙОГАН ГЕОРГ (1808-1878) — німецький вчений мандрівник батько антропологаграфії що подорожував по Америці та багатьох інших країнах, був і в Україні і залишив цінний шеститомовий твір «Подорожі по півд. Росії», де описав усю Україну з Галичиною і Буковиною. У цій своїй книзі автор не раз торкається взаємовідносин поміж українцями і москалями вказує на різниці між ними і підкреслює культурну вищість українців: «Відраза українців до москалів, їх гнобителів, така велика, що не можна назвати ненавистю. Ця нена-

висть рідше зростає, ніж ослаблюється. Зате з думками українці ніколи не симпатизували більше, як від часу, коли визволилися з-під їхнього панування. Найгірше слово, яким п'ятує українець поляка, це — «безтолковий поляк». годі, як москаль в уяві українця завжди «проклятий». Українці мають приповідки: «Він людина нічого собі, але москаль», або: «З москалями дружи, але камінь за пазухою держи». Українці дуже погані російські патріоти. Влас тива москалям любов і обоження царя, українцям пілковитого чужі й незрозумілі. Українці слухають царя, бо інакше не можуть, але вважають його владу чужою й накиненою... Коли ви не хочете образити українця, то не смієте говорити йому про «завойовання України Московщиною» бо українець свідомий того, що його батьківщина заключила союз із Московщиною, яка проте обманула Україну...»

«Коли ми читаємо описи українців деяких письменників (Клярка чи Гофмана), то можна б було повірити, що це нарід самих Аполлонів. Але мандрівник що вперше побачить цих опалених сонцем і обліплених чороземним пилом худих і змучених людей, подумає, що має перед собою расу огидних варварів. Це так зразу. Бо по докладній обсервації й абстрагуванні від принактовости, зовнішній вигляд говорить про краще. Бо українець, що старанно робить туалет, плекає своє тіло та вдягає козацький або гвардійський однострій, виходить своїм обличчям більше ніжко вироблений й ближчий досконалості, ніж москаль, а також пляхетніший і кращий...»

По городах українських хат багато «посіяних і посаджених квітів і зілля, з дзвіночками, туберозами й айстрами, із кавунами гарбузачи, огірками й іншою плеканою в Україні городною. В неділю йдуть дівчата в ці городи, рвуть гарчі квіти й завітчуються ними ніби князівни. Бо ці українські стрункі дівчата навіть так дуже люблять квіти, що і в будні прирботі завітчуються й тоді подобають на жрекинь Фльори. А що вони люблять співати, то тут по селах бачиши таке, що деінде рідко можна зустрінути. Жінки завітчані, співають без утанку за найтяжчою роботою мов ті соловії».

Співучість українців Коль завважує вже при вступі в перше українське село: «Таємно послася тужна пісня... У селі ніхто не спав, бо все було на вулиці та тині. Українці — це, мають найбільше співучий нарід у світі: хоч вони не дарували Європі ще ні одного композитора, співають удень і вночі, при забаві і при роботі. Повітря було спокійне й приємне, і ми відихали так гарно, наче були в саді Геспера» (див. ГІПЕНА).

Приїхавши до Полтави Коль оповідає про полтавський бій, про трагічне поневолення українського народу і згадує про Котляревського: «Один з найвизначніших й оригінальніших творів української літератури — це «Енеїда» Ко-

ляревського. На жаль, її автор помер пару літ до цього в Полтаві...»

Цікаві рядки Коль присвятив галицьким українцям: «Це малоруське плем'я, так поєднане з малоросами, козаками й українцями, як базарці з саксонцями. Їх мова, очевидно, значно різниться від великоруської. Зате польські та київські малороси розуміються з галицькими як брати. На перший погляд, вони видаються пошурими й замкненими в собі. Грабунки і душогубство серед них дуже рідкі, а реєстри австрійських кримінальних установ виказують, що на українському сході монархії вони такі рідкі, як у протилежному кінці монархії, на італійському заході, такі часті. Як усі українці так і галицькі, чистіші від поляків. Зате поляки більше запопадливі та старанні...»

Торкаючись історії України, Коль писав: «Розрив українського племені був колись великим нещастям цього народу також і в політичному відношенні. Властиво лише дуже короткий час було воно одне та дуже велике — за Володимира, що княжив у Києві. Тепер одна частина українців за Карпагами в Угорській державі і друга в австрійській провінції Галичини, деякі залізли при Туреччині (див. ЦОБРУДЖА, Є. О.), інші вад горішнім Доном, прилучили до російських губерній. Але голонна маса залишилась над Дніпром у черенній Україні. Якщо б було можливо всі ці частини політично об'єднати, то українське плем'я в відношенні до московського було б доволі сильне...»

Проте Коль вірить у велике й щасливе майбутнє України: «Нема найменшого сумніву, що величезне тіло російської імперії колись розпадеться, і Україна стане знову вільною незалежною державою. Час цей наближається повільно але неухильно. Українці — це ж нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Тепер Україна поділена між її сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий: коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що створить із тих матеріалів велику й незалежну Українську Державу...» (т. III, ст. 313).

Ці цитати взято в В. Січинського «Чужинці про Україну», ст. 162—170).

КОЛЬБЕРГ ОСКАР (1811—1890) — польський етнограф. Головна його праця «Люди, звичаї, обряди...» з піснями, музикою й танцями де частина присвячена й Україні. Крім того чотиритомова праця «Покуття» (Краків, 1882—1889) з багатим українським матеріалом.

КОЛЬОМАН — король Угорщини, ходив в 1099 р. на поміч Святопочкові проти Володаря Ростиславича, який покликав собі на допомогу половців. Під Перемишлем куди прибуло угорське військо угорців було цілком розгромлено. Половці, вдаючи втікачку, звабили угрів до повою і потім «збивши в м'яч, що сокіл га-

лиці збиває». Угрів тоді загинуло коло 40.000, і сам король теж врятувався але королівський скарб захопили половці. Угорська хроніка оповідає, що, вмираючи, Кольоман заповів синові помститися на руснах за неславу, і похід Стефана на Волинь 1123 р. вважає походом на сповнення батькового заповіту. (М. Грушевський II ст. 112, 414).

КОЛЬОМАН, син угорського короля Андрія. Згідно з Спішською умовою 1214 р. між угорським Андрієм і польським Лешком він був коронований в 1215 чи 1216 р. королем Галичини. На зацання Андрія, що обіцяв унію Галицької Русі з римською Церквою, папа Іннокентій III прислав корону, а Андрій вислав на Галич військо й захопив його. Боярина Володислава Кормільчича що захопив був там княжу владу, було перше ув'язнено, а потім вислано в Угорщину, де він і помер. П'ятилітній Кольоман засів у Галичі з невеликою угорською залогою, а правили за нього тоді бояри на чолі з Судиславом. Та угорська окупація і боярське правління не користувалися симпатією населення, і князь Мстислав Удатний в 1221 р. відібрав Галич і полонив Кольомана, якого пізніше відіслав до Угорщини.

КОЛЬОРИТ — ступенювання барв на образі, чи в іншому мистецькому творі, що надає йому відповідного настрою. Звідти **КОЛЬОРИСТ** — маляр, що вміє добре підібрати й гармонізувати барви. Вже Рембрандт і Тіціан для виразу чистоти тіла, себто для його опуклості, вживали ступенювання тіней. Але особливої ваги кольоритові надали **ІМПРЕСІОНІСТИ** (див.). Вони виходячи з твердження фізики, що тон барви — це тільки в ріжній мірі розріджене світло прийшли до висновку, що шляхом комбінації спектральних кольорів можна досягти найбагатішого кольориту. Тому вони уникають чорних тіней і памагаються наближатися до чистих тонів, які, завдяки зближенню й взаємному впливові творять широку й блискучу гаму. Ці чисті тони вони накладають так, щоб вони не заперечували один одний, а щоб взаємно доповнювалися. Біля ясної плями, замість чорної тіні, вони кладуть густішу пляму того ж спорідненого тону, — і тому в їхньому кольориті нема ні бруду, ні чорних ям. Світло тінь вони розуміють не як прогнеставлення тіней до світла, а як ріжницю в силі й якості якогось певного кольору. Тому й рельєфність та перспективу вони віддають ступенюванням інтенсивності фарб та їх композиційним розміщенням (ЛНВ. 1926. V, 40—41).

КОЛЬЧУГА — середньовічна липарська сорочка зі сталеної сітки з короткими рукавами. Проф. М. Миллер твердить, що українці запозичили кольчуги зі Сходу, бо в Європі вони ніколи не були поширені («Вестник Института

ивуч. СССР» 1958, I, 26, ст. 131). Проф. М. Грушевський почав, що кольчуги в наших давніх пам'ятниках згадуються рідко, «і не знаєш, чи уживались рядовою дружиною» («Іст. УР.» I 277). Див. також БРОНЯ. В «Іст. у. війська» д-ра Ів. Крив'якевича подано світлину «кольчуги або панцира» із знахідок в Крем'янці на Волині. Додано такий текст: «Такий панцир, що заховався в могилах із давніх княжих часів, робили звичайно зі скіри. Поверх неї нашивали густо залізні кільця чи дуски так, що вони щільно захопили одна на одну» (ст. 13).

КОМАНДАНТ — начальник московської залоги по більших полкових містах та фортецях України після поразки Мазепи. Команданти прийшли на зміну кошовим ВОСВОД, що сиділи лише в Києві та кількох інших більших містах. Спочатку команданти мали піти "допомогати" полковникам, але з часом команданти заступили полковників. Петербурзький уряд діяв обережно: ждав просьб від "населення", які самі і підказували про призначення полковників із москалів, а потім вони прикримуючись пунктів Б.Хмельницького, призначали командантів, досить уже озі помелених із місцевими справами, на полковників пішли як місцевих людей. Так було призначено полковником чернігівським місцевого команданта Богданова, тародубським

Пашкова — кінці ж 1721 року, неважаючи на протести дуботка, залишилися тільки два полковники українці — дубенський та придубський, інші були заступлені присланими з Московщини командантами. Наслідком цього прийшло до зриву всіх українських полкових (адміністративних) урядів із московськими військовими чинами: в 1731 р. українські полковники зрівнювалися з московськими підполковниками, інші полкові (і козацькі) уряди — з капітан-поручниками а солдати — з прапорщиками. Цьому перетворенню козацьких адміністративних урядів в московські військові сприяла й та обставина що команданти одержували на своє «угримання» села в Україні, робилися пішли місцевими людьми і прищеплювали свої московські порядки. Як конста увів М. Слабченко «команданти зіграли в Гетьманщині велику роль»: вони в великій мірі спричинили до заступлення української форми урядування загальною російською. («Полк» 1909, ст. 104-109).

КОМАР — цокрала комаха, що незвичайно розмножується в місцевостях, багатих на воду та на ботву: її личинка й кулки живуть у воді. Плідність комарів викликає в нашому народі побажання: «Щоб ваша коровка (чи овечка) була плідна, як комар» (Мат. у. етн. ПТШ, VII 225).

Личинки комаря живляться соками рослин, але личинки п'ють кров людей і тварин і тому в великій кількості як нащ., по тундрах Сибіру, куди Москва засилає наших людей, роблять

життя нестерпимим. Тому-го наш парід уважає що комарів витворив диявол, коли перший чоловік пішов був до Бога просити його, щоб дав йому горашина. Тоді диявол кинув у повітря жменю піску, і з того піску поробилися комарі. Але Бог що порятувати людей від того лиха, дав їм огонь: «Чорт дав комарі, а Бог — огонь». («Перв. Гром.» 1927, I, ст. 150-51). У казці про Кирила Кожем'яку оповідається, що коли він забив змія, втілення нечистої ворожої сили, із змієвого групу народилися монки й комарі (Куліш «Зап. о Ю. Р.» II, ст. 27).

По всій Україні відома пісня про комарика що «на мусі оженився». Проте мало з них, хто її співає, знає, що цю пісню складено, як ірзу і козака Олексу Розума, який оженившись з парницею Анзавею, став Розумовським і сирочинським до відновлення українського гетьманства в особі його брата Кирила. «Учинився був годі великий шум», але Анзавета померла, а на її місце прийшла Катерина II, а з нею — де взялася шкура-бура вона ж того комарика дуба здула...»

КОМАРА — в давній Україні-Русі арка, що єднає колонію (Груш. «Іст. УР», III, стор. 127 - 129).

КОМАРОВ МИХАЙЛО (1814-1913) — бібліограф етнограф, автор популярних брошур. Головна його праця — «Словник Російсько-Український», виданий під псевдонімом «М. Уманець і А. Спілка», як додажок до «Зорі» 1893р., і передрукований вид. «Українського Слова» в Берліні в 1921 р. Цінний рівнобіжник словника Б. Грінченка.

КОМАШНЯ — бенкет, в Галичині по селах особливо похоронний. (див. ТРИЗНА). «Майже кожний (на Турчанщині) газда, найменше на рік, наймає для себе у різних цілях Службу Божу. По Службі Божій спрощує всіх присутніх у церкві до себе на гостину. — багатші просять і священника, — і ця гостина зветься «комашня» (Великанович у Мат. у. етн. ПТШ, XVIII 35). З огляду ж на те, що така «гостина» відбувалася в Галичині, особливо в гуцулів, обов'язково й по похороні, то комашня наорала значення особливо поминального бенкету. Тому й Ів. Франко писав, що комашня це «гостина з молебном (вірніше(панахидою, Єр.) — «гостині душі цілого роду» і покликувався при цьому на приповідку: «Комашні про демашні а празник для чужих». («Приповідки» II 287).

КОМЕДІЯ — театральний твір, що має на меті викликання сміху, використовуючи для цього радці як окремих людей, так і всього суспільства. Комедія в класичному світі розвинулася в Греції з імпровізованих співів на бакхічних святах, в яких учасники дозволяли собі різні

19, 01 жартя. Як літературний твір, комедія розвинулася в Атиці, де найбільш видатними авторами комедій були Арістофан і Менандер.

Найвищого розвитку комедія досягла на римському ґрунті з Плавтом і Теренцієм.

У нас комедія розвинулася з різних ІНТЕР.ЮДЦІЙ та ІНТЕРМЕДІЙ (див.) які виснавлено поміж актами шкільних драм щоб у рідки худоту і втому від довгих розмов на різкі теми. Про поширення й популярність тих народніх комедій згадував пераз у своїх писаннях Ів Вишнєський: у посланні до Домнікії, він писав про нові «філософи» те вміють читати церковних книг а тільки «комедії строчють і грають».

Першими літературними комедіями були в час «Наталка Полтавка» та «Москаль чарівник» Ів Котляревського, потім прийшли твори Гр. Квітки, Кропивницького, Старицького, Карпенка-Карого...

КОМЕДІАНТ — колись актор, а тепер — щире людина що любить удавати почування яких насправді не має.

КОМЕДЬ — грубий, прикоренкуватий кілечень зрубаного стовбура дерева (сл. Грінченка).

КОМЕТА — мандрівна зірка що з'являється до нас із космічного простору, описуючи навбурги сонця дуже видовжену еліптичну орбіту. Деякі комети належать до нашої сонячної системи і з'являються періодично, як от комета Галлея що приходить до нас кожних 76 років. Кожна комета складається з двох відмінних частин — головки і хвоста, але бувають і такі комети що в них хвіст ледве позначений.

У нас комету звали МІТ.ЮЮ і до її появи прив'язували віщування якихось незвичайних подій на світі. У «Великому Льоху» Т. Шевченка московська ворона, побуюючись народження нового українського визволителя в Чигирині, звертає увагу інших двох ворон — української й польської:

Он бачите: над Чигрином
Мітла простяглася..

КОМИН — передня частина печі, через яку проходить дим до ДИМАРЯ (див.) а також і димар на даху. Звідти КОМИННЕ — податок, що колись платили від кожного коминна: «Та заплатиш коминного півкони грошей» (Куліш, «Зап. о Ю. Р.» I, 143).

«У комину записувати» — залишати без уваги (сл. Грінченка), бо там дим і сажа скоро записане знищать.

КОМИШ — річкова рослина з високим струнким стовбуром, символ фізичної краси:

На городі комиш та одудковатий.

Гарний парень з виду, та придуркуватий
(Мат. у. етн. НТШ, XVII, 212).

КОМИШИНА — палиця з комишу, за часі перед Хмельницьким, правила за відзнаку германської влади. (Кріп'якевич «Іст. у. в. стор 250).

КОМІНТЕРН — комуністичний інтернаціонал створений в Ленінграді, як з'являється московського червоного імперіялізму. Першим його головою був Гр. Зінов'єв (Апфельбаум), який заповів у березні 1919 р.: «Великий Комуністичний Інтернаціонал постав у 1919 р. — велика германіональна советська республіка постане в 1920 р.» Щоб прискіпати світову революцію, Комінтерн, до якого ввійшли, крім російської комуністичної партії, ще комуністичні партії 8 інших країн, закликав «спрямувати конфлікти з буржуазною державною машиною в відкриття боротьбу» і «революційно використати буржуазну парламентарну систему».

Але вже в липні 1920 р. на II Конгресі Комінтерну, замість збройної боротьби, яку фактично заперечили, прийнято гасло агітації, яке стверджено й на III Конгресі в 1921 р., коли Ленін, помирившись надто нетерплячих революціонерів незадоволених із московського провідництва: «Світові умовини, — казав він, — не дозволяють на стихійний і хаотичний рух уперед». Карло Радек дав практичну формулу цьому становищу: «Партія ще не опанувала повністю, хоч вони вже включилися в світову боротьбу. Тому, замість недозрілих акцій, треба революційної агітації...» Не забудьмо, що тоді Бєлґ Куча побито в Маґярищині: німецькі комуністи програли спробу опанувати владу; польські й українські війська відкинули большевицькі війська, що через Варшаву, йшли на здобуття Європи. В Італії, замість комунізму, вийшов нагору фашизм. По всіх усюдах комуністичні партії виявлялися нездатними повалити революційні уряди та здобути ширші маси. В самій Росії господарський розвал виявився надто катастрофальним, і Ленін мусів проголосити НЕП — Нову Економічну Політику, далеко поміркованішу ніж попередній воєнний комунізм. Отже — виявилась необхідність попередньої агітації й пропаґанди що мали б відкрити шлях світовій революції. Ця стратегія Комінтерну тривала до 1928 р. Потім в рр. 1928-1934 запанувала стратегія революційного екстремізму, як засобу для охорони комуністичної багьківщини. Всупереч Троцькому, речникові «постійної революції», що не задовольнялася самою агітацією та пропаґандою, вийшов нагору Сталін із своїм гаслом «соціалізму в одній країні», яку треба, мовляв, охороняти щоб порятувати той «соціалізм», себто московський большевизм. Боротьба між Троцьким і Сталіним закінчилася програю Троцького а за ним зникли з політичної сцени і Зінов'єв та Каменев, які його підтримували. Центральною особою на VI Конгресі Комінтерну в 1928 р. (VI Конгрес був у 1924 р.) був Ник. Бухарін, який підтримував Сталіна. Цей Конгрес ухвалив, що «координованим зусиллям тре-

ба обернути війну проти ССРСР на війну проти імперіялістичних урядів і цим способом на війну для оборони ССРСР». Комінтерн став тоді явним знаряддям Москви в її офензивних й дефензивних цілях. Компартії інших країн стали закордонними форпостами ССРСР, себто Москви. Коли Бухаріна в цьому періоді усунуто з голови Комінтерну, нового не призначено. — фактично керував у тому часі Комінтерном Мануїльський (генер. секретар).

Потім приходив період 1935-—1938 рр., коли виявилася небезпека від Гітлера що прийшов до влади 30 I. 1933. У січні 1934 р. Комінтерн остаточно залишив крайньо-революційну тактику і поставив наголос на співпрацю комуністів із соціалістами та іншими демократичними силами яких ще недавно називав слугами буржуазії. Прийшла пора «НАРОДНИХ ФРОНТІВ». Французький уряд тих часів був доказом комуністичної гнучкості та вміння співпрацювати з «буржуазними лобками». Головою Комінтерну зроблено болгарина Димітрова. Комуністи цю стратегію підпорядковано московській закордонній політиці в руках М. Тітвічова. ССРСР вступив до Ліги Націй. В іспанській громадянській війні Москва виступає, як захисниця демократії.

Потім приходять несподіваний совєтсько-німецький пакт 1939 р., скерований проти «імперіялістичних» В. Британії та США. Найзаклепліших антифашистів примушувано допомагати Німеччині проти діючих намірам західних держав оборонити Польщу. Тоді особливо потерпів престиж комуністичної партії у Франції. Але цей період уривається 22 червня 1941 р., коли Німеччина напала на ССРСР. Комінтерн тоді починає класову боротьбу перестав обвинувачувати західні великі держави в імперіялізмі і поків пропаганду за єдність зусиль «демократичних» націй проти «фашизму». Тоді комуністичні партії відіграли провідну роль в організації й провадженні підіривних рухів у Франції, Італії, Греції, Югославії. Коли московські дипломатичні й військові чинники натискали в 1943 р. на необхідності створення другого фронту в Європі щоб відтяжати натиск німців на ССРСР комуністичні партії впливали в тому ж напрямку на громадську думку демократичних держав Коопісну для Москви тегеранську угоду комуністичні партії підносили тоді, як великий символ співпраці союзників. Тоді ж, на запрошення президента Рузвельта і на доказ «доброї волі», Москва в комунікаті з 22. V. 1943 р. повідомила світ про розв'язання Комінтерну і припинення комуністичної пропаганди в союзних країнах але провід комуністичних партій залишався в руках недавніх їх представників у тому нібито «розв'язаному» Комінтерні, які продовжували сліпо виконувати інструкції Кремля, організуючи по всіх союзних країнах боротьбу проти «фашизму». Комуністам було дозволено навіть обстоювати національні спірні справи як-

що вони не суперечили загальним інтересам московської зовнішньої політики. Мартін Ібоп, працю якого «Світовий комунізм» я тут використую пригадує в цьому відношенні такі факти: спір за Тетини між Варшавою і Прагою; підтримку Пальміром Толіятті, недавнім членом Комінтерну, італійських претензій до Трієсту, коли всі комуністи світу підтримували югославські домагання; прогидежні домагання німецьких і французьких комуністів у справі прилучення Надренії і Гурцини до їх країн. Малярські комуністи підносили територіяльні претенсії до Румунії й ССРСР, німецькі не визнавали анексії Східної Німеччини і виселення німців з Польщі й Чехії, польські — були проти прилучення східних земель до України.

Коли ж антагонізми комуністичних європейських комуністичних партій почали ніби загрожувати єдності інтернаціональної комуністичної політики Москва у вересні 1947 р. скликала до Польщі нараду представників 9 комуністичних партій — Югославії, Болгарії, Румунії, Малярщини, Польщі, Чехословаччини, Франції та Італії які під проводом представників російської комуністичної партії ухвалили відновити Комінтерн під назвою Комуністичного Інформаційного Бюро (КОМПІФОРМ) з осідком у Београді: воно мало давати напямні всьому комуністичному рухові щоб протидіяти «роз'єднуванню комуністичних партій», і в разі потреби координувати їх діяльність на основі взаємного узгодження». Тоді ж враховано й національні прагнення різних народів і ухвалено, що комуністи повинні взяти в свої руки право національної незалежності й суверенності своїх країн і стати на чолі всіх сил, які готові боронити справи національної чести та незалежності». Це маючи сили знищити націоналізми різних народів що змагають до своєї незалежності й суверенності Москва намагається всіма силами використати їх для послаблення країн із демократичним режимом, щоб здобувши довіру країн, недавно звільнених від колоніального визиску (див КОЛОНІАЛІЗМ) або які ще тільки знаходяться на шляху до цього звільнення, прибрати їх потім до своїх рук, як це сталося з країнами Східної Європи. Проте Югославія Тіта досить вчасно зрозуміла й належно відчула імперіялістичні зазіхання Москви і вважаючи що кожна країна не тільки на словах а й на ділі має здійснювати в себе ідеї комунізму згідно з місцевими відмінностями відмовилася виконувати сліпо накази Москви. Цей бунт Тіта привів до виключення Югославії з Комінформу і до перенесення його осідку до Бухаресту. Інші ж комуністичні партії продовжують іти за вказівками Москви, і це дозволяє Хрущову проголошувати «монолітичність інтернаціонального комуністичного руху», що контролює політику й засоби до життя яких 900 мільйонів осіб що ще недавно належали до незалежних держав, і скеровувати політику ба-

іатьох держав. що ще залишаються ніби незалежними на дальше поширення й скріплення Російського імперіялізму

КОМІСАР — адміністративний урядовець спочатку тільки з тимчасовими функціями, а пізніше — особа, вповноважена діяти з окресленими завданнями. У нас це слово набрало особливого присмаку, бо комісарами називалися довгий час більшовицькі міністри та вищі чини політичної поліції. Проте, комісари були і чомі в нас і за козацьких часів, за гетьманщини. До поділу Лівобережної України на губернії і встановлення казенних палат, дворянство відповідного повіту обирало комісара, доміреного урядовця, який мав обов'язок збирати належні до скарбу податки і провадити належні до того книги, згідно з ордерами й указами скарбової канцелярії які щороку мусів відносити для ревізії до Генеральної Шотної Комісії. На його ж обов'язку лежало супроводжати від границі до границі свого повіту військові частини відводити їм мешкання й пеклуватися про їх годівлю (Ломиковський, «Словар...» 25). Повітових комісарів, яких пізніше було переформовано в капітан-ісправники, обірано на три роки. (Там же). Були ще й прикордонні комісари: вони мусіли жити в установленому місці на кордоні і розбирати суперечки прикордонних мешканців про межі борги і всілякі образи (там же).

КОМОРА — Див. дальший зопит, кн. VI.

КОМОРНИК — заступник судді в т зв. земських судах на українських землях під Польщею. В 1763 р. в Гетьманщині були введені т зв. ПОДКОМОРСЬКІ СУДИ (де судив ПОДКОМОРОМІЙ і його заступник — коморник, яких обірано в полковій канцелярії, і які мали виконувати свої функції до кінця життя. Коморник заступав подкоморія тільки в справах менш важливих, і то за вказівками подкоморія та за його відповідальністю. Коли хто бажав поновити межі свого володіння, мусів це робити в присутності коморника, який повідомляв сусідів відповідними повітками. (Ломиковський «Словар...» 27. Слабченко «Полк...» 324—25).

КОМОРНИКИ — малоземельні селяни XV ст. одяжені пішою панциною, себто без обов'язку ставити до роботи й свою худобу (М. Груш. «Іст. У. Р.» V, 135).

КОМПАНИЕЦЬ — козак охочекомонної чи охочепішої КОМПАНИЇ XV—XVIII ст. Ще до Хмельницького в Польщі відбувалося вербування ХОРУГВЕЙ КОЗАЦЬКИХ на службу королю: в випадку якоїсь війни, король видавав шляхтичеві, що хотів скласти собі військовий відділ «приповедний лист», чин полковника, чи старшого, трохи грошей і обіцянку виплатити решту по скінченні війни. Оці то хоругви пізніше називалися КОМПАНИЯМИ за почином Многогріш-

а, що в 1668 р. утворив під тією назвою полк, що мав пильнувати публічної безпеки. Спершу була думка скомплектувати цю «компанію» з 1.000 козаків, але незабаром мало не всі полковники позаводили в себе компанійців, що мали бути ніби їх прибічною дружиною та нести поліційну службу. Конотопська рада 1672 р. ухвалила була покасувати компанійців і СЕРДЕНЯТ (див.), але 1687 р. було рішено «охочекомонні» і «охочепіхотні» частини зорганізувати наново під безпосередньою командою гетьмана. За Мазепи було 5 полків «охочекомонних» і 5 «охочепіхотних». У 1728 р. число їх обмежено до трьох полків. Налічували вони 500-600 людей і мали таку старшину: полковник, обозний, писар, осаул, хорунжий; над сотнями старшували ротмістри, або сотники.

Компанійці жили по містах, містечках і селах. Гетьмани дбали, щоб їх було розташовано більш менш рівно по всіх полках. Мазепа дав наказ в 1690 р., щоб «на кожного комонного компанійця приходилося по 25, а на піхотинця по 20 господарів». Маючи довір'я гетьмана, компанійці були пострахом населення і полкових властей. Скаржитися на них було марною справою, і найенергійніші полковники перед їх зловживаннями і насильствами опускали руки. Літописець Величко характеризував їх «із серця» до вбивства і до грабунку людських маєтків готовими». Деякі з гетьманів, як Апостол, намагалися прибрати їх до рук, але, зрештою, мусіли тільки обмежити їх число. При останньому гетьманові їх уже було не більше 1.000. (Слабченко «Полк...» 113—14).

В. Ломиковський писав про них у своєму «Словарі української старовини»: «Компанійці були цілком відділені від загального національного війська і підлягали виключно владі самого гетьмана. Вони носили однострій — зелену черкеску з червоними обшлагами і червоний спітний каптан, переважно вузькі штани, і іноді галанці. Шапки у них були круглі. Вони отримували від гетьмана платню і набиралися з людей охочих вільних. Залишаючи свою службу, компанієць, якщо залишався на місці, мусів записуватися в міщани; якщо купував собі маєток, чи отримував його, як придане, чи як інакше, то записувався в сотню, в козаки. Якщо ж виходив на скарбові землі, то мусів коритися законам які там діяли. Компанійські старшини рахувалися завжди одним щаблем нижче від старшин козацьких, і козачий сотник командував компанійським полковим старшиною, як бунчужовий товариш компанійським полковником. Зброя компанійців складалася з шаблі, короткої рушничі, іноді двустволки, і канчука. Чоботи у них були низенькі. В обмеження гетьманської влади указом від 22 серпня 1728 р., не дозволено гетьманові мати більше від трьох компанійних полків, при чому в кожному з них мало бути не більше від 500 чоловік...» (ст. 27-28).

У Т. Шевченка в поезії «Хустка» фігурують

«престави компаніяці» і «полковник компанійський, характерник з Січі», що їдуть із України добувати «козацької слави..»

Наш великий поет не вчувся в справжній характер компанійського наємного війська і змішав компанійців із серденятами гетьмана П. Дорошенка до якого ставився з великою симпатією. До обов'язків компанійців належало між іншим — «не допускати населення втікати на Запорозжя» (Слабченко ст. 113), і взагалі поводити головню поліційну службу, що мала мало спільного з добуванням «козацької слави..» (див. «СТОЯННЯ НА ЛЕЖАХ»).

КОМПУТИ — книги, де були списані козацькі роди, їх мастки та приналежний до них обов'язок військової служби. На жаль, як констатував М. Слабченко, довгий час компути складались досить недбало, і лише з 1723 р. в цьому відношенні можна констатувати значне поліпшення. З метою складання компутів в кожний полк призначалося по 2 бунчукових товариші і по 2 ревізори які й складали списки по сотнях

уренях. У ці списки заносилося не тільки заків, а й осіб інших станів сусільства, що проживали в даному полку. Як і до 1648 р., козаки записані в компути, називалися списковими реєстровими, переписаними... (М. Слабченко «Полк», ст. 181—82).

—*— ПОПРАВКИ

1. У книзі IV УМЕ в гаслі «ЗУСТРІЧ» вимішані рядки: на ст. 520 у другому стовпці згорі 5 рядків від слів: «... що його» до слів: «Я мушу вми..» повинні були піти на ст. 521 під третій рядок першого стовпця.

2. Гасло **ЗАКОН** в цій же книзі, замість на стор. 162 між гаслами «Заклич на торгу» і «Забонування в землю» опинилося на стор. 471 між гаслами «Заплітини» і «Заповідь».

3. Пані **КЛИМЕНТОВІ VIII** приписано на ст. 651 кн. V славнозвісну фразу: «Через вас, мої Русини я надіюсь на верпути Схід...» Натомість ця фраза належить папі Урбанові VIII (1623—1644). (Див.)

Se terminó la impresión de este libro en el mes de Setiembre de 1959, en los Talleres Gráficos "Champion", c Mercedes 2163 67, Buenos Aires..

Muy Rev. Boris Arijezuk Casilla de Correo Central N° 150
Buenos Aires, Rep. Argentina

